د افغانستان لنډ تاريخ

ليکوال:
علامه عبدالحی حبيبي

مترجم:
استاد عبدالرؤف بېنوا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **د افغانستان لنډ تاریخ**
* لیکوال: **علامه عبدالحی حبیبي**
* مترجم: **استاد عبدالرؤف بېنوا**

* خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* مالي لګښت: **علامه حبیبي د څېړنو مرکز**
* کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**
* چاپکال: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ ع
* کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* چاپ شمېر: زر ټوکه
* د مخونو شمېر: ۴۸۸
* د خپرونو لړ: ۷۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د لنډ تاریخ داستان:

یو کتاب درې ژباړونکي

علامه حبیبي رحمة الله علیه د افغانستان د تاریخ په باب خورا مفصل او مشرح آثار لیکلي دي. خو "تاریخ مختصر افغانستان" ئې هغه اثر دئ چي په لنډ ډول د افغانستان پر تاریخ رڼا اچوي. علامه صاحب دغه دوه ټوکیز اثر د څو سوو ټوکو آثارو تر مطالعې او ویلو وروسته لیکلی دئ. د دې اثر اهمیت په دې کي دئ چي لوستونکی په خورا لږ وخت کي د افغانستان د تاریخ او په دې سیمه کي د لویو پېښو سوو حوادثو سره آشنا کوي.

د "تاریخ مختصر افغانستان" لومړی ټوک په ۱۳۴۶ش کال په کابل کي د کتاب چاپولو مؤسسې خپور کړ. دوهم ټوک ئې تر درې کلن ځنډ وروسته په ۱۳۴۹ش کال د افغانستان د تاریخ ټولني له خوا چاپ سو.

د دغه اثر پښتو ترجمه د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا له خوا په ۱۳۵۶ش کال تر سره سوه او په دوو وروستیو پېړیو کي د پښتو د چاپ سوو آثارو د سیمینار په مناسبت خپره سوه. په پښتو ترجمه کې د محمدزیو څېرکی ترجمه سوی نه دئ، دغسي مسایلو ته نه توجه د هغه مهال د حاکم دولت د دولتي پالیسۍ ښکارندويي کوي.

د افغانستان لنډ تاریخ (پښتو ترجمه) د ۱۳۵۷ش کال د ثور تر اولي پاچاګښتۍ څو میاشتي مخکي چاپ سو او تر ۱۳۷۸ش کال پوري ئې پر چاپ تقریباً دوه ویشت کاله اوښتي ول. په دغه دوه ویشت کلن زماني واټن کي د کتاب چاپي نسخې کمیابه سوي وې او په بازار کي ئې د پیدا کېدو چانس خورا کم وو. دا چي له یوې خوا کتاب خورا ارزښتمن وو او له بلي خوا په بازار کي نه پیدا کېدی، نو د دې ضرورت احساس سو چي کتاب دوباره چاپ سي. خو د دې پر ځای چي د کتاب هماغه پخوانۍ ترجمه یو وار بیا چاپ سوې وای، په یوه کال (۱۳۷۸ش) کي دوو ښاغلو مترجمینو (!) کتاب له سره ترجمه کړ او په همدغه کال چاپ سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو ښاغلو څخه یو هم الحاج عبدالودود کرزی دئ او دوهم هغه ئې داود وفا دئ. دا چې د دغو دوو له جملې څخه به کوم یوه لومړی په دې اړه خواري کښلې وي، د کتاب له چاپکاله معلومېږي، د ښاغلي کرزي صاحب په ترجمه کي د "خپلي خبري" تر عنوان لاندي د (۱۳۷۶ش) کال نېټه لیکل سوې ده. د دې مطلب دا دئ چې ښاغلي کرزي دغه ترجمه تر ښاغلي وفا دوه کاله وړاندي کړېده، خو چاپ ئې په تصادفي(!) ډول د ښاغلي وفا له هغې سره په یوه کال تر سره سوی دئ. تر دې په ها خوا یوه بله د یادوني وړ خبره دا ده چې د ښاغلي کرزي ترجمه د ۱۳۷۸ش کال په غبرګولي کي چاپ سوې ده.

د ښاغلي عبدالودود کرزي د کتاب سموونکی او کتونکی هم ښاغلی داود وفا دئ. د چاپ کار ئې په سپین زر پرنټرز (پرائیویټ) لمیټډ کوټه کي تر سره سوی دئ.

خو ښاغلي وفا دا اثر په ۱۳۷۸ش کال ترجمه کړ او د همدې کال د (اسد) په میاشت کي د دانش خپرندویي ټولني له خوا چاپ سو. د کتاب د وقایې پر دوهم او دریم مخ باندي د استاد محمدآصف صمیم په قلم یو لنډکی یادښت د "همدا سلف او همدا خلف" تر عنوان لاندي لیکل سوی دئ. په دې یادښت کي ئې خپل شاګرد ښاغلي وفا ته شاباسی ورکړی دئ چې په کم سن ئې د اروانباد استاد بېنوا غوندي دروند بار ته اوږه ورکړېده او په پوره کامیابي ئې دغه بار سرمنزل ته رسولی دئ.

د بدمرغه پښتنو بدنصیبۍ خورا ډېري دي، له دغو بدمرغیو څخه ئې یوه د دغه کتاب دوباره ترجمه ده. دغه کتاب چې دوې لسیزي وړاندي ئې فاضل استاد بېنوا د ترجمې له پاره خوارۍ ګاللي وې او زحمت ئې په کښلی وو، د دې پر ځای چې هغه ترجمه پیدا سوې او یوازي د محمدزیو څپرکی پر اضافه سوی او چاپ سوی وای، په عوض کي ئې د هغه مرحوم ټولي خوارۍ عبث او پورته یادو دوو ښاغلو په جلا جلا ډول ترجمه او چاپ کړ.

په ۱۳۸۲ش کال دانش خپرندویي ټولني د افغانستان لنډ تاریخ دوباره چاپ کړ. خو دا ځل ئې د پخواني ژباړن داود وفا پر ځای د استاد عبدالرؤف بېنوا نوم لیکلی وو. د خپرندویي ټولني په یادښت کي ئې دې پېښې ته اشاره کړې ده او خپله دغه لویه سهوه ئې په یوه کوچنۍ جمله په دې ډول جبران کړېده: "ښه به دا وي، چې خبره رالنډه کړو او هغه دا چې (د افغانستان لنډ تاریخ) کتاب د داود وفا په نامه چاپ شوی و. حال دا چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروانباد بېنوا صيب په ۱۳۵٦کې ژباړلی داود وفا يوازې پکې د پښتو د نوي ليکدود زياتونې او کمونې کړي او يوازې (۲٦) مخه يې ژباړلي، چې بيا يې کتاب په خپل نامه کړ".

تر دې لنډې يادښت وروسته "د افغانستان لنډ تاريخ او يو مخروښی" تر عنوان لاندې د استاد محمدآصف صميم لنډه ليکنه چاپ سوې ده، ښاغلي صميم صاحب هم د داود وفا سهوي ته اشاره کړې او د خپل پخواني يادښت د ليکلو په باب ئې د خپلو استادانو علامه حبيبي او استاد بېنوا له اروا بخښنه غوښتې ده.

تر دې وروسته نو د دانش خپرندويې ټولنې (د افغانستان لنډ تاريخ) د اروانباد بېنوا صاحب ترجمه ده نه د ښاغلي داود وفا. خو د تعجب وړ خبره دا ده چې د ښاغلي داود وفا ليکدودي ځانګړتياوي او سموني د معيار(!) په نامه په اوسنيو چاپونو کي هم را رواني دي، د دغو ليکدودي زياتونو او سمونو په لرلو سره هيڅ وخت داسي فکر نه سي کېدای چي دغه ترجمه دې د اروانباد استاد بېنوا وي. ځکه د هغه په ترجمه کي لاسوهنه سوې ده او په هيڅ وجه داسي دلايل وجود نه لري چي د يوه مرحوم استاد په ترجمه کي دي په دغه کميت او کيفيت څوک لاسوهنه وکړي او يوه بله خپرندويه ټولنه، په داسي حال کي چي د دغو ټولو اصولو څخه باخبره او آګاه وي دغسي يو کتاب چاپ کړي.

په هر صورت پورته ټولي خبري فقط او فقط د فاضل استاد اروانباد بېنوا په حق کي جفا ده، خدای دي داسي نه پېښوي چي زموږ د نورو حقدارو استادانو آثار هم په دغه شکل په يوه او بل نامه لومړی چاپ او وروسته ئې اصلي ترجمه مسخه سي. زموږ د اسلافو له آثارو سره دغه ډول بازی موږ د تاريخ کندي ته اچوي، چي بيا به مو نه مرحومو استادانو ته د ښهاني ورځ پاته وي او نه د هغوی څخه راپاته ميراث ته.

حاضر متن د اروانباد استاد عبدالرؤف بېنوا ترجمه ده، خو د محمدزيو ڜپرکی د ښاغلي عبدالودود کرزي له ترجمه کړي نسخې څخه پر اضافه سوی دئ.

په دې متن کي تر خپله وسه کوښښ سوی چي د استاد ترجمه کړی امانت تر لوستونکو پوري ورسوو. دا چي په دې کتاب کي خورا زياتي نسبي شجرې، جدولونه او عکسونه راغلي دي، موږ کوښښ کړی دئ، چي دغه نسبي شجرې او جدولونه تر خپله وسه کمپيوټري کړو، تر څو ئې لوستنه لوستونکو ته آسانه سي. د عکسو په باب

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید یادونه وکړو چي د امکان تر حده مو نوي او د ښه کیفیت لرونکي عکسونه ورته پیدا کړي دي، کوم عکسونه چي بالکل نه پیدا کېدل هغه مو د اصل متن (پارسي نسخې) څخه سکین کړي او د دې متن سره مل کړي دي.

علامه رشاد خپرندویه ټولنه دغه ترجمه په دې نیامت ټولني ته وړاندي کوي، چي زموږ نوي څېړونکي او د تاریخ مینان د دغي ترجمې له اصلي کیفیت څخه خوند واخلي، خدای دي ټولو هغو ښاغلو ته انصاف ورکړي چي د معیار(!) په نامه زموږ د اسلافو په لیکنو او آثارو کي ګوتي وهي. دغه ډول ګوتوهني نه دیني جواز لري او نه هم قانوني، خدای ته خواست کوو چي زموږ د نورو بې شمېرو مصیبتو په څنګ کي د پخوانیو آثارو د مسخه کولو له مصیبت څخه هم د نجات یوه لاره راوښیي. په همدې هیله، دا ئې تاسي او دا ئې د اروا ښاد بېنوا امانت.

مطیع الله روهیال
د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر
د روژې ۱۷مه–۱۳۹۱ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

۱. د لوی خدای په نامه ۱۰

لومړۍ برخه

۲. د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱۲
۳. د پنجاب په هړپه کي ۱۳
۴. موهن جوډیرو ۱۳
۵. تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۳۲
۶. آریائیان ۳۲
۷. ارینه ویجه ۳۳
۸. ویدي مدنیت ۳۳
۹. اوستائي مدنیت ۳۷
۱۰. د کاوي = کیان کهول ۴۸
۱۱. اوستایي پهلوانان ۵۱
۱۲. افغانستان او اوستایي سیمي ۵۳
۱۳. ایزدان او ارباب انواع ۵۴
۱۴. ادبیات او ژبي او د هغو رابطه د افغاني ژبو سره ۵۸
۱۵. د پردیو هخامنشیانو سلطه ۶۲
۱۶. د سکندر یرغلونه ۷۴
۱۷. په آریانا کي د موریا موقتي واکمني او بودایي لویه اغېزه ... ۸۲
۱۸. د بودا دین او په افغانستان کي د هغه خپرېدل ۸۶
۱۹. یونان او باختري خپلواک سلطنت ۹۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰. ساکان، پارتیان او پهلوایان ۱۰۶
۲۱. کوشانیان ۱۱۴
۲۲. د کوشانیانو پایښوړ او د هپتالیانو منځته راتله ۱۲۸
۲۳. هپتالیان ۱۳۲
۲۴. افغانستان د اسلام د پیدا ایښت په وخت کي ۱۳۸
۲۵. د افغاني فرهنګ تاریخي مبادي ۱۴۵

دوهمه برخه

۲۶. افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره ۱۵۳
۲۷. عثماني خلافت ۱۵۴
۲۸. د علي ﷺ د خلافت وخت ۱۵۶
۲۹. اموي دوره ۱۵۶
۳۰. د عباسیانو زمانه ۱۶۳
۳۱. په اموي او عباسي دوره کي د افغانستان اجتماعي او ۱۶۹

دریمه برخه

۳۲. اسلامي خپلواکه دوره ۱۸۳
۳۳. طاهریان ۱۸۳
۳۴. صفاریان ۱۸۹
۳۵. سامانیان ۲۰۱
۳۶. پښتانه حکمرانان ۲۰۹
۳۷. فریغونیان ۲۱۳
۳۸. د ملتان لودیان ۲۱۶
۳۹. د تخارستان آل باینجور ۲۱۹
۴۰. د غرستان شاران ۲۲۲
۴۱. د اندراب امیران ۲۲۴
۴۲. چغانیان امیران – آل محتاج ۲۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳. سیمجوریان ۲۲۸
۴۴. غزنویان ۲۳۱
۴۵. د سلجوقیانو او خوارزمشاهیانو نفوذ ۲۴۸
۴۶. غوریان.............. ۲۵۲
۴۷. خوارزمشاهیان ۲۷۴

ځلرمه برخه

۴۸. د خوارزمشاهانو وروستۍ ماته او د چنګېز راوتل......... ۲۸۲
۴۹. د چنګېزیانو په وخت کې د کرت اولاده او افغاني امیران... ۲۹۱

پنځمه برخه

۵۰. د هرات تیموریان ۳۰۱
۵۱. د کونړ حکمرانان او یوسفزیان.............. ۳۱۱
۵۲. د هند تیموریان ۳۱۴

شپږمه برخه

۵۳. روښانیان ۳۴۹
۵۴. توخیان.............. ۳۶۷
۵۵. ابدالیان.............. ۳۶۹
۵۶. هوتکیان ۳۸۰
۵۷. سدوزیان.............. ۴۰۱

اوومه برخه

۵۸. محمدزیان ۴۳۲
۵۹. فکري او اجتماعي اوضاع ۴۶۵
۶۰. ماخذونه او مراجع.............. ۴۷۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوی خدای په نامه

زموږ ګران هیواد افغانستان هغه خاوره ده چي تر تاریخ دمخه له لرغونو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتو چینه، د فرهنګو د تېرېدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په لمنه کي له دې فرهنګ زېږوونکي خاوري څخه ښه غښتلي دولتونه راپاڅېدلي دي او هم د دې خاوري خلکو په تاریخي کشمکشو کي تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له ډېره وخته زموږ په محیط کي دې ته خورا زیاته اړتیا حس کېدله چي د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کي له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسي توګه ولیکل سي چي هم بشپړ وي او هم لنډ او هم پر تاریخي پېښو سربېره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري. چي زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آساني سره وکولای سي چي په هغه کي د خپل هیواد تېري تاریخي پېښي ولولي. څو کاله دمخه نو ما هم دستي د افغانستان دغه لنډ تاریخ په دوو ټوکو کي ولیکه.

د دې کتاب په لیکلو کي مي څو سوه ټوکه تاریخي کتابونه په شرقي او غربي ژبو وکتل او د ټولو مطالبو حواله مي د کتاب د پاڼو په پای کي ورکړه، خو د چاپ پر وخت یو مشکل راپېښ سو، چي ناچاره سوم هغه پاورقۍ مي ایسته کړې او د لازمه مراجعو نومونه مي د څو بابو په آخر کي ولیکل او هم د دې ټوک په پای کي به د ټولو مراجعو نومونه راوړه سي. په دې یادونه کي زما مطلب دا دئ چي د دې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثوق منابع لري.

پر دې کتاب مي یو شمېر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه له خارجي او داخلي موثوقو کتابو څخه هم زیات کړه، هیله لرم چي ګرانو وطنوالو او هغو کسانو ته ګټور سي چي غواړي د افغانستان تاریخ په لنډه توګه ولولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب د مطالبو په تدوين کې زيار ايستل سوی دئ چې بشپړ وي خو لنډ او گټور چې په راتلونکي وخت کې د مفصل تاريخ ليکلو لاره سمه سي او نمونه ئې (تر اسلام وروسته د افغانستان تاريخ) په لومړي ټوک کې چې پخوا خپور سوی دئ ليده کېږي. په هغه کې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړيو دوو سوو کالو مفصل تاريخ په زړو مخو کې ليکلی دئ.

پوهاند عبدالحی حبيبي
کابل – جمال مېنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه:

د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه

د مؤرخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د (لیک) په کشف بریالی سوی نه وو، تر تاریخ دمخه دوره Pre Historic نومېږي او تر هغه وروسته چې رسم الخط منځته راغلی (تاریخي عصر) دئ، خو په دې شرط چې د لرغونیو قومو پاته لیکلي سوي آثار لوستلي سوي وي او ځکه چې تر اوسه لا داسي لیکني سته چې نه دي لوستلي سوي، نو ځکه پوهان هغه تر تاریخ په دمخه دورو پوري تړلي بولي او که یو وخت ولوستلي سي نو بیا به په تاریخي مرحله کي داخلي سي.

د شرقي هیوادو تاریخي دورې ئې عموماً تر میلاد دمخه د (۲۵۰۰) کالو په شاوخوا کي ګڼلي دي، دا ځکه چې د مصر او بین النهرین لیکني چې لوستلي سوي دي هم دوني عمر لري، خو په سند او هړپه کي د موهن جودیرو کشفي سوي لیکني لا تر اوسه نه دي لوستلي سوي، او په تاریخي مرحله کي داخلي نه دي.

په افغانستان کي تر تاریخ دمخه آثارو لټوني له ۱۹۳۶م کال څخه د اروپایي علمي هیئتو له خوا شروع سوي او په نتیجه کي تر تاریخ دمخه د ډبري (حجر) د دورې آثار لاس ته راغله چې د ډبري د استعمال په دریمي دورې یعني د توږلي سوي ډبري او د خاورینو لوښو او فلز د استعمال په دورې اړه لري، چې هغې ته د کلکولي تیک دوره وایي.

له دې علمي لټوونو څخه دا نتیجه لاس ته راغې، چې: د افغانستان او د افغانستان د ګاونډیو هیوادو په خاورو کي د (۶۰۰۰) کالو په شاوخوا کي دمخه انسانانو مدنیت درلود، ځکه چې همهغه وخت مرو ته نژدې د (انو) په سیمه کي د مس د استعمال آثار کشف سوي دي.

تر تاریخي دورو دمخه آثار ئې د افغانستان د ګاونډ په دې ځایو کي موندلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي:

۱- د پنجاب په هړپه کي:

يعني د افغانستان د غرو په لمر ختيځو ډاګو کي، چي هلته د ودانۍ او ښار آثار ليده کېږي.

۲- موهن جوډيرو:

د افغانستان لمر ختيځي جنوبي خوا ته په سند کي، د ښار کوڅې او د بازار نخشې او حتی پاخه ابروونه او په هره کوڅه کي د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دې لرغوني ښار کي د مور د ربة النوع مجسمې، پاخه خاورين لوښي، د سرو او سپينو زرو راز راز ګېڼې او د هغه عصر د نورو فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان لاس ته راغلي دي، چي د هغه لرغوني ښار په مربوطه موزه کي خوندي پراته دي، او په هغو ښکلو آثارو کي له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غټو غښتلو غويو انځورونه سته چي پر ځينو انځورو توري او ليکني هم ليدلي کېږي، خو تر اوسه ئې لا ښوک په لوستلو بريالي سوي نه دي. د سند د ناوې تر تاريخ دمخه مدنيت چي د افغانستان په لمر ختيځه خوا کي د هړپه او موهن جوډيرو تر منځ يو زر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يوه شکل او يوه ډول خپور سوی وو، د ودانيو د تعمير طرز او د خاورينو لوښو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کي بېخي سره ورته دي او پوهانو دا نتيجه ځني اخيستې ده چي:

دا مدنيت د افغانستان د خاوري په لمر ختيځه خوا کي د سند د ناوې له سره بيا تر پايه خپور سوی، شمالي او جنوبي پايتختونه ئې (هړپه) او (موهن جوډيرو) دوه ښارونه وه او تر بابل پوري ئې د لمر لوېديځو خاورو د تمدن سره روابط درلودل او حتی تر ميلاد دمخه د (۲۰۰۰) کالو په شاوخوا کي د هندي تاجرانو په بابل کي يوه محله موجوده وه.

له هغو آثارو څخه چي د بين النهرين په کيندونو کي ئې موندلي دي څرګندېږي چي د سند د ناوې خلکو اعشاري ارقام او اوزان او پيمانې پېژندل. د هغه ښار له آثارو څخه چي په هړپه کي ښکاره سوي دي څرګنده ده چي معتبرو خلکو په دوه پوړيزو کورو کي ژوند کاوه او د استوګي د زياتو ځايو د اوبو څاهان، حمامونه او تر مځکي لاندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

گدامونه درلودل، حال دا چي عامه طبقه کارگران او کسبگران په دوه اطاقي کوچنیو کورو کي اوسېدل، هر کور د یوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او تر تاریخ دمخه د دې خلکو ښارو ته نژدې ځیني کلاوي وې، چي غالباً د غلې گدامونه ول.

هغه کنډوالې چي د هړپه د تمدن له وروستیو مرحلو څخه نمایندگي کوي، د هغه ځای د اوسېدونکو بېوزلي او انحطاط راښیي، چي زیاترو کورو د سمڅو بڼه پیدا کړې ده او د ښارو جوړښت چي پخوا ئې نظم او ترتیب درلود بېخي گډوډ سوی دئ او پوهانو له دې څخه داسي نتیجه اخیستې ده، چي:

۱ – د دې ودانیو پر خلکو د غربي آریائیانو یرغلونه شروع سوي او د دوی مدنیت ئې راټیټ کړی وو.

که څه هم د هړپه د لیکنو الفبا لوستلې سوې نه ده، خو دا ثابته ده چي دا رسم الخط تر آریائي مهاجرت په دمخه دوره پوري اړه لري.

هغو ارابو چي اسانو کشولې په هغو خلکو پوري اړه درلودله، چي په هندواروپایي ژبو ئې خبري کولې، مگر د موهن جوډیرو او هړپه د خلکو گاډی، غټو غښتلو غویو کشولې چي پلن اوږده ښکران به ئې درلودل او د دې ښکلو غټو غویو شکلونه د موهن جوډیرو پر کشف سوي مهرو او آثارو نقش سوي دي (لومړی او دوهم نمبر عکس دي وکتل سي).

۲ – دې مدنیت ته ورته دا سلسله د افغانستان په جنوب کي د بلوچستان په نال او جاله وان او لورلایي او همداراز د سیستان په نادعلي او د ایران په ځینو جنوبي برخو کي لیدل کېږي چي ځیني کړی، ئې تر بین النهرین پوري هم رسېدلي او په هغو خلکو اړه لري چي د آرائیانو تر هجرت دمخه په هغو سیمو کي اوسېدل او څنگه چي د دوی په لرغونیو آثارو کي د مور د ربة النوع په څېر مجسمې پیدا کېږي، ځکه نو ممکنه ده چي دین، عقاید او فرهنگ ئې هم سره ورته وي.

هغه آثار چي د بلوچستان د کوټې د لمر لوېدیځ شمال په څو میلي کي ئې د گل محمد په کلا کي موندلي دي پر دې دلالت کوي چي د هغې سیمي پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورینو لوښو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چړو او د هډوکو له ستنو او د تېرو څوکو لرونکو نېزو په څېر آلاتو څخه ئې کار اخیست او د ودانیو او کورو جوړول هم رواج نه ول او خلک ښاروي روزونکي کوچیان ول او په راوروسته وختو کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

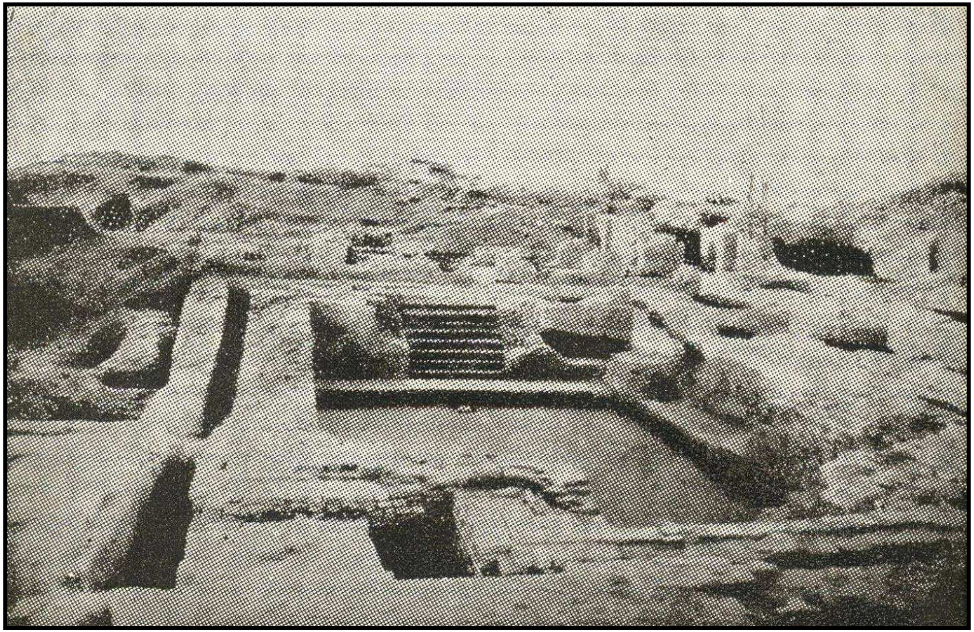

د موهن جودیرو د آثارو یوه منظره، ۱ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

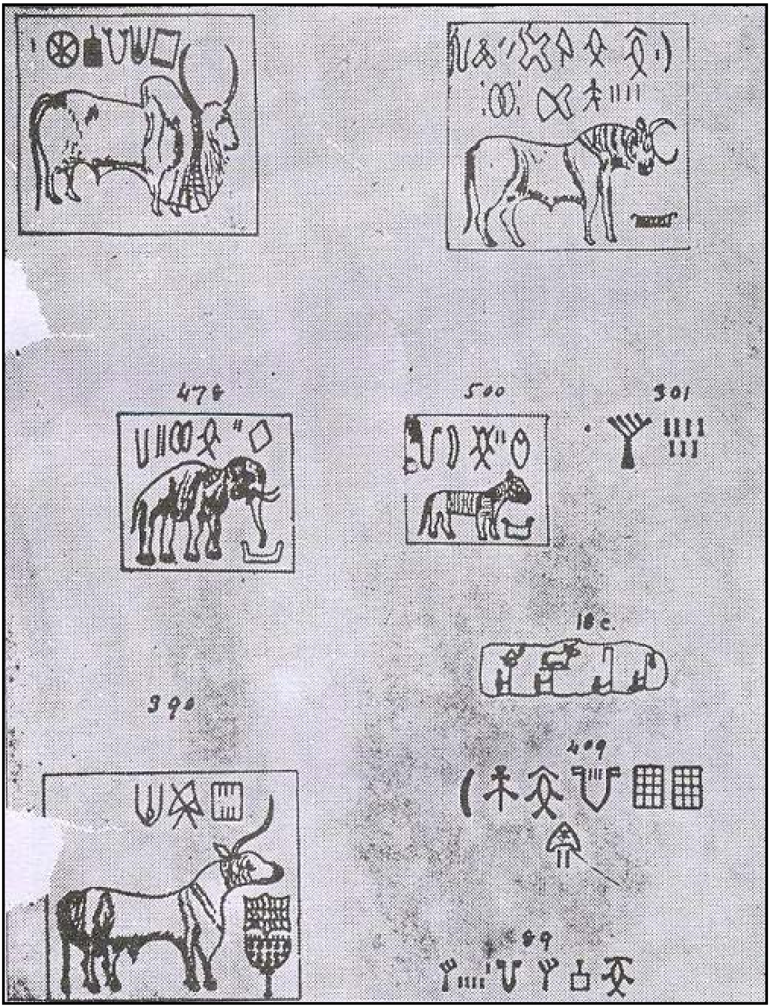

د موهن جوديرو ځيني ليکونه او نخښې، ۲ – لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې خاورین لوښي او ودانۍ جوړي کړي دي چي لرغون پېژندونکي ئې (د ړوب د ناوې لوښي) بولي او پر هغو باندي ځيني توري او هندسي شکلونه او د هوسۍ او بوک لرونکي غوايي تصويرونه او په کورو کي ئې د بزو ډېر هډوکي ليدل کېږي چي د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي او د غلې د کوټلو له پاره ئې ډبرين اونگونه درلودل، حال دا چي د هغه عصر په کشف سوو آثارو کي د اوسپني اوزار نه ليده کېږي او پر ځينو خاورينو لوښو T – A – W.V ته ورته شکلونه سته، چي د هغو په څېر بل ځای نه دي ليدل سوي، ځکه نو لرغون پېژندونکي د هغو په پېژندنه کي پټه خوله دي او د دې لرغوني مدنيت عمر د شپږو زرو کالو په حدودو کي اټکل سوی دئ.

همدا رنگه د هړپه د سيمي دا تر تاريخ دمخه مدنيت د هندوستان د کچهه تر جزيره نما پوري هم غځېدلی دئ او په ۱۹۵۴ – ۱۹۶۵م کي د هغه ځای له زياتو غونډيو څخه داسي آثار مونده سوي دي، چي د هړپه د مدنيت آثارو ته بېخي ورته دي او د کشفياتو دا ساحه د راجکوټ د ښار جنوبي خوا ته پرته ده.

مگر د افغانستان په خاوره کي تر اوسه تر تاريخ دمخه څو مهم ځايونه کشف سوي او کتل سوي دي:

۱ – په ۱۹۳۶م کال سراورل ستين او موسيو گيرشمن او هاکن د سيستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنگ په کلا کي کيندني وکړې، چي په هغه کي ډبرين لوښي او راز راز وسلې او غشي او رنگه ښايسته سوي کودري او د سپينو زرو غوږوالي او د هډوکو څخه جوړ سوي شيان کشف سوي او پوهانو هغه په مرو کي د (انو) او په غرب کي د کاشان او په لمر ختيځ جنوب کي د سند کشف سوي آثارو ته ورته بللي دي او له هغو څخه دا نتيجه اخلي چي د انساني مدنيت د دې دورې لويه صحنه د سند له ناوې څخه نيولې بيا د نيل تر سيمي پوري د افغانستان په شمول غوړېدلې وه.

موسيو گيرشمن د (سرخ داغ) غونډۍ چي دېرش متره لوړه ده ۱۲ متره ژوره وکيندله او يو زر کاله تر ميلاد دمخه ئې د مدنيت نخښي وموندلې، دی وايي:

که يو ويشت متره نور هم وکيني، ممکنه ده تر ميلاد د څلور زرو کالو دمخه آثار وموندل سي، چي د سند، بين النهرين او مصر پخوانيو مدنيتو ته نژدې دي او په دې خاوره کي داسي پخوانۍ غونډۍ ډېري دي.

۲ – تر تاريخ دمخه آثار چي تر اوسه په افغانستان کي لټول سوي دي، د کندهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمر لوېديځې خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په ناوه کې د بدوان د غره له سمڅو او د ديمراسي له غونډۍ څخه هم تر تاريخ دمخه آثار کشف سوي دي، چې د سند او پنجاب او د بلوڅانو د خاورې تر تاريخ دمخه په مدنيتو پورې اړه لري او د مور د ربة النوع مجسمې موندلې سوي دي.

په ۱۳۴۴هـ ش کال د کندهار لمر لوېديځې شمالي خوا ته ٦٦ کيلومتره ليرې د مونډيګک په غونډۍ کې علمي پلټني وسوې، چې د ارغنداو په ناوه کې تر تاريخ دمخه د پنځو زرو کالو پخوا د مدنيت د آثارو نمايندګي کوي او پوهان وايي چې د کندهار لمر لوېديځې خوا ته د کشکنخود ناوه چې اوس ئې زياته برخه وچه ده، درې زره کاله پخوا د کشکنخود له روده چې اوس وچ سوی دئ اوبېدله او شينډنه وه.

دا غونډۍ چې درې زره کاله پخوا د وروستۍ پلا له پاره د اوسېدو ځای وو او اوس د جوي پېښو په اثر يو مخروط شکل لري، د هغې لارې پر سر پرته وه چې د رخد (ارغنداو) او پښين او سند د ناوې خوا ته د هرات او فراه او هلمند د ها خوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همدا راز دا لار د ترنک او غزني او د هندوکش جنوبي سيمو ته رسېدله، يعني د هلمند ناوه ئې د ارغنداو او ترنک د ناوې سره منښلوله.

د مونډيګک غونډۍ تر ميلاد دمخه د څلور زرم کال له اواخرو څخه د لومړي زرم کال تر شروع پورې د ودانۍ پنځلس مرحلې تېرې کړې دي او په آخره او پورتنۍ مرحله کې ئې د غلې ګدامونه ول چې په دای وهلي دېوالونه ئې درلودل او د غلې د ګدامو ځايونه د يوه اوږده غولي په شکل ول، چې د هرېپه د کشف سوو آثارو ګدامو ته بېخي ورته ول، خو د هرېپه تر ګدامو کوچني ول او په کښته پوړ کې ئې د څارويو د ساتني له پاره خوني وې.

څنګه چې د ګدامو ودانۍ د نوموړي غونډۍ له درو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چې دا ګدامونه د هغه وخت د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کې جوړ سوي ول.

په لوړ پوړ کې يوه کوچنۍ خونه د ګدامو د ساتندوی له پاره ليده کېږي، چې په هغه کې يو څه خاورين لوښي، ډبرين او د مفرغ توبرې (پکانونه) او مچلوغزي او د مچلوغزو د ختو ګولۍ کشف سوي دي او دا ځني ښرګندېږي چې د ګدامو ساتونکو دا وسايل د ګدامو د ساتني له پاره استعمالول او د دې دفاعي آلاتو عمر له اوس څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

درو زرو کالو په شاوخوا کي ټاکل سوی دئ.

د غلې د ګدامو تر ودانیو پخوا له معکبو ډبرو څخه چت لرونکي خوني جوړي سوي وې چي د ودانیو په شمالي برخه کي د خښتو ودانۍ هم سته.

د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دئ چي شاوخوا ئې یو څه کوچنۍ خوني سته او د لویي ماڼۍ نخښي هم ښکاره دي چي له اومو خښتو څخه په نیم مخروطي شکل ودانه سوې ده او د خښتو لویي ستني لري چي په سپینه رنګ آمیزي انځور سوي او اوس هم د دې ستنو دباندنۍ منظره له برمه ډکه ښکاري، په دې ستره وداني کي یو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکلو کودرو ټوټې او د ادیتا (ادي – مور) د خیر او برکت د ربة النوع یوه ماته مجسمه چي د بلوچستان او سند کشف سوو مجسمو ته ښېخي ورته دي د رازراز وسلو سره کشف سوي دي.

په نورو غونډیو کي د هغو خلکو د استوګي د ځایو نخښي سته، چي پورتنۍ غونډۍ ئې د عبادت ځای وو او په دې ودانیو کي د نغري نخښي د نغري د اسبابو سره او یو څو اونګونه او د اونګو دستې لاس ته راغلي دي، چي په غالب اټکل د دوا خرڅولو دکان بلل کېدای سي. په نورو خونو کي د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبرې (پیکانونه) لیدل کېږي.

د زیاتو خونو د بام شاوي شېوه ګي لري او په دباندنیو دېوالو کي مستعمل توبرې (پیکانونه) او مسي سرنېزې ایښودل سوي او په هغه هدیره کي چي په دې ودانیو اړه لري په یوه قبر کي اووه کالبوتونه (اسکلټه) پیدا سوي دي.

د مونډیګک د غونډۍ مختلفي طبقې له کښتي څخه لوړي خوا ته داسي دي: له مځکي څخه لوړي خوا ته تر نهم پوړ پوري د نیم کوچیتوب د ژوندانه نخښي لیدلي کېږي او د هغو له مخي ویل کېدای سي چي د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران ول او د کورو ودانۍ ئې هم په دایو وې، تر هغه وروسته تر درو پوړو پوري ودانۍ له اومو خښتو څخه جوړي سوي دي، چي خاورین لوښي ئې په کښتو طبقاتو کي ساده او ابتدایي دي او وروسته تر هغه د لوښو کودري ښه او ښکلي کېږي، څو چي د ختو انځور سوي لوښي منځ ته راځي او پر هغو کټوریو (جامو) چي پر پایو ولاړ دي د ښارویو، مرغانو، ګلانو او د جګو ښکرو لرونکي مږه او تنځري (کبک زري) او پیل مرغ او د پیروتي (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د ختو دا انځور سوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوښي تر اتم پوړ وروسته زيات دي چې د (کوټي) د شاوخوا کشف سوو لوښو ته ورته دي. مفرغي فلزات او مس له شپږم پوړ څخه شروع کېږي او هغه وخت چې د پنځم پوړ سکاره ئې د ۱۴ کاربون له لاري وازمويل نو د دې پوړ نېټه ئې د ۲۶۲۵ق م په شاوخوا کې وټاکله او د موسيوکزال د قبل التاريخ د دورو د متخصص په قول دا غونډۍ تر پنځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جوډيرو پخوانۍ او لرغونې ده. (۳ – ۴ نمبر عکس دي وکتل سي).

۳ – د افغانستان په شمالي برخو کې هم تر تاريخ دمخه د مدنيت آثار کشف سوي دي، په دې معنا چې په شمالي لمر لوېديز گوټ کې د مرو په انو کې تر تاريخ دمخه د مدنيت نخښې لاس ته راغلي دي او همدا راز د افغانستان په شمال لمر ختيځ گوټ کې د تاريخي آثارو بقايا سته چې د ۱۹۶۲م کال په اکتوبر کې د ايټالوي لرغون پېژندونکو له خوا کشف سول.

د هزارسُم دښت د هندوکش په شمالي لمنو کې د (۳۳۰۰) فټو په لوړوالي او د شپاړسو کيلومترو په اوږدوالي د سمنگان لمر لوېديځې شمالي خوا ته پروت دئ، چې په پخوانۍ زمانه کې هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چين لاره له همدې ناوې څخه تېرېدله او همدلته د غره په گارو کې هغه طبيعي سمڅې سته، چې پخواني انسانان پکښې اوسېدل، او هلته د ډبرين اورتېک سامان او ډېري توږلي سوي ډبري کشف سوي دي او ځيني ودانۍ ئې هم په هغه زمانه اړه لري، چې انسان تر سمڅو او گارو دباندې ژوند تېراوه او بې ډوله ابتدايي دېوالونه ئې په ۱/۲۰ متره لوړوالي جوړ کړي دي، چې د هغو په منځ کې له ۲۰ څخه تر ۳۷ متره د ودانۍ بلاکونه ليده کېږي او دې ټولو ودانيو (۳۳۵) هکتاره مځکه نيولې ده او د هزارسم له سينده د اوبو د کانال د غاړي د (۱۲۵) متره دېوال سره د اوبو رسولو نخښې هم څرگندي دي.

د دې ځای د گارو په سمڅو کې مثلث ډوله خوني ليدلي کېږي، چې لويي تاخچې لري او دننه ئې له ډبرو څخه درې گُنجه چوکۍ توږلي سوي دي او د دېوالو په جوړولو کې ئې د ډبرو له شاڅو څخه کار اخيستی دئ او د نغريو نخښې هم پکښې ښکاره دي.

د هزارسم په سمڅو کې کيندل سوي (منقوره) شکلونه او رسمونه ليده کېږي چې د ايټالوي لرغون پېژندونکي هيئت د راپور ليکونکي په قول داسي شکلونه د غربي اروپا تر تاريخ په دمخه آثارو کې هم ليده سوي، خو د هزارسم د آثارو شکلونه څلور ډوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

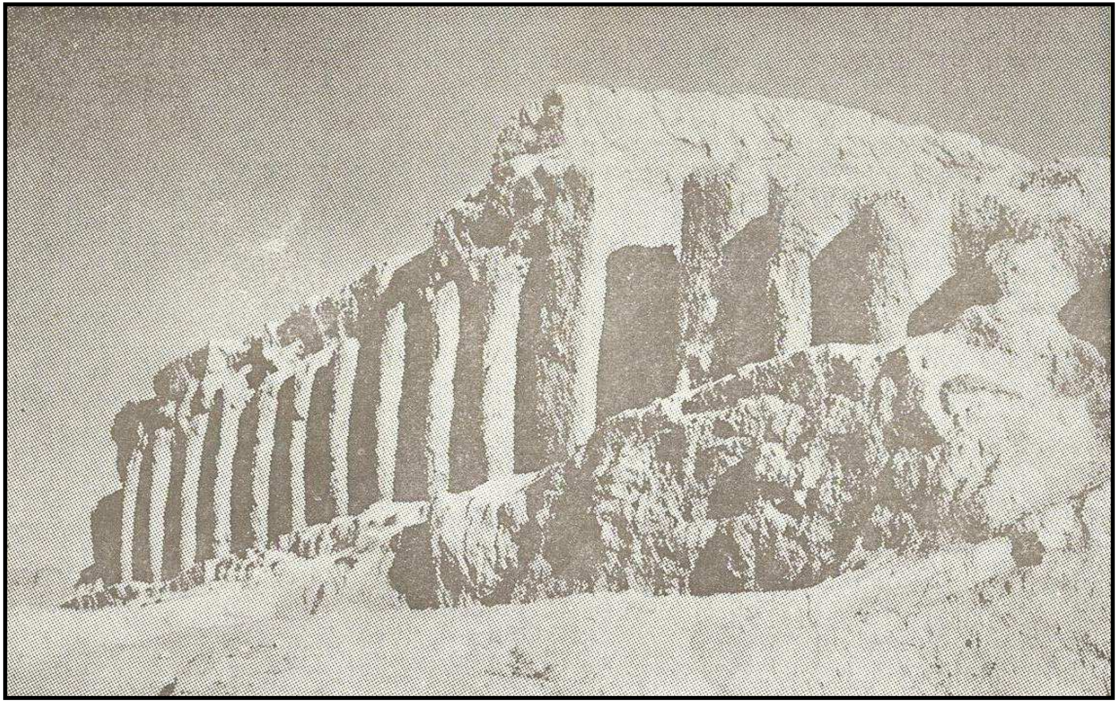

د کندهار لوېديځ برخي منډيګډ ودانيو بقايا، ۳ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

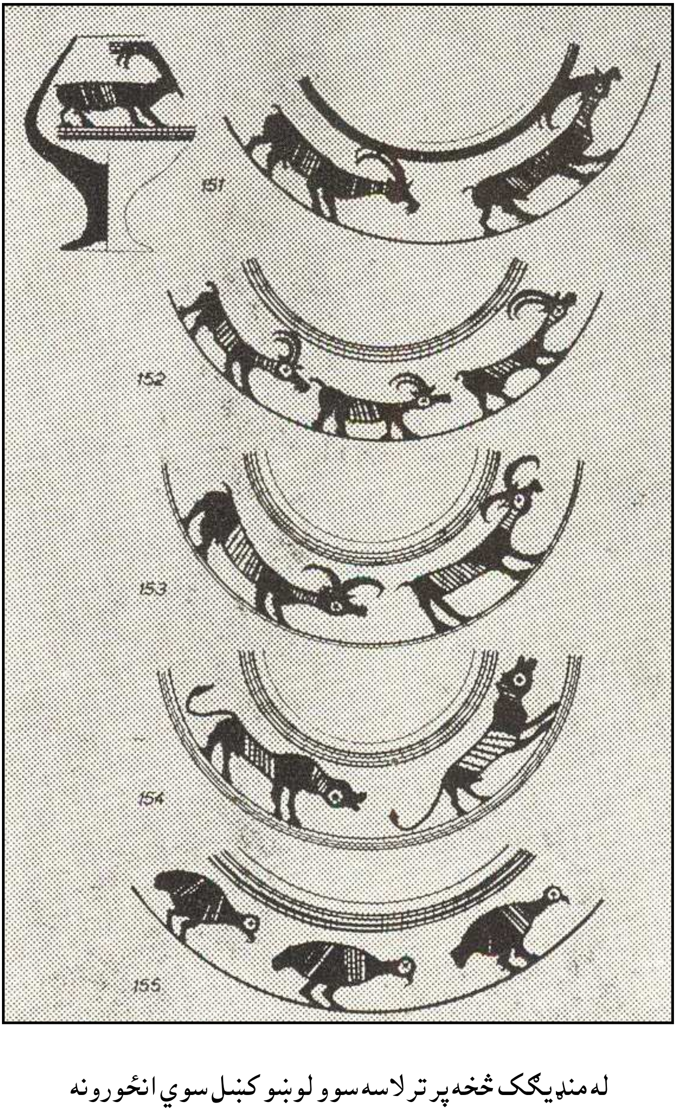

له منډيګک څخه پر ترلاسه سوو لوښو کښل سوي انځورونه
۴ – لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي: لومړي انساني شکلونه، دوهم رسم سوي لاسونه، دريم د ځارويو شکلونه، څلرم د راز راز شکلو ګډون (اختلاط) چي معناوي ئې هم څرګندي سوي نه دي. (۵ – ٦ لمبر عکسونه دي وکتل سي).

تر تاريخ د دمخه زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلو ته ورته او نژدې ګڼي چي په هسپانيا، ايټاليا، سويس او ايرلينډ کي ئې موندلي دي او داسي نتيجه اخلي چي تر تاريخ دمخه د دې راز شکلو رسمول د انسانانو په منځ کي رواج درلود د مثال په توګه:

د هزارسم د سمڅو له شکلو څخه د پوځکۍ يو شکل دئ چي نيمه دايره ئې تشکيل کړې او هغه دايره بيا يوه عمودي خط پرې کړې ده او له هغه څخه د انسان بدن مراد دئ، چي بازوګان او شمزۍ (ستون فقرات) ئې ښوولي سوي دي او هغو شکلو ته ورته دي چي تر تاريخ دمخه د هسپانيا، ايټاليا او ايرلينډ په آثارو کي هم ليدلي سوي دي (۷ نمبر عکس دي وکتل سي).

د هزارسم په آثارو کي دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي، چي د اروپا تر تاريخ دمخه له لرغونيو آثارو څخه په پاته شکلو کي ښوول کېداى سي.

تر تاريخ دمخه په کلکولي تيک او د توږلو ډبرو د استعمال په دوره کي د بدخشان لاجورد هم د يادوني وړ دي، ځکه چي د کاشان د سيالک په غونډۍ او د سومر او بين النهرين په مځکو او د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام کي د لاجورد د ډبري راز راز نمونې موندلي سوي دي او دا څرګندوي چي د بدخشان د لاجوردو ډبري شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال ئې تر مصر پوري هم رسېدلی وو او د دې هيواد خلکو د نورو شرقي او غربي هيوادو سره لرغونې مدني رابطه درلودله. (۸ نمبر عکس دي وکتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

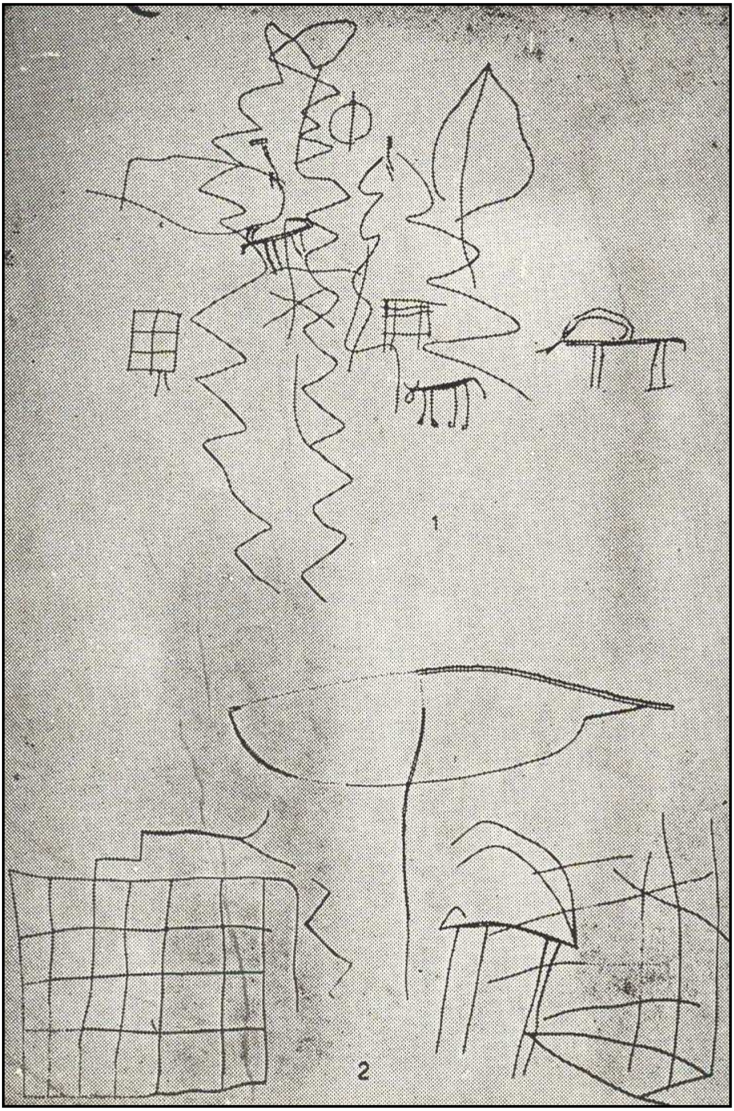

۵–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

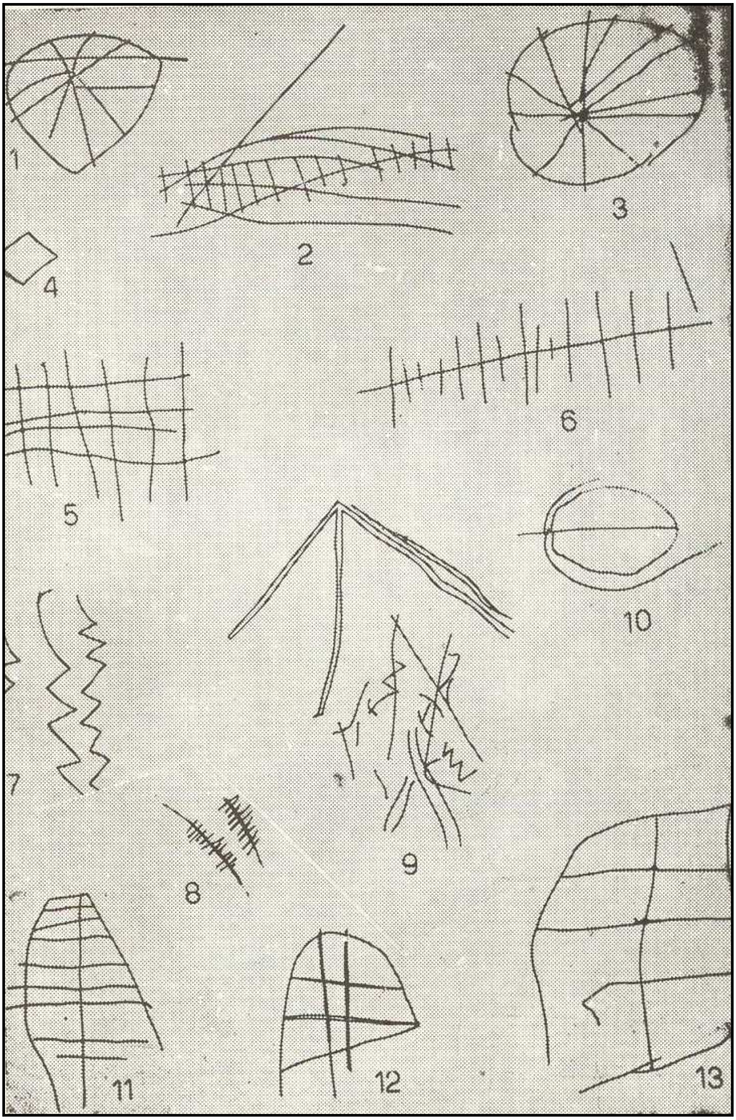

٦-لمبرعكس

(c) ketabton.com: The Digital Library

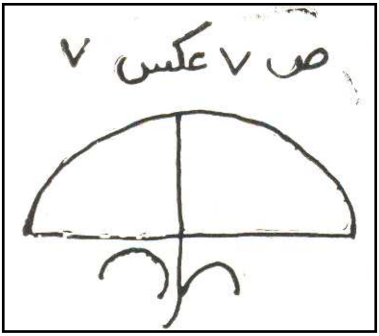

تر تاریخ دمخه د سمنګان په هزارسُم پوڅکۍ غوندي شکلونه چي د یوه سړي مړوندونه او شمزۍ ښیي، داسي شکلونه په اسپانیا او ایټالیا کي هم پیدا سوي دي.

۷-لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منځنۍ آسیا د کلتوري دورو مقایسه له افغانستانه سره

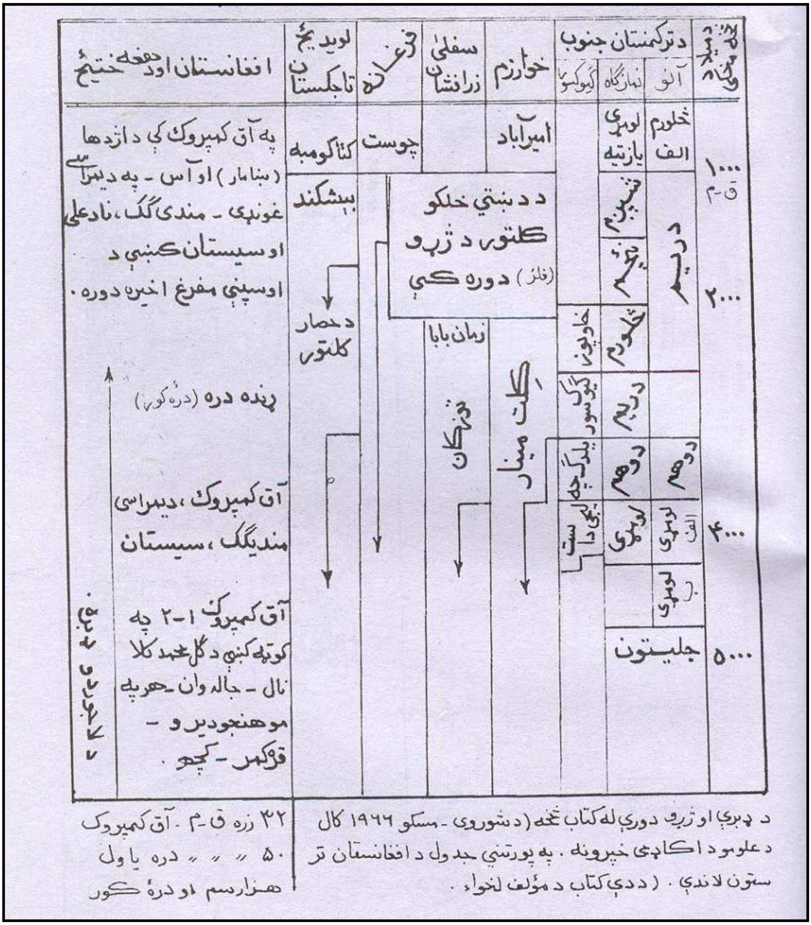

۸ –لمبر جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

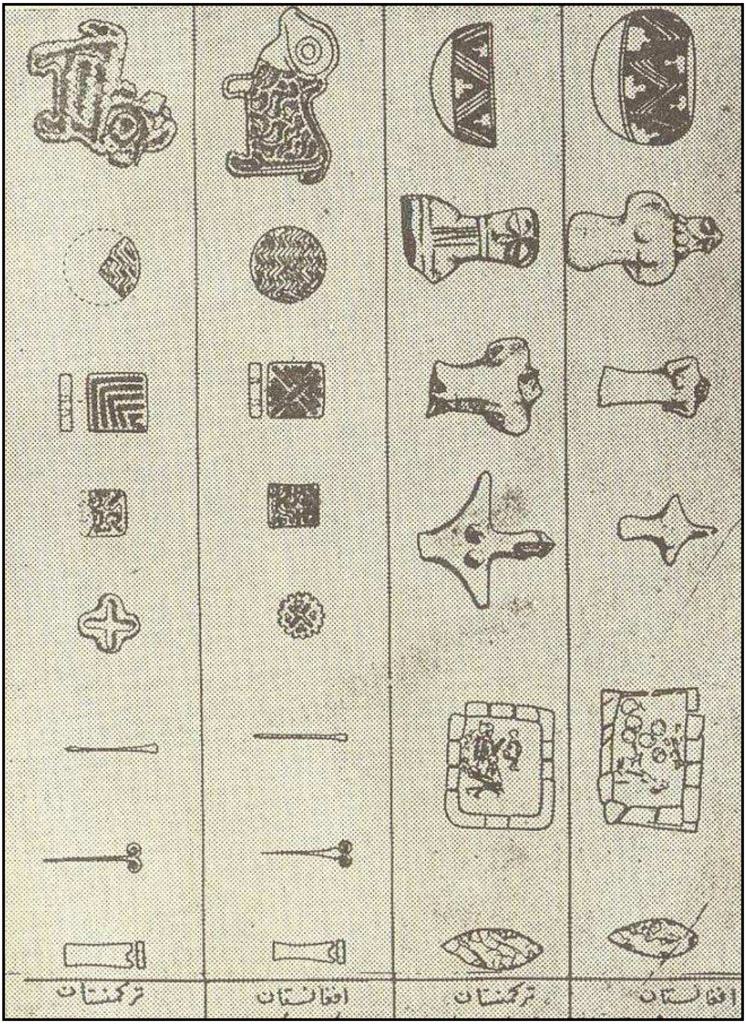

د ډبرو او ژړو د دورې د آثارو مقایسه چې په
افغانستان او ترکمنستان کې کشف سوي دي
۸ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

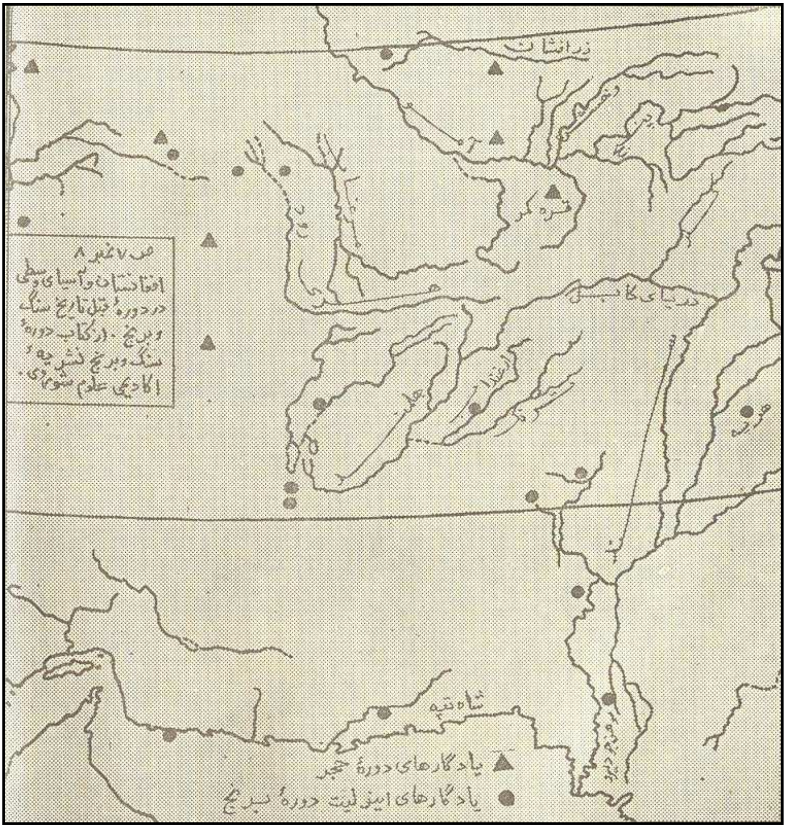

د افغانستان لرغوني کلتوري دورې

۸–لمبر جدول

تر تاریخ دمخه کلتوري دورې	۱–آق کپروک (اژدها)	۲–آق کپروک (اسپ)	۳–آق کپروک (خلاء)	۴–آق کپروک (جمجمه)	دیمراسي غونډۍ	منډیګک	نادعلي	د سیستان نور ځایونه	دره دادل–دره چخماق	قره کمر	هزار سُم	دره کور
د لرغوني مفرغ او اوسپنې عصر ۱۰۰ کاله (ق–م)	×	×	×	×	×	×	×	×				
د ډبرې نوی عصر او بزپرستي[1] ۳۷۸۰ + ۱۳۰ کاله تر اوسه دمخه[2] (کولیچن) ۳۴۲۵ + ۱۲۵ کاله " " (کاربونیت)												×
د مفرغ عصر ۵۰۰۰–۲۵۰۰ کاله دمخه	×	×		×	×	×		×				
کلکوتیک عصر ښویه ډبره، خاورین لوښي او فلز ۷۲۷۰ + ۱۰۰ دمخه[3]	×				×	×		× ؟				
د ډبرې نوی عصر او خاورین لوښي ۷۲۲۰ + ۱۰۰ کاله دمخه[4]	×	×										
د ډبرې نوی عصر بې له خاورینو لوښو ۸۶۰۰ + ۱۰۰ کاله دمخه[5]	×	×										
د ډبرې منځنی عصر ۱۰۵۸۰ + ۷۲۰ کاله دمخه[6]										×		
د لوړې طبقې د ډبرې لرغونی عصر (تېره کوچنۍ ډبره) ۳۴۰۰۰ کاله دمخه[7]												
د منځنۍ طبقې د ډبرې لرغونی عصر بکرۍ–ماوستیرین (د فرانس جنوبي لي ماو ستیر ته منسوب) ۵۰۰۰۰ کاله دمخه									×		×	×

(۱) ۱۴/C د امریکا جیوکرون لیبارټرۍ ئې عمر ټاکلی دئ. (۲) تر ۱۹۵۰م دمخه کلونه مراد دي. (۳) ۱۴/C د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر ۴۲۹ HV. (۴) ۱۴/C د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر ۴۲۸ HV. (۵) ۱۴/C د جرمني د مځکپېژندني مؤسسې ئې عمر ټاکلی دئ. نمبر ۴۲۵ HV. (۶) ۱۴/C د پنسلوانیا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دئ. (۷) ۱۴/C د پنسلوانیا پوهنتون ئې عمر ټاکلی دئ. (د امریکایي انتروپولوجي پروفیسر لوئي دوپرې له مقالې څخه اخیستنه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر اسلام دمخه تاريخي افغانستان

کم وخت چې تاريخي افغانستان يادېږي، موږ ټولي هغه مځکې په نظر کې نيسو چې د افغانستان سره ئې په تاريخي پېښو او د سياسي او مدني او فرهنگي حوادثو په جريان کې گډون درلود او د تاريخي گډو عواملو تر اغېزې لاندي ئې اوضاع يو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافي سيمه کې د ايران د فلات لمر ختيځه برخه، د سند له سينده بيا د خراسان تر پايه (دامغان) پوري شرقاً او غرباً شامله ده او په شمال کې هم د آمو شمالي برخې تر سمرقنده او د پامير د غرو لمني پکښې راځي او په جنوب کې پر بحيره عرب تمامېږي. دا سيمي عموماً گډ تاريخ لري.

آريائيان:

د (۲۵۰۰ق م) په شاوخوا کې د آريائي سپين پوستو انسانانو يو لوی جمعيت په آريانا ويجه نومي هيواد او د آمو په شمالي غاړو کې د کوچيتوب او مالداری ژوند تېراوه او چې شمېر ئې زيات سو، نو د آمو جنوبي سيمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کې مېشته سول.

دې خلکو د نفوسو او قبيلو د زياتوالي په سبب لمر ختيځې خوا ته هجرت وکی او د سند له سينده د هند شمالي ارتو سيمو ته تېر سول او په هغه مځکه کې ئې يو مدنيت جوړ کی چې د (ويدا) په پخوانيو څلورو کتابو کې ئې انعکاس ليده کېږي او له همدې جهته ئې (ويدي مدنيت) بولو چې د (۱۴۰۰ ق م) په شاوخوا کې موجود وو او په همدې کتابو کې د افغاني لويو قبيلو يوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون)، الينا (د لغمان او نورستان د شمالي خلک[1]) او نور راغلي دي او موږ له دې کتابو څخه د لرغوني

[1] دا نوم د اليشنگ او الينگار د درو په نومو کې څرگند دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان د خلکو ژوند او ژبه او مدني او فرهنګي وضع معلومولای سو. څلور ویده دا دي:

ریګ وید – سام وید – اتهروا وید – یجور وید. چي تر ټولو پخوانی وید (ریګ وید) دئ او په هغه کي د افغاني قبیلو، پاچهانو، نومیالیو خلکو، غرو او جغرافي ځایو ډېر نومونه راغلي دي.

اریانه ویجه:

اریانه ویجه چي په پښتو کي تر اوسه (اوبجه) د ټاټوبي او د استوګني د مځکي په معنا مستعمله ده، د تاریخ د پوهانو په قول د پامیر سیمي او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د دریاچې غاړو ته ویل کېده، چي د هغه جغرافي سیمي سره نښتې ده چي اوس موږ پکښې څېړنه کوو.

څنګه چي د آرین خلکو [1] د ژوندون د دې دورې آثار لا تر اوسه کشف سوي نه دي او تر تاریخ د دمخي زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبې، د ژوندون د ډول، د دین او هنر په باره کي معلوماست نسته او دکتر ګوستاولوبون هغه آریائي لرغونې ژبه چي په اریانه ویجه کي ویله کېدله د (آریک) په نامه یاده کړې ده.

ویدي مدنیت:

د آرین خلکو تاریخي دوره د ویدي سرودو سره شروع کېږي او له همدې تاریخي منبع څخه د آرین خلکو افکار، عقاید، د ژوندون طرز او د افغانستان له خاوري څخه د دوی مهاجرت څرګندوو او د ژبپوهني له مقایسو څخه هم دا ښکارېږي چي د افغانستان د ژبو او د ویدي او سنسکریت د ژبو تر منځ ډېر ژبني مشترکات سته.

ویدي سرودونه په مختلفو زمانو کي ترتیب سوي دي او په شفاهي توګه له یوې خولې بلي خولې ته او له یوه نسله بل نسل ته رانقل سوي دي او لکه چي اوسني وید پېژندونکي پوهان وايي: د پورتنیو ذکر سوو کتابو پر سرودو سربېره یوه برخه نور لرغوني سرودونه ورک سوي دي چي د وید په خپل تعبیر (پخوانیو ریشیانو) یعني پخوانیو پوهانو به ویل او یا دا چي ځیني لرغوني سرودونه چي نوې بڼه ورکړه سوې ده

---

[1] آرین: د نجیب او کښتګر او زارع په معنا دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم موجود ول، چي غالباً ئې د افغانستان په ورشو او د آرین خلکو په هغه ژبه اړه درلودله، چي دوی لا د هند د شمال د اوو سیندو ها خوا ته مهاجرت نه وو کړی.

څنگه چي ویدي کتابونه، ویدي ژبه او مضامین، اوستایي سرودو ته چي د سند په لمر لوېدیځه ارته ورشو کي پیدا سوي، ښخي ورته دي او بشپړه نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ویل کېدای سي چي د ویدي د لرغونیو ورکو سوو سرودو زانگو همدا د افغانستان او د باختر ورشو ده، چي د دې اوسنیو موجوده سرودو یوه برخه به د هغو ورکو سوو سرودو نوې ښه وي.

د لرغوني افغانستان د خاوري سره د ویدي مدنیت ډېره ټینگه رابطه له دې څخه څرگندېږي چي د ویدي او سنسکریت پخوانۍ ډېري کلمې په پښتو او دري ژبو کي ریښې لري او باید چي دا ژبني میراثونه د لرغوني آریایي اسلافو څخه دې آریایي ژبو ته پاته سوي وي.

مثلاً د (آریا) کلمه دوه علمي توجیه لري:

ځینو د دې کلمې معنا په (اصیل) او (نجیب) کړې ده او ځینو په (زارع) او (کرونده گر). څنگه چي په پښتو کي د (آره) کلمه د (اصیل) په معنا راغلې ده او هم کله کله د (کرهڼي) او (بزگرۍ) مفهوم لري نو ځکه ویل کېدای سي چي د نسبتي (ن) په زیاتېدو (آرین) (لکه پلن = پیاده، تورن = شمشیري او نور) د کرونده گر په معنا وي او څنگه چي کرهڼه د خلکو په منځ کي یو شریف کار او کسب وو نو ښایي چي تر هغه وروسته د (نجیب) او (شریف) مفهوم مجازاً ورکړه سوی وي.

ارین خلک چي هند ته ولاړه هغې ورشو ته ئې (آریه ورته) یا (آریه ورشه) وویل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کي د (ورشو) په شکل د ټاټوبي او د استوگني د ځکي او مرتع په معنا سته.

په پښتو کي تر اوسه (سند) ته سیند وایي، او دا کلمه په ویدي ژبه کي (سندهو) ده.

د ریگ وید په سرودو کي د افغاني خاوري د ډېرو سیندو یادونه سوې ده، لکه سندهو (سند) او د کوبها (کابل) او گوماني (گومل) او کرومو (کورم) او سویتي (سوات) او ورکه (کونړ) رودونه، او گندهاره (د کابل مجرا) او هره ویتي = سره سوتي (ارغنداو یا اراکوزي چي اوس ئې د پخواني نامه ریښه په دهراوت کي ساتلې سوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده) او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواوید کي د بلخ نوم د (بهلیکه) په شکل یاد سوی دئ، چي وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکریت په ادبیاتو کي (بهلیکه) سو او ریښه ئې له بهلي – بخدي څخه راوتلې ده.

همدا شان په اتهرواوید کي د گنداریس (د گندهارا اوسېدونکي) تر څنگه د منجوان غره ذکر سوی چي همدا د منجان اوسنی غر دئ، چي د نورستان او بدخشان تر منځ پروت دئ.

په ویدي سرودو کي د لسو آریایي قبیلو جگړه یاده سوې ده، چي د ویدا د کتاب تر لیکلو (۱۴۰۰ ق م) دمخه د راوي (پنجاب) پر غاړه سوې وه او په دې قبیلو کي د افغانستان او د افغانستان د شاوخوا خلکو هم ډېر نومونه سته. لکه الینا (د الیشنگ او الینگار خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک)، او شیوا (د سند د غاړي خلک) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې څخه د ریگ وید په دوهم ټوک کي د پکتهه د قبیلو او د هغو نومیالیو کسانو او پاچهانو ځو ځو واره یادونه سوې ده چي یو له هغو څخه پکتهه نامتو پاچا توروینه (تورو هونی = شمشېربار) نومېده او د ارغنداو او دهراوت (هره ویتي) په ناوه کي د پني، ډسه، پراوټه، او بریسه یادونه راغلې ده، چي اوس په افغاني قبیلو کي برېڅ او پني د کندهار په جنوب او د سیوی په ناوه کي سته او همدا راز پخوانیو نومو ته د ډاسو (سلیمانخېل) او پروټ (الکوزي) د قبیلو نسبت لاپاته دئ.

هغه آریائي نژاده خلک چي له آریانه ویجه څخه د هندوکش شمالي او جنوبي سیمو ته راغلل کوچیان ول او د چوپانۍ ژوند ئې درلود.

په ۱۹۳۹م کي سمرقند ته نژدې په (تل برزو) کي پر خاورین لوښي یو تصویر موندل سوی دئ چي هغه د کیومرث (گومرد – یا گوپت شاه) د یو پخواني آریائي پاچا تصویر بولي، چي نیمی سړی او نیمی نر غویی دئ او په گویشت د اوستا په یوه برخه کي ئې چوپان پاچا بللی دئ او له دې څخه څرگندېږي چي دې خلکو د کوچیتوب او چوپانۍ په وخت کي هم پاچهان درلودل او کولا (کهول) او کورنۍ د دوی د ژوند اساس وو، چي له هغو څخه بیا طایفې پیدا کېدلې او د (پتي) په نامه ئې مشر درلود او بیا چي څو کولا (کهوله) سره یو ځای کېدل (گرامه) یا (ویسه) ځني جوړېده او شاهي ټاټوبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ئې (پور) وايه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړو او ځايو په نومو کې سته لکه: بگرام، ميرويس، شېرپور.

لومړنيو آريائي نژادو خلکو دمخه تر هغه چې هند ته هجرت وکې، کاسټ يعني اجتماعي طبقه بندي ئې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کې د هغه هيواد د پخوانيو تور نژادو او سپدونکو سره مخامخ سول، نو پر څلورو طبقو برهمن (روحاني)، کشتريه (جگړن)، ويسيه (ښاريان او کسبه) او سودرا (ناململوس) ووېشل سوه، چې دې اجتماعي طبقه بندۍ د دوی په وروستنيو تاريخي او اجتماعي اوضاعو کې څرگنده اغېزه درلودله.

په ويدي کتابو او د آريائي نژاد په نورو آثارو کې داسي ليده کېږي چې: پاچهي د مهاجرت له لومړنيو وختو څخه د دوی په منځ کې وه او راز راز ارباب انواع ئې پرستل او د (سبها) او (سميتي) په نومو ئې جرگې او د (سامانه) په نامه ئې مېلې درلودلې. پېغلو د زلميانو سره او ښځو د نارينه وو سره مينه کوله او د واده دودونه ئې هم درلودل او د کورنيو افرادو د ډېربښت له پاره ئې تل دعاوي کولې او د ښځو په طبقه کې شاعراني هم وې، چې ځيني سرودونه ئې د ريگ ويد په لومړي کتاب کې ساتل سوي دي. دې خلکو ورزشي لوبي، د آس سپرلو، اتڼ، نڅا او موزيک هم درلود او په کرهڼه او مالدارۍ بوخت ول او کالي ئې له وړيو او يا د څارويو له پوټکو جوړول، د پسو او بزو رمې او د غويو گلې ئې درلودلې او د کورنيو شتمني (دارايي) ئې د څارويو رمې او په تېره بيا د شيدو لرونکو غواوو درلودل وو.

او کله چې به د افغانستان غرو ته د (سوما) د بوټي د رانيولو (پېرودلو) له پاره راتله، خپل غوايي به ئې د خريدارۍ د واحد په توگه راوستل چې هغه ته به ئې پاسو Pasu ويل چې د پيسې (پولي واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنايعو څخه ئې د لرگو تراشنه، فلزکاري او د ټوکرانو او پوزي (بوريا) اودنه او د خاورينو لوښو جوړونه، فلزي تزئينات او د اربو جوړول ئې زده ول.

خوراک او څښاک ئې د غلو دانې، شيدې او نور لبنيات، د ښکار غوښي او د سوما او سوريا شيره وه.

د طبيعي عناصرو پرستش ئې کاوه لکه ارونا (د آسمان رب النوع)، اندرا (د جگړې رب النوع)، سوريا (لمر)، اگني (اور)، سوما (غرني وابښه چې له هغه څخه ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشروب جوړول)، ماروت (باد) او نور ... او د هر یوه په نامه ئې قربانۍ درلوولې، خپلو پوهانو ته ئې (ریشي) ویل، چي په پښتو کي اوس د دې کلمې له ریښې څخه د (رشه) کلمه د خوی، خلق او پوهي په معنا لرو.

اوستائي مدنیت:

د افغانستان د آریائي خلکو دوهم مدنیت په بخدي (بلخ) او د هندوکش په شمالي او جنوبي سیمو او د هلمند په ناوه کي وو، چي د (۱۲۰۰ ق م) په شاوخوا کي شروع سوی او له هغې دورې څخه یو کتاب د اوستا په نامه پاته دئ چي پنځه بابه لري.

څنګه چي په دې باره کي زموږ د معلوماتو منبع د اوستا د کتاب پاته برخه ده، نو ځکه دې مدنیت او فرهنګ ته اوستایي وایو او ځکه چي دا فرهنګ په بخدي او افغانستان کي زیږېدلی دئ ځکه نو د دې هیواد په تاریخ کي خورا زیات اهمیت لري او د اوستا کتاب د افغانستان د لرغونیو خلکو مدني، فکري او فرهنګي اوضاع په ښه توګه څرګندوي.

د اوستا له کتابه څرګندېږي چي آریایي خلک د کوچي توب، مالدارۍ او له کډې په شا ژوندي مدنیت ته رسېدلي، په کلیو او ښارو کي میشته سوي دي او د اقتصادي او اجتماعي ژوند په مراحلو کي ئې یوه نوې دوره شروع کړې ده.

په دې دوره کي لومړی ځل په بلخ کي پاچهي منځته راغله او د (یمه) (جم) په نامه یو پاچا د بلخ ښار ودان کړی دئ او هم په دې خلکو کي یو ټاکلی آیین د مزده یسنه = مزدیسنا (د خدای ستاینه) په نامه منځته راغی، چي مدني او روحي قوانین او هدایتونه ئې درلودل او مؤسس ئې زره توشتره = زردشت وو، چي د کورنۍ په نامه (سپنتمه) یا (سپینتمان) یادېده (چي دا نوم په پښتو کي د دوې کلمې [سپین] او [تمه] یا [تمان] د نژاد په معنا دئ).

د زردشت د تبلیغ او منځته راتلو ځای بخدي (بلخ) او سیستان دئ (۹ نمبر عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور ئې (دوغدو) او د پلار له خوا نیکه ئې (پتیرګتراسپه) نومېده. د څلورو وروڼو نومونه ئې دا ول:

رتوشتر، رنګوشتر، نوتریکا، نی وتیش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زردشت

۹–لمبرعکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده لومړی ماندینه چي نوم ئې معلوم نه دئ د (ایست واستره) مور وه او درې لوڼې ئې درلودلې. د زردشت دوهمه ماندینه د دوو زامنو (هوره چیتره) او (اوروتت نره) مور وه، دریمه ماندینه ئې چي په لمرختیځه ورشو او د بخدي په سیمو کې کړې وه، د جاماسپ (د گشتاسپ د وزیر) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او (هووي) نومېدله. د ده له زامنو څخه (ایست واتسره) د روحانیانو مشر وو او (اوروتت نره) د بزگرانو لارښوونکی او (هوره چیتره) د جنگیالیو افسر باله کېده او د پیروانو درې گوني طبقې د زردشت د دې درو زامنو له خوا منځته راغلي دي. ده درې لوڼې هم درلودلې چي فریني، ثریتي، پئورو چیستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندون زمانه په یقیني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابو د روایتو له مخي د (٦٦٠ ق م) په شاوخوا کي زېږېدلی او په شل کلني یعني په (٦۴٠ق م) کي منزوي سوي او په دېرش کلني یعني په (٦۳٠ق م) کي ئې د لارښووني ادعا کړې ده او په ۴۲ کلني یعني په (٦۱۸ق م) کي (کیگشتاسپ) په ده وگروهېد او د ده په عقیده سو او په (۵۸۳ق م) په اووه اویا کلني د توراني (ارجاسپ) د یرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کي د توراني (براترکرش) له لاسه ووژل سو، مگر څېړونکي پوهان دا کلونه صحیح نه بولي او د ده زېږېدنه ئې د (۵۵۸ق م) په شاوخوا کي گڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونیو کسانو څخه دئ چي په لرغوني افغانستان کي ئې پر نوي اقتصادي بنیاد باندي د یو اساسي او زوړ رفرم بنسټ ایښی دئ او د (ژ. دومزیل) په قول:

"ده خپل اقتصادي سیستم په داسي وخت کي منځته راوړی دئ، چي د آرینانو یوه ډله د کوچیتوب له حاله راوتل او کلیوالي ژوند ئې غوره کاوه".

په دې ترتیب چي د څارویو د څړ نامعلومه ځایونه ئې د هر ټبر او قوم له پاره د څړ په ټاکلو ځایو الیش کړه او په همدې دلیل ئې غویي او غوا ته چي د خوراک او کرهڼې یوازنۍ وسیله وه په درنه سترگه کتل او حیواني سري په کلیوالي تشکیلاتو او کرهڼه کي خاص اهمیت موندلی وو.

زردشت د یوه خدای (اهوره مزده – یوه بادار) په وحدت او بې ساري عظمت قایل سو او له پخوانیو خدایانو څخه ئې چي اریائیانو ورته عقیده درلودله مخ وگرزاوه. دی وایي چي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له ابتدا څخه دوه روحه سته، چې یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي، او ټول ژوند یوه باطني جګړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دایمي جګړه کې رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو د بل سره مقابل دي".

زردشت پخپل آئین کې د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونیو آریائیانو درلوده له منځه وړي دي.

دی وایي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنګه د نېکۍ سره کومک کولای سي، د بزګر سړي غویي تر دې چې قرباني سي، ښه او ګټوره دا ده چې د خپل خاوند په لاس کې وي".

د زردشت په آئین کې د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې او د رشتیا پر برې او د دروغو پر ماته او د جنت او دوږخ او د چنوات (صراط) د پله او ملائکو پر وجود عقیده سته او آذر (اور) ئې هم مقدس ګڼلی دئ. چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کې په ودیعت ایښود سوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندون جوهر او د باطني او غریزي تودښت نغری دئ، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځني له پاره دوهې (آتشکدې) درلودلې.

د زردشت په آئین کې د نېکۍ قوتونه د امیشه سپینه (یعني همېشه سپین او مقدس) او ایزدان (د ستایني وړ) په نامه سته، چې له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلي ملکي) دي، چې هر یو قوت د خپل صلاحیت په دائره کې د نړۍ د چارو د ادارې له پاره د بل قوت سره همکاري کوي او هر یو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او جاویدان بلل سوی دئ:

۱/ وهو منه = بهمن (ښه انګېرنه – نېکه مننه) یا د ګلو او رمو او نورو ژویو (ژوندیو موجوداتو) ساتندویه پرېښته.

۲/ اشه وهیشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳/ خشتره وئیریه = شهریور (تسلط د فلزاتو او ښکلو ډبرو ساتندویه پرېښته.

۴/ سپینته ارمئیتي = سپیدار مذ (د روح سپېلتوب او تواضع) د ځمکې ساتندویه پرېښته.

۵/ هئوروتات = خرداد (روغتیا) د غښتلتوب او کورو او اوبو موکله پرېښته.

۶/ امیریتات = امرداد (ابدي ژوند او بقا) د کرهڼو، وښو او د ځړ د ځایو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرېښته.

د مزده يسنا د پيدا ايښت په سر کي د دې شپږو ملائکو پر سر يوه ملکه د سپينته مينيو (سپين عقل) په نامه ولاړه وه، چي تر هغې وروسته ئې پر ځای (اهوره مزده) او کله هم (سره اوشه) [سروش = د خير هاتف] دربدله.

د خير او نېکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کي د شر او بدۍ او تاريکۍ قوتونه هم موجود ول، چي د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر (انگره مينيو) [اهريمن] وو او په اوستا کي ئې د شر او تاريکۍ دا ټول قوتونه د (ديوه) په نامه ياد کړي او د خير د ملائکو په مقابل کي ئې د شر او بدۍ شپږ مؤکلان د کاريکان په نامه داسي تصوير کړي دي:

۱/ اکه منه: د هومنه په مقابل کي د ناپاکي انگېرني (يا منني) په معنا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکارندوی.

۲/ ايندره: د اردي بهشت په مقابل کي د بدعت، دروه او د خلکو گمراه کوونکی روح.

۳/ سئوروه: د شهريور په مقابل کي د بې نظمۍ ښکارندوی او د گړبړديو.

۴/ نااونک هئي ثيا: د سپيندارمذ په مقابل کي د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵/ تئوروی: د خرداد په مقابل کي د ورانۍ، فساد، لوږي او تندي ديو.

٦/ زيي ريش: د امرداد په مقابل کي چي د تئوروی شريک دئ.

کله هم ايشمه د (خشم) ديو د سروش په مقابل کي د هغو دېبانو اووم عدد بشپړوي، چي د ناشکرۍ او عصيان ښکارندوی دئ.

زردشت خپل آئين پر درو اخلاقي او حياتي بنسټو بنا کړی دئ او هغه دا دي:

هومته (ښه منل)، هوخته (ښه ويل)، هوورشته (ښه کول) او په دې ډول د زردشت پيروانو ښه منل، ښه ويل او ښه کول د خپل عمل اساس گرزاوه او خپله انگېرنه، خپله ژبه او خپل عمر ئې په يو شان له معنوي او مادي ککړتيا څخه خوندي ساتل. د بدني او روحي پاکوالي، د رشتيا، سموالي، مړاني، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات ئې کاوه. درواغ او تور منع ول او د مزديسنا هر پيرو په دې مامور گڼل کېده چي اور، اوبه او مځکه د ناپاکيو له ککړتيا څخه وساتي، ځکه نو دوی مځکه د مړو د جسدو د ککړتيا څخه ساتله او خپل مړي ئې نه ښخول. بلکي په آزاده هوا کي ئې پر لوړو ځايو باندي ايښوول چي د هوا مرغان ئې وخوري او له منځه ولاړ سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زردشت آئین چي د پیدا کېدو او روزني ځای ئې د دنیا ډېر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ وو، د اوستا د کتاب په وسیله تبلیغ سو، چي تفسیر ئې په پهلوي (زند) ژبه راغلی دئ او هغه ژبه چي اوستا په لیکلې سوې د ویدي ژبې سره ډېر نژدېوالی لري او د اوستا کتاب د سکندر تر یرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یا کتابه درلوده خو سکندر د غوایي (۱۲۰۰) پوستونه چي پر هغو د اوستا کتاب لیکلی وو وسوځل او تر سکندر وروسته چي ئې بیا هغه کتاب راټول کی (۳۴۸) فصله لاس ته ورغله، چي پر همهغو (۲۱) نسکو ووېشل سوه او د (ویسټ) نومي انگریزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳۴۵۷۰۰۰) کلمې درلودلې، چي اوس له هغو څخه یوازي (۸۳۰۰۰) کلمې سته او له هغې شرحي څخه چي انگرېزي مستشرق براون کړې ده داسي څرگندېږي چي د اوستا باختري اصل له منځه تللی او هغه څه چي اوس پاته دي یوازي څلرمه برخه ئې ده په دې تفصیل:

۱/ یسنا (پرسته او جشن): چي دیني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲/ ویسپرید (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چي له (۲۳) څخه تر (۲۷) پوري فصلونه لري.

۳/ وندیداد (د شیطانانو دفع کوونکی): د اودس، استغفار، توبې او نور دیني احکام لري او (۲۲) فرگرد (بابونه) دي.

۴/ یشت (نمونځ او ستاینه): د خدای او ملائکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.

۵/ خورده اوستا (کوچنۍ اوستا): چي د (۳۵۰م) په شاوخوا کي آذربدمهراسپند تالیف کړې ده او دعاوي، نمنځونه او مناجاتونه پکښې دي.

د اوستایي مدنیت په دوره کي چي له (۱۲۰۰ق م) څخه شروع سوې ده، لومړی وار په بخدي کي شاهي نظام منځته راغی او اوستا وایي چي: "یمه" د اهوره مزده په امر یوه "واره" ودانه کړه، چي اوږده او پسور ئې د یوه اسپریس (آس ځغلولو د میدان) په اندازه وو، او په هغه کي ئې راز راز ځناوران لکه پسونه، غوایان، سپي، مرغان او نور وساتل او د اوبو له پاره ئې هم یوه واله د یوه هاتره (میل) په اندازه وکیندله، او هم ئې په هغه واره کي په مخصوص ترتیب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړه، خو په هغه ښار کي ئې ناروغانو، دوراغجنانو، بد خویو، پیسانو او لېونیانو ته ځای ور نه کړه".

په دې ترتیب د بخدي په واره کي د آریایي مدنیت لومړی ښار ودان او لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکز تاسیس سو او همدا د (واره) اوستایي کلمه ده چي په سنسکریت کي (وهاره) سوې ده او په دري کي (بهار) ځني جوړ سوی دئ، چي پر هغه ځای تر اسلامي لومړۍ پېړۍ پوري (د بلخ نوبهار) ودان وو.

د اوستایي مدنیت په زمانه کي چي آریایي خلکو د هندوکش په شمالي لمنو کي کليوالي ژوند ته لاس ورته کی، کلي او ښارونه ئې ودان کړه او د کوچیتوب له دورې ځخه په کورو کي د تل اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه گام وو چي د مدني مراحلو د لوړتیا او اقتصادي تحول په لار کي واخیست سو او په دې وخت کي وو چي شاهي نظام هم منځته راغلی او د بخدي پاچهانو چي د اوستا په پشتو کي د (پره ذاته) په نامه یاد سوي دي (یعني پېشدادیانو) په خپل سلطنتي نظام کي نظم، داد او نیاو (عدل) منځته راوستل، او د اوستا په تعبیر د بخدي دې پاچهانو د رب النوعی مقام هم درلود او ځنگه چي په ویدي سرودو کي هم د دې پاچهانو یادونه سوې ده، ځکه نو د دې شاهي کورنیو زمانه تر تاریخ دمخه عصر ته چي آرین خلکو د هندوکش له شمالي سیمو هجرت نه وو کړی رسېدای سي.

مگر په اوستا کي یو لوی پهلوان (د گیومرث له اولاد ځخه) چي هئوشینگه نومېده په (پره ذاته = پیشداد) ملقب وو، یعني لومړی قانون گذار او دا د دري ادبیاتو همهغه هوشنگ دئ چي د البزر په غره کي ئې د ناهید (اناهیتا) د ربة النوع له پاره قربانۍ کولې او د دیبانو سره جنگېده او پراوو هیوادو ئې پاچهي کوله.

د دینکرد په دریم کتاب کي داسي راغلي دي چي: "د کرهڼي او دهکانیه = دهقانۍ دود او د مالکیت اصل همدې پېشدادیانو منځته راوړی دئ او بیا وروسته هوشنگ دیهوپتیه (د البیروني په قول دهوفذیه) یعني د حکومت او پاچهۍ او د خلکو د ساتني اصل ایجاد کړی دئ" او له دې روایت ځخه پوهېدای سو، چي د اوستایي دورې مدنیت د ویدي د اوایلو او کوچیتوب سره توپیر درلود. په دې معنا چي دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهڼه او آبادۍ او د کلیو او ښارو په ودانۍ لاس پوري کړی وو او د کوچیتوب او بدویت د ژوند له اقتصادي مرحلې ځخه دهکانیه او د ځمکي مالکیت ته او حتی تر هغه یوې لوړي مرتبې (دهیوپتیه) [د حکومت او سلطنت ایجاد] ته رسېدلی وو او هوشنگ پر یوې خورا ارتي ورشو او ځمکي حکم کاوه او د دېبانو او کوډگرو او بدذاتو سره چي د مدنیت ورانوونکي او د کلیوالو کروندگرو دښمنان ول

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګېده.

تر هوشنګ وروسته بل پیشدادي پاچا (تهمورث) دئ چي په اوستا کي د (تخمه او روپه) په نامه یاد سوی او په ازینه ونت (وسله وال) ملقب وو او دی ئې د اوو هیوادو پاچا د (ویونګهان) زوی د (اینګهت) لمسی او د هوشنګ کړوسی ګڼلی دئ، چي دېرش کاله ئې د خپل وزیر (شیدسپ) په کومک په نیاو (عدل) او انصاف حکومت وکی او ده ته (دیوبند) هم وایي، دا ځکه چي دیبان او اهریمن ئې بند کړي ول او هم ئې ځیني داسي مدني کارونه وکړه، چي په نوي اقتصادي مرحله کي ورته اړتیا وه، لکه د وړیو وړېشل، د کالو سکښتل او ګنډل، د څارویو اهلي کول او له آس، غاتري، اوښ، غوایي او خره څخه ګټه اخیستل او لیک او لوست منځته راوړل.

د کریستن سین په قول: "تر تهمورث وروسته ئې وررور جمشید پاچا سو او لومړی ځل ئې د نوروز جشن جوړ کی او دی د اوستا په تعبیر (د ښو ګلو خاوند) وو، چي دا لقب په اوستا کي هوثوه (په پهلوي کي هورمګ) راغلی دئ.

ده درې خوندي د (یمګ) او (اري نوک) او (سنګهوک) په نومو درلودلې (په شهنامه کي: ارنواز، او شهرناز).

د اوستایي مدنیت دورې او د آریایي نژادو شاهي کورنیو او نومیالیو کسانو او پهلوانانو په باب تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانیو کتابونو روایتو د زمانې په تېرېدو یوه داستاني بڼه پیدا کړې ده او په دغو کتابو کي دا اساطیر په مختلفو ډولو راوړه سوي دي، خو موږ دلته زیار باسو چي تر خپله وسه د نوموړو داستانو تاریخي اړخونه ولټوو.

په ویدا کي د پیشدادي ستر پاچا نوم (یمه) Yama او په اوستا کي (ییمه) Yima او په پهلوي کي (یم) Yam او په دري کي (جم) دئ، چي صفت ئې په اوستا کي خشیته Xshaeta او په پهلوي کي شیت Shet او په دري کي (شید) راغلی او (جمشید) ئې بولي، یعني ځلېدونکی جم. د جم پلار په اوستا کي ویوهونت Vivavant دئ، چي وروسته بیا ویونګهونت = ویونګهان په ویونجهان معرب سو او زوی ئې یمه = جم د اهوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچا وټاکل سو چي د خلکو د ودانۍ او هوسائۍ له پاره زیار وباسي او ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یو کټوری (جام) او د یوې زرین نښ (غاښور) ورکړ سو، چي د ده د شاهۍ لومړی نښان وي او له نیش څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مځکي په کرلو او کرهڼه کي کار واخلي او د خلکو او څارويو د نسل په ډېرولو کي زيار وباسي او د بخدي (واره) ودانه کړي او هغه ځای چي په اوستا کي "د لوړو بيرغو لرونکی ښکلی بخدي" بلل سوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا (يمه) لومړی پاچا دئ چي د مدنيت او ښاري توب بنسټ ئې ايښی او اجتماعي ژوند ئې ترتيب کړی دئ.

کرهڼه، خاوري روزنه، کسب، د اوسپني ويلول، د کالو اودل، د وسلو او جواهرو استعمال، د لښکري طبقې ټاکل، ښکگري (معماري) او د فلزاتو او دواوو استعمال ئې رواج کړه او په خپل شاهي لومړي پايتخت ښکلي بخدي کي ئې مدنيت جوړ او خپور کی او د فرانسوي محقق بنونيست په قول: دی هغه آريايي شخصيت دئ چي د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کي د (ايمرا) Imra په نامه تر ټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع ګڼل کېدی او د هغې سيمي په مرکزي معبد کي چي هلته ئې د قربانيو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې ئې درولي وې.

په ۹ يسنا کي له ۳ تر ۵ فقرې پوري وايي: "د جم د پاچهی په وخت کي تودوالی، سړوالی، زوړوالی، مړينه او رخه (رشک) په دنيا کي نه ول".

او د ۱۹ يشت په ۳۱ – ۳۸ فقرو کي داسي راغلي دي چي: "د جم په سلطنت کي د نړی ژوندون په خوښي او خوشحالي تېرېده، د رنځ او ناورين (آسيب) اثر نه وو". په اوستا او د عرب او عجم په نورو تاريخي کتابو کي د جم او پېشدادي پاچهانو کيسه (داستان) د ډېر پخوانيتوب په سبب افسانوي بڼه غوره کړې ده او ښکگه چي ئې د جم پاچهي د هر راز هوسايی او آرامی، نياو (داد) او ښېګڼې سرچينه بللې ده ځکه ئې نو هغه څوک چي د خير، خوښی او ښېګڼې، د دې سرچينې د ورانولو وسيله سوی اژي دهاکه (اژدها – ښامار) بللی دئ او دا سړی (بيوراسپ) د (اروند اسپ) زوی د کيومرث (گرشاه = غرشاه) له اولادې څخه وو، چي مور ئې ذاک (ودک) د جم خور وه او بيوراسپ د لسو زرو اسانو د خاوند په معنا دئ او ښکگه چي ئې آسان تېز ځغلول او تازنده سړی وو او هم ئې تازنده اسان درلودل نو ځکه ئې ورته (تازي) ويلي دي، چي په همدې سبب ځينو مؤرخانو دی تازي او له عربي نژاده ګڼلی دئ.

وايي چي دی د (بوري) له مځکي راولاړ سوی دئ او په دې نامه تر اوسه يو ځای د افغانستان شرقي جنوب ته په ړوب کي سته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څنګه چې عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک ئې ورته ويلي دي ځکه ئې نو دی عربي نژاده بللی دئ او هم څنګه چې سامي نژادو د آريائيانو سره رقابت درلود ځکه نو هر عنصر چي دې نوي تشکيل سوي مدنيت او د بخدي پاچهۍ ته خطر پېښاوه هغه ئې له پردي نژاده باله او لکه آريايي نژاده تورانيان، ضحاک بيوراسپ ئې عربي نژاده ګڼلی دئ. حال دا چې ځيني دقيق مؤرخان لکه طبري او البيروني وايي: عربانو ضحاک عربي نژاده او عجميانو عجمي انګېرلی دئ.

څنګه چې د افغاني تاريخي ښار، ځايو او سړيو په نومو کي (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نيکه ضحاک او په باميان کي د ضحاک ښار) د دې نامه ريښه سته او مؤرخان هم د ده د نسب سلسله آريايي نژاده ګيومرث ته رسوي او دی د جم خوريی بولي نو دا خبره چې دی عربي نژاده وو له منلو څخه ليري ښکاري.

په هر صورت د اوستا د اشارو له مخي بيوراسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنيت يرغل وکی او څنګه چې ايزدي فر (د سلطنت پرتم يا ځلا) د برياليتوب د مرغه په شکل له جم څخه بېله سوې وه اژي دهاکه پر ده بری وموند او د ده هيواد ئې ونيو او دی ئې په اره دوه ځايه کی.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام يشت د ۱۹ فقرې له مخي د کوی رينتا په نامه يوه ټينګه ماڼۍ او شاهي تخت او زرتنه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبياتو کي ده ته (ضحاک ماران = مار دوش = اژدها) ويلي سوي دي.

د اوستا له مخي تر (جم) وروسته ايزدي فر (د سلطنت ځلا) پر (ترايتنه) [په پهلوي کي فريتون = فريدون) د پورتورا (پورګاو) پر زوی چې د جم له اولادې څخه وو وځلېده چې پلار ئې د اثويه (اثفيان = اتبين) په نامه هم ياد سوی دئ او د دې کورنۍ خلک کروندګران وه چې د زياترو د نومو سره د ګاو کلمه (په اوستا کي ګئو) راغلې ده.

فريدون د اوبو د ربة النوع (اناهيتا) له پاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه قرباني کړل څو چي پر شرير اژي دهاکه بريالی سو او هغه ئې وواژه او د جمشيد دوې خوندي (اري نوک) او (سنګهوک) چې ضحاک بنديانې کړې وې لاس ته ئې راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کي د خلکو د غاو داستان چې د فردوسي په شهنامه کي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغو خدای نامو له روایته څخه را اخیسته سوی چي تر اسلامي دورې دمخه وې داسي دئ چي: یوه پښ (آهنگر) چي کاوک (کاوه) نومېده، د خپلي آهنگرۍ څرمن د نېزې پر څوکه د بیرغ په شان وتړله او خلک ئې پر ځان راغونډ کړه او د اژي دهاکه په مقابل کي وپارېدل او د هغه د تېریو پر ضد پورته سوه او دا همغه د کاویان بیرغ دئ چي وروسته تر ډېري مودې پوري د آریایي خلکو د بري سمبول وو.

فریدون په دې هڅه او جنبش کي د پارېدلو خلکو مشر وو او ده پر ضحاک باندي د خپل بري په یاد د نوروز د جشن په څېر د (مهرگان د جشن) اساس کښېښود، دېبان ئې پر سر وتړل او جهان ئې ونیو.

د آریایي اولسو په داستانو کي یو بل ته ورته روایات سته، چي وایي: فریدون د ایرینه – توئیرینه او سئیریم ینه هیوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) ووېشل، خو سلم او تور د ایرج سره رخه (رشک) درلوده او دی ئې په نامردانه توگه وواژه، څو چي د منوش چیثره (منوچهر) په نامه د ایرج زوی پیدا سو او د ایرج کسات ئې وکیښ.

دې داستان ته ورته د دوو زامنو کیسې نوري هم سته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سگایي د دوو زامنو او د درو پښتني ورونو (غرغښت، بېټني، سړه بن) کیسې چي د گلزدو فرانس د استاد ژرژدومزیل په قول پخوانۍ آریایي ټولنه له درو ډلو: روحانیونو، جگړنو او ثروت پیدا کوونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاسټونه هم برهمنان، جگړن نجیبان او ځاروي پالونکي کرونده گران ول، او د زردشت له درو زامنو څخه هم مشر زوی روحاني، دوهم زوی جگړن، او دریم چوپان (پونده) وو او دا گرده کیسې په آریایي قدیمو قومونو کي سره ورته دي.

په هر صورت منوچهر د ایرج کسات واخیست، سرم او تور ئې ووژل او د آریایي نژادو صحرانشینو توراني یرغل کوونکو خلکو مخه ئې ونیوله او د ده په وخت کي لوی پهلوانان لکه قارن د گاوه زوی او نریمان او زال و رستم منځته راغله چي د آرینه مځکه ئې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوستا په قول نئوتره (نوذر) د ده زوی پاچا سو، چي توراني افراسیاب تر درو جگړو وروسته هغه ونیو او وئې واژه، خو له هغه څخه د نئوتریان = نوذربان په نامه لوی کهول پاته سو، چي داستانونه ئې په اوستا کي راغلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوذر تر وژنې وروسته (اوزوه) د توماسپه زوی (زو = زاب = د توهماسي زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پنځو کالو حکومت وکی چي هوښیار او عادل سړی وو (د دې نامه ریښه په [زابل او رږوب] کي ستـه) ده د پهلوانانو په مرسته د تورانیانو سره جنګونه وکړه، څو په پای کي ئې د آمو سیند تر خپل منځ وېش (سرحد) وټاکه.

د زاب تر مړیني وروسته د هغه زوی ګرشاسپه Kershaspa (یعني د ډنګر آس خاوند) پر تخت کښېنوست، چي لسم پېشدادي پاچا وو او نه کاله ئې حکومت وکی او د ده تر مړیني وروسته افراسیاب د توراني پشنګ په فرمان د هغه پر هیواد یرغل وکی او د کرشاسپه د داستان د ختمه سره د پېشدادیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد.

خو دلته باید وویل سي چي دا کرشاسپه د زاب زوی له اوستایي نامتو پهلوان کرشاسپه نریمان څخه جلا دئ. ځکه چي کرشاسپه نریمان د ثریته (ثریت = اثرط) زوی د سیستاني سام له کهول څخه وو چي د فریدون د پاچهۍ په پای او د منوچهر د کار په شروع کي زوړ او بوډا وو، او هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دئ، نه له پېشدادي شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول:

(کوي) یا (کاوي) په ویدي ژبه او هم اوستا کي د (پوه – پاچا – امیر) په معنا دئ چي د اوستا له مخي (کوي) د پهلوي (کي) د بلخ د اوسني افغانستان د شاوخوا د پخوانیو پاچهانو د لقب سره یو ځای وو، خو د دې هیواد لمر لوېدیځي خوا ته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کي وینو، چي د پېشدادیانو تر کهول وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې ماځکي شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئنم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه درلودلې ده.

په دري ژبه کي ئې (کي) په (کیان) جمعه کړی دئ او دا کهول ئې په شاهنامه او نورو کتابو کي (کیان = کیانیان او کیاني) یاد کړی دئ.

د اوستا له مخي د دې کهول لومړی پاچا کواته Kavata نومېد او ده ته ئې کوی کواته (کی قباد) وایه، چي د سیستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (د بلخ جنوب ته) پر تخت کښېنوست او دی د خلکو د هوسایۍ، آرامۍ او نېکمرغۍ سبب او عادل پاچا وو او پنځلس کاله ئې پاچهي وکړه او فردوسي دی د فریدون له توکم څخه ګڼلی دئ.

تر کیقباد وروسته ئې زوی (کوي Kavi-usan اوسن) [کیکاوس] د بخدي پر تخت کښېنوست، چې د (اوسن) معنا هیله یا خوښي ده.

ده د غیر آریایي پردیو عناصرو سره چې د حماسي روایاتو له مخي د اوسني ایران په شمال کي د مازندران په ځنګلو کي اوسېدل جنګونه وکړه او پر هغو ئې برید ومونډ. په اوستا کي هغو خلکو ته (دیبان) ویل سوي دي.

اوستا وایي چې غښتلي او زورور کوی اوسن (کیکاوس) د ارزیفیه Erexifya د غره پر سر د اناهیتا (د اوبو د ربة النوع) له پاره سل اسان او زر غوایي او لس زره پسونه د دې له پاره خیرات کړه چې د پاچهانو ستر پاچا سي.

څنګه چې دا غر د پوهانو د څېړني له مخي د خراسان د لمر ختو شمالي خوا ته په بلخ کي وو او کیکاوس پر هغه اووه هسکي ماڼۍ وداني کړي وې، ځکه نو د ده داستان هم سر تر پایه د افغانستان په تاریخ او خاوره پوري اړه لري.

دی له سترو پاچهانو څخه سو، چې (د هغه وخت د کشف سوي دنیا) پر اوو هیوادو ئې حکومت کاوه او د اوشنر Oshnar په نامه ئې یو پوه وزیر درلود، چې په اوستا کي ئې د پورو جیره Pura-jira په صفت یاد کړی دئ یعني ډېر پوه او هوښیار (په پښتو کي: پوره + ځیر = کامل دقیق).

په اوستا کي کیکاوس ته ځیني خطاوي هم نسبت سوي دي، لکه د همدې پوره وزیر وژل او د مځکي د ساتندوی غوایي له منځه وړل او آسمان ته د ختو هڅه او په همدې سبب کیاني پرتم (کیاني فر) له ده څخه وګرزېد او توراني افراسیاب وربانديغالب سو او د ده هیواد ئې وران کی، څو چې روت ستخمک Rot-staxmak (رستم) سیستاني پهلوان لښکر جوړ کی او افراسیاب ئې وشاړه.

د بلخ له کیاني پاچهانو څخه یو بل (کوی سیاورشن) Syavarshan (سیاه نر) وو، چې تر کیکاوس وروسته پاچا سو، او د بلخ واکمن پاچا وو او د آمو له ها خوا (توران) د آریایي یرغلګرو قبیلو سره په یوه جګړه کي وژلی سوی دئ او دی د کیکاوس زوی بولي، چې په پهلوي او دري ادبیاتو کي د سیاوخش = سیاوش په نامه شهرت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیاوش ایرینه ویجه ته نژدې یوه لویه کلا د (کنگ دژ) = د اوستا Kangha په نامه ودانه کړه چي د جمکرد د واره په څېر دوهم آریایي مرکز وو او ده په توران کي د توراني پاچا افراسیاب لور چي فرنگیس نومېدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئوسره وه Hausravah (= کیخسرو) وزېږېد، چي تر پلار وروسته ئې د پاچهۍ تخت ونیو او د پلار د خون اخیستلو په غرض د تورانیانو سره او د خپل ننگیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملگرتیا ئې افراسیاب او د هغه وروس کیریسه وزده (چي په شاهنامه کي: کرسیوز راغلی) په ځنیځرو کي وپېچل او وئې وژل.

اوستا وایي: کله چي کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پوري اړه وموندله نو د هغه په مرسته ئې لوی کارونه وکړه، زور او قوت، مینه، ښکلا، برم او پرتم د ده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهۍ هیوادونه ئې بیرته سره ومښلول چي په همدې سبب په اوستا کي د خششري هن کریمو Xshathrai-Hankeremo یعني د هیوادو سره مښلوونکي او یو کوونکي او د شاهنشاهۍ د منځته راوستونکي په صفت یاد سوی دئ.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کي یوه ډله پاچهان منځته راغلي دي، چي د نومو په پای کي ئې د (اسپه) کلمه راځي او دا ښېخي باختري نسبت دئ. ځکه چي د بلخ ورشو د آس لرغونی روزنتون وو او د دې مځکي آریایي نژادو سپرو په جنگو، په یرغلو او د دښمنانو په مخ نیوي کي تل له دې اهلي څاروي څخه کار اخیست او د دې سیمي د خلکو په منځ کي له پخوانیو زمانو څخه بیا تر اوسه د آسانو د کلو روزنه او د سپرلو ورزش رواج لري او حتی ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر په خپل پخواني تاریخ کي د بلخ د پاچهانو یو کهول د (اسپه پاچهانو) په نامه یاد کړی دئ، خو په حقیقت کي دا پاچهان د همهغو کیانیانو پایځوړ دي.

له همدې ډلي پاچهانو څخه هغه څوک چي تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچهۍ پر تخت کښېنستلی په اوستا کي ائوروث اسپه Aurvat-Aspa (= کی لهراسپ) یاد سوی دئ چي د گړندي آس په معنا دئ او نسبت ئې کیقباد او منوچهر ته رسېږي او د فردوسي په قول د مهر د میاشتي د مهر په ورځ (د مېزان په ١٦) ئې د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او په بلخ کي ئې د (آذر برزین) په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه او د ساساني وختو په نورو روایتو کي وایي چي: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب ئې: بخت النصر) په ملگرتیا پر اورشلیم ویرغل او هغه ئې وران کی او جهودان ئې تیت کړه او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند په پای کي ئې پاچهي خپل زوی ويشتاسپه Vishtaspa (=گشتاسپ[1]) ته پرېښووله او پخپله د بلخ په نوبهار ننووت، ورېښتان ئې پرېښوول او د خدای په ستاينه بوخت سو او د زردشت دين ئې ومانه، خو په پای کي د توراني ارجاسپ په يوه حمله کي ووژل سو، ويشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا د گړنديو آسانو خاوند، د زردشت مؤيد او پيرو او مزدا پرست او کياني فر لرونکی راست کاره او پاک تومنه سړی وو او پر خپلو توراني دښمنانو ئې بری وموند او هم ئې وزير جاماسپه د اوستا له مخي شريف، بډای او هيوادوال او پوه بريالی او د زردشت د لور مېړه وو، چي د زردشتي آيين تر منلو وروسته ئې د هغه په خپرولو کي زيار ايستلی وو او د ده زوی سپينتوداته Spento-Data (= اسفنديار) چي تخمه Taxma (= تهم = زړه ور) ئې صفت وو او د ويشتاسپه ورور چي زئيري وئيري Zairi-Vairi (زرير) نومېد، هم هغه کسان دي چي د زردشتي آيين په خپرولو کي ئې زيار ايستلی دئ او د اوستا په هغه نسخه کي چي په اتمه ميلادي پېړۍ کي په پهلوي ژبه ليکلې سوې او په سمرقند کي لاس ته راغلې ده داسي وايي چي: زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سرو زرو پر څپرکو وليکلې او د (ورهران) په آتشکده کي ئې کېښوولې، چي دا معبد اسفنديار د بلخ باميک په نوازک کي ودان کړی وو او همدارنگه په آذر فربغ (د موبدانو آتشکده) او آذربرزين مهر (د کرونده گرو آتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبي دي، چي دا دوهمه آتشکده ئې د ده په وخت کي له خوارزم څخه د کابلستان د روشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱هـ) پوري لا هم پاته وه.

د زرير زوی بستوئيري Bastawairi د بست ښار ودان کی او هلته ئې ډېر خيراتونه وکړه او هم ئې د سلطنت مخالفان چي هلته وه له منځه يووړه.

تر اسفنديار وروسته له دې کهول څخه د ځينو نورو پاچهانو نومونه اخيسته سوي دي لکه (وهومن سپيندااتان) [بهمن اسفندياري] او لور ئې (همای) او (داراب) د همای زوی او دا پاچهان د سيستان او هلمند په ناوه کي داستانونه لري او ځينو مؤرخانو دا پاچهان د هخامنشي پاچهانو سره گډ کړي دي.

اوستايي پهلوانان:

د اوستايي فرهنگ په دوره کي سربېره پر دغو شاهي کورنيو چي دمخه يادي

---

[1] گشتاسپ د تورېدلي آس په معنا دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوې د ځينو لويو پهلوانانو کهولونه هم په دې تاريخي زمانه کي راغلي دي، چي د دوی په نامه آريايي حماسي روايتو کي خاص کتابونه ول او دا کهولونه زياتره په اوسني افغانستان او يا د خراسان په خاوره اړه لري، خو د زمانو او نسلو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې ده او په دې پهلوانانو پوري ئې فوق العاده کارونه تړلي دي، چي د دې افسانوي روايتو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچهانو د کورنيو تاريخي پېښې لاس ته راتلای سي.

ډېر نامتو او ستر پهلوانان د سيستان له خاوري څخه پورته سوي دي چي د اوستا د روايتو او پهلوي د نورو کتابو له مخي د دوی نژاد دبخدي همهغه (يمه = جم = جمشيد) پاچا ته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنګ لور ماندينه کړه او له همدې نژاد څخه سام نريمان پيدا سو، چي زوی ئې د وربېښتو د سپين والي په سبب د (زال زر) په نامه ياد سو او د پلار له خوا د سيستان پاچهي ورکړه سوه او دی د کابل د مهراب شاه پر لور رودابه (چي د ضحاک له نسله وه) مين سو او هغه ئې ماندينه کړه او له هغې څخه رستم وزېږېد، چي د خپل وخت تر ټولو پهلوانانو غښتلی او زورور وو او کک کوهزاد (غرزی = غلجی) ئې چي له زال څخه ئې خراج اخيست وواژه خو په پای کي د بهمن په وختو کي د خپل ورور شغاد په دروه او چم څا ته ولوېد او د خپل آس رخش سره په همغه څا کي مړ سو.

زال سربېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د (زواره) په نامه هم درلود، چي لوی پهلوان وو او د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي.

له رستم څخه فرامرز او سهراب او جهانګير او ګشسپ بانو او زربانو پيدا سول او له سهراب څخه چي د پلار د لاسه وژل سوی وو د (برزو) په نامه يو زوی پاته سو، تر برزو وروسته شهريار وزېږېد چي د دې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه سته، لکه فرامرزنامه، برزونامه، شهريارنامه، بانو ګشسپ نامه، جهانګير نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شهنامه کي هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کي تر اسلام دمخه له پخوا زمانو څخه شهرت درلود او تر اوسه يو څو ځايونه د تخت رستم په نامه (په سمنګان کي) د رستم غونډی، د زال کلا (تخارستان)، د کک کوهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کي) سته چي ځيني دا نومونه تر اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخ کي هم راغلي دي او حتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نورو ملتو په تاریخو کي لکه د موسی خورني ارمني په تاریخ کي (له ۵ تر ۸ م پېړۍ پوري) هم د رستم نوم راوړه سوی دئ.

د دې دورې بل کهول چي په زړه ورتوب او پهلواني ئې شهرت درلود د (کاوه) کهول دئ چي د مخه ئې یادونه سوې ده او د ضحاک د ظلمو او ستمو په مقابل کي ئې د خلکو یو ټولنی غورځنګ منځته راوستلی وو او له هغه څخه یو زوی د (قارن ګاوګان) په نامه پاته سو چي د فریدون او ایرج او موچر په وختو کي ئې د افراسیاب سره د کیقباد په جنګو کي ډېري مړاني ښکاره کړي دي او دا کهول د اشکانیانو او ساسانیانو تر عصره پوري د (کارن) په نامه پاته وو او حتی تر دریمي هجري پېړۍ پوري ئې خپل برم او قوت ساتلی وو.

د پهلوانانو بل کهول د (نوذریانو) کهول دئ چي نوذریان د منوچهر د زوی (نوتر) له اولادې څخه ول. دې کهول ته په اوستا کي نئوتئیریانه Naotairyana ویل سوي دي او توسه (طوس) د نوتر زوی چي نوم ئې د خراسان د (طون) د ښار په نامه کي پاته دئ د کیاني وخت له لویو پهلوانانو څخه وو چي د وایسه که Vaesaka پر زامنو ئې بری وموند. (ویسه) د توراني افراسیاب اکا وو.

د نوتر بل زوی چي په اوستا کي د ویسته یؤور Vistauru (او په پهلوي کي ویستخم = په دري کي ګستهم) یاد سوی دئ د مزد یسنا آیین ډېر دښمنان ئې وژلي دي او زراسپ هم د طوس د زوی له دې کهاله څخه ګڼل سوی دئ.

همدارنګه د کاوس زوی فریبرز (په پهلوي کي برزي فره) او د لهراسپ زوی زریر او د زریر زوی بستور (په اوستا کي: بسته وئیره) او د ګشتاسپ زوی اسفندیار او د وزیر جاماسپ زوی ګرامي (په پهلوي کي: ګرامیک کرت) د دې دورې هغه شهزادګان او نجیب زادګان دي چي په داستانو کي د پهلوانانو په ډول یاد سوي دي او د روایتي افسانو له ترځه د دوی تاریخي وجود پېژندل کېدای سي، او هر یو د بخدي او خراسان په لرغونو تاریخي داستانو کي نوم او نښان لري.

افغانستان او اوستایي سیمي:

د اوستا په دریم کتاب وندیداد کي د هغه وخت د معلومي مځکي شپاړس سیمي یادي سوي چي ځیني ئې په اوسني افغانستان یا پخواني خراسان کي دي. همدا شان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا په پشتو کي د هغو غرو او سيندو نومونه راغلي چي ټول په دې هيواد کي دي، مثلاً:

۱. ايرينه ويجو (د مځکي هغه سيمه چي په پامير يا آمو ته نژدې په خوارزم کي).
۲. سغده (د آمو په شمال کي سغد)
۳. مورو (د مرغاب مجرا مرو)
۴. بخدي (بلخ)
۵. نيسايا (په شمالي خراسان کي نسا)
۶. هرای وه (هرات)
۷. وايکرته (کابل)
۸. اوروه (روه –پختيا ولايت او د سليمان غر)
۹. هري ويتي (ارنداو او ده هراوت)
۱۰. ای تومنه (هلمند)
۱۱. ره گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
۱۲. هپته هندو (سند)

چي دا ټولي سيمي په افغانستان او يا د افغانستان په گاونډ کي پرتې دي.

همدارنگه په اوستا کي سيامگه (سياه کوه = تورغر) يو پاري سينه (د گوربت د عقاب) تر الوتني هسک غر –هندوکش سپيته گونه گيري (سپين غر) او نور غرونه او سندونه ياد سوي دي چي د دې هيواد سره د اوستا کتاب د ترتيبوونکو آشنايي ځرگندوي.

ايزدان او ارباب انواع:

سره له دې چي زردشت يو نوی سم سوی آيين منځته راوړ او لکه چي د مخه وويل سوه د شريرو قوتو د مقابل له پاره ئې د خير او ښېگڼې شپږ ملکي وټاکلې، خو بيا هم د هغو ارباب انواعو اغېزه چي د ويدي د وخت لرغونيو آريائيانو درلوده بېخي له منځه نه ولاړه، يوازي د ويدي د لوی رب النوع (وارونه) پر ځای (اهوره مزده) ودرېد چي معنا ئې پوه بادار (سرور) وو او دا نوم زردشت د (يوه خدای) له پاره وټاکه او هغه آريايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایان (دیوان) چي تر هغه وخته ئې لا په هندوستان کي د خدایۍ مقام درلود د زردشت په آیین کي متروک او پرېښوول سوه او په همدې سبب د (دیو) کلمه چي تر زردشت دمخه د (خدای) په معنا وه د (بلا – غول – او گمراه کوونکي) معنی پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته (مزدیسنا) او مشرک او د باطل دین پیرو ته (دیویسنا) وویل سوه، خو سره له هغه هم د (دیو) کلمې په ټولو آریایي اولسو کي (بې له زردشتیانو) خپله اصلي معنا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم (دیوه) د خدای په معنا ده.

(زیوس) د یوناني لوی پروردگار نوم وو، چي لاتیني (ډیوس) او فرانسوي (ډیو) او د پښتو (ډېوه) (د څراغ او روڼا په معنا) له دې ریښې څخه دي.

د ویدي دورې په آریائیانو کي (کنی) د اور رب النوع او خدایي ځری (قاصد) وو، چي په اوستا کي (اترو) او (اترش) او په پهلوي (اتور = اتر) او په دري کي (اذر = آتش) او په پښتو کي (اور) دئ او په زردشتي آیین کي یو عنصري ایزد او د اهوره مزده زوی گڼل کېږي، چي لمبه ئې د خدایي روڼا ښکارندویه (نماینده) گڼلې کېده او د پرستني په ځایو کي ئې د محراب پر ځای ځلانده اورغالی (آتش دانونه) جوړ کړي ول.

اوستایي بله ربة النوع اوبه دي چي په ویدي دوره کي هم (اپام نپات) (د اوبو زوی) یاد سوی دئ او څنگه چي د بخدي آریایي نژادانو د خپل هیواد په زړه کي د لوی سیند څخه ډېري گټې اخیستي وې، نو ځکه د اوبو له پاره د (اناهیتا) په نامه ربة النوع پېژندله او پخپله دې سیند ته ئې اردوی – سوره Ardvi-Sura ویل، چي د اوستا آبان یشت د همدې ربة النوع ستاینه ده او څېړونکي دا ربة النوع د مور – ادیتا په ربة النوع پوري تړي، چي د هغې مجسمې مو تر تاریخ په دمخه آثارو کي ولیدلې او په راوروستو زمانو کي د دې نامه وروستۍ برخه اناهیته = ناهید په مجرد صورت پاته سوی چي د اوستا په آبان یشت کي د یوې ښکلي نجلۍ په بڼه راغلې ده، چي طلایي خول او زرین کمیس لري او په باختر نومي کتاب کي د راولنسن په قول د باختر په ښار کي د اناهیتا مشهور معبد وو، چي د اوستا په پنځم یشت کي دا ښکلې ښځنۍ ربة النوع د نارینه وو د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکو او د زېږېدني د روزونکي او مندو ته د ښو شیدو د بخښونکي په صفت ستایلې سوې ده (۱۰ عکس دي وکتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

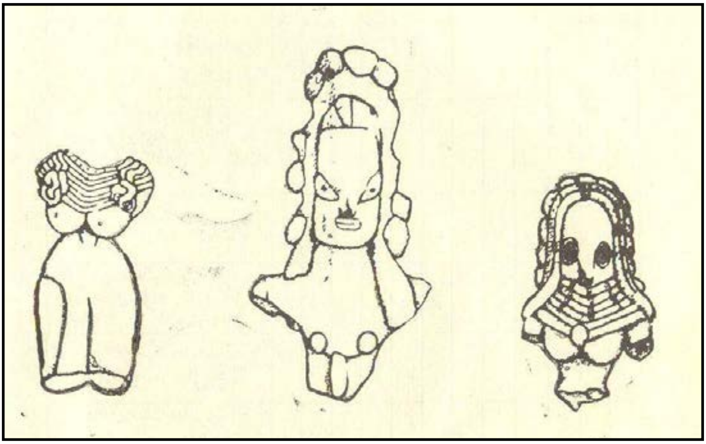

په کندهار او کوټه کي د قبل التاریخ د رب النوع مختلفي مجسمې

۱۰–لمبر عکس

د اوبو او حاصلاتو رب النوع

په ګریکو باختري صنعت پوري مربوط (دوهمه پېړی ق م)

۱۰–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوستا یو بل عنصر ایزد (واته) ملقب په غښتلي او ګړندي وو او دا کلمه په دري او پښتو کي (باد) او په ویدي دوره کي (وایو) Vayu وه، چي د دښمن د سپایانو سره د جګړې په اړودوړ کي او یا پر تهذیب او دین باندي د پردیو خوني ستمګرانو او یرغلګرو د تېري په وخت کي او یا د یوه سړي د ګرفتارۍ په وخت کي چي په دروه او خیانت د دښمن په لاس کښېوتی له دې عنصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کېده، او دی غښتلی او جګړن او ټینګ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن وو او دا رب النوع د کنیشکا تر عصره (د ۱۲۵م په شاوخوا کي) د دغه کوشاني پاچا پر سکو د ځغستا په حال کي د یوه ږېرور سړي په بڼه کیندل کېده، چي هغه ئې په کوشاني دري ژبه (واد) بللی دئ. الماني څېړونکی ګیګر یوه ډله اوستایي ارباب انواع د ستور و دیزتو په نامه یاد کړي دي چي یو له هغو څخه میثره Mithra د نور او رڼا ښکارندوی وو او د (وارونه) رب النوع د سترګي حیثیت ئې درلود او په اتفاق ئې د نړۍ نظام او د راستۍ قانون ساته او د دومزیل په قول: "دا مثیره = مهر = میر [په پخوانۍ دري او پښتو کي] د تړون (پیمان) خدای او د څړ د ارتو ورشوګانو خاوند او د رشتینو ساتندوی بلل سوی دئ، چي پر شریرانو او تړون ماتوونکو بې رحمه او پر ستایونکو مهربان دئ. د څارویو او د کرهڼي د محصول او د باران او برکت زیاتوالی له ده دئ".

لمر = مهر چي رڼا زېږوي. د اهریمنانو سخت رقیب او د آسمان ډېوه او د اهوره مزده سترګه ده، چي د اوستا له مخي: "اهوره مزده د هره بزرتي (البرز یا پامیر) د غره پر څوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړی، چي هره ورځ پر ځلانده او روڼه بګۍ چي څلور سپین جنتي آسان ئې کشوي، له مشرقه راخېژي او د مهر د رب النوع دا اوستایي تصویر، د سپینو آسانو او بګۍ سره کټ مټ د بامیان د پنځه درش متري بت د طاق پر چت انځور سوی او تر اوسه سته او د دې لرغونو آریایي عقیدو اغېزې په را وروسته زمانو کي د لمر لوېدیځي آسیا تر پایه خپرې سوې او د لمر (مهر) او ناهید او نورو پرستنه د اوستایي ثقافت له مرکز د بخدي له سیمو څخه هري خوا ته خپره سوې ده.

پر مهر (هور) سربېره سپوږمۍ (ماوګه) هم د شپې ډېوه او وښو ته وده ورکوونکې ګڼله کېده، چي هغې ته ئې د څارویو د روزني په سبب ګئوچیتره Gao-Chitrs ویل.

په دې عنصري یزتو او ستورو کي د تشتریه (تیر = سرطان) ستوری د باران

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیندونکی او د آسماني چینو پرانیستونکی وو، چي د چینو، ولو او سیندو اوبه ئې زیاتولې.

په اوستایي آئین کي بې له شپږو روحاني امشا سپندانو چي دمخه مو یاد کړه، د نورو مؤکلو پرېښتګانو نومونه هم یاد سوي دي چي څو ئې دا دي:

ارشتات = رشن (د عدل او نیاو پرېښته)، ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته)، سره اوشه Sraosha (سروش = د اطاعت او فرمانبرداری او قانون پرېښته)، اشهي وګهوی (د اخلاقي نظم او پرهېزګاری ساتندویه).

ادبیات او ژبي او د هغو رابطه د افغاني ژبو سره:

په تېرو مخو کي مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پر درو دورو (تر تاریخ دمخه، ویدي دوره، او اوستایي عصر) باندي ډېره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل: چي د تاریخي دورې له سره یوازي دوه لیکلي سوي آثار: (ویدا – اوستا) پاته دي.

د مقایسوي ژېپوهني له مخي د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو او د افغانستان په ځایو او نومو کي څرګند دي او زیاتره لرغوني کلمې اوس هم په همغه خپلو تاریخي معناوو مستعملي او ژوندی دي او په تېره بیا پښتو ژبي او د افغانستان د لمر ختیځ شمال د غرو ځینو لهجو داسي تاریخي مواد زیاتره ساتلي دي، د مثال په توګه فقط د څو کلمو شرحه راوړو:

ارین: د (آر) له ریښې څخه چي د اصیل او نجیب یا کرونده ګر په معناوو په پښتو ادب کي (آره) د اصل او بنسټ یا کرهنې په معنا راغلې، چي په پای کي د نسبتي (ن) په مښلولو (آرین) ځني جوړ سوی او د اصیل یا شریف کرونده ګر معنا ئې موندلې ده.

ارینه ویجه: د هندوکش د شمال سیمو ته تر هجرت دمخه د آرین لرغونی ټاټوبی چي معنا ئې د شریفانو ټاټوبی او مځکه ده او د اویجه کلمه د کندهار په پښتو کي تر اوسه د مځکي او ټاټوبي په معنا مستعمله ده.

اریه ورشه: هندي مهاجرو آریائیانو خپلي پخوانۍ مځکي ته ارته ورشه (ورته) وویل او په کندهار کي تر اوسه د څړ ارتي مځکي ته (ورشو) وایي، چي د لرغونو آریائیانو د څاروي پالني او کوچي توب د ژوند سره ډیرخي زیاته اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واته: په اوستا کي د باد رب النوع وو، چي شرحه ئې د مخه تېره سوه، دا توري په يغنوبي لهجه کي (وات) او په پښتو او دري کي (باد = واد) دئ. حال دا چي د ايران په نائيني او سيوندي لهجه کي خپل ويدي شکل ته نژدې (وا = باد) او په سمناني کي: (ويه) او په زازا کي (وايه) دئ.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونکي او ژبور او وياند په معنا ده. په پښتو کي د (وراشه)، (خبر) او (رشه) اخلاق ريښه لري.

سيندهو: ويدي کلمه چي په پښتو کي تر اوسه د سيند کلمه سته.

سومه – هومه: مشهور وانبه چي په پښتو د (اومه) په بڼه کي سته.

چهند او اشلوک: د نظم په معنا، چي د پښتو په پخواني ادب کي کټ مټ پخپله ويدي معنا راغلی دئ.

برهمن: په پښتو کي برمن (د برم = جلال خاوند).

کشتري: په پښتو کي (کښ + توری) د شمشېرباز په معنا چي په خيرالبيان کي (تور+کښ) راغلی دئ.

ويسيه: په پښتو کي (ويسا) د اعتماد په معنا راغلی.

شودره: په پښتو کي (سوډر) د بې تهذيب او وحشي، ناپوه په معنا دئ.

او داسي ډېري ويدي کلمې په پښتو کي مستعملي او ژوندی لرو او همدا رنگه تاسي د اوستايي دورې په مباحثو کي ولوستل، چي دا ژبه د پښتو سره ټينگه او غښتلې رابطه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکريت او اوستا خور بولو، چي په ږغو او قواعدو او تورو کي د دواړو ژبو سره گډه ده، مگر پخوانی دري ژبه ښايي چي پخپله د افغانستان په خاوره کي له اوستا څخه راپيدا سوې وي چي موږ به دا موضوع په راتلونکو بحثو کي په تفصيل سره وڅېړو.

په ويدي سرودو کي چي د هغه عصر يوازني لرغونی ادبي اثر دئ، د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبري او سرودونه رانقل سوي، چي په هغو کي يوه ډله آريايي ژبوري او شاعراني ښځي هم شاملي دي، مثلاً د ريگ ويد د لومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب په ۳۹ – ۴۰ سرود کي د شهزادو گهو چه Ghocha سرودونه رانقل سوي دي او هم د لوپامودره Lopamudra او ماماته Mamata او اپاله او انداني او ساسي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویشو وره سرودونه په ریگ وید کي لیده کېږي، چي د هغه وخت شاعراني وې او موږ دلته د هغه وخت د تخیل او بیان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ریگ وید د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د گریفت چي شهزادو گهو چه ویلی دئ (رانقلوو)[1]:

"اې د سهار ستورو! ستاسي بگۍ چي تر خیال گړندۍ ده او زړه ور گړندي آسان ئې کشوي د خلکو خوا ته راځغلي، چي د پاکانو ټاټوبي ولټوي.

چیري ځي؟ اې زړه ورو پهلوانانو! دلته زموږ ټاټوبي ته راسئ! تاسي اې د عجیبو کارنامو خاوندانو! ونده نه مو راویوست چي د بري او برم ښتن لکه خالص زر چي ښخ وي لکه هغه څوک چي د تباهۍ او فنا په غېږ کي پروت وي، لکه هغه لمر چي په تور تم کي پټ وي.

اې د سهار ستورو! تاسي د خپلو زیاتو قوتو په مرسته هغه لرغوني میره شیه وانه مو د زلمیتوب غېږي ته وسپاره! تاسي دي ناستیانو! خپلي بگۍ وگمارئ چي د لمر لور د ټول هغه برم سره چي لرئې پورته کي. تاسي اې هغو کسانو چي تل زلمیان یاست! د خپل لرغوني دود سره سم مو (تورگا) دریاد کئ، او په خپلو غنم رنگو آسانو چي په گړندیو وزرو الوزي (بهوجیو) مو د سیند د څپو له منځه راویوست.

اې د عجبو کارنامو خاوندانو! مځکه مو یوې کړه او اوربشي مو وکرلې، انسان ته مو د غذا شیره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه یووړه، او لیري مو وغورځول آریه ته مو زیاته رڼا او ځلا ورکړه چي د آسمان پر څنډو خپره سوه.

اې سترو! زه ستاسي څخه مرسته غواړم، اې د سهار ستورو! زما نیازو ته د مهربانۍ په سترگو وگورئ اې ناستیه یانو! ما ته له اولاده سره زیاته بډایي او ثروت راکئ.

خلکو ته ستاسي د زړه ورتوب لویي کارنامې چي په لرغونو زمانو کي مو کړي دي ښکاره دي. هیله کوم اې د سپک او قوت خاوندانو! زما دعاوي به هغه وخت تاسي ته وویلي سي، چي زړه ور او غښتلي زامن مي شا و خوا ته ولاړ وي.

زه سو ما ته خطاب کوم، چي تر ټولو ما ته نژدې دئ، د هغه ځای زموږ په اروا کي دئ. له هغه څخه غواړم چي زما ټول گناهونه وبخښي".

---

[1] دا سرود گران فاضل عبدالرحمن پژواک په ۱۳۲۲ کال له انگریزي ترجمه کړی او د آریانا د مجلې په ٦ گڼه کي خپور سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

د اور د رب النوع اګني په ستاينه کي يو سرود چي مدو چندس د وشوه متره زوی د ګايتري په بحر کي په ۹ بيتو کي ويلی دئ سته، چي څو بيته ئې دا دي:

"زه اګني چي روحاني ښکارندوی دئ ستايم. دی د نمانځني په وخت کي روڼ دئ او د نمانځني په بدله (پاداش) کي بډايي بخښي.

اګني د لرغونو او اوسنيو پوهانو د ستايني وړ دئ، ځکه چي ده دېوان ځای ته راوستل.

اې اګني! يوازي هغه ستاينه چي په هغو کي مانع پېښ نه سي او ته ئې هم له هري خوا خوندي وساتې، داسي ستاينه نو خدای مني.

اې اګني! په آسانه رسېږه لکه پلار زوی ته، او زموږ د ښېګڼي له پاره زموږ سره اوسه".

***

اوس د ويدي سرود په څنګ کي د اوستا څو سروده چي د زردشت له خبرو څخه دي راوړو، په ۳۰ يسنا کي وايي:

"سترو خبرو ته غوږ ونيسئ، په روڼه اندېښنه ورته وګورئ، د (درواغ او رښتيا) د دوو آئينو تر منځ توپير وکئ، تر هغه دمخه چي د آخرت ورځ راورسېږي هر څوک دي پخپله خپل دين غوره کي، و دي سي چي په پای کي به مراد ته ورسېږو. هغه دوې همزولي توکي چي په شروع کي د تصور په عالم کي څرګندي سوي يوه ئې په اندېښنه – ويلو او کولو کي د نېکۍ توګه وه او بله ئې د بدۍ او په دې دوو کي بايد پوه سړی نېکي غوره کړي نه بدي. هغه وخت چي همدا دوې توکي سره يو ځای سوې نو ژوند او مړينه ځني پيدا سوه، همدا سبب دئ چي په پای کي د درواغجنانو ډېر ځای (دوږخ) او د رشتينانو ډېر ښه ځای (جنت) په برخه کېږي".

په ۵۳ يسنا کي وايي: "اې مېړه کوونکو نجونو! او اې زومانو! دا دئ درښيم او خبروم مو نصيحت مي په زړه ومنئ.

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندون پسي د غيرت ملا وتړئ او ورپسې زيار وباسئ، تاسي هر يو بايد په ښه کار کي يو تر بل دمخه سئ او په همدې توګه خپل ژوندون خوښ او خوشحاله تېر کئ".

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پر دیو هخامنشیانو سلطه

هغه څه چي مو تر اوسه ولیکل زموږ د هیواد د تاریخ ټولي هغه پېښي دي چي د زمانو په تېرېدو د افسانو سره ګډي سوي، خو د دې خاوري د فرهنګ یوه برخه ده او په هغو زمانو اړه لري چي تر مځکي لاندي لټوني لا د هغو په تحقق بریالی سوي نه دي.

مګر په دیني کتابو کي لکه ویدا و اوستا او نوري خدای نامې او په ملي روایتو کي پرله پسې رانقل سوي دي.

د آریایي نژادو ملتو په منځ کي چي له باختري لمر ختو او لمر لوېدو خواوو ته هجرت کړی دئ او د آریانه (لرغوني افغانستان) تر خاوري دباندي ئې مدنیتونه او حکومتونه جوړ کړي دي، د دوی یوه برخه سره د تاریخ او سیاست له مخي لري، په دې معنا چي د دوی سیاسي او فرهنګي نفوذ دونه غوړېدلی وو چي اغېزه ئې د افغانستان تر خاوري پورې رارسېدلې وه.

د مثال په توګه د ایلام آریایي نژاده خلک چي مدنیت ئې تر تاریخ دمخه په لمر لوېدیځي آسیا اړه لري او په پای کي د سامي نژاد سره ګډ سوي دي زموږ په لرغوني فرهنګ کي مستقیمه اغېزه نه لري او هم میتاني ټبرونو چي د مدنیت آثار ئې د کوچنۍ آسیا په بوغازکوی د هیتي (پتریوم) په پایتخت کي موندل سوي او د (۱۴۰۰ ق م) په غربي آریائیانو اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکو آریائیانو مستقیماً اغېزه نه درلودله خو په اوومه ق م پېړۍ کي د (ماد) قوم چي آریائي نژاده او آریایي ژبی ټبر وو او په آسوري کتیبو کي د دوی هیواد د (امادای) په نامه یاد سوی د اوسني ایران د خاوري په شمال کي پیدا سو چي د دوی شهنشاهي مرکز هګمتان (د هیرودوت اګاتان) همدان وو او د هیرودوت له (۷۰۱ ق م) کال څخه تر (۵۵۰ ق م) کال پوري څلورو مادي پاچهانو حکومت کړی دئ.

۱/ دیوکس Deices = دهیاکو = د هکان د فرورتنس زوی (۷۰۸ – ۶۵۵ ق م) د ۵ کالو په شاوخوا کي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲/ فره اورتس د دیوکس زوی (٦۵۵ – ٦۳۳ ق م) ۲۲ کاله (د داریوش د کتیبې: فرورتیش).

۳/ هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یونانی) (٦۳۳ – ۵۸۵ق م) ۴۸ کاله.

۴/ آستیاګس Asteyages (ازدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵ – ۵۵۰ق م) چې تر پنځه دېرش کاله پاچهی وروسته د ده په وخت کې د (ماد) دولت پای ته ورسېد او ځای ئې هخامنشیانو ونیو.

د افغانستان په تاریخ کې د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت ځکه اهمیت لري چې د هیرودوت په قول فرورتیش د ماد دوهم پاچا د آرین اوسېدونکو ټولي شرقي مځکې تر باختر او جیحون تر غاړو پوري نیولي وې او له همدې سببه د دوی د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معماری، ژبې، حجاری، مجسمه جوړولو، مهر او رونا پرستی، څنګه چې ئې د هخامنشي د دورې پر تمدن باندي اغېزه کړې وه د آریانه په دې لمرختیځه برخه کې به ئې هم اثر پرې ایښی وي او حتی ډارمستتر د فرانس لوی عالم د پښتو ژبه هم مادي ژبې ته نژدې بولي او هیرودوت وایي چې: د ماد خلکو سپي ته (سپاکو) ویل، چې دا کلمه په اوسنی پښتو (سپی ده چې د تانیثي تصغیر سره ورته (سپیکو) ویل کېدای سي)، او هم یوه ډله څېړونکي پوهان وایي چې زردشت له ماد څخه باختر ته تللی وو او څنګه چې د مغ طایفې د مادیانو روحانیون د لمر پرستی، مذهب په کوډو او جادوګری لړلي وول زردشت وغوښته چې اصلاحات راولي، نو باختر ته ولاړ او دلته ئې بریالیتوب په برخه سو.

دا باید وویل سي چې هخامنشي پاچهانو له ماد څخه ډېر څه زده کړه او د هخامنشي دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړېده وه او چې د ماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوندون کې کم اساسي بدلون رانغی.

او حتی په ځینو مواردو کې په صراحت ویل کېدای سي چې د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو وو د مثال په توګه هیرودوت او سترابو لیکلي دي چې پارسه خلکو د کالیو شکل د (ماد) له خلکو څخه اخستی دئ.

د کراستي خولی او لستوڼي لرونکې چوخه او تېز ارغواني او تک تور او سره کالي او تنګ لستوڼي د څرمني کوټ (تنزیب) تر زنګنو پوري او د څرمني لوړ پرتوګ او تنې لرونکي کوښې چې جګې څوکې ئې درلودلې او د کراستي ګردی خولی او تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنګانه پوري کميس او ملاوستوني (کمربند) او خنجر له تېکي سره او د لېندۍ پوښ، خول او زيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چې د (ماد) له خلکو څخه اقتباس سوي دي.

په هر صورت د (ماد) دولت د (هووخشتر) په وخت کي خپل اوج ته رسېدلی وو او د عربي دولتو سره ئې روابط درلوده او د ليدي د پاچا (اليات) لور د (ماد) ملکه وه او همدارنګه د اژدهاک خور د بابل ملکه ګڼله کېده.

د (ماد) په عصر کي د آريايي خلکو يو ټبر چې (پارسوا) نومېده له شمال څخه جنوب ته ولاړ او په هغه مځکه کي مېشت سو، چې وروسته د همدې ټبر د نامه په مناسبت (پارس) وباله سو او له آسوري کتيبو څخه څرګندېږي چې له (۷۰۰ تر ٦۰۰ ق م) پوري د پارسوا اميران د آسور تابع ول، او د مادي پاچهانو له کهول څخه فرورتيش (٦۵۵ – ٦۳۳ ق م) پارس د ماد تابع کی.

د پارسي شپږو قبيلو په منځ کي چې په ښار کي اوسېدل، يوه قبيله (پارساګاد) وه چې مشر ئې هخامنشي (۷۰۰ – ٦۷۵ ق م) نومېده او د ده له نسله د هخامنشيانو په نامه پاچهان پيدا سول په دې تفصيل (په مقابل مخ کي ئې چارټ وګورئ):

د دې تابلو په ترتيب کي مؤرخان اختلاف لري چې ځينو ئې يو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چې د ايران باستان مؤلف ترتيب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چې دلته د ځينو زياتو تشريحاتو سره راوړه سوه.

هخامنشي پاچهانو له (۷۰۰ ق م) څخه د ايالتي اميرانو په توګه د مادي پاچهانو تر اداري لاندي په ايلام کي حکومت کاوه او د (ماد) وروستنی پاچا ستياګس چې نالايقه سړی وو خپله لور ماندانه Mandane ئې د وهم هخامنشي کمبوجيه ته ورکړې وه چې د هغې له نسه لوی کوروش (سيروس) پيدا سو او هغه د ستياګس پر ضد پاڅېد او هغه ئې له منځه ورک کی او په ۵۵۹ ق م کال ئې د يوې لويي شاهنشاهۍ بنسټ کېښېښود چې د ايران د فلات ټولي مځکي پکښې شاملي وې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا ګڼل کېږي، خو د دې کهول لومړنی لوی بريمن (فاتح) دئ، چې وروسته تر هغه چې د لمر لوېدو خوا ته ئې د مديترانې تر غاړو پوري هيوادونه ونيول، د پارس د لمر ختو خوا ته ئې مخه وکړه او ورنه کانه (ګرګان) او پرثوه (پارت) او اريا (هريوهرات) چې پايتخت ئې ارته کنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

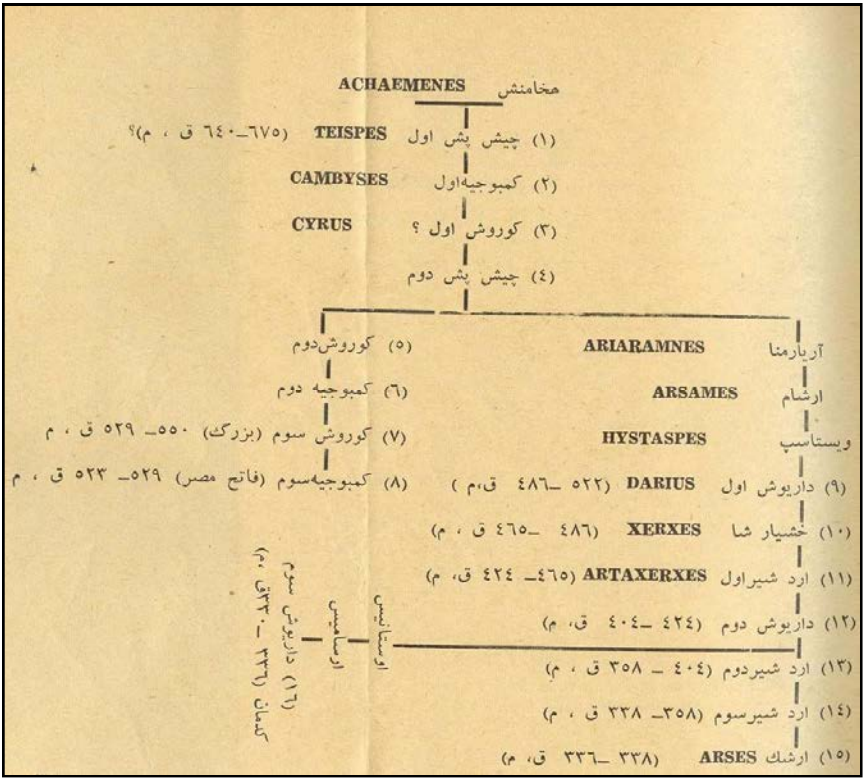

په تېر مخ پوري اړوند چارټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Artacana وو او زرنکه (= درنگه درنگیانه = اوسنی سیستان) د اتیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پر غاړه او هاوروتیش (= هرووتي = اراکوزي = ارغنداو) او د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه او د اوپیري سینه (= پاروپامیزاد = هندوکش) غرونه، دوگزکه (غزنه) او د کندهار ولایتونه (له ننگرهاره د سند تر غاړي پوري) او باخترش (بکتریه = بلخ) د سکاهومه ورگا (پامیر) تر غرو پوري او همدارنگه ئې د آمو ها خوا ته سوگودو (سغد تر اورکسارتس (سیر دریا) او د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگیانا (مرو) ډاگونه او دښتونه په هخامنشي هیواد کي شامل کړل.

د گندهارا په ناوه کي د خیبر د درې لمر ختیزي خوا ته د سیروس له آثارو څخه د یوې آتشکدې پاته برخه ده چي د پېښور د گزیتیر (د ۱۹۳۱چاپ) له مخي د آتشکدې دا پاته برخه په سوابي کي د مردان ضلع د شهبازگړۍ لمر ختیز شمال ته ۱۲ میله لیري د اسوټه په کلي کي د یوولسو فټو په لوړوالي په یوه دایره کي چي شپېته فټه پریړوالی (قطر) لري پرته ده او بنسټ ئې پر شنو ډبرینو پایو ایښوول سوی دئ، چي د هرو دوو پایو تر منځ یو تش ځای سته او پوهان وایي چي د اورپرستو دې معبد دېرش دروازې درلودلې او په یوه میاشت کي هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چي ټولي دېرش دروازې کېدلې او هره دروازه د دوو ډبرینو پایو تر منځ وه.

سیروس (کوروش) په (۵۲۹ ق م) کال په یوه جگړه کي وژل سوی او یا په طبیعي مړینه مړ دئ او دریم کمبوجیه چي د ده پر ځای کښېنوست د ده فتوحات ئې پسي تعقیب کړل او د مړیني پر وخت د هغه هیواد د هغه وخت له خورا لویو او ارتو هیوادو څخه وو او تر هغه وروسته لومړی داریوش د دې کهول نهم پاچا په (۵۲۲ ق م) کي پر تخت کښېنوست او په یوه کال کي ئې د کمبوجیه پر ټول هیواد بری وموند او له یونان څخه تر هند پوري ئې پر دې لویه پراخه مځکه حکومت کاوه او د مدنیت په خپرولو او لوړو ماڼیو ودانولو او د هیوادوالي (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو او د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کي ئې زیار ویوست او په ۴۸٦ق م کال مړ سو او په دې وخت کي وو چي د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنگ آثار په افغانستان کي هم خپاره سوه. په پارس او شوش او مصر او د الوند په غره او نورو ځایو کي د داریوش ځیني لیکني او کتیبې پاته دي، چي په میخي رسم الخط په پخواني فرس او ایلامي او آسوري او مصري او بابلي او شوشي ژبو لیکلي سوي دي او د پخواني فرس میخي خط

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۲ نخښې درلودې.

او د دې لرغوني آثارو ډېرې مهمې هغه ليکنې دي چې د پارس په نقش رستم او بيستون کې له داريوش څخه پاته دي او په هغو کې داريوش د هغو هيوادو نومونه ليکلي دي چې د ده تر تسلط لاندې ول او هغه څه چې زموږ د هيواد په تاريخ اړه لري دا دي:

۱. پرثوه Parthava (خراسان او ګرګان)
۲. باختريش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته ئې آمو او لمر لوېدو ته ئې مرګويه (مرو) او لمر ختو ته ئې د سيتي له قومو څخه يو قوم د ماساژت په نامه وو او پايتخت ئې زري اسپه ښايي چې اوسنی بلخ وو.
۳. سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سيمې.
۴. کرمانيه Karmania (کرمان = د پارسه او ګدرزي او پرثوه تر منځ).
۵. ګدزري Gedrosie (د افغانستان جنوبي سيمې تر بحره پورې).
۶. زرنګه Zaranka (زرنج = سيستان).
۷. هره يوه Haraiva (هرات).
۸. اوارزميه Uvarazmiy (خوارزم)
۹. ګداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
۱۰. هيندوش Hindush (سند)
۱۱. ته ته ګوش Thattagush (د هرودوت سته ګيد = شيتک د کوهاټ او بنو او خټکو سيمې).
۱۲. سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه يان -غالباً د پامير په شاوخوا کې).
۱۳. سکه تيګر خئوده (د تيره خول خاوندان ساکه يان).
۱۴. سکه تيه تر دريا (د سيند ها خوا ته ساکه يان).
۱۵. مکه (مکران).
۱۶. هراووتيش Harauvatish (اراکوزي = ارغنداب).

د داريوش ارت هيواد ټوله (۳۱) ساتراپي (ولايتونه) درلوده، چې په هغو کې پورتني ولايتونه د ټول اوسني افغانستان او ګاونډيو ځمکو شامل دي او د ګنداره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولایت ته په بابلي ایلامي لیکنو (کتیبو) کي (پاره او پره ازانه) یعني د غرو ها خوا ایالت ویلي سوي دي خو د هغه وختو د وضعیت جزئیات تر او سه په تفصیل سره څرگند نه دي او دوني قدر ویل کېدای سي چي له (۵۵۰ ق م) یعني د داریوش له راتلو څخه بیا تر (۳۳۱ق م) پوري چي هخامنشي شاهنشاهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي د لویي شاهنشهۍ برخه وه او حتی د سند د ها خوا پنجاب یوه برخه هم ورپوري مبنتې وه او په همدې سبب د هخامنشي او هندي مدنیت په دې یو ځای کېدو کي د هخامنشیانو له رسمي آرامي خط څخه خروشتهي رسم الخط د سند د ناوې د خلکو په ژبه کي د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موریه کهول پاچهانو (۳۲۳ – ۱۹۰ ق م) د هخامنشي صنعت او د معمارۍ د سبک پیروي کړې وه.

هیرودوت (چي د ۴۲۵ ق م په شاوخوا کي مړ دئ) د افغانستان په لمر ختیځه مځکه کي د داریوش د پاچهۍ د دورې په باب کي ښه اطلاعات راکړي دي. چي له هغې جملې څخه په ۴۴۴ کتاب کي لیکي:

"داریوش دریاب ته د سند د رود د گډېدو د ځای د کشفولو له پاره یو یوناني امیرالبحر چي سکیلاکس نومېده او د (کاریاندار) د ملک وو د څو باوري کسانو سره په بېړۍ کي کښېناوه او د هغه کار له پاره ئې واستاوه، دا ډله د کسپاتورس له مځکي ښاره او د پکتویک Pakuike له مځکي وخوځېده او دریاب ته ورسېدله".

همدارنگه دې لرغوني مؤلف په ۳ – ۱۰۲ کتاب کي د کسپاتورس ښار د پکتویک په هیواد کي بللی او وایي چي دا خلک د ژوند په دود او دستور کي باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن خلک دي.

زیاتو څېړونکو پوهانو د هیرودوت کسپارتورس او پکتویک د اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړي دي، دا ځکه چي تر هیرودوت دمخه هم مشهور جغرافي پېژندونکي هیکاتایوس Hecataeus د (۵۰۰ ق م) په شاوخوا کي کسپاتورس په گندهاره کي بللی وو چي همدا پېښور او گندهارا دئ.

هیرودوت د اووم کتاب په ٦٦ – ٦٧ – ۸۵ کي د خشیارشا د جگړنو فهرست راوړی او په هغه کي ئې گنداریوي Gandarioi او دادیکای Dadikai چي د باکتر وسلې ئې درلودلې او هم ئې پکتویس (د پوستین اغوستونکو لبندۍ اخیستونکو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خنجر لرونکو) په نامه یاد کړي دي او هم ئې د ساګارتیوی Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده.

چې ژبه ئې پارسي او کالي ئې نیمی پارسي او نیمی پکتوان Paktuan وه او اته زره سپاره ئې لښکر ته ورکوله، مؤرخانو ګنداریوي د ګندهارا خلک او دادیکا تاجیک او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي او زه د هیرودوت ساګارتیوی همهغه د داریوش د بهستون ساګارتي بولم، چې (د غور د جنوبي) ساخر – ساغر سره تطبیقېږي، او ځینو بیا په سپک احتمال هغه شرخبون (= خرشبون = د مطلع السعدین خشرواني = د قندهار د پښتنو یوه قبیله) بللې ده.

د داریوش د بهستون له لیکني (کتیبې) څخه د ده په عصر کي د دې هیواد د اوضاعو په باب کي ډېر ښه معلومات لاس ته راځي او له دې څخه چې د بهستون په کتیبه کي د ولایتو شمېر ۲۳ او په نورو کتیبو کي ۳۱ دئ معلومېږي چې کله کله به د هخامنشي تر لاس لاندي ځینو هیوادو بلوا کوله او د نورو تر لاس لاندي هیوادو سره به نه ګډېدل، لکه چې د ساګارتیوی د ولایت نوم یوازي د پارس د بهستون په کتیبه کي راغلی او په نورو کتیبو کي نسته.

د بهستون د کتیبې په (۲ ستون –بند) کي وایي:

"هغه وخت چې داریوش په بابل کي وو، بارت (خراسان) مرو او تته ګوش او سکائیه بلوا کړې یاغي سوي ول، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ آرامه کړه او د فروتیش سره په (ویش پااوزات) نومي ځای کي وجنګېد او هغه ته ئې ماته ورکړه. په ساګارتي کي (که ئي ځای د خراسان خوا ته ټاکل سوی) هم د چیتره خم Chitataxm په مشری بلوا سوې وه چې داریوش د تخمسپاده Texmspada په سالاري یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم ئې ونیو او چې داریوش ته ئې راووست د هغه غوږ او پزه ئې پرې کړه او سترګي ئې وایستلې او په غرغره ئې کی (۲ ستون ۱۴ بند). د خراسان په مرو کي هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چې داریوش د باختر والي (دادرشیش) د هغه دفع ته وګوماره او دادرشیش مرویان رعیت کړه او ټول باختر آرام سو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کي (وهي یزداب) یاغي سوی وو نو ده یو لښکر د (رخج هره خواتیش = د ارغنداو ناوې) ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana ئې وشاړه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا والي په کندهار کي د داريوش د لښکر سره يو ځای سو او د (وهي يزداب) د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جګړه کي چي دانامکه د مياشتي پر ۱۳ ورځ د کاپيش (کاپيشکانه) په کوټ (کلا) کي وسوه، د ياغيانو لښکر مات سو او تر هغه وروسته ئې د (کندهار) د ګندوم Gandum په سيمه کي دويخن د مياشتي په اومه ورځ بيا همدې ياغي سوي لښکر ته ماته ورکړه او د ياغيانو مشر له څو لږ سپرو سره وتښتېد او د (کندهار) د ارشاده په کلا کي د ويوانه په لاس کښېووت او ووژل سو او په دې ډول د رخج ايالت د داريوش د هيواد برخه سوه (۳ ستون ۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ق م د سپتامبر له ۲۹ څخه د ۵۲۰ق م د مارچ تر لسمي پوري پېښې سوي وې.

د هند د نيولو له پاره د داريوش د جنګي سفر بيان داسي ليکلی دئ، چي:

دی د سند له سينده پوري ووت، سند او پنجاب ئې ونيول او يوناني سکيلاکس ئې د عمان سيند ته واستاوه او هر کال ډېر سره زر له هنده پارس ته رسېدل او د هند او غربي هيوادو تر منځ تجارتي روابط ټينګ سول او له همدې شلم ايالت څخه د کاله ۳۶۰ تالانه سره زر (تخميناً ۲۵ مليونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربار ته رسېدل.

د پارس د تخت جمشيد د داريوش په هديره کي د هخامنشي دولت د تابع سوو خلکو تصويرونه ليکل سوي دي، چي د نورو دېرشو ملتو په جمله کي دا نومونه هم سته: بارتي (خراساني)، هراتي، باختري، سغدي، خوارزمي، زرنګي (سيستاني)، رخجي (قندهاري)، ته ته ګوشي (پختيا د سند تر غاړي پوري) ګندهاري، هندي، اوساګارتي. او دا خبره هم ځني ښکاره کېږي چي د اوسني افغانستان خلکو د پنځمي ق م پېړۍ په شاوخوا کي د خپلو ځايو او ولايتو په نومو شهرت درلود (۱۱ لمبر عکس).

داريوش په خپل پايتخت شوش کي يوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چي کتيبه ئې په درو ژبو پارسي، ايلامي، او بابلي کشف سوې او په هغې کي هم د افغانستان د ولاياتو د خلکو يادونه سوې ده.

دی وايي: د دې ماڼۍ د چندڼ لرګي له ګنداره او طلا ئې له باختره او د لاجورد ډبري ئې له سغده او فيروزه ئې له خوارزمه او پيلغاښ (عاج) ئې له هند او رخجه او د څيړۍ (بلوط) لرګي ئې له ګنداره څخه راوړه سوي دي، چي دا ټول ځايونه په افغانستان او د افغانستان په شاوخوا کي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گنداریان

بلخیان

ساکان

۱۱–لمبرعکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

داریوش خپل ارت هیواد چي په هغه کي له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو ستراپي (ولایتو) وېشلي ول، چي په هغه کي محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو د آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خشترپاون (یعني د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلود، چي د هخامنشي دربار مقررېدی او ولایت ئې د یوه دبیر او یو لښکري سالار په مرسته اداره کاوه. سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسئول ارگ پت وو. ځری تونونه (چاپارخانې) لاري او مېلمستونونه (مهمانخانې) ئې درلودلې. په هر ولایت کي خشترپاون مالیې ټولولې، او پلي او سپاره لښکر ئې درلودل، اووه لس زره تنه دولتي غښتلی لښکر د (جاویدان) په نامه وو. هیرودوت د هر ولایت د مالیې اندازه هم لیکلې ده، چي له هغې جملې څخه د افغاني او گاونډیو ولایتو مالیه داسي وه:

۱/ د هخامنشي اووم ایالت: چي ستاگیدي، گندهاره، دادیک، اپریدي پکښې وه ۱۷۰ تالان (د لسو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۲/دوولسم ایالت باختر ورسره مېنتي نور ځایونه ول ۳۰۰ تالان (تر ۱۸ ملیونو افغانیو پوري).

۳/ څوارلسم ایالت چي ساگارتي زرنگي (سیستاني) پکښي اوسېدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پوري ۶۰۰ تالان (د دېرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

اوس د افغاني سیستان وېش ته نژدې یو لرغونی ښار کشف سوی دئ چي د هخامنشي دورې په مدنیت اړه لري او له دې څخه هم څرگندېږي چي سیستان په هخامنشي هیواد کي داخل وو (۱۲ عکس).

۴/پارت –خوارزم –سغد –هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۵/ هند او سند ۴۶۸۰ تالان (د یو سل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

دا د لمر ختیځو ولایتو د مالیو اندازه وه خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه ئې ۱۴۵۶۰ تالان، نوي ملیونه طلایي فرنگه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ بللې ده.

د اولف کرو په قول: د هخامنشي له کهول کوروش، لومړي داریوش، خشیارشا او دوهم داریوش په گندهارا کي مستقیماً حکم چلولی دئ چي د لمر ختیځو ایالتو پایتخت کسپارتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) وو او لکه سر داوید هوگرث چي د سکندر په کتاب کي وایي: "په هغه جگړه کي چي د دریم داریوش او سکندر تر منځ پېښه سوه، د یوناني مؤرخ آریان د فهرست سره سم پښتانه او د هندوکش د غرو خلک د داریوش په لښکرو کي شامل ول" چي له دې څخه هم د دې هیواد سره د هخامنشیانو رابطه څرگندېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

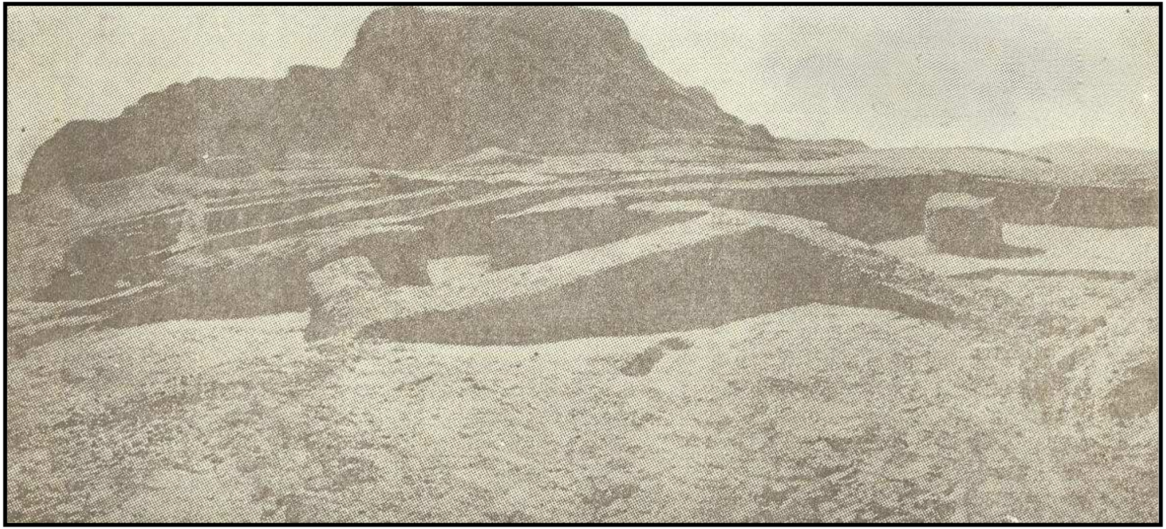

په سیستان کي د هخامنشي ښار بقایا، ۱۲–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکندر یرغلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کي چي تر ویدي او اوستایي فرهنگ او د هخامنشي مدنیت تر اغېزو وروسته ئې د افغاني فرهنگ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کي ډېر زیات او څرگند اثر کړی دئ، هغه د افغانستان په خاوره کي د سکندر مقدوني لښکرکشۍ او یرغلونه دي چي د دې هیواد د فرهنگ او ژوندون او فکر او مدنیت لرغوني جریان ته ئې څرگنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاریخ کي دا اغېزه ناکه پېښه خاص اهمیت او ډېري ژوري اغېزې لري. دا ځکه چي زموږ پر سیاست او د ژوندون پر طرز او پر فکر او ادب او هنر او زموږ د فرهنگ پر ټوله مجموعه باندي ئې دوني ژور او تغیر ورکوونکی تأثیر کړی دئ چي پخوانۍ لاره ئې بېخي الیشه کړې ده.

سکندر د یونان په شمال کي د مقدوني پاچا دوهم فلیپ زوی وو، چي په ۳۵۶ق م کال د پلا په ښار کي زېږېدلی، پلار ئې فلیپ د دریم امین تاس زوی او مور ئې المپیاس د مولوس د پاچا ني اوپ تولم لور وه، چي د یوناني اساطیرو له مخي سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا اشیل د یونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي او څنگه چي ئې پلار د (۳۳۶ق م) کال په یوه مېله (جشن) کي د یوه یوناني له خوا ووژل سو، نو په هم هغه کال په شل کلني عمر د یونان پر شاهي تخت کښېنوست.

په دې وخت کي د هخامنشي د کهول تخت دریم داریوش (کدمان) ته رسېدلی وو، چي د هیواد چاري د ده د فتنه انگېزه وزیر (باگواس) په لاس کي وې او پخپله کدمان هم استراحت غوښتونکی، بېکاره او ناراسته سړی وو، ځکه نو سکندر ته چي د جهان نیولو اراده ئې درلوده د هخامنشي د ارت هیواد نیول آسانه ښکارېده او د ۸۰ زره لښکر او جنگي بېړیو سره د اردانل تر آبنا راپوریووت او پر آسیا ئې حمله وکړه.

دریم داریوش هم ۸۰ زره عسکر درلوده چي یو څه ئې یوناني اجیر سپایان ول او د دوی قوماندان هم یونانی (میمنین) نامی وو، مگر د کرانیک، ایسوس او گوگمل په

(c) ketabton.com: The Digital Library

درو جګړو کې سختي ماتي وکړې او سکندر د هخامنشي ښکلي پایتخت (تخت جمشید) ته اور واچاوه او داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولایي کي د پنځوس کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر د والي (بسوس) او د رخج او درنګیانا (کندهار او سیستان) د حکمران (برسنتس) له خوا ووژل سو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان یرغل وکی او چي هغه ئې وژلی وموند د هغه وژونکی ئې غرغره کړ او د شرقي سیمو فتحي ته ئې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسېد، هلته ئې د پاچهۍ اعلان وکی او د سکندر د مقابلې له پاره ئې په هڅو لاس پوري کی او برسنتس هم ځان سیستان ته ورساوه، او ساتي بارزانس له آریا (هراته) په دې دفاعي اتحادیه کي ګډون وکی، خو چي سکندر سوزیان (طوس) ته ورسېد د هرات حکمران هغه ته ښه راغلې وویل، بیا نو د بسوس د ترټلو او نیولو له پاره باختر ته وخوځېده چي د ده په غیاب کي د هرات خلک د همهغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل، او د یوناني لښکرو مشر اناکسیب ئې په هرات کي وواژه، سکندر چي د هراتیانو له دې ملي قیام څخه خبر سو ژر د ارتاوکوانا ښار ته ستون سو او د ساتي بارزانس او د هغه د فداکار لښکر مقاومت ئې چي په یوه ځنګله کي ئې مورچه نیولې وه ځنګله ته د اور اچولو سبب له منځه یووی او د یوناني لښکر د ساتلو او اوسېدلو له پاره ئې د آریا سکندریه ښار ودان کی چي همدا اوسنی هرات دئ او د هغه حکمراني ئې ارزانس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چي د سکندر لاس ته ورغی نو د فراه له لاري ئې پر زرنګ (سیستان) یرغل وکی او د ۳۳۰ ق م کال د اکتوبر په میاشت ئې په سیستان کي د خپل لښکر ستر قوماندان فیلوتاس د پارمن یو زوی چي ځني بېربېدی او هم د خپل ګارډ سردار دیمتریوس ئې ووژل او له هغه ځایه لمر خاته خوا ته د ایتي ماندر (هلمند) د غاړي د اورګیتي (ګرمسیر) د نیولو له پاره وخوځېد چي تیري داتس ئې حکمران وو. هغه هیواد ئې د ګډروزیه (بلوچستان) سره ونیو او د هغه ځای پایتخت چي آریاسپ نومېد فتح ئې کی.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزي (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ق م په دوبي کي ئې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندریه ښار ودان کی او دغه عسکري کوټ ئې د یوناني سپایانو قرارګاه کړه، او هم ئې د هغه ځای له خلکو عسکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

واخیسته او (ممنن) ئې د هغه ولایت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولایتونه لکه آریا (هرات)، درنګیانه (سیستان) او اراکوزي (کندهار) نیولي ول، خو د هراتیانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا بسوس څخه دوه زره عسکر کومک واخیست، او په آریا (هرات) کې ئې د خپلواکۍ بیرغ پورته کی، سکندر خپله یوه لویه نظامي قوه د ارته باز یوس او ایري ژیوس او کارانوس په مشرۍ د هرات د ملیونو د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېده د دې سالارانو سره یو ځای سو او د هرات ملي قواوې ئې له هري خوا محاصره کړې، څو چې په یوه سخته جګړه کې ساتي بارزانس د ایري ژیوس له لاسه ووژل سو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او پاروپامیزاد د غرو د نیولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ق م د نوامبر په میاشت د ژمي په سر کې کابل ته راغی، او بیا د کابل د شمال خوا کاپیسا ته وخوځېد او چاریکار ته نژدې ئې په هوپیان کې د قفقاز سکندریه ښار ودان کی.

د ۳۲۹ق م د پسرلي په پای کې سکندر د خپل لښکر سره د قفقاز له سکندریې څخه وخوځېد او د اندراب له لاري د هندوکش تر غرو (په یوناني د قفقاز تر غرو) تېر سو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر ئې چې اته زره باختري وسله وال ول یرغل وکی، خو بسوس په لښکر کې د مقاومت سېک و نه لید، د باختر سیمې ئې وراني کړې او خوراکي شیان ئې له منځه یووړه او د آمو له سینده د سغد خوا ته تېر سو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازیوس ئې د هغه حکمران وټاکه، او ازچیلاس ئې د ساتندویو عسکرو سره هلته پرېښو او پخپله کیلیف ته نژدې د آمو تر سیند پوري ووت او د قرشي یا اوسني شهرسبز په شاوخوا کې ئې بسوس لاس ته ورغی او ماراکنده (سمرقند) ئې ونیو، او هلته ئې د تانائیس سکندریه ښار ودان کی چې اوسنی خجند دئ.

په سغدیانه کې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وسوې، نو ځکه سکندر مقدوني پرکولائوس د درو زرو سپایانو سره هلته پرېښو او باختر ته راوګرځېد او چې دلته راورسېد د هرات والي ستازانور ئې دربار ته راغی او د هرات پخوانی والي ارزامس او د پارت والي برانس ئې چې د بسوس له خوا مقرر سوي ول د اوسپني په ځنځیرو کې پېچلي راوستل، او بسوس ئې په مجلس کې محاکمه کی او وې واژه (۳۲۸ ق م).

په دې وخت کې نونس زره هوسا او نوي عسکر له یونانه د سکندر د لښکر سره یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای سول او ده د مرګيان (مرغاب) په ناوه کي د هغه ځای وطني حکمران اريميازيس له منځه يووی او په دار ئې وځړاوه، د مرو په سيمو کي ئې د سرخس او مرو چاق کلاوي وداني کړې او بلخ ته راوګرزېد او د لاري پر سر ئې په ميمنه، اندخوی، شبرغان او سرپل کي څلور نظامي کوټونه (حصارونه) جوړ کړه او بيا تر آمو پوري ووت او په مراکنده (سمرقند) کي د خپلو لښکرو سره يو ځای سو.

د سپيامنش د باختريو جنګيالی او زړه ور مېړه چي په هغه سيمو کي ئې د سکندر سره جګړې کړي وې او د څه وخت له پاره له ميدانه وتلی وو، بيا په باختر کي ډګر ته راووت او د يونان په عسکري مرکز زرياسپه کي ئې د سکندر د لښکر مشر پيتون Petton بندي ونيو، خو د سکندر له خوا کراتيروس د سپيامنش سره ونښت او هغه ئې له ځايه ويوست، مګر لږ وروسته چي سکندر له سغديانه څخه راوګرزېد، همدغه سپيتامنش د درو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دې توريالي له مړاني څخه په عذاب سو او د باختر والي ارته بازيوس ئې چي د سپيتامنش په ملګری تومتي وو عزل کی او د هغه پر ځای ئې مقدوني امينتاس Amyntas وټاکه چي د عسکري جنرال کوانوس په ملات باختر وساتي خو بيا هم د باختر سپيتامنش وربانديٍ يرغل وکی مګر د خپلو ملګرو د خيانت په اثر ووژل سو (۳۲۷ق م) او په دې ترتيب د وطندوستو باختريانو مقاومت پای ته ورسېد او زيات ملي مشران د سکندر له لاسه نېست او نابود سول يو له هغو مشرانو څخه هوخيارتس Oxyartes نومېد، چي د خپلي کورنۍ سره غره ته ختلی وو خو مقدوني لښکرو ورباندي يرغل وکی او دی ئې د خپلي خورا ښکلي لور روښاني Roxana سره چي يونانيانو پخپل تلفظ رکسانه بللې ده سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باختري پېغله د ۳۲۷ق م په پسرلي کي ماندينه کړه، حال دا چي د يوناني لښکرو سرداران د باختري پېغلي سره د يونان د پاچا په مړوښۍ راضي نه ول او يو له هغو څخه ستر نظامي سردار کليتوس وو چي د ۳۲۷ق م په پسرلي د مستۍ په يوه مجلس کي چي په باختر کي جوړ سوی وو د سکندر له لاسه ووژل سو.

څنګه چي د باختر او سغديانه په سيمو کي د سکندر دوه کلنۍ جګړې پای ته ورسېدلې، نو هند ته د سفر فکر ورپيدا سو، او دېرش زره باختري زلميان ئې پخپل لښکر کي واخيستل او د ۳۲۷ق م په پسرلي کي د خپلو ۱۲۰ زرو پليو او ۱۵ زرو سپرو سره چي ۷۰ زره ئې آسيايي خلک ول د هندوکش له لاري ئې د هند خوا ته مخه وکړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

امینتاس ئې له لسو زرو پلیو او درې زره او پنځه سوو سپرو سره په باختر کې پرېښو.

سکندر د پاروپامیزاد د خاواک له درې څخه کاپیسا ته تېر سو او نیکاتور ئې د هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني ئې تیریاسپ Tyriaspes ته وسپارله او د دروتې له لاري د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځایه اسمار او باجوړ او جندول ته ولاړی، او د لاري په هره برخه کي د خلکو له خوا ورسره جګړې او مقابلې وسوې او په هغه جګړه کي چي د اسپیزی (غالباً اوسني یوسفزي) خلکو سره ئې وکړه څلوېښت زره بندیان او دوه سوه او دېرش زره غوایي ئې په چور او چپاو ونیول او هغو لښکرو چي د هفستیون او پردیکاس په مشری د کابل د سیند د مجرا له لاري د تکسیلا د پاچا (امپهي) په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ویهند د سیمو د نیولو له پاره استولي سوي وې هغه سیمي ئې تر سنده ونیولې.

سکندر د کونړ په سیمو کي تر باجوړ پوري د پښتنو د خورا سخت مقاومت سره مخامخ سو او د هغو سیمو په جګړو کي دوه واره ټپي سو او ده هم تر بري وروسته ښارونه وران او بندیان ئې تر تېغ تېر کړه او څنګه چي د اسپیزي امیر د سواست (سوات) د ناوې په یوه ښار کي مقاومت کاوه، نو تر سرکاڼیو او چمرکنډ او ناوګی تېر سو او د ګوري (بنجګوره) له لاري چکدرې او د سوات ناوې ته ورسېد او څو ښاره ئې ونیول او ډېري قبیلې ئې ایلي کړې او دلته د یوناني مؤرخ آریان (د ۱۷۵م شاوخوا) په قول د اساکي نوس Assakenos په نامه خلک اوسېدل او مرکزي ښار ئې مساګه Massaga نومېد، چي اوس ئې د کتګله د درې او وچ خوړ تر منځ کنډوالې لیده کېږي او څنګه چي دلته ۷۵ زره هوسا او تازه دمه ملي لښکر د مدافعینو ملاتړ ته راورسېد خورا سخته جګړه ونښته او سکندر دوی د مساکه په ښار کي څلور ورځي کلابند کړه څو چي ټول ئې له منځه یووړه او تر هغه وروسته ئې داور او بازیرا (اوسنی بریکوټ) ښارونه هم ونیول او د مهابن (اورنوس) د غره لمنو ته وخوت چي د اټک د شمال په دېرش میلي کي پرتې دي اوس سي کوستوس ئې د هغې سیمي والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د انډوس د لمر لوېدیځي ناوې حکمران سو.

د ۳۲۶ق م په فروري کي سکندر پر هغه پله تېر سو، چي غالباً ئې د اټک په شاوخوا کي پر سند تړلی وو او د تکسیلا تر ښاره چي د دې هیواد لوی دارالعلم وو او د راولپنډۍ د لمر لوېدیز شمال په لس میلي کي د مرګله د کوتل په لمنه کي پروت وو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ ولاړ او د تکسیلا پاچا امبهي Omphis ئې چې د سکندر سره ئې روغه وکړه بیرته په هغه ښار کي د خپل ستراب (والي) په حیث وټاکه او له هغه څخه ئې پنځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲۶ق م د می تر میاشتي د جیلم غاړي ته ورسېد او د همدې کال په جولای کي د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، هغه تسلیم سو او ده هم بیرته هغه پر خپل ځای پرېښو او پخپله د بیاس تر غاړي پر مخ ولاړ خو د ده لښکرو بلوا وکړه او د هند په توده خاوره کي ئې د نور پرمختګ څخه غاړه وپېچله او سکندر ئې بیرته راګرزېدو ته مجبور کی او ده هم خپلي لښکري پر درو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه ئې د کراتیروس او د لښکر د ناروغانو سره د بولان او کندهار او سیستان له لاري واستوله.

دوهمه برخه چي ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼوګان وه د نیارکس په مشرۍ د سلو کښتیو سره د دریاب له لاري واستول سوه او دریمه برخه چي پخپله سکندر ورسره وو د سند پر لمر لوېدیزه غاړه ملتان ته ورسېدله او د هغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه حتي په یوه جګړه کي پخپله سکندر ټپي سو خو په نتیجه کي ئې ټول ووژل او قتل عام ئې کړه او هم د سند د ناوې په پای کي د اتیا زرو په شاوخوا کي خلک ووژل سول او د ۳۲۵ق م د جولای میاشت وه چي سکندر د خپلو ملګرو سره د اوسني کراچي شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد او د یوې بحري سکندریې بنسټ ئې هلته کښېښو او له هغه ځایه د ګدروزیا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لاري پارس ته ولاړ او چي بابل ته ورسېد ۳۲۳ق م د جون په ۱۳ شپه په ۳۲ کلنۍ د ملاریا له ناروغۍ څخه مړ سو، د ده د یرغلونو او لښکرکښیو موده د آریانه په خاوره کي او د دې ځای د خلکو د مقاومتو وخت له ۳۳۰ تر ۳۲۶ق م پوري څلور کاله وو (۱۳ عکس).

د آریانا په لمرختیځه برخه کي یعني د انډوس لمر لوېدو ته تر نیکاتور وروسته یو ځوک د فیلپس په نامه والي سو او څنګه چي هغه په ۳۲۴ق م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل سو تر هغه وروسته ایوداموس د تکسیلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له غرب څخه د خپل اتحاد رسۍ وشلوله او چي سکندر مړ سو د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس بره نۍ ناوه ونیوله، خو په ۳۱۷ق م کي د ایوداموس له خوا ووژل سو، او پخپله ایوداموس هم هند پرېښو او د ده د تګ سره په شرقي هند کي د یوناني حکومت کمبله ټوله سوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

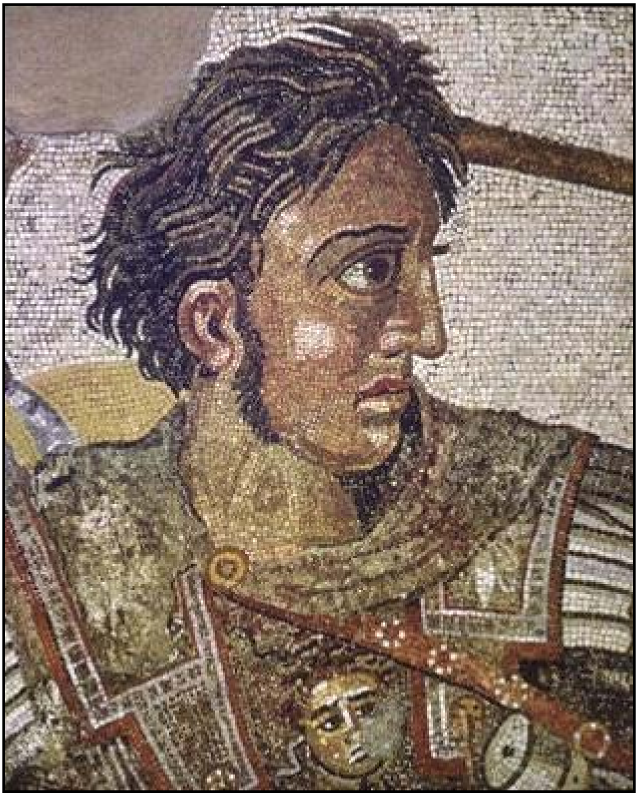

مقدوني سكندر – ١٣ المبر عكس

(c) ketabton.com: The Digital Library

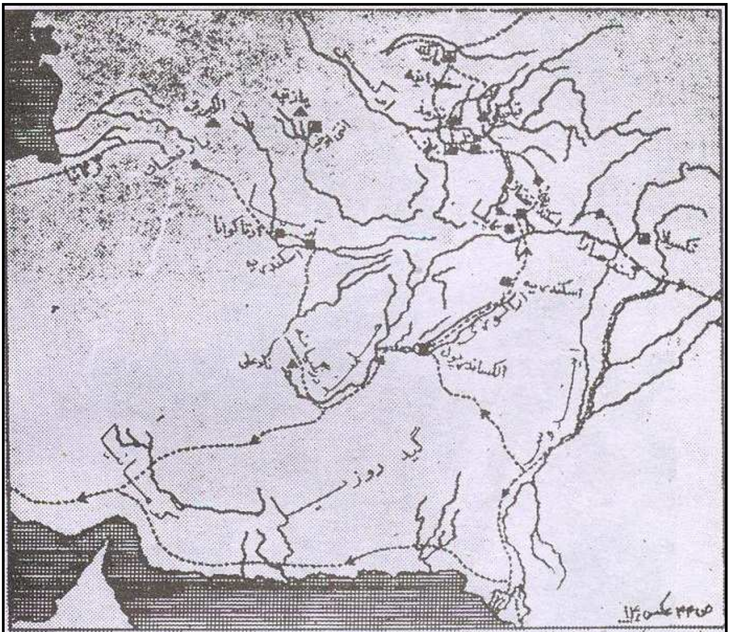

خط سیر اسکندر و قوای او در افغانستان و سرزمین های مجاور
(از تاریخ افغانستان ج ۱ - تالیف ماسون و رامادین - طبع ماسکو ۱۹۶۴ م)

یادگارهای باستانی
شهرهای زمان اسکندر
بقایای باستانی که در زمان اسکندر شهر بوده اند
خط سیر اسکندر

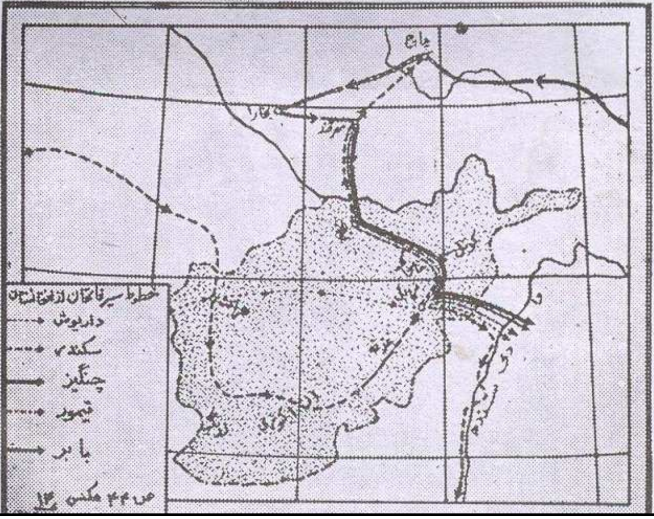

(c) ketabton.com: The Digital Library

په آريانا کي د موريا موقتي واکمني

او بودايي لويه اغېزه

د سکندر د مړيني سره د ده پراخه امپراتوري هم سره وپاشله سوه. د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کي يوه غونډه وکړه او په هغه کي ئې د سکندر هيواد په خپلو منځو کي سره ووېشه. د آريانه جنوبي ولايتونه يعني اراکوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سيبيرتياس Sibyrtias ته وسپارل سوه او په آريا (د هريرود په ناوه) او په درنگيانه (د همند په ناوه) کي قبرسي ستاندار Stasandar حکمران سو او بکتريانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Srasanor ته ورکړه سوه، او هوخيارتس Oxyartes د سکندر د مانديني روښاني پلار د آريانه د مرکزي سيمي يعني پاروپاميزاد او د کابل د ولايت حکمران سو.

مگر د آريانه لمر ختيځ ولايتونه چي حدود ئې تر تکسيلا پوري رسېدل د هندي شهزادگانو او د يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کي پاته سوه او ځنگه چي دې هيواد ته د يوناني لښکرو راتگ او په باختر کي د هغو د پاتو کسانو پاچهي دوام، دلته د يوناني فرهنگ او هنر او فکر او عقايدو اغېزه پرې ايښې وه او دا اغېزه چي د دې هيواد د وطني خلکو د فرهنگي بقاياوو سره گډه سوې وه د شرق له خوا له يوې بلي ډېري مهمي پېښي سره مخامخ سو او هغه په هند کي د موريا د لوی سلطنت جوړېده وو.

که څه هم د آريانه په لمر ختيځو برخو کي د موريا واکمني له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د يونانو باختري خپلواک سلطنت تأسيس سو، خو په دې لنډه موده کي د موريا پاچهانو او د بودا د دين مبلغانو دا ديانت د آريانه په شرق کي خپور کی، چي دلته بيا په يوه فرهنگي آيزوگلاس او د ثقافت او عقيدې د يو ځای کېدو په ځای کي درې مهم عنصره سره گډ سوه او د دې هيواد د فرهنگ په تاريخ کي ئې يو مهم باب چي د گريکو بوديک په نامه مشهور دئ پرانيست او دا ديانت او هنر په افغانستان کي زر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاله نور د اسلام تر راتګ پورې پاته سو چې مهم عناصر ئې دا ول:

۱. باختري یا د دې هیواد خپل داخلي فرهنګي او هنري او عقیدوي عناصر.

۲. یوناني صنعت او عقیده او فکر چې د ۳۳۰ ق م په شاوخوا کې د سکندر سره شروع سوي وه.

۳. بودایي هنر او فرهنګ او دین د خپلو هندي آثارو سره چې د موریا د واکمنۍ سره یو ځای راغله.

په هند کې د موریا د سلطنت مؤسس چندراګوپتا (یوناني: سندروکتس) دئ چې د بنداشاهي کهول یوې شهزادو ته چې میوره (طاوس) نومېدله منسوب وو او دی د کشتریانو طبقې او د راجپوت (شهزادګانو) له ټبر څخه وو، چې په ۳۲۴ ق م کې پاچا سو او تر ۲۴ کاله پاچهۍ وروسته په ۳۰۰ق م کې مړ سو او زوی ئې بیندوساره Bindusara چې د (وردهرا) ملکې له نسه وو د ده پر ځای کښېنوست او د موریانو پایتخت د هند د پټالي پترا (پټنه) ښار وو.

چندراګوپتا د نندا سپه سالار وو، ده د تکسیلا د برهمنانو یو مشر چانه کیه Chanakya (په سیاست او اجتماعیاتو او اقتصادیاتو کې د ارتهه شاستره د کتاب مؤلف) چې وروسته د ده وزیر سو له ځانه سره ملګری کی او د مګده پاچا او پاچهي ئې له منځه یووړه او د ګنګا او سند تر منځ ئې د یوه لوی سلطنت بنسټ کښېښود، چې اداري او مدني منظم تشکیلات ئې درلوده، ځکه نو دی یوازې یو بریالی سپاهي نه ګڼې، بلکې یو هوښیار او زیرک سیاست مدار هم بلل کېږي. چندراګوپتا د خپل هیواد د لمر لوېدیځ حدود د سند تر غاړو اوږده کړه. د سکندر پر ځای ناستو یونانیانو غوښته چې د سکندر نیولي مځکې بیرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سیلیوکوس ملقب په نیکاتور یعني بریالی د بابل حکمران سو پارس او پارت ئې ونیول او په ۳۱۱ ق م کې ئې آریا بکتریا هم فتح کړه او په ۳۰۵ق م کې د کابل له لارې د لمر ختو خوا ته ولاړ او د سند تر رود پورې ووت نو د هغه سیند په لمر ختیځو غاړو باندې د چندراګوپتا د لښکرو سره مخامخ سو، خو څنګه چې نیکاتور خپل بده (حریف) ډېر غښتلی ولید نو روغه ئې ورسره وکړه، خپله لور ئې ورکړه او د ۵۰۰ پیلانو په بدل کې ګندهاره، اراکوزیه، ګدروزیه او پاروپامیزاد چندراګوپتا ته پرېښوول او په باختر کې ئې هم د یودوتس حکمران وټاکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چندراګوپتا او سیلیوکوس تر روغي وروسته د هند او باختر روابط پراخ سوه او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لاري د خزر د بحیرې بندرو ته یووړه سوه، سیلیوکوس خپل یو پوه جنرال میګاستینیس Megastenes د موریا دربار ته د سفیر په ډول واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موریا د پاچهۍ په باب کي لیکلی وو، چي اوس نسته، مګر سترابو او د یونان نورو مؤرخانو پخپلو کتابو کي د هغه کتاب ځیني مطالب راوړي او ساتلي دي او د دې سفیر په وینا چندراګوپتا شپږ سوه زره پلي او دېرش زره سپاره او نه زره پیلان درلوده او د ده په شاهي کمپ کي څلور سوه زره تنه ول او په دې ترتیب د آریانه د خاوري نیمي برخي د هندوکش تر جنوبي لمنو پوري په ده اړه درلوده او دا لومړی وار دئ چي د هندي آریائیانو فرهنګي او سیاسي اغېزه له شرق څخه د اندوس لمر لوېدیځي خاوري ته د هندوکش تر غره پوري رسېدلې ده. کله چي چندراګوپتا په ۳۰۰ ق م کال مړ سو، د ده زوی بیندوساره د امیتره ګهاته Amitraghata (دښمن وژونکي) په لقب د پلار پر ځای پر تخت کښېنوست او ده د یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست راواخیست، او د ګندهاره او پاروپامیزاد او اراکوزي له لارو ئې د سیلیوکیدانو د هیواد سره زیات تجارتي روابط ټینګ کړه او کله چي سیلیوکوس نیکاتور په ۲۸۰ق م کي د ۷۸ کلنۍ په عمر مړ سوی وو او د ده زوی انتیاکوس سوتر Antiachs-Soter د ده پر ځای کښېنوست نو ده د ۳۰۱ ق م په شاوخوا کي (دي ماکوس) پټنې ته د بیندوساره دربار ته د سفیر په حیث واستاوه.

د موریا د پاچهۍ او د یونانیانو تر منځ فرهنګي روابط له همدې وخته پراخ سوي ول او دا هڅه د هند او یونان د ګډ مدنیت د تأسیس مبدا وګرزېده او سربېره پر دې د هند سره د سمندر له لاري هم تګ او راتګ موجود وو، لکه چي پتروکلیس Partrokles د سیلیوکوس افسر او د هغه زوی د هند د سمندر له لاري سفر وکی او ښه جغرافي معلومات ئې راغونډ کړه چي وروسته ورځني پلیني او استرابو استفاده کړې وه. د موریا پاچهانو د یوناني سیلیوکیدیانو سره دوني د خپلوۍ رابطه درلودله چي د هند د پخواني سیاسي تاریخ مؤلف لیکي: بیندوساره انتیاکوس ته ولیکل چي ما ته یو حکیم او خواږه شراب او وچ انځر رانیسي او راوائې ستوه. انتیاکوس په جواب کي ورته ولیکل: زه به انځر او شراب درواستوم خو د یونان په قانون کي د پوهانو خرڅول ممنوع دي(!).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا موریایي پاچا د یونان علومو او ادب ته ډېر سرانښ وو او د ده په وخت کي هندیانو د یوناني هومر اشعار پخپله ژبه ترجمه کړي او ویل به ئې او وراهه میهرا Varahamihira پخپل کتاب بریهت سمهیته Brihat-Samhita کي د یوناني آسمان پېژندني معلوماتو ته په درنه سترګه ګوري او ځنګه چي دا اوضاع د ګریکو –بودیک د مدنیت پر شروع رڼا اچوي، موږ ئې دلته په لنډه توګه راوړو، چي د افغانستان د ګریکو –بودیک مدنیت آغاز ښه وپېژندل سي.

د هند دا یوناني دوسته پاچا یعني بیندوساره په ۲۷۳ق م کي تر ۲۷ کاله پاچهی وروسته مړ سو او زوی ئې چي اشوکا نومېد د خپل وزیر رادهاکوپتا په مرسته پر خپلو ورونو بریالی سو او د موریا د پاچهی پر تخت کښېنوست او دی بېشکه د هند ستر پاچا وو، چي پر هغه ټول برعظیم او د افغانستان د خاوري پر یوه برخه د ارغنداو تر غاړو پوري ئې سلطنت کړی دئ.

اشوکا په لومړي سر کي یو جګړن او وینې تویوونکی سړی وو چي د بنګال د خلیج پر غاړه د کالنګه په جګړه کي ئې یو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره ئې بندیان ونیول، خو هغه زړه لړزوونکي فجایع چي ده په دې خونړۍ جګړه کي د سر په سترګو ولیدل او تر سلو زرو پوري انسانان له لوږي مړه سول د ده پر روحیه او شخصیت باندي سخته اغېزه وکړه او دی ئې د بودا د دین د روغي او سلامتۍ د فلسفې پر خوا کی، چي په ۲۶۰ق م کال ئې د بودا دین رسماً ومانه او د هغه دین تبلیغ او خپرولو ته ئې ملا وتړله، او تر هغه تاریخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره د روغي او امن او د دیني ودانیو او د خیریه چارو د پراخوالي، د بودایي بودتونو (معابدو) او لارو او مسافرخانو ودانولو او د مذهبي دساتیرو د خپرولو دوره وه او دی چي د خپل ارت هیواد هر ځای ته ورسېد هلته ئې پر ډبرو په مختلفو ژبو او مختلفو رسم الخطو د نوع پالني او حتی د ځناورانو او ژویو د نه آزارولو نصیحتونه وکیندل چي تر اوسني وخته هم پاته دي او دا ډبرین فرمانونه د هغي دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په ګندهارا او د افغانستان په لمر ختیځه برخه کي چي جنوباً تر کندهاره رسېږي د بودایي ستوپو زیات آثار سته، چي د هغو تاریخي ودانیو یوه برخه تر اوسه پېژندل سوې ده او د ټولو شمېر مشکل دئ.

وایي چي اشوکا د خپل هیواد په شمال کي څلور لویي ستوپې وداني کړې چي یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې د پېښور د بالاحصار پر غونډۍ پرته او (۹ه کال) د هیون تسنگ تر عصره پوري هم په همهغه خپل برم پاته وه او د هیون تسنگ په وینا دا ودانۍ ئې له ښکلو ډبرو او انځور سوو لرگو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په قول په سپینو او سرو زرو ښکلې سوې وه او موسیو فوشه وایي چې دا هغه ستوپه ده چې (د سترگي سوغات) نومېدله او بودایانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترگه قرباني کړې وه.

همدا راز د اوسنۍ چارسدې لمرختیځې خوا ته د (کنیزکه) پر غونډۍ باندې د اشوکا ودانه کړې ستوپه وه چې د هیون تسنگ تر وخته هم په همدې نامه مشهوره وه او دی وایي چې دا ستوپه په پرله پسې عصرو کې د څلورو بوداگانو د قوانینو د تبلیغ ځای وو.

د بودا دین او په افغانستان کې د هغه خپربدل

د افغانستان خلکو ته سره له دې چې د ویدي او برهمني د پخوانیو او زړو عقیدو پایڅوړ چې د هیواد په لمرختیزو سیمو کې رواج درلود ورپاته وو، د هیواد په شمال او لمرلوېدیځو سیمو کې د زردشت آیین او اوستایي مزدیسنا هم رواج درلود خو هغه وخت چې په ۲٦۰ق م کې اشوکا د بودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله، دې عقیدو او دین حتی تر زر کاله وروسته هم د هیواد په لمرختیځو او شمالي سیمو کې پوره رواج درلود او د هیواد دا خوا د دې دیانت د ودي زانگو سوه چې د فکر، هنر او فرهنگ له پلوه ئې د دې خاوري د خلکو په ژوندانه کې ژوري اغېزې وکړې.

بودا د دې دین مؤسس د ساکیا د ټبر له کشتریه او جگړني طبقې څخه یو شهزاده وو، چې د ساکیاموني یعني (د ساکیا د ټبر یوه) په نامه معروف سو او په ۵٦۳ق م کال د نیپال د کپي لاواستو په ښار کې زېږېدلی وو او په ۲۹ کلنۍ ئې خپله کورنۍ او د شهزادگۍ ژوند پرېښوده.

او تر ۵ – ٦ کالو گوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډېره روښه وه (بدهـ) یعني رون او ویښ وباله سو او د خپل دین په تبلیغ کې ئې زیار ویوست او د هند پاچهان ئې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زیات خلک ئې بودایي کړي ول په ۴۸۳ق م د اتیا کالو په عمر په کوچي نگره کې مړ سو (۱۴ عکس). څنگه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړیني په کال په باجاگره کې د بودا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بودا مجسمه

۱۴–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لمر رب النوع
۱۵-لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروانو یوه مذهبي غونډه وسوه او د ده درو تنو نامتو ملګرو انانده، یوپالي او کاسیاپه د ده خبري او ویناوي راټولي کړې او له هغو څخه ئې د تري پیتکه Tripitka (درې ټوکرۍ ګلان) په نامه د بودایي قوانینو مجموعه جوړه کړه.

بودایي دیانت د اشوکا د سلطې د نفوذ په اثر د هندوکش له جنوبه تر کندهاره خپور سو او د بودایي دین دریمه لویه جرګه د اشوکا په قیادت او د لوی عالم (موګالي پوتاتیسا) په مشرتوب جوړه سوه، چي په هغه کي د مذهبي احکامو پر ترتیب او تدوین سربېره داسي فیصله وسوه چي یوه بودایي ډله مبلغان دي لیري هیوادو ته واستول سي، د دې مبلغانو او د هغو هیوادو نومونه چي دا مبلغان وراستول سوي ول اشوکا د خپل جلوس په ۱۴ کال (۲۵۶ق م) په ۱۳ لمبر ډبرین فرمان کي کیندلي دي او له هغه څخه ثرګندېږي چي څو تنه بودایي مبلغان چي مجهان تیکه، مدهیان تیکه، دهه مراکهیهته او مهارکهیته نومېدل ګندهاره او د آریانه لمر ختیځو سیمو ته را استول سوي دي. دا مبلغان چي د دوتا Douta په نامه بلل کېده د (۲۵۸ق م) په شاوخوا کي د بودایي دین په تبلیغ بوخت ول او په همدې وختو کي انتیاکوس د سیلیوکوس زوی د باختر پاچا وو، چي د ده نوم د اشوکا په ډبرینو فرمانو کي (انتیاکه) لیکلی دئ.

د موریا وروستی حکمران چي په دغه وخت کي ئې پر کابل حکومت کاوه، سوفاګازنس وو، چي د باختر د پاچا ایوتیدیموس د واکمنۍ د دورې تر ابتدا پوري ئې هم په ګندهاره او د کابل په لمر لوېدیځه سیمه کي نفوذ درلود، او چي ایوتیدیموس په باختر کي خپلواک پاچا سو ده د هندوکش جنوبي خوا ته لښکر ویوست، د هندوکش د جنوب سیمي هم د باختري یونانیانو د خپلواک سلطنت برخي سوې.

د افغانستان په خاوره کي د موریا سیاسي نفوذ ډېر لنډ وو، اشوکا په ۲۳۲ق م کال تر څلوېښتو کالو پاچهۍ وروسته په تکسیلا کي مړ سو او څنګه چي د ده په کهول کي یو مقتدر پاچا نه وو، چي د ده پر ځای کښېني او د ده د سلطنت ارت حدود وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کي د دوی د نفوذ ځنځیر هم وشلېد، خو هغه دین چي اشوکا د ځان سره راوړی وو د هغه فکري، هنري او فرهنګي آثارو سره تر یو زر کاله پوري پاته سو، ومو ویل چي بودا ځان په فلسفي مسایلو کي نه وو پېچلی، خو پیروانو ئې د ده ویناوو ته د الهیاتو بڼه ورکړه څو د زمانې په تېرېدو دوه لوی مذهبونه ځني جوړ سوه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی مهایانه: یعني لوی مذهب (یون = یانه = په پښتو کي د تګ، رفتار او مذهب معنا لري) چي د هند په شمال او تبت او چین کي تر جاپانه خپور سو او د ځای د پراخوالي او د قوتو د ډېروالي په سبب ډېر تأویل پکښې پېښ سو او د دې مذهب پیروانو مهم باله او ویل ئې: هر فرد د کل چي انسان نومېږي جزو دئ او بیا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دئ چي د دهرمه (دین) او عمل تر قانون لاندي راغلی دئ. نو څوک چي غواړي چي د شر له لومي ځان وژغوري له نورو دي نه بېلېږي، زیار ایستل باید مجموعي وي نه انفرادي، او دا ډول زیار انسان د بودي ستوه Bodhisattva مقام ته رسوي او د دې کلمې معنا د ژوندون هغه دانشمندانه حالت دئ چي د نورو په خدمت کي تېر سي. نو انسان دوه مقصده لري، یو د پوهي او علم زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دوهم مذهب هینه یانه Hina-Yana (کوچنی مذهب) نومېږي، چي تابعان ئې په جنوبي هند کي دي. دوی پر فردي زیار تکیه کوي او د دوی کتابونه زیاتره په پالي ژبه دي، حال دا چي د لوی مذهب کتابونه په سانسکریت ژبه لیکل سوي او لکه چي چیني زایرانو د مسیحي عصر تر شروع وروسته په افغانستان کي لیدلي دي، د دې ځای په بودایي معبدو او ښارو کي د بودایي دواړو مذهبو تابعان ول.

بودا خپل دین پر اووه اصله: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وینا، سپېڅلي رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلي زیار او سپېڅلي توجه بنا کړی وو او ویل ئې: هر چا چي په دې اوو اصلو عمل وکی له قیودو منزه کېږي او خپل فکر په یوه مخصوص ټکي کي چي د خواهشو له ځنځیره بشپړه آزادي ده متمرکز کوي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تېرېږي.

۱. د رشتیا د پوهېدلو په لار کي څېړنه.
۲. د حقایقو په پوهېدلو کي تفکر.
۳. ژور تفکر او سکون.
۴. بشپړ سکون او توازن چي (نروانه) نومېږي یعني فنا.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا د دین د خپرېدو د سببو په باب کي وایي: د آریانا د لمرختیځو سیمو خلکو چي تل د بېرحمو یرغلګرو تر پښو لاندي ژوبلېدل (د هخامنشي او د سکندر او چندراګوپتا) د یرغلو تر لیدو وروسته دا دین چي له وینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تويولو بېزاره وو او د خودګذرۍ او ښه نيت توصيه ئې کوله د خپلي سليقې سره سم ومونده او کرونده ګرو يا کسبګرو خلکو هغه په آساني ومانه.

د بودا د ديانت پراختيا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چي دې پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ يعني ستوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړي کړي وې، چي د دې ستوپو شکل په کابل او کاپيسا کي توپير پيدا کړی او لوړي سوي دي، يعني د ستوپې تنګاچه (سکو) څلورکنجه شکل موندلی او لوی والی ئې زيات سوی او هم د ګنبد او تنګاچې تر منځ يوه استوانه يي برخه اضافه سوې ده او د ګنبدي لوړه څوکه د شيرواني په شکل ليده کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چي هندي خصوصيات درلوده د آريانه خاورو ته لږ سرايت کړی دئ.

د اشوکا د وخت پاته ليکني چي د بودايي نصيحتو له مجموعې څخه دي د تکسيلا تر کتيبو وروسته پر دوو ډبرو ليکني پاته دي، چي يوه له مانسهري څخه لس ميله ليري د ايبټ آباد شمال ته د پکهلي د ناوې په مدخل کي او بله د سوابي پر لويه لار د هوتي مردان لمر ختو خوا ته اته ميله ليري په شهباز ګرهي کي پرته ده چي دواړي ليکني په پراکريت ژبه او خروشتهي رسم الخط دي، حال دا چي د اشوکا نوري ټولي ليکني په هند کي په براهمو رسم الخط دي چي د لرغوني هند د نورو محلي رسم الخطو مبدا ده.

د اشوکا د همدې اخلاقي فرمانو بله کتيبه د لغمان او ننګرهار تر منځ د دروټې په تنګي کي وه، چي پر درې کنجه شاتنه ډبره په آرامي ژبه ده او اوس د کابل په موزه کي سته، ډېر تاوان ور رسېدلی او څو ليکي ئې د ښارويو د نه وژلو په باب کي پاته دي.

يوه بله کتيبه په آرامي خط شپږ ليکي د لغمان د قرغه يي دشله تک په درې کيلومترۍ کي پر غره کينلې سوې ده، چي د اشوکا نوم پکښې ليدل کېږي او تر اوسه دا نوشته نه ده لوستل سوې، خو داسي ښکاري چي دغه به هم د اشوکا د ډبرينو مذهبي فرمانو څخه وي چي د دروټې له ډبرليک سره شباهت لري (۱٦ لمبر عکس).

مګر د همدې پاچا يوه بله مهمه کتيبه په ۱۳۳۷ش کال له خاوري څخه را ووتله. دا ليکنه د کندهار په زاړه ښار کي چهل زينو ته نژدې د غره پر يوه کاڼي په يوناني او آرامي دوو ژبو او دوو رسم الخطو کشف سوېده، چي پورتنۍ برخه ئې په يوناني ژبه ۱۳ نيمي ليکي او کښته برخه ئې په آرامي ژبه ۷ نيمي ليکي دي، چي د ټولي کتيبې اوږدوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵ سانتۍ او پسور ئې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتیو پوري دئ او په هغې کي د ځینو نورو کتیبو په څېر د اشوکا نوم پیوداس لیکل سوی دئ (۱٦ عکس).

د دې کتیبې له کتني څخه پوهېږو چي د اشوکا د بودایي کېدلو په لسم کال یعني په ۲۵۰ ق م کي لیکل سوې ده او په دې وخت کي د موریا نفوذ او بودایي دیانت تر کندهاره خپور وو او د ده زیاتره اخلاقي مبادي تطبیق سوي ول، حال دا چي په نورو کتیبو کي د همدې مبادیو د عملي کولو توصیه کوي. د کندهار د کتیبې د یوناني لیکني ترجمه داسي ده:

"پیوداس پاچا د لسو کالو زیار ایستلو په پای کي انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړه او له هغه وخته ئې د ټولي مځکي خلک لا ښه دیندار او لا ښه نېکمرغه کړه او پاچا د ځارویو له وژلو څخه ځان وژغوره، او نورو ښکاریانو او کب نیوونکو خلکو له ښکار او کب نیولو څخه لاس واخیست او د مور او پلار په نمانځنه ئې لاس پوري کی او تر دې وروسته به په دې ډول ډېر ښه ژوندون ولري".

له دې کتیبې څخه څرګندېږي چي تر میلاد دمخه د دریمي پېړۍ په منځ کي په افغانستان کي یوناني او آرامي دواړو ژبو او دواړو رسم الخطو رواج درلود او د یوناني ثقافت اغېزه دوني غښتلې وه چي په کتیبو کي ئې لومړی ځای یوناني ژبي او رسم الخط ته ورکړی وو او دا هغه عصر ته نژدې وو چي په باختر کي یونان او باختري خپلواک دولت جوړېده، حال دا چي د بودا د دین اغېزه او یوناني فرهنګ د اراکوزي تر سکندریې (زاړه کندهار) پوري رسېدلی وو، خو په کټ مټ همدې وختو کي د هخامنشیانو له بقایاوو څخه آرامي رسم الخط هم په دې هیواد کي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

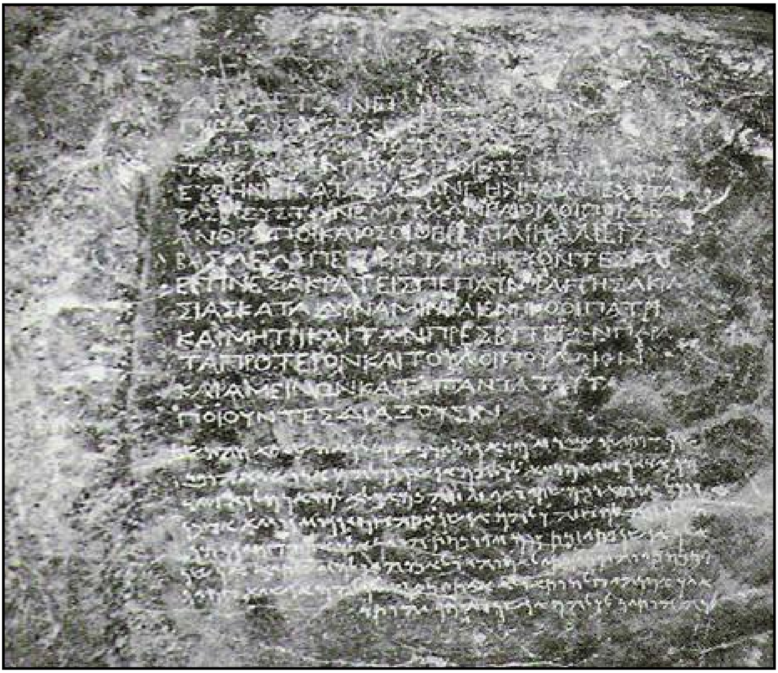

په کندهار کي د اشوکا یوناني او آرامي کتیبه

۱٦–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونان او باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونیو، نو پارسي ارته بازیوس ئې پخپل ژوند د دې ځای حکمران وټاکه. دی تر لنډې مودې وروسته مړ سو او د ده ځای امین تاس د نیکولاوس زوی ونیو. د آریانان په قول د سکندر تر مړینې وروسته قبرسي ستاسانور د باختر او سغد حکمران وو او کله چې سیلیوکوس په هند کې د چندراګوپتا سره روغه وکړه (۳۰۲ ق م) د باختر حکمران هم ده ته د اطاعت غاړه کښېښووه او هغه وخت چې سیلیوکوس بابل ته ستون سو باختر تر پنځوسو کالو پورې د ده د کهول تر لاس لاندې پاته سو چې په باختر او بخارا کې ئې ډېرې سکې کشف سوې دي او هم ده د باختر ځایي خلک په خپل لښکر کې اخیستي ول.

د سیلیدوکي کورنۍ د دریم پاچا په وختو کې چې دوهم انتیوکوس نومېده د شاوخوا حکمرانانو هغه وخت چې دی د مصر په جګړو اخته وو د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغه جملې څخه د باختر خلکو د هغو یونانیانو سره لاس یو کی چې په دې هیواد کې د باختري آدابو او فرهنګ سره آشنا سوي ول او د خپلواکۍ اعلان ئې وکی. دا وخت په باختر کې دیودوتوس =- تهیودوتوس Diodotos حکمران وو او ده د ۲۵٦ق م په شاوخوا کې د آزادي غوښتونکو باختریانو په ملاتړ په باختر کې د خپلواکي پاچهۍ اعلان وکی او د ده د پاچهۍ حدود تر سغد او مرو او د هندوکش د غره تر لمنو پورې رسېدل او څنګه چې ده باختریان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او داخلي آزاد حکومت ئې جوړ کړی وو نو ځکه ده ته (منجي) لقب ورکړه سو.

د دیودوتوس یوه سکه سته چې پر یوې خوا ئې د دوهم انتیوکوس څېره او پر بل مخ ئې د ده د کهول د ساتندوی رب النوع زیوس د دوو وزو سره لیده کېږي او له دې څخه ثرګندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان دمخه د انتیوکوس سیلیوکي په نامه د سپینو زرو سکه خپره کړې او بیا تر خپلواکۍ وروسته ئې د باختر په دارالضرب کې خپله سکه د پاچا په حیث پر سرو زرو باندې وهلې ده او دا د سرو زرو سکه چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاریس کي ده پر یوه مخ ئې د دیودوتوس څېره او پر بل مخ ئې د جوپیټر (د آسمان، ټکي، تالندي او برېښنا د رومي رب النوع) لڅ لغړ شکل دئ چي په پښو کي یوه ګربته (عقاب) هم کښېنل سوې او د سکې پر شنډه (بازیلیوزدیودوتوس) لیکل سوی دئ یعني دیودوتوس پاچا (۱۷ عکس).

د لومړي دیودوتوس له کهاله څخه یوازي یو زوی چي دوهم دیودوتوس نومېد د پلار تر مړیني وروسته (د ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق م په شاوخوا کي) په باختر کي حکومت کړی دئ چي ده د شامي سیلیوکیانو د اقتدار پر خلاف د پارت د دولت سره ښه روابط او هم آهنګي درلوده او څنګه چي د پارت د دولت مؤسس ارساس هم د باختر له خلکو څخه وو نو دوهم دیودوتوس د ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط درلوده او د ده د پاچهۍ په وخت کي د هریرود ناوه او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کي شامل سو او سغدیانې ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي دیودوتوس د کهول پاچهي ډېره و نه پائېده او د دوهم دیودوتوس یو امیر چي ایوتیدیموس Euthydemus نومېد او د سغدیانې حکمران وو یاغي سو او د باختر پاچائي ئې وواڼه او دی په پخپله د باختر خپلواک پاچا سو (د ۲۲۰ ق م شاوخوا) (۱۷ لمبر عکس).

د باختري ایوتیدیموس په وختو کي د شام یوناني پاچا دریم انتیوکوس د لمر لوېدو له خوا د پارت پر دولت یرغل وکی او پارتي پاچا تیري داد ئې مغلوب کی او د ۲۰۸ق م په شاوخوا کي ئې د باختر خوا ته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس د لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریرود) پر غاړه د انتیوکوس سره ونښت او څکه چي د مقاومت توان ئې نه درلود بیرته باختر ته راغی، او د باختر په پایتخت زریاسپ کي تر دوو کالو پوري کلابند پاته سو (د دې ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګڼل سوی دئ) په دې موده کي دریم انتیوکوس درنګیانه او اراکوزیه هم ونیول، خو څنګه چي ئې زریاسپ و نه نیولای سو او دواړي خواوي ستړي سوي وې نو هغه وخت چي د باختر شهزاده دیمتریوس د روغي د خبرو له پاره ده ته راغی ده خپله لور ورکړه او تر روغي وروسته د کابل او اراکوزیه له لاري د لمر لوېدو خوا ته د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېده (۲۰۵ ق م).

ایوتیدیموس تر هغه وروسته د هیواد د ادارې په یووالي او توحید کي زیار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم دیودوتس　　　　ایوتیدیموس

۱۷-لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویوست او د کابل د ناوې حکمران سوفاگازتوس ئې د ځان تابع کی او د شمال خوا ته تر پامیر ها خوا ته او تر چیني ترکستانه او ختن پورې پر مخ ولاړ او لمر لوېدو ته ئې مرو رود او هرات او طوس ونیو او خپل زوی انتي ماکوس ئې د هغو سیمو حکمران وټاکه او د جنوب له خوا تر اراکوزیه او درنگیانه پورې یعني د آریانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه سوه او بل زوی ئې دیمتریوس د دې ولایت حکمران وو چې دې ټول ارت هیواد د یوناني جغرافیونو په اصطلاح زر ښاره درلوده او په دې عصر کې د باختري یونانیانو د دولت فرهنگي او تجارتي روابط د هند او غربي چین سره ټینگ ول او ایوتیدیموس لومړی پاچا دئ چې د ده په عصر کې باختري هنرمندانو او صنعت کارانو د دې ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یووی او د راولنسن په قول له خروشتهي یوې کتیبې څخه څرگندېږي چې یوناني باختري هنرمندان په دې عصر کې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کې ئې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري ایدتیدیموس د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ق م پورې گڼل سوې ده چې د ده تر مړینې وروسته د ده زوی دیمیتریوس Demetrius پاچا سو (۱۸ عکس) او دی د هند په خاوره کې د تکسیلا تر نیولو وروسته د گجرات تر کڅو او کاتیاوار او د موریا تر پایتخت پټنه پورې پر مخ ولاړی چې دا پرمختگ د ده د دوو لویو جنرالانو اپولودوتوس او مناندر د زیار نتیجه وه او مناندر د کابل په اوپیان کې زېږېدلی وو او اولادو ئې د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پورې په هند کې پاچهي کوله.

دیمتریوس د ۱۷۵ق م په شاوخوا کې له هند څخه باختر ته راوگرزېد او خپل دریم زوی پانتالئون Pantaleon ئې د اراکوزې او سیستان حکمران وټاکه او بل دوهم زوی ئې د باختر حکمران وو.

هغه وخت چې پانتالئون د اراکوزې حکمران مړ سو، ځای ئې د ده څلرم ورور اگاتوکلیس Agathocles ونیو (۱۹ لمبر عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو پخپل قلمرو کې ډېرې سکې وهلي دي او همدې پاچا د اراکوزې دیمترماس (کلات) او ایوتیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پټیاله) او ته اوفبنیا (د سند په لتاکې) ښارونه ودان کړه چې دوهم ښار د ده د پلار په نامه او څلرم ښار ئې د مور په نامه نومړی سوی دئ.

څنگه چې دیمتریوس د خپل ژوند په پای کې د خپلو لښکرو سره په هند کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکل نمبر ۱۸ – دیمیتریوس

شکل نمبر ۱۹ – اګاتوکلیس

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشغول پاته سو نو ځکه په ۱۸۱ ق م کال د باختر له یونانیانو څخه یو سړی چې ایوکراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کې پورته سو او د پاچهۍ اعلان ئې وکی، او سکه ئې ووهله، چې په هغه کې ئې ځان بازیاوزمیگالیوس (لوی پاچا = هندي مهاراجه) وباله (۲۰ عکس) او چې دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته نیولو له پاره زیار ویوست ځای ئې و نه نیو او مړ سو. ایوکراتیدیس په باختر کې د یوناني پاچهانو د دریمي سلسلې بنسټ کښېښود او تر ۱۸۶ق م پوري د آریانه د ختیځې سیمي د حکمران مناندر سره وجنگېد، څو چې ئې د آریانه ټوله خاوره ونیوله، خو د لمر لوېدیځې خوا څخه د پارت پاچا د ده د هیواد غربي ایالتونه ونیوله او هغه اختلاف چې د دیمتریوس او ایواکراتیدیس د کورنیو تر منځ پیدا سوی وو، د باختر سلطنت کمزوری کی او د ۱۳۵ق م په شاوخوا کي د هغه سلطنت مرکز د هندوکش له شماله څخه کاپیسا ته رانقل کړه سو او هیلیوکلیس Heliokles د ایوکراتیدیس زوی چې د ۱۴۷ق م په شاوخوا کې پاچا سوی وو، د باختر وروستی یوناني پاچا گڼل کېږي، چې د هندوکش د شمال د سیمو تر پرېښوولو وروسته ئې خپله پاچهي د گندهارا د ولایت تر پایه یعني تر تکسیلا او جیلم پوري غځولي وه (۲۱ عکس).

تر هیلیوکلیس وروسته لسو تنو نورو د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په کابل او گندهارا او پنجاب کي حکمراني کړې ده چې د ۳۰ ق م په شاوخوا کي د کابل له وروستنیو یوناني پاچهانو څخه انتیال کیداس امین تاس – هرمایوس زیات شهرت لري (۲۲ – ۲۳ – ۲۴ عکسونه) او د باختر د یوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتي قبیلو منځته راتلل دي، چې دا پاچهي ئې د ق. م د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کي پای ته ورسوله او په دې ترتیب د دوی واکمني تر دوه نیم سوو کالو وروسته ختمه سوه او په دې موده کي د دیودوتوس له وخته د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري د دوی ۳۶ پاچهانو او یوې ملکې په افغانستان او هند کي حکمراني کړې ده او یوناني فرهنگ او هنر ئې په آریانه او هند کي خپور کړی دئ، چې په دې موده کي د ارباب انواعو پرستنه او یوناني صنعت او افکار او فلسفه او ژبه او رسم الخط او نور فرهنگي مظاهر د آریانه په ټوله خاوره کي د محلي او بودایي فرهنگي عناصرو سره گډ سوه او د یونانو باختري او گریکو بودیک خاص فرهنگ منځته راغی چې د اسلام تر راتلو پوري ئې اغېزه درلوده.

د دانیل شلوم برژه (په افغانستان کي د لرغون پېژندني فرانسوی مشر) په قول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایوکراتیدلیس ۲۰–لمبر عکس

هیلیوکلیس ۲۱–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرمایوس
۲۲–لمبر شکل

میناندر
۲۳–لمبر شکل

انتیال کیداس
۲۲–لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیلنسم نفوذ په افغانستان کي تر اوومي پېړۍ پوري دوام درلود چي اثرونه ئې په دوه ډوله ليدل کېداى سي: لومړى د هنر له لارې او دوهم د رسم الخط له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کي د دې هيواد هنر لا د ګريکو بوديک د مشهور هنر يوه وروستنۍ څانګه وه. خو د رسم الخط په باب کي بايد وويل سي: هغه وخت چي د چين نامتو زاير هيون تسنګ په ۶۳۰م کال يعني په عربو کي د اسلام د لمر راختو پر وخت له باختره تېرېدى، دلته د الفباء ۲۵ توري ول چي ۲۴ توري ئې بې شکه يوناني توري ول او يو د (ښ) ږغ ئې چي په پخوانۍ دري کي وو او په يوناني کي نه وو پر زيات کړى وو او هغه د PX توری يعني د ش + خ مجموعه توری = ښ دئ.

هغه دوې يوناني کتيبې چي په ۱۹۵۸ – او ۱۹۶۳م کلو په کندهار کي کشف سوي د اشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چي په ټول هند کي په هندي ژبو کيندلي سوي دي، خو د دې کتيبو اهميت په دې کي دئ چي د ارغنداو په ناوه کي آرامي ژبه او رسم الخط د اشوکا تر وختو د (۲۵۰ ق م شاوخوا) پوري ثابتوي او لکه چي يونان پېژندونکي پوهان وايي د دې دوو کتيبو يوناني متنونه د يوناني ادب ممتازي ټوټې دي او د ژبې د جوړښت له مخي د يوناني فيلسوفانو او خطيبانو لکه افلاطون او ارسطو د ژبې ساري ګڼل کېږي او وينو چي د ق م د دريمي پېړۍ په کندهار کي د تفکر او ليکني ژبه همغه ژبه ده چي په آتن يا د ميليت په ښارو کي رواج وه او حتی د کتيبو د کيندني ډول هم د يوناني کلتور يووالى ښيي او څرګندېږي چي دا ځاى د يوه يوناني مؤرخ په قول د مسيحي عصر په شروع کي د يونانيانو ټاټوبى وو (د کندهار د کتيبې ۱۶ لمبر عکس ته دي رجوع وسي). سربېره پر دې تر ۱۹۶۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکو د يوه يوناني ښار (آى خانم = سپوږمۍ مخې مېرمن) په کنډوالو کي د همدې يوناني باختري مدنيت ډېر ښه آثار موندلي دي او دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پر وېش د افغانستان د خاوري په هغه برخه کي پروت دئ چي هلته د آمو او کوکچې سيندونه سره ګډېږي او ډېري کنډوالې لري، چي دا کنډوالې د دواړو سيندو پر غاړه پر دوو ټاکلو برخو وېشل سوي دي: يوې خوا ته يوه لوړه غونډۍ ده چي د جنوب له پلوه د کوکچې پر سيند حاکمه ده او د دې شل متري غونډۍ بلي خوا ته د آمو سيند بهېږي او هم د دې غونډۍ پر سر لوى استحکامات سته چي د دې ښار بالاحصار دئ او يو حصار ئې د برج او خندک سره د لېندۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کي ئې له شمالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دروازې څخه د جنوبي دروازې خوا ته ۱۶۰۰متره واټن ایستل سوی وو چي کوڅې ئې هم لیده کېږي (۲۵ لمبر عکس –د ښار نقشه).

په دې لرغوني ښار کي ئې د مدنیت نخښې موندلي دي، چي هغه باید (د ګریکو باختري) خاص مدنیت په نامه یاد کړه سي، چي د مرکزي آسیا د صحرا نشینو د یرغل په سبب له منځه تللی دئ. خو کنډوالې د لوړي معمارۍ طرز راښیي چي په پخو خښتو او ډبرینو ستنو د مرکزي لویې ماڼۍ ودانۍ جوړي سوي دي او دا ماڼۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کي د شنې، ژړي، سرې او توري رنګ آمېزۍ نخښې سته او هغه خښتي چي په دې ماڼۍ کي کار سوي دي هره ضلع ۴۵ سانتۍ او پنډوالی ئې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتیو پوري دئ او د دې ښار اوبه د ویالې له لاري د کوڅو لوړو برخو او حتی بالاحصار ته رسېدلي چي د کوکچې د سیند له ۲۰ کیلومتره واټن څخه رابهیدلي او دې ښار درې برخي درلودلې، چي یوه برخه بالاحصار، بله برخه تر حصار راکښته او دریمه برخه ارګ دئ. په غربي جنوبي برخو کي د خلکو د اوسېدو ځای او د ورزش ودانۍ او مجسمه لاس ته راغلې ده، چي د کشف سوي کتیبې له مخي هغه یوه یوناني تریباه کوس نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله لیکنه چي د دې ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندویه کېدای سي هغه د یوه یوناني (کي نه آس) د قبر د اوږده سندوخ کتیبه ده چي کلا ارګ دایي فرادیوس زوی په آی خانم کي پر هغه سندوخ کینلې او پر هغه قبر ئې ایښې ده او مفهوم ئې داسي دئ:

"په کوچنیوالي کي ښه روزنه واخله! په زلمیتوب کي خپلي غوښتني (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کي سم کاره اوسه! په زوړوالي ښه ناصح سه! او د ژوندون په وروستیو ورځو کي پوه سه چي څنګه بې افسوسه مړ سې!".

او دا قیمت بها وجیزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو ښه ښکارندویه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

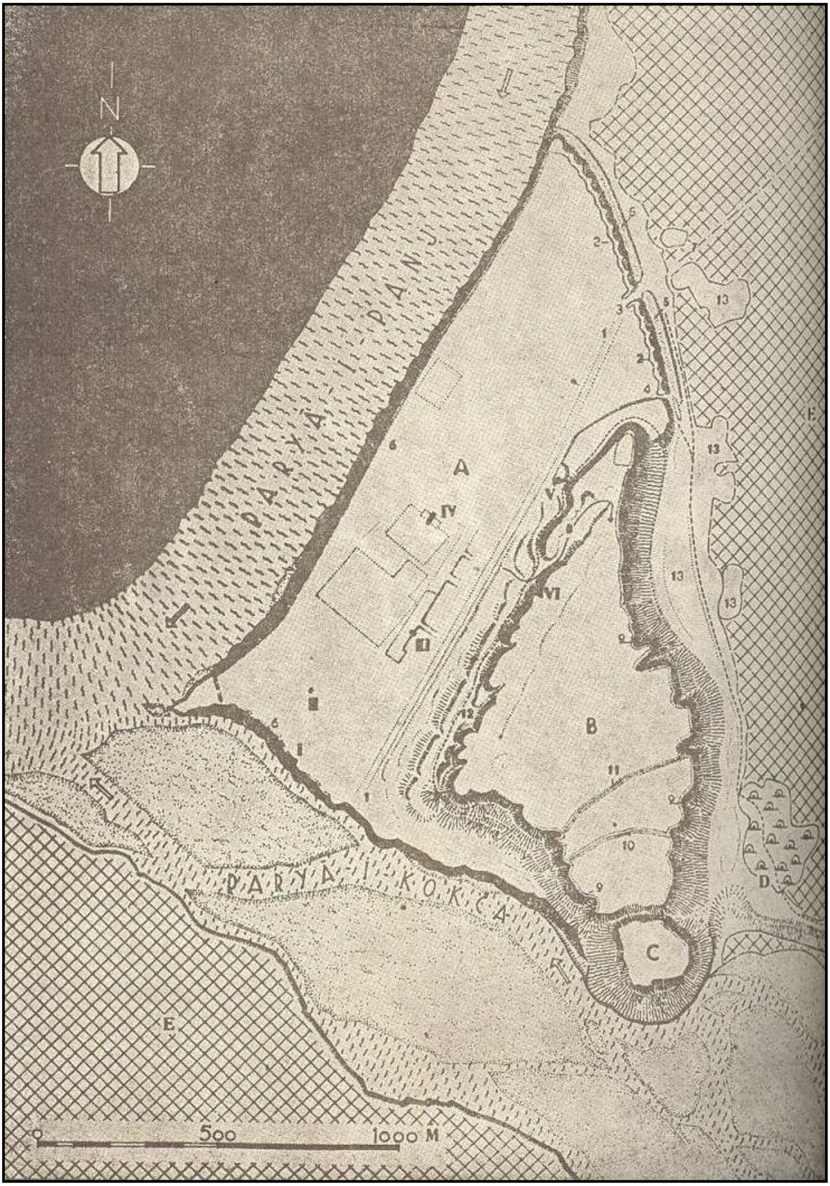

د آی خانم ښار نقشه، ۲۵ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

دآی خانم ښار د نقشې شرحه

A–سفلی ښار

B–علیا ښار

C–ارګ یا اګروپول

D–د آی خانم اوسنی کلی

E–کروندې

I – د سفلی ښار هغه ځای چې د کودرکو او خاورینو لوښو د پیدا کېدو اټکل پکښې سوی دئ.

II–هغه ځای چې د هستوګنې اټکل پکښې سوی دئ.

III–د پهره دار ځای اټکل سوی دئ.

IV–په پرویله (چهلستون) کې یو محل اټکل سوی دئ.

V–د تیاتر د محل ګومان پر سوی دئ.

VI–د علیا ښار یو ځای چې د کودرکو او خاورینو لوښو د پیدا کېدو په منظور اټکل سوی دئ.

۱–مرکزي جاده

۲–د سفلی ښار د شمال ختیځې برخې دېوال (کلا)

۳–د ښار لویه دروازه

۴–د ښار فرعي دروازه

۵–خندق (کنده)

٦–د سفلی ښار د کلا پاته برخې

۷–۸–پخوانی لاره

۹–د سفلی او علیا ښارونو تر منځ د ګاډی لاره

۱۰–د عیال ښار کلا

۱۱–۱۲–دېوال

۱۳–پخوانی کانال (مانده)

۱۴–د ښار څخه دباندې خرابې او مامتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساکان، پارتیان او پهلوایان

د هخامنشي پاچهانو په کتیبو کي ولیده سوه، چي د ساکه قبیلې د آمو ها غاړي ته د پامیر په شاوخوا کي د هومه راوړونکو یاد ګړندیو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر اداري لاندي اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لاري د زرنګه = درنګیانه مځکي ته راتېري سوې او خپل نوم ئې سکستان = سیستان ته ورکړی وو او هم ئې د هندوکش په شمالي سیمو او باختر کي ژوند کاوه چي بیا له دې ځایه د لمر لوېدو او لمر ختو خوا ته خپري سوې او د دوی پېښي د آریانه د تاریخ برخه ګڼل کېږي.

موسیو هاکن پخپل کتاب کي چي (په افغانستان کي د فرانسې د لس کلنو کیندنو نتیجه) نومېږي وایي: "صحرانشینه ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کي یونانیانو ته راتله او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل او د دوی ځیني مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي ول، چي د هغو له جملې څخه هرایوس Heraius د یونانو باختري د وروستیو پاچهانو په تقلید سکه وهلې او دا سکه ئې هاکن په خلم کي موندلې وه. دا قبیلې له باختر څخه د هریرود ناوې او له هغه ځایه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشوه سولې او د پاچهی په جوړولو ئې لاس پوري کی چي د دوی د هیواد وېش د لمر ختو پلو ته د بولان ها خوا ته د سند تر ناوې پوري هم رسېدلی وو او هغه ئې (کي – پن) (Ki – pin) بللی دئ او د ساکه له دې قبیلو څخه چي د ارغنداو کښته سند په ناوو کي اوسېدل یوه سړي چي مایوس Mayos نومېد د ۷۲ق م په شاوخوا کي د (بازیلیوزبازیلیون میګالیوس ملیوس) په عنوان یعني (لوی شهنشاه مایوس) سکه وهلې ده او د خپل هیواد وېش ئې تر تکسیلا پوري رسولی دئ، چي یوه کتیبه ئې په تکسیلا کي پر مسي غاب باندي کشف سوې ده او د (۷۸ ق م) نېټه لري، له دې څخه معلومېږي چي د ختیځ پنجاب د یوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس پرې سوی او پای ته رسېدلی دئ او اووه رازه سکې ئې په یوناني او خروشتهي لیکنو کشف سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر مايوس نامي وروسته د ده له پاتو كسانو څخه دوه نور هم د سكو له مخي پېژندل سوي چي يو ئې ازيس Azes (د ۵۰ ق م په شاوخوا كي) او بل ازيليسيس Azilises دئ. دوی په يوه عصر كي اوسېدل او د دواړو پر سكو باندي په يوناني خط (لوی شاهنشاه) ليكل سوی دئ. داسي سكې هم ليدلي سوي دي چي د دواړو پاچهانو نومونه يو په يوناني خط او بل په خروشتهي ليكل سوی دئ (۲٦ لمبر عكس دي وكتل سي).

هغه وخت چي دا گرزوندويي كوچي قبيلې د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سيمو كي د پكهت = پښت او پښتنو سره گډي سوې د ساكه نوم ئې په دې پښتنو كي پرېښوو، چي په زابل او كابل كي د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند كي ساكزي (سگزي) تر اوسه د دې نامه ريښه لري او د دوی نوري قبيلې په خراسان كي د هريرود له ناوې څخه د خزر د بحيرې تر كڅو پوري د پارت په نامه مېشته سوې او د دوی مځكه هم د دوی په نامه ياده سوه، او څنگه چي له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هريرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان وروسته برخه) پوري تللي وې نو ځكه د ژوستن په قول د پارت په نامه مشهوري سوې چي پارت په سكائي ژبه تبعيد سوي ته وايي او دوی هم له باختره هجرت كړی وو.

سر اولف كرو انگرېز افغان پېژندونكی د گندهاره د ساكانو حكمرانانو په نومو كي د پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او ليكي چي د ساكي حكمرانانو نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله كه دمه Spalaka-Dama (سپاله = سپاه) + (كه – د تجليلي تصغير نخښه) + (دمه = جلال = برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دئ: (سپاله = سپاه + هوره = اور) د اور د سپاهي يا د لمر د سپاهي او يا د رڼا د سپاهي په معنا.

همدارنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتنو (څښتن) د مالک او خاوند په معنا دئ.

او كه موږ پارت = پارثهوه د ژوستن په قول (تبعيد سوی) او (مهجور) وبولو نو په پښتو كي ئې اوسنی شكل پردی Pradia يعني بېگانه او مهاجر دئ.

يا به د پښتو (پرته) Prata وي (د دريم حرف په زوركي) چي دغه هم د ليري معنا لري لكه چي وايي: له مخه مي پرته سه يعني ليري سه. يا پلانی پرتي وايي يعني له عقله ليري خبري كوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موئس سکایی

لومړی ازیس

ازیلیسیس

۲٦ – لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي ښکاري چي سیستان ته د ساکه قبیلو لومړني مهاجرتونه تر دې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي او د موسیوفوشه په قول لوی کوروش (د ۵۴۰ق م) د سیستان د نیولو په وخت کي دا (ساکان) د دوی د ښو خدمتو په سبب (ښه کړوني = نېکوکردار) وبلل (په یوناني ایویرگت Evergetes) او همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په شاوخوا کي پر همدې مځکه اوسېدل چي سکندر هم دوی نازولي ول او ښه نرمه رویه ئې ورسره درلودله (د تمدن ایراني کتاب ته دي رجوع وسي).

د ۲۵ ق م په شاوخوا کي بلخي ارساس = ارشک = اشک د (فري یاپت) زوی د خپل وررو (تیرداد) سره د لمر لوېدو خوا ته ولاړ او د پارت یوناني حکمران فریکلیس ئې وواژه او د اشکاني سلطنت بنسټ ئې کښېښوو، او په یوناني او خروشتهي دواړو ژبو ئې سکه ووهله او خپل ځان ئې بازیلیوزبازیلیون (شهنشاه) وباله، چي منځته راتله ئې د ۲۴۹ق م په شاوخوا کي او پایتخت ئې اوسني دامغان ته څېرمه وو او د اشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده او دی د سترابو په قول تر دوو داخلي جنگو وروسته د خپل نېزه وال له لاسه تېپي سو او د هغه تېپ څخه په ۲۴۷ق م کال مړ سو او په ۲۴۸ق م کال د ده زوی تیرداد د دوهم اشک په نامه پر تخت کښېنوست او ښه غښتلی مدیر پاچا وو، تر بابل پوري ئې فتح وکړه او د لمر ختو خوا ته د باختر شاوخوا ته ورسېد، خو د باختر یوناني پاچا دوهم دیودوتوس سره ئې د سیلیوکي دولت په مقابل کي روغه وکړه او د یووالي لاس ئې ورکی، دی چي زوړ سو مړ سو او پاچهي ئې له ۲۴۸څخه تر ۲۱۴ق م پوري وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دا دي:

۳/ ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ق م) د تیرداد زوی چي د ده په وختو کي دریم انتیوکوس پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتېر سو.

۴/ فري یاپت د اردوان زوی (۱۹۶تر ۱۸۱ ق م).

۵/ لومړی فرهاد د فري یاپت زوی (۱۸۱ تر ۱۷۴ ق م) د باختري دیمتریوس معاصر.

۶/ مهرداد د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ تر ۱۳۶ق م) لوی او هوښیار پاچا وو، چي د باختري یونانیانو غربي ولایتونه او مرو ئې ونیول، اراکوزي او کابل او سند ئې خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاس ته راوستل، او د پارت د هیواد وېش ئې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه وو، د شورا دوه مجلسونه ئې درلودل چي د دوی پر غوښت ئې کار کاوه.

۷/ دوهم فرهاد د مهرداد زوی (۱۳۶ – ۱۲۷ق م) ده د ساکه قبیلې خپلي مرستي ته وبللې چي د انتیوکوس د یوناني دولت سره په جنگ کي د ده سره کومک وکي، خو ساکانو په چور او چپاو لاس پوري کی او فرهاد د دوی سره وجنگېد، ځو چي فرهاد ووژل سو او پارتیانو ماته وکړه.

۸/ ارتبان (دوهم اردوان) (۱۲۷ – ۱۲۴ ق م) دی د دوهم فراد اکا او د فري یاپت زوی وو، چي د دوهم فرهاد تر مړیني وروسته د پارت پر تخت کښېنوست دی د تخاري خلکو سره چي د باختر یوه برخه وه ونښت او په یوه جنگ کي د لاس پر موټ ټپي او له هغه ځخه مړ سو، او پارتیان تر شا سول او همدا وخت وو چي ساکانو درنگیانه (سیستان) ونیو او هغه ئې په خپل نامه سگستان (= معرب سجستان) وباله او حتی د کابل تر نیولو وروسته د هند خوا ته هم تېر سوه او هلته ئې د هندوساکه یا هندوسیتهین دولت جوړ کی. همدارنگه گرزندو صحرایائي سپین پوستو آریائي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکی او د ۱۲۷ ق م په شاوخوا کي ئې باختر او تخار ونیو او د هغه ځای یونان ئې لمرخاته جنوب د کابل او سند خوا ته پر شا وشړل، او دا ټولي صحرائي قبیلې (ساکه، تخار، هون) د شمالي آریائي خلکو ځخه وې چي د ژړ پوستو له توکم (نژاد) ځخه نه وې، بلکي د دوی ژبه، ځهرې، بڼې ښځي آریایي دي چي د تورفان کشف سوي آثار دا مطلب ښه ځرگندوي.

۹/ دوهم مهرداد د ارتبان زوی (۱۲۴ – ۷۶ق م) لوی پاچا وو، چي پخپل ۴۸ کلني سلطنت کي پر ساکانو او سرکښو قبیلو باندي بریالی سو او د باختر او سیستان یوه برخه ئې ونیوله او د خپل سلطنت وېش ئې د همالیه غرو ته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړي ته یووی، او د ارمنستان او روم د دولت سره په جنگو بوخت پاته سو، نو ځکه تر هغه وروسته د پارت د دولت پېښي په آریانه اړه نه لري او زموږ د تاریخ برخه نه ده او د اشکانیانو له سلسلې ځخه تر پنځمي میلادي پېړۍ پوري په ایران او ارمنستان او د لمر لوېدیځي آسیا په مختلفو برخو کي ډېر پاچهان پاچهۍ ته رسدلي دي، خو زموږ د هیواد او زموږ د هیواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خلکو سره ئې اړه نه ده درلودلې، مګر دا چې څلرم اشک (څلرم فرهاد) په ۳۳ ق م کال ظلم او تېری وکی او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی د لمر ختو خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته راغی چې په باختر او سیستان او رخج او نورو ځایو کې اوسېدل، او له دې ځایه بیرته خپل هیواد ته ولاړ.

د ساکانو او پارتیانو له ګډو څانګو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کې ئې پاچهي کړې ده، یوه څانګه هم د پرتهوا = پهلوا څانګه ده چې د دې څانګې د سیاسي تشکیلاتو او ادارې لومړی ځای سګستان او اراکوزي یعني د هلمند او ارغنداو ناوه ده او د دې څانګې د خلکو واکمني د میلاد په لومړۍ پېړۍ کې تر تکسیلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولونیوس Apollonios په ۴۳ – ۴۴ م کال د تکسیلا د لیدو له پاره راغی هلته له دې خلکو څخه یوه یوویشت کلن پاچا د فراوتیس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

مګر د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلواکو پاچهانو د سلسلې مؤسس ونونیس Vonones نومېده او په سکو کې د لوی شهنشاه په عنوان یاد سوی او د ۱۲۰ ق م په شاوخوا کې ئې پاچهي جوړه کړې ده او سکې ئې په یوناني او خروشتهي خط دي او څنګه چې پر ځینو سکو ئې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل سوي لکه (سپه له هوره) Spalahora ورور ئې او سپه له ګادمه Spalagadma وراره ئې او سپه لي ریزا Spalirisa بل ورور ئې، نو ځکه ویل کېدای سي چې د ساکه پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کې یو بل ته سره نژدې په یوه عصر کې په ګډه حکمراني کوله او د ونونیس دا خپلوان د هیواد په مختلفو ځایو کې د ده نائب السلطنه ګان ول (د ۱۱۰ ق م په شاوخوا کې) (۲۷ عکس). د دې سلسلې بل لوی پاچا ګندوفاریس Gandophares یا اندوفریس دئ (۱۹ – ۴۸ م) دی په سکو کې شهنشاه – ژغورونکی، نه ماتېدونکی او دینداره معرفي سوی دئ او هم د پېښور د لمر ختیز شمال د تخت بایي په کتیبو کې (۱۰۳ م) ګودوهره Guduvhara هم دا پاچا ګڼل سوی دئ چې له سیستانه تر سند او پنجاب پورې واک درلود او ځینو مؤرخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی ګندوفار ده ته منسوب بللی دئ چې په دې نامه کې د (فر) تاریخي کلمه د برم او جلال په معنا سته او معنا ئې (برم ګټونکی) دئ او که موږ دا نوم په پښتو واړوو نو (ګونده فر) د اساسي جلال او برم معنا ورکوي او موږ وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو ئې د (فر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري هم ليکلي دي.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکي د تخت بايي د کتيبې له مخي د ګندو فاريس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی دئ او وايي چي دا کال د مسيحي رواياتو سره هم سم دئ او په دې اساس نو دې پاچا مزدي (زردشتي) دين درلود، خو د حضرت مسيح شاګرد او په هند کي د هغه د دين مبلغ سنت توماس د ده دربار ته واستول سو او پاچا د مسيح دين ومانه چي په مسيحي روايتو کي د ګندوفوروس په نامه ياد سوی دئ او له همدې سببه ده په ځينو سکو کي د خپل نامه سره د ديوه ورته Deva-Vrata صفت يعني دين دار هم ليکلی دئ.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کي ليکي چي: د ګندوفاريس سره هم د ده ځيني خپلوانو په حکمراني کي ګډون درلود، چي يو له هغو څخه د ده وراره ابداګاسيس Abdagases د افغانستان په جنوب کي، او له جنرالانو څخه ئې اسپاورمن Aspaverman او سسه (چچ) او له حکمرانانو څخه ئې سپيدنه Spedana او ستهوستره Satavastra په تکسيلا کي وو.

د ګندوفاريس تر مړيني وروسته د ده ارث هيواد د ده د پرځای ناستو کسانو تر منځ پر کوچنيو برخو وويشل سو (د ۵۰ م شاوخوا) چي د هغو له جملې څخه سنه باريس Sanabares په سيستان کي او پاکوريس Pakores او سسه په ګنداره او لمر لوېديځ پنجاب کي حکمرانان ول، د دوی سکې په يوناني او خروشتي رسم الخطو له تکسيلا څخه لاس ته راغلي دي او د پهلوا له همدې شاهزادګانو څخه اورتاګنس هم د سکو له مخي پېژندل سوی دئ چي دی ئې همهغه ګودا –ګاد د ګندو فاريس ورور بللی دئ، چي د ميلاد د لومړۍ پيړۍ په دوهمه نيمي کي ئې حکمراني کوله او د چارسدې په خروشتهي کتيبو کي ئې نوم (ګادسا) دئ چي ځينو دا نوم د ګندوفاريس د قبيلې نوم هم ګڼلی دئ او په دې صورت کي نو د مهابڼ د لمنو د پښتنو (ګدون) د قبيلې نوم هم را په يادوي چي د چچ (همهغه سسه) د مځکي په شمال کي پرته ده او عربي مؤرخانو دا نوم په (صصه) معرب کړی وو (۲۸ لمبر عکس ته دي رجوع وسي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سيالي ريرس ٢٧ –لمبر شکل

گندوفارس ٢٨ –لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوشانیان

د (۱٦٥ق م) په شاوخوا کي هغه قبیلې چي د آریایي ساکانو او سیتانو سره په وینه او توکم (نژاد) ګډې وې او د بڼې او څېرې او اوږدو پزو او نورو څرګندو او ژبنیو خصوصیتو له مخي د لمر ختیځ شمال له آریایي نژاد څخه ګڼلي کېږي او چینیانو دوی یوچي Yueh-Chi بللي دي له خپل پخواني ټاټوبي څخه چي د شرقي چین خوا ته وو راووتلې او د آمو د سیند شمالي سیمو ته راغلې، دوی د هغه ځای ساکان په باختر کي د آریانه لمر ختیځو سیمو او د هندوکش جنوب ته وشړل حتی تر (۱۲۷ق م) وروسته تر هنده پوري هم تر شا سول او ځای ئې یوچیانو ونیو.

په (۱۳۸ق م) کي چي د چین امپراتور ووتي Wou-ti (۱۴۰ – ۸۷ق م) د هیوانګ نو د قبیلو له یرغلو او حملو څخه وربېږده، نو خپل یو سفیر ئې د چانګ کین Tchang-kien په نامه یوچیانو ته واستاوه چي د ده سره مرسته وکي، خو هغو کومک ورنه کی او د دې سفیر په قول د آمو په جنوبي سیمو یعني باختر او بدخشان کي د تاهیا (تخار) خلک اوسېدل او د چین د یوه بل مؤرخ سیو– ماتسین Seu-Matsien (د ۹۰ ق م شاوخوا) له لیکني څخه هم څرګندېږي چي یوچیانو تر (۱۲۵ ق م) پوري لا د آمو په شمالي سیمو کي ژوند کاوه او د آمو جنوبي خوا ته لا را شوه سوي نه ول.

یوچي خلک د (۷۰ق م) په شاوخوا کي تر آمو راپوري وتل او د تخاریانو (تاهیا) په کومک ئې باختر ونیو او تر هغه وروسته د یوچي او تخار تر منځ ګډون راغی او یو غښتلی او ممتاز تکم (عرق) ئې منځته راووست چي د کوشي Kushi کوی شانګ = کوشان نامتو قبیله د دې خلکو له پنځګونو قبیلو څخه وه او د (کوچي) اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کي د دې ریښې نمایندګي کوي. د چین د یوه مؤرخ د یادوني په اساس د کوشیانو مشر چي کیو –تسیو –کیو Kieu-Tsiu-Kiu نومېد د نورو څلورو قبیلو مشران ئې د ځان تابع کړه او پخپله دی (د کوی شانګ پاچا) په نامه وپېژانده سو او له همدې وخته د کوشان کلمې د یوچي ځای په تاریخ کي ونیو او د دې ټبر لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو پاچا د چین د لیکونکو په وینا همدا کیو – تسیو – کیو (= کوجوله کره کدفیزیس Kujula-kara-Kadphises (د ۴۰ م په شاوخوا کې) وو، چې پارتیا (خراسان) او کابل او کاپیسا ئې ونیول او د غزني په شاوخوا کې ئې د پوتا Pauta خلک هم د ځان تابع کړه چې د فرانسوي واله دوپوسن په قول دا خلک پښتانه ول.

دې کوشان شاه د خپلې پاچهۍ په اوږده موده کې وکولای سوه چې د یوناني او پارتي پاچهانو پایڅوړ (بقایا) له منځه یوسي او د آریانه په ټوله خاوره کې خپل نفوذ ټینګ کړي او د افغانستان د خورا ستري امپراتورۍ بنسټ کښېږدي. دی د ۷۸م په شاوخوا کې په ۸۰ کلنۍ کې تر ۳۸ کالو پاچهۍ وروسته مړ سوی دئ او تر اوسه پوري یوازې د ده راز راز مسي سکې پیدا سوي دي، چې یوناني او خروشتهي لیکني لري او د ده نوم په یوناني کې (کوزولا کده فیس) دئ چې د ده القاب ئې (دیندار، د آسمان زوی، شاهنشاه) لیکلي دي (۲۹ لمبر عکس دې وکتل سي).

د ستر کوشانشاه لومړی کده فیزیس تر مړیني وروسته ئې زوی دوهم ویمه کدفیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰ م تر شاوخوا پوري حکمراني وکړه او په ۸۰ کلنۍ کې وفات سو (۳۰ عکس) او دی لومړی کوشاني شهنشاه دئ چې د خپل هیواد وېش ئې د لمر ختو خوا ته د ګنګا تر غاړو پوري رسولی وو. خو څنګه چې ئې د چین د پاچا دربار ته خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور ئې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه ئې رد سوه نو په ۹۰ م کال ئې اویا زره سپاره د خپل نایب (سي Si) په مشرۍ د پامیر له لاري لمر ختیځ چین ته د یرغل له پاره ولېږل چې له چیني جنرال پان – چاو څخه ئې ماته وکړه او د چین امپراتور Ho-Ti هو – تي ته ئې کلنګ (باج) ورکی. مګر تر هغه وروسته ئې د رومن د امپراتور سره خپل روابط ټینګ کړل او په ۹۹م کال ئې خپل نمایندګان د روما د امپراتور تراجان دربار ته استولي ول او د هغه هیواد سره ئې تجارتي او فرهنګي روابط درلودل چې د ده د عصر په سکو کې د رومن د سکو جوړولو د هنر پېښې (تقلید) څرګند دئ او پر هغو باندې د ستر کوشانشاه دیوه پوتره Deva-Putra یعني (خداوندزاده) القاب لیده کېږي چې د فغ پور (فغفور) د لقب معنا ده. د ده مړینه د ۱۱۰م کال په شاوخوا کې ګڼلې سوې ده او تر ده وروسته په تاریخ کې ۲۰ کاله خلا سته چې په دې موده کې له لرغوني آثارو او سکو څخه تر اوسه د یو پاچا وجود نه دئ څرګند سوی او ځیني د سوترمیګاس (لوی ژغورونکي) سکې په دې خلا کې ځایوي، خو غالب

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورولاکدفیس ۲۹ –لمبر شکل

ویمه کدفیزیس ۳۰ –لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

اټکل دا دئ چي دا سړی په هند کي دويمه نايب السلطنه وو.

په هر صورت د لويو کوشانيانو شهنشاهي د ۱۲۵م يا د ۱۴۴م په شاوخوا کي يو چا ته ورسېدله چي کنيشکه Kanishka نومېد او ښايي چي کدفيزيس د کورنۍ سره ئې د خپلوۍ او خپښۍ روابط هم درلوده، خو دی د يو لوی کهول مؤسس دئ چي د ميلاد د دريمي پېړۍ تر منځ پوري ئې زموږ په هيواد کي پاچهي کړې او خپله واکمني ئې په هند کي هم پراخه کړې ده.

د کنيشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کي پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کي کاپيسه بګرام وو، چي د هيواد د لمر ختيځ وېش ئې د هند تر بنارس پوري رسېده او د لمر لوېدو خوا ته په پارت پوري نښتی وو او د شمال لوري ته ئې کاشغر او يارکند او ختن هم ونيول او د چين له امپراتوره ئې يرغمل واخيستل او بودايي دين ئې ومانه، او د آشوکا غوندي ئې د هغه دين تبليغ او خپرېدلو ته ملا وتړله او د بودائيانو څلرمه لويه ديني جرګه ئې چي پنځو سوو پوهانو پکښې برخه اخيستې وه د کشمير په سرينګر کي د هغو اختلافاتو د ليري کولو له پاره جوړه کړه چي د هغه دين د روحاني طبقو تر منځ پيدا سوي وه او څنګه چي په بودايي دين کي بدعتونه او فسادونه پېښ سوي ول او پر خپل اصالت پاته نه وو او هر پلو ته بېلي بېلي ډلي منځته راغلي وې نو په دې جرګه کي چي د کنيشکه د دربار پوهان او د ګندهاره علماء هم پکښې ول او د اووم بودايي پېشوا د ګندهاره د لوی عالم واسوميتره Vasumitra په مشرتوب جوړه سوې وه داسي فيصله وسوه چي د هينه يانه Hina-Yana (د کوچنۍ بګۍ – کوچني مذهب) لرغوني مذهب چي د بودا تر مړيني پنځه پېړۍ رواج وو تعديل او اصلاح سي او دا مذهب چي د سپېڅلي تقوا او د نفس د تهذيب سپارښتنه ئې کوله د مهايانه Maha-Yana په لوی مذهب تعديل سو، چي د ناګارجونه Nagarjuna نومي عالم له خوا ترتيب سوی وو. په بودايي لوی مذهب کي چي وروسته ئې په لمرختيځه آريانه کي هم رواج وموند د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلو دساتيرو پر ځای داسي ښوول کېده چي يو سړی بايد د بوديستره Bodhisattra روښانه سوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ سي او هم د بودا پښې يا نورو نخښو ښوولو پر ځای بايد د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آريانه نور ارباب انواع چي د يونانو باختري په صنعت کي رواج ول وپرستله سي او د هند د جنوبي ژبي (پالي) پر ځای دي د سنسکريت ژبه مذهبي ژبه سي او په همدې سبب پخوانی کوچنی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب گڼل کېږي او هغه وخت چي لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه نو پر خپلو سکو ئې چي پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښی او په دې صورت نو د لوی مذهب طرفدارانو وکولای سوه چي خپل ځانونه د کوچني مذهب څخه بېل کړي او په ماوراء الطبيعه مسئلو کي خپل عقايد او د بودائيت په عالم کي د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو عقيدو تفسيرونه ترتيب کړي.

په هغه زمانه کي د کنيشکه تر دربار پرته بل داسي دربار چي په متبحرو پوهانو او عالمانو ډک وای نه سو پيدا کېدلای چي په هغه کي د لوی مذهب پر مؤسس ناگارجونه سربېره نور پوهان او دانشمندان هم ول لکه اسوه گهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی او د بوده چريته مؤلف او ساری پوتړه او پره کره نه او د طبي علومو ستر ليکونکی چره که او د دربار ديني مشاور پارسوا، او سنگهه رکشه او سدره سنه هغه مبلغ چي کنيشکه ئې بودايي دين ته واړاوه.

د کنيشگه په وختو کي د ده په ټول ارت هيواد کي خورا ډېر بودايي معبدونه او سنگهارامې وداني سوې چي له هغې جملې څخه د هيون تسنگ په قول يو د (شا –لو –کيا) معبد وو چي چيني يرغملانو ودان کړی وو او په هغه کي ئې د مهاکاله د لوی بت په پښو کي خزانه هم ښخه کړې وه چي که دا سنگهارامه ورانه سي بيرته ئې په هغو پيسو ودانه کړي او اوس د دې لوی بودايي معبد آثار بگرام ته دوه کيلومتره ورڅېرمه د شترک په لبوزي (پوزه شترک) کي ښکاره سوي او هلته انځور سوي ودانۍ او ښکلي مجسمې له مځکي راوتلي دي.

د دوهم لوی معبد آثار چي کنيشکه خپل د ژمي ټاټوبی پېښور ته نژدې ودان کړی وو د شهرشاهي لمر ختيځ جنوب ته د ۱۵۰ فټه جگ معبد کنډوالې دي او هغه ئې په خورا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتني له پاره ودان کړی وو، د دې معبد په مربوطو ودانيو کي د اوو سوو په شاوخوا کي بودايي راهبان اوسېدل او د هيون تسنگ په قول دا کچکول وروسته کندهار ته وړل سوی وو (چي په ۱۳۰۴ش کال د کابل موزيم ته راوړل سو) او وايي چي د بودا دا کچکول په شپږمي ميلادي پېړۍ کي هغه وخت چي شاه کيپين (کابل) گندهاره ونيو کندهار ته يووړه سو.

دې معبد ته نژدې سل فټه جگه د پيپل ونه ولاړه وه چي د هغه وخت د خلکو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقیده بودا د هغې وني تر سیوري لاندي کښېنستلی وو او همدلته ئې د بودایي دین د روزونکي شهنشاه کنیشکه د زېږېدو پېشګویي کړې وه. همدارنګه کنیشکه د دې مقدسي وني جنوب ته یوه لویه ستوپه جوړه کړه چي د فاهیان په قول د ۴۷۰فټو په شاوخوا کي لوړه وه او په قیمتي جواهرو ښکلې سوې وه، چي اوس ئې آثار د پېښور جنوب ته نیم میل لیري د (شاه جي دهیري) په شپږ ګزه غولي کي پیدا سوي دي او دکتور سپونر په ۱۹۰۹م کال د هغې ستوپې له کنډوالې څخه یو فلزي انځور سوې سندوخچه کشف کړه، چي پر هغې د کنیشکه ولاړ تصویر کښل سوی وو او په سندوخچه کي د بودا مقدس آثار ول، چي د لارډ کرزن له خوا د برما بودایانو ته ورکړه سوه او د هغې سندوخچې یوه مهمه لیکنه داسي ترجمه سوې ده:

"د آګیسله Agisala خدمتګار د مهاسینه په سنګهارامه کي د کنیشکه د ویهارې د کار څارندوی". په هر صورت کنیشکه د افغانستان د کوشانیانو له سترو پاچهانو څخه دئ (۳۱ لمبر عکس ته دي رجوع وسي)، چي د ده د راتلو سره په دې خاوره کي د اداري یو مرکزي واک او د مدنیت او فکر پیدا کېده منځته راغله او څنګه چي د ده شهنشاهي ۲۲ کاله ګڼل سوې ده نو ځکه د ده مړینه د ۱۵۱م په شاوخوا کي اټکلېدای سي چي په دغه وخت کي به دی د ختن په سیمو او د چین او سغد تر منځ په غرو کي مړ وي.

د کنیشکه تر مړیني وروسته د ده هیواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل سو او واسیشکه Vasishka زوی ئې چي د هند په ماتوره کي نایب السلطنه وو د ده پر ځای کښېنوست، که څه هم د ده کمه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په یوه کتیبه کي چي د کنیشکه د سلطنت په ۲۴ کال لیکلې سوې ده او هم په دوو نورو لیکنو کي چي د ده د جلوس په ۲۶ – ۲۹ کلو پوري اړه لري د ده د زوی نوم لیکل سوی دئ او له دې څخه څرګندېږي چي دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰م پوري په هند کي حکمران وو او زوی ئې هم د کنیشکه په نامه یادېده او ده ته ئې دوهم کنیشکه وایه او اباسیند ته نژدې د آریه کتبیه کي د ده نوم په څرګند ډول په خروشتهي رسم الخط (واجشکه بوتره کنیشکه) یعني واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل سوی دئ.

همدارنګه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه هم درلود چي د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کي د ده د شاهنشاهۍ د شرقي ولایت حکمران

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان مقتدر کوشاني امپراتور، کوشانشاه –ستر کنشکا

۳۱ –لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کي (۱٦۹م) د مهاراجه دیوه پوتره (خداونده زاده شهنشاه) په نامه یاد سو او څرګنده ده چي تر دې د مخه ئې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته ئې سکه وهلې ده او داسي معلومېږي چي ده په هند کي او د ده وراره دوهم کنیشکه په آریانه کي پاچهي کوله، مګر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) د هوویشکه نفوذ تر کابل پوري رسېده، لکه چي په هغه کتیبه کي چي د وردګو په خوات کي لاس ته راغلې ده دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان باله سوی دئ او له بګرامه هم د ده ډېري سکې کشف سوي دي او په دې توګه د ده د هیواد وېش د لمر ختو خوا ته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پوري رسېده او هم ده په ماتوره کي یو شاندار معبد په خپل نامه ودان کړی وو او هم د ده پر سکو په یوناني رسم الخط (شانن شا او ویشکي کوشان) یعني شاهنشاه هویشکه کوشان لیکل سوی او په کشمیر کي ئې د هوشکه پوره ښار ودان کړی دئ او د ده د مړیني کال ئې د ۱۸۲م په شاوخوا کي لیکلی دئ.

د دې کهول بل شهزاده واسوشکه Vasushka دئ چي په هندي آثارو کي ئې واسودیوه Vasu-Diva بللی دئ او ده په هند کي د ۱۸۲م په شاوخوا کي پاچهي کوله، خو آریانه ته ئې نفوذ نه وو رارسېدلی او پر سکه ئې په یوناني رسم الخط د (شاناناشا – یا شانن شاه = شهنشاه) عنوان سته او تر ده وروسته مو د دې کهول بل پاچا نه دئ پېژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵م په شاوخوا کي د کنیشکه له جلوسه شروع او د ۲۵۰م په شاوخوا کي پرواسوشکه ختمېږي، چي په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ ځلرمه سي. په دې دوره کي زموږ د هیواد ویدي او اوستایي لرغوني فکري او فرهنګي مبادي د هخامنشي، یوناني، هندي او بودایي مدنیتو د آثارو سره ګډ سوي او د شمالي توراني آریائیانو د ساکانو او سیتي تهذیبي عناصر هم پکښې داخل سوي دي او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنګ ئې منځته راووړ، چي د دین او پرستني له مخي ئې بشپړه آزادي درلودله، د مقدس اور د مزدیسنایي آتشکدو سره بودایي ستوپې ولاړي وې چي په هغو کي بودایي مقدس آثار او متبرکات نمانځل او ساتل کېده او هم یوناني او هندي ارباب انواع په معبدو کي او پر سکو باندي ول او سره له دې چي کنیشکه او زامن ئې د بودایي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي ول خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هیواد کي د نورو ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم ول. مثلاً د بغلان د مهادڅ په معبد کي چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کشف سوي کتيبې له مخي د کنيشکه په وخت کي جوړ سوی او بيا د ۱٦٠م په شاوخوا کي يعني د کنيشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کي ئې ترميم کړی دئ د مقدس اور او د زردشتي معبد آثار پيدا سوي دي او د هغه معبد ترميم کوونکي نوکونزيکي نوميږ او د ماريک Mariq له کورنۍ څخه وو او د فرانسوي محقق مريک په قول دا فاميلي نوم د دوو وروڼو د نامه سره د وردګو د خوات په خروشتهي کتيبه کي هم راغلی دئ، حال دا چي د بغلان د مهادڅ په معبد کي د اور نمانځني آثار او د خوات په کتيبه کي د بودايي دين نخښې ښکاري. کتيبه کي هم راغلی دئ او دا معبد د کنيشکه د جلوس په ۱۵ کال (د ۱۸٠م په شاوخوا کي) ودان سوی چي د دواړو تر منځ بس ۲٠ کاله فاصله راغلې ده.

په هغه عصر کي د ديني عقايدو د آزادۍ بل مهر دا دئ: په تکسيلا کي چي د بودايي تهذيب مرکز وو، د آتشکدې د ودانۍ دېوالونه سته چي ۱۵۸ فټه اوږدوالی او ۸۵ فټه پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سليقه ئې يوناني ده او دا ښکاره کوي چي د يونانيانو د باختري مدنيت تر خپرېدو وروسته جوړه سوې ده او پر دې سربېره هلته آتشکده، بودايي معبدونه او برهمني بودتون هم وو چي البته د هر دين پيروانو په آزادي سره د خپل دين مناسک پر ځای کول.

د ژبي او رسم الخط له مخي هم کوشاني فرهنګ ځکه غني وو، چي په سکو او د معبدو په کتيبو کي ئې يوناني او برهمني او خروشتهي رسم الخط استعمالاوه او بغلان د مهادڅ په کتيبه کي په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسي مطالب ليکل سوي دي چي پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتهي رسم الخط کي ئې د سنسکريت او پراکريتو ژبي هم استعمالولې او همدا رنګه د هغه وخت په افغانستان کي د برهمني خط نخښې هم ليده کېږي او هغه رسم الخط چي د کوشانيانو په عصر کي د يوناني الفبا له تغيره منځ ته راغلی ځينو څېړونکو پوهانو هغه (يونانو کوشاني) خط بللی چي تر ۹ ميلادي پېړۍ پوري لا وو او د کيڼي خوا څخه ښي خوا ته ليکل کېده او (۲۵) توري ئې درلوده (۳۲ لمبر عکس دي وکتل سي).

په هغو اسنادو کي چي د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنيشکه (د ۱۳٠م د شاوخوا) د معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي ښکاري چي کوشانيانو د دې هيواد د افکارو او فرهنګ او صنعت په جوړښت کي چي هغه ته د ګريکو بوديک تر دورې وروسته د (افغاني فرهنګ) يوه ټاکلې او خاصه دوره ويل کېدای سي، ښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

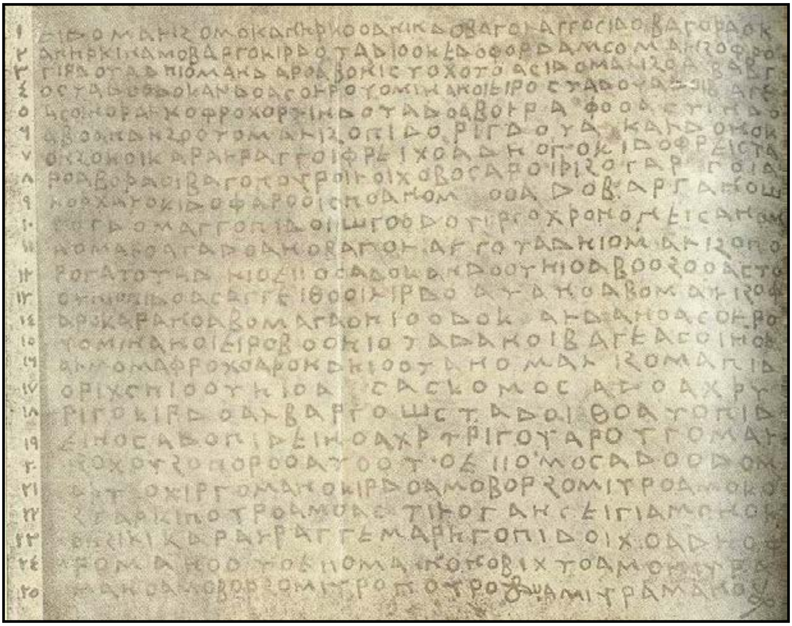

د کوشاني عصر ليکلې کتيبه، سرخ کوتل–بغلان

۳۳–لمبر شکل

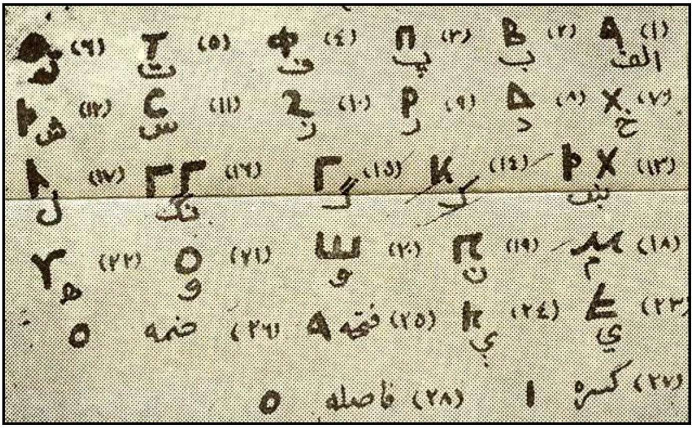

د تخاري دري ژبې توري، تر هغه ځايه چې د کوشاني ليکلو آثارو څخه تر لاسه سوي دي

۳۲–لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارنامې څرګندي کړي دي، او له هغه جملې څخه د شاه پرستۍ مخصوص آيين دئ چي د بودايي او زردشتي (د مقدس اور) د افکارو پاتو عناصرو سره ئې پخپلو معبدو کي د پاچهانو مجسمې او بتان هم ايښي دي او موږ د دې آيين پايڅوړ (بقايا) د اسلامي دورې په سر کي د غزني د باميان د دروازې په مزګت کي ګورو چي د لويک د کهول وروستنی پاچا د خپل لوی نيکه لويک مجسمه د بت ماتوونکو مسلمانانو له بېري د سپينو زرو په تابوت کي ايښې او په هغه مزګت کي چي پخوا د شاه پرستۍ خاص معبد وو په مځکه کي ښخه کړې ده او دا مطلب د غزني په تاريخ کي راوړه سوی وو.

فرانسوي موسيو فوشه وايي چي: "کوشاني صنعت د دې دورې له ابتکارو څخه بلل کېدای سي، ځکه چي د دې دورې د ستوپو نوعيت د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېره آساني بېلېږي او د آشوکا ستوپې د ايران د فلاتې لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنيشکه او د ده پر ځای ناستو کسانو ستوپو په آسانۍ سره هند ته لاره پيدا کړې ده او حتی د نوي پايتخت پوروشاپوره (پېښور) د لمرخاته جنوب په شاوخوا کي د کوشان امپراتور خورا لوی بودتون ودان کړی دئ".

دکتور هرمان ګويتز چي د هند په باب کي د څېړنو الماني استاد دئ د کوشاني دورې د هنر په باره کي وايي:

"يوناني هنر د هندي هنرو شکل ته تغير ورکی او د ګندهارا د مدرسې د آرت بڼه ئې پيدا کړه، خو دې هنر ته بايد لږ د يوناني او بودايي طرز پراخوالی وويل سي، بلکي اصلاً د ايران د لمرختو خوا (آريانه) د طرز پراخوالی دئ چي ورسره سم ئې د شرق جنوب د ساکانو د قبيلو او کوشانيانو تر حکمرانۍ لاندي پراختيا موندلې ده او حتی تر ۳ – ۴ م پېړۍ پوري لکه د کشمير دهروان په معبدو کي چي ليده کېږي يو بېخي خالص هنر پاته سوی او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي او داسي هنر ئې منځته راوړی دئ چي د ايران د فلات په لمرختيځ شمال اړه لري او د لمر لوېديځ ايران او هخامنشي له هنر څخه اخيستل سوی نه دئ".

په دې ډول نو د افغانستان د کوشاني دورې مدنيت د دې خاوري يو خاص تمدن او په دې هيواد کي زېږېدلی فرهنګ دئ چي د ودانۍ جوړولو، هيکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالو اغوستلو د هنرو له مخي بېخي افغاني خصوصيت لري، د مثال په توګه د دې پاچهانو پر سکو سره له دې چي په يوناني يا خروشتهي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندي ژبو او رسم الخطو ليکني سوي دي خو بيا هم د دري تخاري ژبي کلمات چي د همدې اوسنی ژبي مور ده هم ليده کېږي لکه شاه (= شاه) او شانانا شا (= شهنشاه) او فر (= برم او عظمت) چي د پخوانی دري ژبي کلمات دي او د کوشاني مدنيت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهادژ مندر (معبد) کنډوالې دي چي په سره کوتل کي له مځکي څخه راوتلي دي او د زردشت د مقدس اور د نمانځني خورا لوی ځای وو او هلته ليکني او مجسمې او سکې او د پخوانيو ودانيو او دوهې (آتشگاه) آثار کشف سوي دي.

په دې لرغوني معبد کي پر ډبره باندي ليکل سوی د يوه مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چي اصلي او يقيني نسخه ئې د معبد د پورتنيو کنډوالو له خاورو څخه راوايستله سوه او دا يوه هواره شاخه ده چي چپه اړخ ئې ۱۲۷ سانتي متره او راسته اړخ ئې ۱۱۰ او پورتنی اړخ ئې ۱۳۲ او لاندينی اړخ ئې ۱۲۵ سانتي متره دئ او پر هغې باندي (۲۵) ليکي چي (۹۴۷) شکسته يوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري ليکلي سوي دي (۳۳ لمبر عکس دي وکتل سي).

د معبد په کښته پوړ کي ئې د يوه لوی ځاه کنده موندلې ده چي دېوالونه ئې په منظم ډول په ډبرو راپورته سوي او د دېوال د دې ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پيدا سوي دي چي پر هري ټوټې په همهغه شکسته يوناني رسم الخط ليکني وې او څنګه چي د ډبرو دا ټوټې څنګ پر څنګ سره کښېښوولې سوې نو څرګنده سوه چي د دې ټوټو ليکني د ځينو کلمو په لړ املايي اختلاف همهغه د پورتنی شائې مضمون وو او د ډبرو دا ټوټې ۲۱ ټوټې وې چي په مختلف بر او اوږدوالي د کتيبې دوهمه نسخه ځني جوړېږي او ۲۷ ليکي لري، چي د خط او املا د ښکلا له مخي دوهمه درجه ګڼل کېږي، خو دريمه نسخه د ډبرو پر ۳۲ ټوټو په (۲۷) ليکو کي ليکلې سوې ده، چي رسم الخط ئې ډېر بې تناسبه او ناوړه دئ او په املا کي هم ځيني کلمات د هغو دوو نورو نسخو سره توپير لري او دا چي دا (۵۳) ليک لرونکي د ډبرو ټوټې ئې ولي د ځاه په دېوال کي کار کړي دي؟ د دې پوښتني جواب تر اوسه څرګند سوی نه دئ او دا درې سره نسخې د کابل په موزيم کي سته.

د کتيبې له مضمون څخه څرګندېږي چي د بګ لنګ (بغلان) اصلي باني کنيشکه وو (د ۱۳۰م په شاوخوا کي) او دې نامتو راوبريمن بګ شاه (لوی پاچا) د بغلان ماليز

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مهادژ او مندر) (معبد) ودان کړی وو، چي هغه ئې نوشاد هم باله، خو د کنیشکه تر مړیني وروسته (د ۱۵۱م په شاوخوا کي) د دې معبد اوبه وچي سوې، نو ځکه د مقدس اور نمانځونکي له دې ځایه ولاړه او معبد ئې پرېښوو، څو چي د کنیشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلي د حمل (نیسان) په میاشت (د ۱۶۰م په شاوخوا کي) هغه وخت چي شاه بغپور لویک بوسر د شپږو گرگ اروانباد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهۍ تر اثر لاندي په دې هیواد کي حکومت کاوه د هغه وخت یو سړی چي نوکونزوک نومېد او د خداوند او ایومن نو بخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان ئې د ماریگ د کورنۍ د کنارنگي منصب درلود او د نوموړي لویک بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) وو، بگ لنگ ته راغی او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو په غرض ئې څاه وکینده او د هغه بنسټ ئې په ډبرینو خښتو کښېښوو او په هغه پوري ئې یو ارت غولی هم ومښلاوه، چي تر اوبو پیدا کېدو وروسته د نوشاد معبد بیا استوگن او ودان سو، او د اور پرستونکي هلته راغونډ سول.

د کتیبې په پای کي څو تنو چي د هغه مندر په بیرته ودانولو کي ئې برخه اخیستې وه لاسلیک کړی دئ چي نومونه ئې دا دي:

بورزومهر، کوزگاشکي پور، نوکونزیکي کنارنگ ماریگ ایمن نوبخت، مهره من، بورزومهر پورا مهره من.

هغه ژبه چي په یوناني رسم الخط د دې مهمي تاریخي ډبري په لیکنه کي کار ځني اخیست سوی دئ بې له شکه د همدې اوسنۍ دري ژبي پخوانی شکل دئ چي د گډو تورو او گډ گرامر د استعمال له مخي د پښتنو سره خورا زیات نژدېوالی لري. د مثال په توگه: آب – فریستار آب (د اوبو رسولو مامور)، شا (شاه)، بگ لنگ (بغلان)، بگ شاه (لوی شاه)، مالیز (مهادژ)، انند (په پښتو کي د بهره ور په معنا)، ساد (څا)، ناموبرگ (نوموړی = نامور)، کرد (د کاف په زېر د کردن – کړني له مصدر څخه د ودانولو په معنا)، فروگرد (پوره کرد = پوره کړ، تمام کرد)، تادی (په پښتو کي د تلوار په معنا)، ستا د (د لومړي توري په سکون = ایستاد)، ایر (د آتشگاه په معنا چي په وزیري پښتو کي هم تر اوسه [ایر] د [اور] په معنا دئ او ایرې خاکستر ته وایي)، فري (فرا)، خودی (خدای)، بگ پوهر (فغفور)، الو (په پښتو کي اروا)، ایوگ او دوهیرس (= یودیرش)، نیسان (حمل)، ما (ماه = میاشت)، مال (په پښتو کي مهال د وخت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا دئ) کند (د کندن = کیندل مطلقه ماضي)، نوشال (نوشاد)، فرومان (د لومړي توري په سکون = فرمان).

د فرانسوي هیئت د کیندنو پوهان وايي چي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروسته زمانو کي د خورا مدهش اور لګېدو په اثر نړېدلی دئ لکه چي د ودانۍ په مرکزي شبستان او کوشکنو او برنډه کي د ایرو پنډې طبقې سته او هم د نوشاد په دواړو آتشکدو اصلي او فرعي کي د اور لګېدو نخښي لیدلي کېږي او باید دا اور د (۲۴۰م) په شاوخوا کي د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کي په قصدي او عمدي توګه لګېدلی وي.

د نوموړي کتیبې له کتني او څېړني څخه دې نتیجې ته رسېږو چي په لومړۍ او دوهمه میلادي پېړۍ کي دري ژبه په همهغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کي د لیکلو او دفتر ژبه وه، حال دا چي په همدغو وختو کي په لمر لوېدیز او شمالي ایران کي په پهلوي ژبه خبري کېدلې او هم دیني او درباري ژبه وه. په یوه وخت او د شرق او غرب په دوو دربارو کي د دوو ژبو له دې نژدېوالي څخه پوهېږو چي دري ژبه له پهلوي ژبي څخه زېږېدلې نه ده او له غرب څخه شرق ته نه ده راغلې، بلکي د افغانستان وطني ژبه ده او د پښتو سره ئې ریښه یوه او نژدې ده.

څنګه چي د یوې ژبي د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توګه نه دي نو باید وویل سي چي پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کي وه، خو د یونانیانو د تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه سوه او د سکندر د اخلافو د دربار او دفتر او سکې ژبه وه او هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې د آمو له سینده راپوري وتلې او په تخارستان او باختر کي مېشته سولې او بیا ئې ټوله آریانه تر لاس لاندي کړه، دغه وخت به نو دري ژبه د دربار او لیکني ژبه ګرځېدلې وي، چي همدا کتیبه د هغې رسمي موقعیت او شهرت ثابتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوشانیانو پایښوړ او د هپتالیانو منځته راتله

د کنیشکه پاته کسانو د ۲۲۵م تر شاوخوا پوري حکومت وکی او بودايي دین هم په دې دوو پېړیو کي ښځي رواج سو او زیات پر خپرېدو وو. خو د دې دین منفي او فنايي روحیې د کوشانیانو د عسکري توب او د هغه قوت سره جوړښت و نه کی چي د لښکرو پر موټو او فتوحاتو ئې تکیه درلوده او همدا روحیه د ساساني قواوو په مقابل کي د کوشانیانو د ماتي سبب سوه، ځکه نو خلک له دې دین ځنځه واوښتل او بیرته خپل برهمني دین ته وګرځېدل او حتی د اګني پورانه په قول هندو مفکرانو د کوشانیانو له پاره بودايي دین منل د هغو د پاچهۍ د زوال موجب بللی وو.

په ۲۲۶م کال اردشیر بایکان د ساسان لمسي په پارس کي یو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کی او د ده تر مړیني وروسته ئې زوی شاپور په ۲۴۰م پر ځای کښېنوست او داسي معلومېږي چي د ساساني سلطنت وېش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشیر د ۲۳۰م په شاوخوا کي نیولی وو.

د شاپور په کتیبه کي چي د ۲۶۰ – ۲۷۳م تر منځ د پارس په نقش رستم کي کینلې سوې ده د پشکي باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ شرقي وېش بلل سوی او هم د ابګان Abgan کلمه یاده سوې ده چي بې له همدې اوسني (افغان) ځنځه به بل ځه نه وي. ځنګه چي دواسودیوه د ۲۲۶م کال کتیبه هم لاس ته راغلې او دا د هغه پر برهمنۍ دلالت کوي. نو ځرګنده ده چي د کوشانیانو پایښوړ (بقایا) بیرته برهمني دین ته اوښتي ول او په همدې وختو کي ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی وو چي د دوی په تعبیر هغه وخت ئې د افغانستان هغو سیمو ته چي تر ساساني نفوذ لاندي وې (کوشان شهر) وایه او د ۲۶۵م په شاوخوا کي دې ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چي سپینو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکش جنوب ته تر زابل او تر سند او کشمیره خپاره کړه.

مګر هغو شهزادګانو چي د کوشاني نسل پایښوړ ته منسوب ول د واسودیوه ۱۴۵ – ۱۷۶م تر عصر وروسته د آریانه په لیري غرو او رغو کي حکمراني کوله، چي ځینو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي دورې تر درو سوو کلو پورې هم په دې هيواد کې خپل موجوديت ساتلی وو او يوه له دوی څخه خپله لور دوهم ساساني هرمزد ته ۳۰۱ – ۳۰۹م ورماندينه کړې وه او د هندي منابعو سره سم ديوه پوتره، شاه شاهانو شاهي کوشاني خورا ښکلي سوغاتونه د هند سمودره گوپتا ته استولي ول (د ۳۲۵م په شاوخوا کې). د کوشاني پايڅوړ له دې شهزادگانو څخه يو شهزاده چې کيداره Kidara نومېد د څلرمي ميلادي پېړۍ په منځ کې پر گندهاره تر کشميره حکومت کاوه (۳۴ لمبر عکس)، چې په همدې نامه څو نور کسان هم پېژندل سوي دي او د چيني منابعو په اساس د هغو پايتخت هم پېښور وو او دوی په چيني نامه (کي –نو –لو) بلل کېده او د ژوان ژوان د قبيلو سره ئې جگړه درلوده او له باختره وتلي په کابل او گندهاره کي ئې يو سلطنت جوړ کړی وو او د دوی په وختو کې د ښيښې جوړولو صنت د آريانه د سوداگرو په واسطه په چين کي ترقي کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسي څرگندېږي چي په لومړي سر کي تر ساساني اغېزې لاندي وو او وروسته خپلواک سوی دئ او د دې سلسلې دوهم پاچا (پيرو) نومېد چي د (کيداره) زوی وو او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندي ئې سکه وهله او د ده سکې په برهمي او پهلوي دواړو خطو سته او له دې څخه معلومېږي چي په همدې وختو کې د ساساني مدنيت نفوذ خپور سوی وو او د ساساني وخت پهلوي خط رواج درلود.

مارکوارټ الماني څېړونکي د رومن د يو منصبدار په حواله وايي چي: ساساني دوهم شاپور د ۳۵۰ م او ۳۵۸م تر منځ د خيونيانو او کوشانيانو سره چي په کابل او زابل او تخار او باختر کي اوسېدل نښتي او جگړې کړي دي او د دې قبيلو مشر گورمباتس Grumbates وو چي شاپور په ۳۵۸ م کي ورسره روغه وکړه او دې قبيلو د رومنيانو په جگړه کي د شاپور سره مرسته کوله، او داسي اټکل کېدای سي چي د ۳۵۶م په شاوخوا کي کابل د شاپور لاس ته ورغلی وو، ځکه چي په همدې کال د کابل قاضي القضاة (سلوک) په تخت جمشيد کي يوه کتيبه ليکلې او په هغه کي دعا کوي چي شاپور دي کابل ته روغ رمټ راوگرځي او له دې څخه څرگندېږي چي په دې کال ساساني شاپور د گندهاره په ولايت کي د کيداريانو سره جنگېده چي دا سيمه ئې تر ۳۵۶م پخوا نيولې وه او کيداره په گندهاره کي سکه وهلې ده، چي د کنيشکه د عهد په ۲۳۹ کال د ۳۶۷م په شاوخوا کي وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او مرو رود تر ناوې پوري رسېدلی وو چي په دې ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ئې د بهرام د زوی دوهم یزدگرد سره ۴۳۹ – ۴۵۷م چي ساساني پاچا وو، جګړه وکړه او شا ته ئې وشاړه او دا پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جګړه کي اخته پاته سو او تر ده وروسته ئې زوی پیروز (۴۵۹ – ۴۸۴م) زیار ویوست چي کیداریان د ځان تابع کي، خو دوی ورته ټینګ سوه، په دې وخت کي پاچهي کنګ خاس Kangkhas د کیداره زوی ته رسېدلې وه چي ساساني پاچا د خپلي خور د ورکړې سره هغه ته د روغي پېشنهاد وکی خو بریالی نه سو، او کنګخاس هم ګندهاره ته راوګرځېد او د کیداریانو پایتخت په اول کي کاپیسا وو چي بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یووړه سوه او د دوی د سپینو زرو او مسو سکې لاس ته راغلي دي چي د کیداره پر خول نوې میاشت لیده کېږي او ږیره نه لري، غوږوالي ئې په غوږ دي او په برهمي رسم الخط وربانديي (کیداره کوشان شاه) لیکلی دئ او د سکې پر بل مخ یوه آتشکده د دوو ساتندویو سره چي د هر یوه توره په لاس کي ده ښکاریږي.

د کیداري بل پاچا چي د ۳۷۵م په شاوخوا کي په پېښور کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست همهغه (پیرو) دئ چي د ده په سکه کي نیم تنه تصویر او د پاچهۍ د نخښي فیته د دوو ښکرو سره چي ښي او کیڼي خوا ته کاږه دي لیده کېږي، کوچني بریتونه لري او د ږیري په وربښتانو ئې مرغلري ځړېږي، غاړګۍ او غوږوالي لري او پر اوږو ئې دوپټه هم سته او په برهمي رسم الخط وربانديي (پیروشا) لیکلي دي او د سکې پر شا یوه آتشکده د دوو توره لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي او د کیداریانو له ټولو کشف سوو سکو څخه څرګندېږي چي دوی بودایان نه ول، بلکي د اورپرستۍ دین ئې درلود او د (پیروشاه) له کلماتو څخه ښکاره ده چي د دوی ژبه همهغه د بغلان له معبد څخه د کشف سوي کتیبې پخوانۍ دري ژبه وه (۳۵ لمبر تصویرونه دي وکتل سي).

تر پیروشاه وروسته بل کیداري پاچا ورهران Varahran (بهراء) هم حکومت کړی دئ چي سکې ئې کټ مټ د پیروشاه سکو ته ورته دي او قوي احتمال دا دئ چي د بامیان شیران او د غرجستان شاران چي تر اسلامي عصره پوري ئې د افغانستان په زړه کي حکومت کړی دئ د همدې کیداري کهول پایڅوړ دي وي، چي ناصر خسرو قبادیاني هم د غزنویانو په عصر کي ویل:

استاده بد به بامیان شیری
بنشسته بعز در بشین شاری

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیداره، د ګنداري
خاندان مؤسس
۳۴ – لمبر شکل

ورهران کیداري

شیر بامیان
۳۵ – لمبر شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

هپتاليان

د پنځمي ميلادي پېړۍ په سر کي د کوشانيانو او کيداريانو پايځوړ خپل قوت د دوو لويو امپراتوريو تر منځ چي لمرخاته ته د هندي گوپتايانو امپراتوري او لمر لوېده ته د پارس د ساسانيانو شهنشاهي وه بايلود، خو د خپلي ازادۍ او ملي موقعيت د ساتني له پاره ئې د دې دواړو قوتو تر منځ خپل موجوديت په غرو کي ساته.

د ۴۲۵م په شاوخوا کي د آريايي نژاد سپين رنگو قبيلو چي چينيانو (ئې تي –لي – دو) او يونانيانو او روميانو افتهاليت Ephthalites يا خيونيت Chionites او پارسيانو خيون يا هون Hion يا Hun او په پهلوي او عربي او دري ژبو کي ئې هيتال يا هيطل يا هيفتال يا هياطله او د سنسکريت په هندي منابعو کي ئې شوته هونه (سپين هونان) بللي دي، د مرکزي آسيا له مځکو څخه د هندوکش شمالي سيمو تخار او باختر ته د آمو تر سيند راپوري وتلي چي چينيان دوی له پردوهيونگ – نو څخه بېخي جلا بولي او هم بيزانسي مؤرخ پروکوپيوس ئې چي د هپتاليانو معاصر او په ۵۶۲م کال مړ دئ دوی په دې سبب له ژړپوستو وحشيانو څخه بېل بولي چي د دوی بڼه سپينه او هم تر هغو مهذب ول او حتی د چيني مؤرخانو په قول د دوی ژبه هم مغولي يا ترکي نه وه او ښايي چي د ترکي او آريانه له لهجو څخه يوه گډه ژبه وي چي د خان = هون نوم ئې له همدې گډون څخه اخيستی وي او اصلاً همهغه يو –چي دي.

دې هپتالي خلکو په ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته حرکت کړی وو او څنگه چي کوشاني کيداريان د دوی د حملې په خطر پوه سوه نو د ساسانيانو څخه ئې مرسته وغوښتله خو ورته ټينگ نه سوه او څنگه چي وويل سوه د گنداره سيمو ته پر شا سول. خو هپتاليانو چي نوم ئې د بدخشان په يفتل او د غزني د چغتو په هفتاله کي تر اوسه پاته دئ تر ۴۲۵م پوري باختر ټول ونيو او له دې ځايه ئې د لمر لوېدو خوا ته ساساني دولت ته خطر پېښ کی او د جنوب شرق پلو ته ئې د کابل او گندهاره او زابل سيمي ونيولې او د افغانستان غښتلي هپتالي دولت ئې جوړ کی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هپتاليان هم لکه کوشانيان او کيداريان او ساکيان د دې هيواد د نورو آريايي نژادو خلکو او پښتنو سره ګډ سول او ځنګه چي دوی په خپله هم سپين نژاده آريائيان او آريايي ژبي او د آريايي فرهنګ خاونده ول نو په افغانسان کي ئې يو غښتلی او واکمن نژاد منځته راووست چي د دوی د پاچهانو جګي پزي او ښې کټ مټ د پښتنو قبيلو زلميانو ته ورته دي او د دې نامه ريښې په تاريخ کي په لاندي ډولو په مختلفو ژبو کي پاته دي، چي داسي اوښتني لري:

هپتل = افتهاليت (يوناني)

هبتل = ابدل

هوتل = اودل (پښتو)

هيتل = هيتال (دري) = اتل (پښتو)

هيطل (معرب) = هيطال

هياطله (جمع معرب)

هفتليان په ټول افغانستان کي له مرو څخه تر کشميره خپاره سول او دلته ئې ډېر قوت و موند.

د ۵۱۵م په شاوخوا کي د هفتاليانو لويه امپراتوري پر دوې برخي ووېشله سوه، چي لمړ ختيځه برخه ئې په هندا او ګندهارا کي وه او لمر لوېديځه برخه ئې له کابله تر مرو او ګرګانه اوږده وه، چي د غربي هپتالي لښکرو لومړی نښته په ۴۲۷م کي د پارس د ساساني پاچا بهرام ګور سره وه او هپتالي خاقان د خپل دوه سوه پنځوس زره لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سيمو کي د هغه سره وجنګېد، چي په دې جګړه کي ئې ماته وکړه او ووژل سو او بهرام ګور د هغه مرصع او زرين خول د آذربايجان آتشکدې ته اهداء کی او خپل ورور نرسي ئې د غربي آريانه د سيمي نائب السلطنه وټاکه.

په ۴۳۸م کال د بهرام ګور زوی دوهم يزدګرد پر ساساني تخت کښېنوست او دی څو واره د هغو هفتاليانو سره چي د ګرګان د شمال په چول او په تالقان کي اوسېدل ونښت، خو په پای کي ئې ماته وکړه او په ۴۵۷م کال مړ سو او تر ده وروسته چي لومړی فېروز (۴۵۷ – ۴۸۴م) پاچا سو، د هياطله وو مشرتوب هغه چا ته رسېدلی وو چي اخشونوار (خشنواز) يا اخشوان نومېد او دا وروستی کلمه تخاري کتبيو او سغدي متنو کي د پاچا په معنا ده. هپتالي (يفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره ونښتل چي په نتيجه کي فېروز مات سو او د تالقان سيمه ئې دوی ته پرېښووه او د اشخوان سره ئې تړون وکی چي د پارس دولت به تر دې وېش تېری نه کوي او تر دوو کالو پوري به پارس هپتاليانو ته خورا زيات کلنگ (خراج) ورکوي او د پارس د يدشاه زوی کواذ (قباد) به هم د يرغمل په توگه ورکي.

خو پېروز د دې تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هپتاليانو يرغل وکی او په دې حرکت کي شپهبد بهرام ورسره موافق نه وو هغه وو چي د پارس سپايان د خراسان د شمال په بيابانو کي تباه سول او پخپله پېروز هم ووژل سو (۴۸۴م) او لور ئې د اخشوان لاس ته ورغله چي هغه ئې ماندينه کړه او د هپتاليانو واکمني له مرو روده تر هراته خپره سوه او ساساني دولت ئې باج ته غاړه کښېښووه.

په دې توگه اخشوان وکولای سوه د آريانه د خاوري يووالی د هريرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پوري ټينگ کړي او يو داسي غښتلی دولت منځته راولي چي د پارس ساسانيانو ئې خراج ته غاړه ايښې وي.

هغه وخت چي د هپتاليانو پاچهي په ټوله آريانه کي ټينگه سوه، د دوی قبيلې په زابل کي رايوځای سوې نو د زابلي پاچهانو په کتيبو کي هپتاليانو ځانته جابوله Jabula يا جيووله Jauvla يعني زابلي ويلي دي.

د پېروز تر وژلو وروسته ئې ورور ولاش (بلاش) پاچا سو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزير زرمهر په زيار د پاچهۍ له تخته راپرېووت او ړوند کړه سو او په ۴۸۸م کال کواذ (قباد) د پېروز زوی چي د شهزادگۍ په دوره کي د هپتاليانو سره د يرغمل په توگه پاته وو او د دوی سره ئې دوستانه روابط درلوده د ساسانيانو پر تخت کښېنوست او د ايران دولت هپتالي دولت ته خراج ورکاوه لکه چي د ولاش او کواذ او لومړي خسرو پر کشف سوو طلايي سکو باندي په کوشاني هپتالي رسم الخط ليکني سته او د مارکوارټ په قول (په ايران شهر ٦٢ کي) دا سکې خاص هپتاليانو ته د خراج د ورکولو له پاره وهلي کېدلې.

د هپتاليانو روابط د کواذ سره دوستانه ول او حتی هغه پېغله چي د هپتالي اخشوان له ملا او د پېروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه سوه، او څنگه چي د کواذ پاچهي مخالفو عناصرو وربړوله او دی ئې د مزدکي دين د منلو په سبب خلع کی او د ده ورور زمياسپ ئې په پاچهۍ ومانه نو کواذ د افغانستان هپتالي دولت ته پناه راوړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۴۹۹م کال د هپتالي لښکر په مرسته بیرته د پارس پر تخت کښېنوست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلي پاچهۍ په نیمي پړۍ کي چي (۴۰) ایالته ئې درلوده او د پارس له مځکو څخه نیولې د ختن او چین او هند پوري خپره وه د لمر لوېدو خوا ته ئې د ساسانیانو غښتلې پاچهي تر لاس لاندي کړه او لمرخاته پلو ته ئې د هندگوپتایان پر سر ټکولي ول او ساساني پاچهان بلاش کواذ او نور ئې د ځان تابع کړي او خراج ئې ځني اخیست، تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د توري او من د کلمو څخه جوړ سوی چي توره د شمشېر په معنا او من د فاعلیت توری دئ – تورمن یعني شمشیري) چي د هند نیولو ته ئې هڅه وکړه او د هندي گوپتا دولت ئې ورېږداوه او خپل هندي پایتخت ئې په سکه Sakala (د پنجاب په اوسني سیالکوټ) کي وټاکه.

په هند کي دوو کتیبو د دې هپتالي (زاولي) توره من نوم یاد کړی، یوې په سکهر او بلي په کور کي چي (مهاراجه توره منه ساه جاوله) یعني: "شهنشاه توره من زاولي" ئې بللی دئ او له دې کتیبې څخه ځرگندېږي چي د ۵۰۰ م په شاوخوا کي د توره من د پاچهۍ په لومړیو کلو کي د ده واکمني په هند کي خپره سوې ده.

د توره من مړینه د ۵۲۰ م په شاوخوا کي اټکل سوې ده چي تر ده وروسته ئې زوی میهیره کوله Mihirakula د زابلي هپتالیانو د شهنشاهۍ پر تخت کښېنوست او د ده د پاچهۍ په پنځلسم کال (د ۵۱۷م په شاوخوا کي) د ده نوم د هند د گوالیار په کتیبه کي یاد سوی دئ او ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم ئې خالص پښتو دئ: میر = لمر + کول = کهول (خاندان) یعني د لمر له کهوله چي د بدخشان په یوه خطي تذکره کي ئې نوم په دري مهرپور ترجمه سوی دئ او ده د هند محلي شهزادگان او د گوپتا د کورنۍ پایڅوړ د ځان تابع کړه او باج ئې ځني اخیست او کشمیر ئې ونیو. دی هغه پاچا دئ چي د کاسماس Cosmas په کتاب (۵۴۷م په شاوخوا کي) د گولاس Golloss په نامه یاد سوی دئ چي لښکرو ئې د دوو زرو جگړنو پیلانو سره پر هند یرغل کړی او بلخ او بامیان او بادغیس ئې نظامي مرکزونه ول.

د میهیره کوله پاچهۍ د ۵۴۲م تر شاوخوا پوري د هولناکو جگړو او وینو بهېدو سره دوام درلود او د هندي او چیني بودائیانو او د بیزانتي راهب په آثارو کي چي په دې عصر کي ئې شمالي هند لیدلی وو د ده د دې دهشت او وینو بهولو یادونه سوې ده، تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې حده چې د هند شهزادګانو لکه بهانه ګوپتا د بنګال محلي امیر د ګوپه راجه او نورو امیرانو سره لاس یو کی او په ۵۱۰م کال ئې په یوه سخته جګړه کې میهیره کوله ته ماته ورکړه او د کشمیر خوا ته ئې پر شا کی او تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کې د مرکزي هند راجه واسودهارمن د نورو راجګانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده ویوست، ځو چې په ۵۴۲م کال (یا د ۵۵۰م په شاوخوا کې) میهیره کوله مړ سو او د ده نکلونه تر ډېرې زمانې پورې په کشمیر کې پاته ول.

د میهیره کوله تر مړینې وروسته هپتالي دولت کمزوری سو او د خسرو انوشروان (۵۳۱-۵۷۹م) په عصر کې ساساني لښکرو د لمر لوېدو له خوا او ترکي قبیلې د شمال له پلوه پر هپتالیانو یرغل وکی او په هغه جګړه کې چې دې متحدو قوتو په سغد کې د هپتالیانو سره وکړه په ۵۶۸م کال ئې دوی له پښو واچول چې فردوسي هم پخپله شاهنامه کې د هپتال د ماتې شرح راوړې ده او مراد همدا هپتالیان دي او په دې وخت کې وو چې هپتالي دولت رسماً سقوط وکی او په افغانستان کې د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنیو محلي امارتونه تر اسلامي عصره پورې پاته سوه، چې وروسته به بیان سي.

د هپتالیانو د ژبې او فرهنګ آثار په افغاني ژبو پښتو -دري او نورو کې پاته دي چې له هغه جملې څخه د (خان) لقب تر اوسه پورې د هر افغان د نامه سره تړلی وو او په هند کې هر افغان په دې نامه یادېږي او تورخان او مهرګل هم په پښتنو کې ډېر مروج نومونه دي. همدارنګه د اولس (ملت) او جرګه (د شورا مجلس) او یرغل (ایلغار) لغتونه په پښتو او دري کې او د سهاک (= ساکه) او خلجي (=غلجي) او ابدالي (= هپتالي) او کشاڼي (= کوشاني) او میرویس (= مهرویسه - مهره کوله = د لمر له کوله) او نور نومونه په افغانستان کې د ساکیانو او کوشانیانو او هپتالیانو له عصره پاته دي.

داسي څرګندېږي چې هپتالیان د بودایي دین پیروان نه ول او د خپلو فتوحاتو په وختو کې ئې ډېر بودایي معبدونه وران کړي او د هغه دین پیروان ئې ووژل او هغه وخت چې هیون تسنګ په ۹ ه کال کې افغانستان ته راغی، د ګندهاره په ولایت کې ئې ډېر خلک او شهزادګان ولیدل چې د خپلو معبدو په ترمیم اخته ول او دا بودایي معبدونه د ده تر ارتګ دمخه وران سوي ول، کله چې په ۵۲۰ م سانګ -یون چیني زایر ماوراء النهر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ورسېد هلته ئې وليده چي هپتالي پاچا د کراستي تر کږدۍ لاندي د سرو زرو پر تخت ناست او د خپلو ځلوېښتو هيوادو سوغاتونه ئې منل او د هندوکش په جنوب کي د بودا د دين دښمن او ورانوونکی مهره کوله وو.

د هپتاليانو پر سکو چي له هډې، کابل، غوربند او نورو ځايو څخه کشف سوي د دوی د پاچهانو څېرې د جگو پزو او غاړگيو او د مرغلرو د غوږوواليو او تاجو سره ښکاري چي د کوچيانو بڼو ته ورته دي او هم يوناني، پهلوي، سنسکريت ليکني ورباندي سته د سکې پر بل مخ د آتشکدې شکل د دوو نېزه لرونکو ساتندويو سره ليده کېږي، او له دې څخه پخپله څرگندېږي چي دوی آتشکدې او رڼا ته احترام درلود او څنگه چي په دې وختو کي د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خيرخانې په کوتل کي هم کشف سوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خوا ته په زميندا ور کي د اسلامي فتوحاتو تر عصره پوري هم وو نو ويل کېدای سي چي هپتاليانو نور او رڼا څه په اور او څه په لمر کي نمانځله او پرستش ئې کاوه او بودائيت ئې له منځه وړی (۱۵ لمبر عکس دي وکتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کي

د میلادي اوومي پېړۍ په لومړۍ نیمایي کي چي د اسلام لمر د بطحا له څنډې څخه راڅرک وهل، د افغانستان هیواد د محلي حکمرانانو تر اداري او د شرقي او غربي ادیانو تر اغېزې لاندي وو. د هیواد لمر لوېدیځه سیمه سیستان، هرات او د هغو شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي او اداري او دیني نفوذ لاندي وه چي ژبه ئې پهلوي او دین ئې زردشتي وو. خو په مرکزي غریزه سیمه او زابلستان او د کابل د سیند د ناوې په ګندهارا او د ارغنداو او ترنک په ناوو کي د هندوکش د غرو تر لمنو او د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پوري د کوشانیانو او یفتلیانو د پایڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دې هیواد نورو خلکو حکومت کاوه، چي بودایي او برهمني دینونه ئې درلوده او د دوی ثقافت او دین او آئین ښخي محلي ښه موندلې وه او داسي ښکاري چي د میلادي پېړیو له سره څخه په دې هیواد کي د عقیدې او پرستش آزادي وه او هري خوا ته د راز راز دیانتو معبدونه ودان ول او په میلادي لومړنیو پنځو پېړیو کي د ګریکو بودیک صنعت او مدنیت او ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځاي کي یعني د تکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پوري موجود ول او د افغانستان خلکو د دې ګډ مدنیت په پیدا کولو کي لاس درلود او تر اوومي پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پوري په هیواد کي بودایي، زردشتي، لمرپرستي، شیوائي، مسیحي، نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انواعو محلي معبودانو پرستلو او نمانځلو رواج درلود.

د هغي زمانې مروج رسم الخطونه خروشتهي، پهلوي، شره داناګري، سنسکریت، یوناني ول، چي د دې هر یوه رسم الخط نخښي له مځکي څخه راوتلي دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دري (تخاري)، پښتو، پهلوي او پراکریت ژبي وې چي د هغو د تاریخي روایاتو او آثارو د کتني له مخي ئې په افغانستان کي څرک موندلای سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیون تسنګ ګرزندوی او چیني بودایي زایر چې په ۹هـ کال افغانستان ته راغلی وو، د دې هیواد د شرقي او شمالي سیمو د خلکو اجتماعي او سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي او وايي چې: په دې سیمو کې د بودایي د لوی مذهب او کوچني مذهب د دواړو پیروان خورا زیات ول او په زیاتو ښارو کې د دې دوو مذهبو معبدونه ودان ول، هري سیمي یو حکمران درلود چې د عدم مرکزیت او تشتت په سبب او د ملوک الطوایفۍ د اغېزې له کبله د دې سیمو اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، فکري اوضاع چنداني ښه نه وه او په دیني چارو کې اوهام او خرافات ګډ سوي ول.

هیون تسنګ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزنه، بلخ او د هندوکش د نورو شمالي ښارو د بودایي معبدو په تفصیل سره نوم اخلي، حال دا چې په ۲۴هـ کال چې له هنده بیرته راګرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلي کې ئې د ارونا په غره کې د آسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وايي چې دا معبد د زابلستان سوناګیر ته وړل سوی وو او دا همغه د زمینداور زور (زون) د غره بودتون (پرستشګاه) وو چې د البلاذري په قول په ۳۰هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو بت ئې د یاقوتي سترګو سره مات کړه سوی وو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل د شاه بهار بودتون وو چې هیون تسنګ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکش د اوسنی شیبر په شاوخوا کې وو (شیبر هم د شابهار مخفف دئ) چې عرب مؤرخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ پد (سارخود) په سلسله کې یاد کړی او وايي چې په ۱۷۶هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت ئې وسوځل سو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه چینه د چیني بودایي زایرانو لیکني دي چې د بودایي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتله او له هغه جملې څخه په ۳۹۹م کال شي فاهیان او په ۵۱۷ - ۵۱۸م کال سونګ ین او (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵م) هیون تسنګ او په ۶۶۰م کې وانک هیون - تسو سفیر او په ۶۶۴م کې هیون تچاو او په ۷۵۱ کې ووکنګ د افغانستان مځکه لیدلې ده او ښه معلومات ئې راټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنګ چې د هجري د لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د افغانستان د ښارو اوضاع په دقت او بصیرت سره لیکلې په هر ولایت کې ئې له ملوک طوایف څخه د یوه پاچا او د کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دئ او تر هغه وروسته د عربو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مؤرخانو او جغرافیا لیکونکي هم وایي چې په هره سیمه کې په بېل نامه حکمرانان ول چې له هغې جملې څخه دي: سجستان شاه، مروشاه، قفص شاه، مکران شاه، کابلان شاه، قیقان شاه، داوران شاه، قشمیران شاه، نخشبان شاه، کنارنشاپور، د مرو ماهویه، د سرخس راذویه، د ابیورد بهمنه، د نسا ابراز، د غرجستان برازینده، د مرو رود کیلان، د زابلستان فیروز، ترمزشاه، شېر بامیان، د سغد فیروز، د فرغانې اخشید، ریوشار، گوزگان خذاه، ختلان شاه یا شیرختلان، بخارا خداه، د سمرقند طرخان، د سیستان او رخج او داور رتبیل، د هرات او پوشنگ او بادغیس برازان، د ماوراء النهر کوشان شاه، د غرجستان شار، د بادغیس او تخار نیزک، د تخار یبغو، د سور او غور جهان پهلوان، د غزنه او گردیز لویک، چې فردوسي د مهراب کابلي او سام او زال زابلي د کهول خواږه نکلونه لري.

د غزنه لویکان لرغوني کهول وو، چې د یوه نیکه نوم ئې د بغلان په ډبرینه لیکنه کې لویک بوسر راغلی دئ او د ۱۶۰م په شاوخوا کې د کوشانیانو فریستار آب (د اوبو رسولو وزیر) وو او د دې کهول پایځور په گردېز او د غزنه په دربار کې د یعقوب لیث او سلطان مسعود تر وختو موجود وو[1].

بل مشهور کهول د زابلي رتبیلانو دئ چې د کابلشاهانو سره ئې خپلوي او خپښي درلوده او پر زابل ئې له غزنه څخه تر سیستانه حکومت کاوه او د بیهقي په قول شهرستان رتبیل د ارغنداو پر غاړه په کوهک کې وو چې د ډبرلیکونو او عربو او هندي او چیني مؤرخانو د یادوني له مخې د دې کهول ډېر شاهان پېژندل سوي دي او دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتگ پر وخت د اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وکړه، څو چې د ۲۵۸هـ په شاوخوا کې د یعقوب لیث صفاري له خوا له منځه ولاړه.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو وو، چې په لومړۍ اسلامي پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وختو کې ئې له کابله تر پنجابه حکم کاوه او د البیروني په قول د برهتگین له اولادې څخه دئ چې د دې کهول د وروستني پاچا لکتورمان د پاچهۍ په وخت کې د هغه وزیر کلر د دوی تاج او تخت ونیوه او سامند او کملو او بهیم او جیپال او انندپال او تروجنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

---

[1] د تفصیل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۳۱ او رسالهٔ لویکان غزنه د کابل چاپ ته رجوع وسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د البيروني پر روايت سربېره د کابلشاهانو ځيني نومونه د دوی له هغو سکو څخه چې لاس ته راغلي ښکاري دي، ښکاري لکه خودويه که، سپاله پتي، پدمه، ونکه ديوا. د تاريخ سيستان مؤلف د ۳۶ه په شاوخوا کي د کابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چې لوی کابلشاه د کوچني کابلشاه تر ماتي وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کي مقاومت کاوه او ۲۸ زره وسله وال او پيل لرونکی لښکر ئې درلود.

اليعقوبي عربي مؤرخ د يوه کابلشاه خنجل نوم اخلي، چې د المهدي عباسي خليفه د ۱۶۴ه په شاوخوا کي معاصر وو، مګر له مسکوکاتو څخه ښکاري چې په کابل او ګندهاراه کي تر کشميره يوې کورنۍ د خنجل په نامه حکومت کاوه، چې د دوی نومونه پر مسکوکاتو باندي د خنګل له کورنۍ څخه ليکل سوي دي او دا د کابلشاهانو يوه کورنۍ وه چې د نامه اصل ئې خان + کهول = خانګل = خنجل وو او دا نوم په هندي رسم الخط خن خيله = خان خيل دئ، چې له کابله تر کشميره پسله ۵۶۵م څخه د دوی شاهي وه او د غزنويانو تر عصره پوري پنځه پېړۍ ئې دوام وکی.

دغه کابلشاهان د اسلامي فتوحاتو پر وخت له کابله پېښور او ويهند او تکسيلا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د اباسين د غاړي له ويهنده هم وايستل او په ۲۹۰ه کال د سوات او مردان مځکي هم د کشمير پاچا ګوپاله ورمن ځني ونيولې او د دوی پاته سري تر ۴۹۰ه پوري په کشمير کي شاهي پوتره (شهزادګان) بلل کېده او کله چې موږ په تاريخ کي د دوی نومونه او يادوني شمېرو نو ئې عدد تر (۲۰) پوري رسېږي[1].

له دې مقامي پاچهانو څخه بله کورنۍ د ترکي خاقان ده چې د چيني نوشتو سره سم دوی له ۶۲۰ م څخه تر ۶۳۰م پوري کابل او ګندهارا او د هندوکش شمالي سيمي ونيولې، په اصل کي هم دوی د دغو سيمو خلک ول چې ترکشاهي کورنۍ ئې بولي، دوی له ساساني پاچهانو سره په ۵۶۹م او ۵۸۹م او ۶۱۶م جنګونه وکړل او تر سغد پوري سيمي د دوی وې.

له ترکشاهانو څخه په تاريخ کي د نيزک او شاد او جبغويه د کورنيو نومونه له ګندهارا او تخارستانه تر بادغيس پوري ياد سوي دي او تګين شاهان هم له دوی څخه ښکاري.

له ۶۵۱ تر ۷۰۹م پوري يوه مشهوره ترکي کورنۍ د نيزک طرخان په نامه د

---

[1] د تفصيل له پاره وګورئ: راجه ترنګيني ۸/ ۳۳۳۰، افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان په تاریخ کي یادېږي چي د دوی مسکوکات ډېر په غزني او د کابل په شمالي سیمو کي پیدا سوي دي او پاچهي ئې تر مرو او بادغیسه رسېده او په ۹۱هـ کال یوه آخرني نیزک قنیبه عربي فاتح سره سخت جنګونه کړي دي.

د دې کورنۍ سکې د نیزک شاه Nycky-mlk په نامه سته چي دغه نوم پوهانو نېکي ملک هم ویلی دئ، خو صحیح به نیچکي – نیزکي وي[1]. په چیني منابعو کي دا نوم نو – سي No-Se دئ چي د کاپیسه پادشاه وو او په ۷۱۹م ئې یو وفد د چین دربار ته واستاوه او داسي ښکاري چي دغه کورنۍ د (۱۰۰هـ) په شاوخوا کي د اسلامي فتوحاتو سره ختمه سوې وي.

هم له دغو ترکشاهانو څخه یوه سکه د تګین خراسان شاه په نامه سته چي په ۷۰۵ یا ۷۲۵م کال وهله سوې ده او دا هغه پاچا دئ چي په چیني نوشتو کي هو – سن – تي کین – شاهي راغلی دئ او دی په ۷۱۹م د کي – پن پاچا سوی وو او ښایي چي د کندهار د ارغنداو په ناوه کي تګین اباد ښار هم ده ودان کړی وي چي اوس وران سوی او نامعلوم دئ.

د بامیان شیران هم د دې عصر مقامي شاهان دي چي په ۹هـ کال د هیون تسنګ د سفر پر وخت هم دلې حکمرانان ول او لومړی شېربامیان د منصور عباسي خلیفه په وخت کي (۱۳۶ – ۱۵۸هـ) مسلمان سو او د ده زوی حسن د ۱۷۶هـ په شاوخوا کي د بامیان حکمران وو، چي په عربي تاریخو کي ئې یادونه سوې ده. دغسي هم په غرجستان (غرستان) کي د شار کورنۍ مقتدر حکمرانان ول، د فریغونیانو کورنۍ په جوزجان کي او آل بانیجور په تخارستان کي او د اندراب او چغانیان امیران د یادولو وړ دي، چي د کوشاني هپتالي یا ترکي کورنیو څخه د اسلام په لمړیو درو پېړیو کي پاته ول.

د روزګان په درهٔ شالي کي د هغه ځای د زاول شاه نوشتې پر ډبرو باندي په یوناني خط او قدیمه دري پاته دي چي په دغه ځای کي د زاول شاهانو حکمراني راښیي او داسي ښکاري چي د کوشانیانو او هپتالیانو تر امپراتورۍ وروسته د دغو کورنیو پاته شهزادګان د مملکت په هره خوا کي د هغو ځایو د شهزادګانو په نامه پاته ول، لکه چي د غزني په جغتو کي د دې ځای د شاه پورویمه شاه الغ یو ډبرلیک په یوناني خط سته او هم د وزیرستان په توچي کي یو بل ډبرلیک سته چي د ګومل بغپور (شهزاده) هلته یو

---

[1] اکتاانتیکوا – هنګري ۱۹۶۹م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی معبد د نوبخت بهار په نامه په ۲۴۹هـ ۸٦۲م جوړ کړی وو. دغه د گومل شهزاده په دري ژبه (ماه شاه) نومېد، چي په سنسکريت ئې نوم چندره بهوپه وو (چندره = ماه + بهوپه = شاه). دا گومل بغپور په سنسکريت نوشته کي کهوجنه پتره يعني د کوشان زوی بلل سوی دئ چي ځان ئې د کوشانيانو له لمسو څخه گاڼه.

په هم دغه ټوچي کي يوه بله ليکلې ډبره هم په يوناني خط پيدا سوې ده چي په ۲۵۱هـ ۸٦۵م يعني تر پخواني ډبرليک درې کاله پس يوه بل کوشان گومل بغپور خاقان خپل هلته يو ساهوسرای (سوداگرخانه) جوړه کړې وه او له دې کورنۍ څخه د لويکانو په نامه د سلطان محمود تر وخته پوري لا هم ډېر مشاهير په گردېز او غزني کي پاته ول چي د سلطان محمود د دربار سياسي خلک او سفيران ول[1].

عربي مؤرخ اليعقوبي يو کابلشاه د خنجل په نامه يادوي، چي د ۱٦۴هـ په شاوخوا کي د المهدي بن منصور عباسي معاصر وو.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور، ويهند، تکسيلا او پنجاب خوا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د سند د سيند له غاړي ويهند څخه شا ته وشړل او د ۲۹۰هـ په شاوخوا کي د کشمير پاچا گوپاله ورمن هم د سوات د پېښور د شمال د مردان مځکي له دوی څخه ونيولې او د دوی پايڅوړ تر ۴۹۰هـ پوري په کشمير کي د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل[2].

په همدې دوره کي د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نپکي ملکا = نپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخي پېژندل سوې ده چي له غزنه څخه لاس ته راغلي دي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايڅوړ به وي.

د هندوکش په شمال کي هم ځيني پاچهان د تگينانو په نامه ول، چي نيزک او شاد او جبغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه او عربي مؤرخان په ۹۱هـ کال د عربي فاتح قتيبه په مقابل کي د نيزک سخت مقاومت په تفصيل سره راوړی دئ.

---

[1] د دغو کورنيو د تشريح له پاره دغه کتابونه وگورئ: افغانستان بعد از اسلام د حبيبي ليک، هفت کتيبهٔ قديم د حبيبي ليک، تاريخ افغانستان دوهم ټوک د کهزاد ليک، يک تحقيق نوين دربارهٔ کابلشاهان، د حبيبي ليک، بقايای حکمرانان کوشانی در افغانستان د حبيبي ليک، هپتاليت او خيونيت په فرانسوي د گيرشمن ليک.

[2] راجه ترنگيني ۸/ ۳۳۳۰ د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ته رجوع وسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باميان شيران هم د دې عصر حکمرانه کورنۍ وه چي تر ۹ هـ وروسته د هيون تسنگ د سفر په وختو کي او بيا ورپسې په ۱٦۴ هـ کال ئې هم حکمراني درلودله او په غور کي هم د سوريانو کهول چي د هغې سيمي ځايي خلک ول حکومت کاوه، چي سوري ماهوي د ۳۵ هـ په شاوخوا کي د حضرت علي معاصر وو او د ۳٦ هـ په شاوخوا کي شنسب د خرنک زوی او د ۱۳۰ هـ په شاوخوا کي امير پولاد او له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴ هـ پوري جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی او د ۱٦۰ هـ په شاوخوا کي امير ناصر د امير کروړ زوی او د ۱۷۰ هـ په شاوخوا کي اميربنجی د نهاران زوی او د ۲۵۳ هـ په شاوخوا کي امير سوري د محمد زوی د دې کهول له قدماوو څخه بلل سوي دي[1] او د غور د پاچهانو کورنۍ هم دې کهول ته منسوب ده.

په دې توگه د افغانستان خلکو د اسلام د پيدايښت په وخت کي د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندي د گڼو اديانو، افکارو او فرهنگو تر منځ تيت و پرک ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چټياتو ککړ وو، خو د خپلي ملي بنې او آزادۍ او فرهنگ سره ئې مينه او علاقه درلوده.

---

[1] د دې کورنۍ تفصيل په افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۱۰۹، او طبقات ناصري او تاريخ فرشته کي وگورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغاني فرهنګ تاریخي مبادي

تر اسلام دمخه او وروسته

دا عنوان د تاریخ له مخي خوندور تحلیل او په زړه پوري شرحه لري. په دې معنا چي موږ ټول هغه فکري او مدني حرکتونه چي د تاریخ په لمنه کي د افغانستان په خاوره کي راغلي دي (افغاني فرهنګ) بولو او دا فرهنګ د افغانستان د تاریخ له لرغونیو وختو یعني د ۱۴۰۰ق م په شاوخوا کي له ویدي دورې څخه شروع او بیا تر هغه وروسته د اوستا په دوره کي یعني د ۱۲۰۰ق م په شاوخوا کي ادامه لري او په دې دوره کي دئ چي آریائي خلک په بلخ کي له بدوي او کوچیتوب له ژونده ښاري ژوند او مدنیت ته رسیږي او زره تشتره (زردشت) په همدې هیواد کي د مزدیسنا د دین او د ژوند د درو بنسټو: "ښه انګېرل، ښه کول، ښه ویل" په تبلیغ خوله پوري کوي او د پیشدادیانو او کیان شاهي کورنۍ د انساني مدنیت په زانګو ښکلي بخدي کي د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هیواد په لمر لوېدیځو سیمو کي د آریایي خلکو هخامنشانو او اشکانیانو او ساسانیانو مدنیتونه منځته راځي او خپل خاص او فرهنګي مبادي په دې سیمو کي هم خپروي څو چي د هخامنشي دورې په پای کي یوناني لوی سکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق م پوري د ایران له لاري پر افغانستان یرغل کوي او دا فتح د یوناني ژبې، ادارې، سیاست، هنر، رسم الخط او نورو فرهنګي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راننه باسي او په ۲۵۰ ق م کال د یودوت په باختر کي د یوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چي د میلادي عصر تر سره ئې دوام وکی او د افغانستان د یوناني و باختري د خاص فرهنګ او مدنیت په جوړښت کي ئې چي لرغوني ویدي او اوستایي ریښې ئې درلودلې څرګنده اغېزه وکړه.

په دوهمه میلادي پېړۍ کي د افغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لویو کوشانیانو د سلسلې بنسټ کښېښود او د بودایي دین په منلو او خپرولو او تبلیغولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې د افغانستان مدنيت او فرهنګ ته يوه خاصه بڼه او مرتبه ورکړه.

د کانيشکا پايتخت په دوبي کې د کابل په شمال کې کاپيسا او په ژمي کې پېښور او ده د مهايانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان او د آمو په شمالي سيمو او هند کې رواج کی او لويه کوشاني شهنشاهي ئې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کې چې تر څلرمي ميلادي پېړۍ پورې ئې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنيت او فرهنګ خاصه بڼه له يوې خوا د زردشتي له پخوانيو وطني عناصرو څخه او له بلې خوا د هندي له بودايي آثارو او يوناني مواريثو څخه جوړه سوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دې وروستيو وختو کې د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کيندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرګندېږي چې کوشانيانو د دې هيواد د خاصو افکارو او فرهنګ په پيدايښت کې چې وروسته ورته د ګريکو بوديک په نامه يوه خاصه افغاني دوره ويل کېدای سي څرګندي کارنامې پای ته رسولي دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي موسيوفوشه کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللي او وايي: د دې دورې د ستوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېرې آسانۍ بېلېدای سي، که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا د مذهبي ودانيو سره بيان کړو بايد ووايو چې د آشوکا سبک (په فرانسه کې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د ستوپو رومي سبک او د کانيشکا سبک د ګوتيک سبک دئ چې په فرانسه کې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پورې موجود وو. د آشوکا ستوپې د ايران فلات ته هيڅ وخت نه دي راغلي، خو د کانيشکا او د هغه پر ځای ناستو پاچهانو ستوپې په ډېرې آسانۍ سره هند ته لار موندلې ده او حتی د کوشان امپراتور د نوي پايتخت پوروشاپوره (اوسني پېښور) جنوب شرقي خوا ته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دئ.

دې بودتون څو واره اور اخيستی وو او اوس يوه کنډواله ده. خو موږ د چيني مسافرانو د يادداشتو د لوستلو په نتيجه کې وکولای سوه اصلي خطونه ئې وپېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کې د معجزې په توګه د بودايي له مقدسو شيانو څخه يو شی چې د کانيشکا تصوير او لاسليک ورباندي ستهراپاته او کشف سوی دئ.

آلماني دکتر هرمان ګويتزچې د هند په باره کې د څېړنو استاد دی د کوشاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورې د هنر په باب کې وايي: يوناني هنر په هندي هنر و د شکل په بدلون شروع وکړه او د ګندهارا بڼه ئې وموندله، خو ډېر څېړونکي په دې عقيده دي چې نوموړی سبک بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وباله سي بلکې دا د آريانا د شرق (يعني افغانستان) د هغه طرز پراختيا ده چې د جنوب شرق د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندي خپور سوی دئ او په دې ډول په کشمير کې د ګوپتا تر دورې (۳ – ۴ ميلادي پېړۍ) پوري لکه چې دهروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرګندېږي يو ښځي خالص هنر پر ځای پاته سو او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يووړه او هند ته ئې تازه عناصر راوستل چې نور ئې نو په غربي ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پوري تړلی وو (ميراث ايران: ۱۵۳).

د کوشاني دورې کلتور او تمدن او هنر د خپل بشپړتوب او انحطاط مرتبې تېري کړې او د اسلامي دورې تر شروع او د عربو د لښکرو تر نفوذ پوري راورسېدل چې بيا ئې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ٦٥٠م په شاوخوا کې خپل ځای يو بل ګډ مدنيت او فرهنګ ته پرېښو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنګ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چې د قبل الاسلام په پخواني مدنيت او فرهنګ کې ورګډ سوه هغو ته ئې ښځي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بيا دوی د همدې خراسان او افغانستان له خاوري څخه د شمال او لمرختو خوا ته تر چين او هند پوري خپاره سول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافي اقليم او وضع له مخي بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کې د ګډو سوو فرهنګو د پيدايښت ځای وباله سي او له همدې جهته پروفيسور تاينبي د تاريخ انګرېز فيلسوف پخپل نوي کتاب کې چې (د اکسوس او جمنا تر منځ) نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره يو -Round About يعني د فرهنګو د انشعاب ټکی او د تشعشع مرکز او څلورلاری وو، چې د څو زرو کالو په تېرېدو ئې څه چې ئې پخپله درلوده او څه چې له دباندې ورته رارسېدلي ول خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراء النهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

د اسلام د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ څلرمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کې د عربي برياليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

رارسېدلي ول او همدا وخت دئ چي افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه کي د اسلامي بريالیو عسکرو او د عربي نوي دین او افکارو او ثقافت او ژبي د تېرېدو لاره وگرزېده او دا ټول فرهنگي مهم عناصر په افغانستان کي دوې پېړۍ د پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بنې سره گډ سوه او بیا په گډه د (سند) د مهران تر څنډو پوري پر مخ ولاړه او دا مطلب له هغي لیکني څخه ثابتېږي چي په عربي او سنسکریت ژبو پر یوه ډبره لیکل سوې او دا ډبره د شمالي وزیرستان په توچي کي لاس ته راغلې ده چي د لیکني نېټه ئې د (۲۴۳هـ = ۸۵۷م) د جمادی الاولی میاشت ده.

د توچي ناوه له غزني او گردېز څخه د هند خوا ته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لاره وه او معلومه ده چي اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ = ۸۱۵م) په شاوخوا کي هغه ځای ته رسېدلی وو.

اسلامي فرهنگ خاص عربي عناصر درلوده چي د خلفاء راشدینو او امویانو په وختو کي پر همهغو خالصو عربي مبادیو باندي بنا سوی وو او مهم اجزا ئې داسي ول: خالص عربي عنعنات او د ود و دستور، او د قرآن او د اسلام د حضرت پیغمبر ښوونې چي توحید او ښه اخلاق او د افرادو او ټولني اجتماعي فرایض ئې څرگندول. دریم هغه نوی عناصر چي مسلمانانو د مصر او روم او پارس او خراسان څخه د لښکرکښیو او سوداگریو او ادبي او فرهنگي روابطو په ترڅ کي اخیستي ول او په تېره بیا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چي د امویانو د واک کمبله ټوله سوه او خراسانیانو په بغداد کي د آل عباس خلافت جوړ کی او له دې انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنگ ځانته نوې ښه وموندله او د عباسیانو د دورې په مدنیت او فرهنگ کي ډېر خراساني عناصر ننوتل او ډېر ژر ئې په ډېر قوت د خراسان ټولو فرهنگي او فکري او عقلي مبادیو ته په عربي ثقافت کي ځای ورکی.

دا وخت په افغانستان کي یو خاص اسلامي افغاني فرهنگ تشکیل سو، یعني تر اسلام د دمخه دورو د فرهنگ پر پخوانیو مبادیو اوس یوه نوې مبدا زیاته سوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چي د افغانستان له هیواده د مدنیتو د یوې گذرگاه په توگه د هند او ماوراء النهر او چین خوا ته هم تېره سوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنگ یوه خاصه ښه موندلې وه په دې معنا چي خراسانیانو د خپلو فرهنگي پخوانیو عنعناتو سره سره د اسلامي مدنیت مبادي هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

منلي ول، دې خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي او اجتماعي او اداري او علمي مرکزو ته په تېره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنګي برخو کې ئې ښه ځرګند فعاليت وکی. د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنګ په زانګو کې روزل سوی وو په عباسي هيواد کې د ادارې او علم او فرهنګ واګې په لاس کې ونيولې او د دې خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو رونق وموند او د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات او زرنج او بلخ او بست او بغشور او نورو پوري د اسلامي علومو او افکارو او فرهنګ د روزني ځايونه وګرځېده، ډېر خراساني موالي عربي کورنيو ته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه ئې د عربو دنيا ته نقل کړه او د خراساني او عجمي فرهنګ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هيواد په نورو ښارو کې تر دې درجې وه چې ځينو خلفاوو خراساني ښځي په نکاح کړې او د بغداد د ځو تنو غښتلو خلفاوو مندي له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنګ چې په همدې افغاني ښارو او خراسان کې روزل سوی وو دوني وده وموندله او دومره لوړ سو چې حتی عربي ژبو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپلي ژبي ته ور ننه ايستل او څنګه چې خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لاري پروت وو نو له غربه شرق ته او له شرقه غرب ته د افکارو د انتقال ځای وګرځېد، مثلاً ابن نديم د سمنيه (بودائيانو) او د هغو د پېشوا بوذاسف د حالاتو د بيانولو په وخت کې له يوه کتابه نقل کوي چې هغه يوه خراساني ليکلی وو او له دې څخه هم ځرګندېږي خراسانيان او د افغانستان او د هغه د ګاونډيو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړلو وسيله وه. ځکه نو بايد په لنډه توګه وويل سي چې زموږ په دې هيواد کې تل افغاني فرهنګ موجود وو که څه هم د زمانې په تېرېدو سره ئې بڼې او صبغې تغير کړی دئ خو د دې ګذرګاه افکارو او اندېښنو او مدنيت تل خپل افغاني هويت تشخص ساتلی دئ (د دې مخ مربوطي نقشې ته دي رجوع وسي، ۳۶ لمبر).

مأخذونه:

افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک، آريانا انتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دوهم ټوک، تاريخ افغانستان (د سرپرسي سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتهي کتيبې (د ستين کونو)، مادر زبان دری.

(c) ketabton.com: The Digital Library

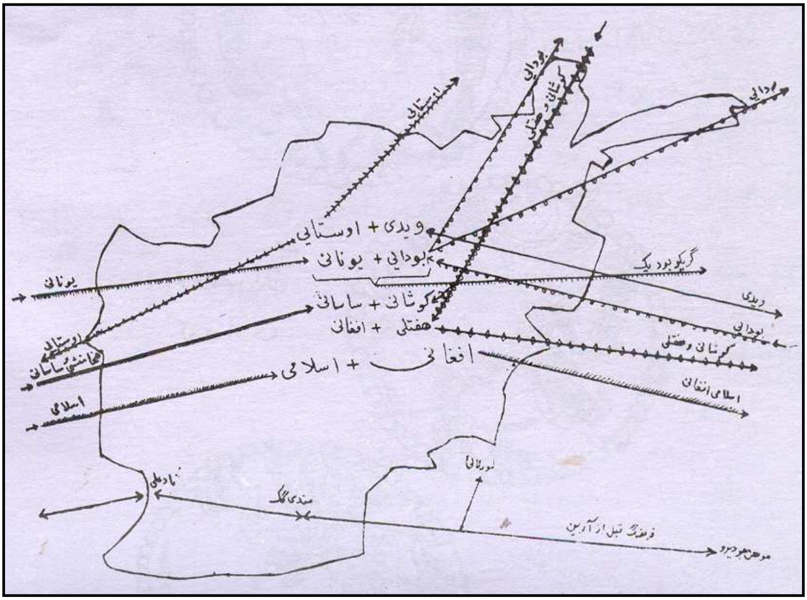

له ډېر پخوا څخه د اسلام تر نشره پورې د افغانستان څخه او افغانستان ته د فرهنګ څپې

۳۶ -لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان او ایران تاریخي سنې

د بخدي پیشدادي لرغونې دوره

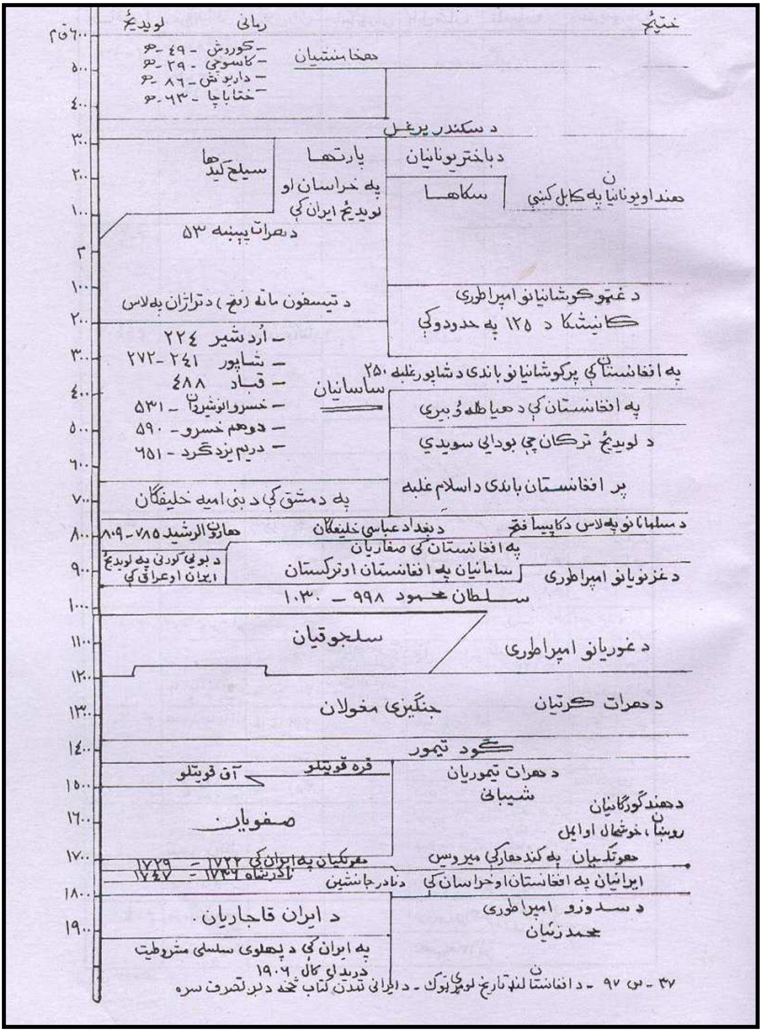

۳۷ – لمبر جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د حکمدارانو په هکله د سنواتو مقایسوي څرګندونه د اسلام د ظهور په حدود

سالها	دغرنی لویکان	رتبیلان زابل	دبامیان زمویان	کابل شان	تگینیان	دغور سوریان
۱۰۰-م	شیر وگرگ ۱۰۰-م			برهمتگین		
	لویک نوسر ۱۹۰-م					
۲۰۰-م						
				شصت پشت (البیرونی)		
۳۰۰-م						
۴۰۰-م		فیروز بن کنایر؟		کنک		
				خودوبه کله		
				سپالپتی		
۵۰۰-م				پدمنه		
				وکه او یوا		
					تونکیه بانو	
۱-هـ		رتبیل ۳۰هـ		کابلشاه ۳۶هـ	نادرشاه ۹هـ	ماهوی اکبر ۳۳هـ
		″ ۶۰هـ		کابلشاه ۲۶هـ	تیزک ۳۱هـ	? ۳۶هـ
		″ منتظم ۱۰۰هـ			? ۸۰هـ	
۱۰۰-هـ	وکوین ۱۰۰هـ	رتبیل پیروز ۱۲۰			تیزک معاصر ابومسلم ۱۳۰هـ	امیر پولاد ۱۳۰هـ
		″ ″ ۱۶۳	شبیر معاصر منصور و مسلم	نجل ۱۶۲هـ	تگین او وگونک ۱۳۳هـ	امیر کروړ ۱۳۹هـ
	خانان (ملاخان) ۳۰۴هـ	″ ″ ۲۰۰	حسن بن کبیر ۱۲۶هـ			امیر ناصر ۱۶۰هـ
۲۰۰-هـ	محمد بن خانان	″ ″ ۲۳۰		لگتورمان ۲۰۰هـ		امیر یحیی ۱۷۰هـ
		″ ″ ۲۵۰		کملر ۲۵۰هـ		
	افلح بن محمد ۲۸۰هـ	″ ″ ۲۵۸		سامند ۲۸۰هـ کملو ۲۹۱هـ		امیر سوری ۲۵۲هـ
۳۰۰-هـ				لحجیم ۳۲۰هـ	الپ ته ۳۲۲هـ اسمایل ۳۵۵هـ	
	منصور بن افلح			جیپال ۳۵۰هـ	بوتگین ۳۶۵هـ مرتگین ۳۶۷هـ	
	ابوعلی (ابوبکر)			انندپاله ۳۶۲هـ	سبکتگین ۳۶۶هـ	
۴۰۰-م	مرسل بن منصور ۴۰۰هـ			تروجیه پاله ۴۱۱هـ	ترینگین زابل او غزنی ۳۷۰هـ	
	سعد بن مرسل ۵۵۰			بهیم پاله ۴۱۷هـ		

۳۸ – لمبر جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه:

افغانستان ته د اسلام راتګ

او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدا ايښت څخه لا د يوې پېړۍ څلرمه برخه تېره سوې نه وه او ستر خليفه حضرت عمر د اسلامي خلافت پر مسند ناست وو، چې د عربو زړه ور او جهان نيوونکی لښکر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له پښو واچوله او ساساني وروستنی پاچا دريم يزدګرد د جلولا تر جګړې (۱٦هـ کال) او د نهاوند تر جنګ (۲۰هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراء النهر له خاقان څخه ئې مرسته وغوښتله خو څه کومک ئې و نه ليد.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدګرد پسې وګوماره او احنف د خراسان مځکه په روغه ونيوله. دا وخت د افغانستان د لمر لوېديځو سيمو او غور ساتندوی په مرو کې ماهوی سوري وو، چې د فردوسي او طبري په قول د خراسان حکمران ګڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په يزدګرد پسې وو او يزدګرد په مرو کې ماهوی سوري ته پناه يووړه نو ماهوی د ماورای آمويه د حکمدارانو سره د يزدګرد د روابطو د ټينګېدو څخه وبېرېده او يزدګرد ئې د يوه ژرندګړي په لاس وواژه (۳۱ هـ – ٦۵۱م) او خپله حکمراني ئې د فردوسي په قول تر بلخ او هرات او بخارا پوري پراخه کړه او د ده د لښکر سپه سالار کرسيون بخارا ونيوه او دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دئ. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون ها خوا ته وشاړه او د ژوند تر پايه د مروالرود په څلور فرسنګۍ کې ئې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکمداري کوله، مګر د ماهوی د ماتي سره د سوري اميرانو کهول له منځه ولاړ، چې وروسته به ئې مفصل ذکر راسي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په قول د خراسان تر دروازو

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبسین (د طبس تر کلا او د کرین تر کلا) پوري رسېدلی وو چي د افغانستان د اوسني گرمسیر په غربي سرحد پوري نښتی دئ او د هغه لښکر مشر عبدالله د بدیل خزاعي زوی وو.

د فاروقي عهد په پای کي (۲۲ – ۲۳هـ کال) د عربو د لښکریوې برخي د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نیولو وروسته پر سجستان (سیستان) باندي هم یرغل وکی او د سیستان ساتندوی د زرنگ (معرب ئې زرنج) په ښار کي چي د سیستان مرکز وو ځان کلابند کی، مگر څنگه چي د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پوري پر مخ ولاړ، نو ځکه د زرنگ ساتندوی روغه وکړه، او زرنگ د مسلمانانو لاس ته ورغی او هغه لښکر چي له سیستانه د شرق خوا ته پر مخ تللی وو، د ارغنداو په ناوه کي د رتبیل د لښکر سره (چي دمخه ئې یادونه سوې ده) ونښت او هغه ئې وواږه، چي البلاذري ئې د هیواد ارتوالی د (هیاطله) په نامه تر هراته یادوي (۲۴هـ – ۶۳۳م).

عثماني خلافت

(۲۵ – ۳۵هـ)

په عثماني وخت کي تر (۲۵هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کي پر مخ ولاړه او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله ورسېد او دا ښار ئې کلابند کی او تر سختي جگړې وروسته ئې ونیو خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر تگ وروسته بیا د خپلواکۍ بیرغ پورته کی او تر نورو پنځو کالو پوري ئې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندي خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قیس زوی په مرو کي تر هراته او خبیب د قرة الیربوعي زوی په بلخ او تخارستان کي او عبدالله د عمیر لیثي زوی په سیستان کي حکمرانان ول، چي په ټول افغانستان کي د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا شروع سوه، خو په کابل کي د سیستان حکمران یاغیان له منځه یووړه او کابل ئې بیا ونیو او مجاشع د مسعود زوی چي د کرمان حکمدار وو د قفص (د کوچ = کفچ او اوسني کوچي) قبیلو او د افغانستان د جنوب د گرمسیر د بلوڅو سره ونښت او تر خونړیو جگړو وروسته ئې هغه تابع کړه (د ۲۹هـ = ۶۴۹م شاوخوا). د شمالي له خوا هم احنف د قیس زوی او د هغه ملگرو (تر ۳۲ هـ = ۶۵۳ع) کال پوري ټول بلخ او تخارستان تر سمنگان پوري له

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاغیانو پاک کی او ډېره موده ئې په بلخ او مرو الرود او گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولایاتو) کي جگړې وکړې او په همدې کال ئې د مروالرود د محلي شهزاده بازان سره چي د دېرش زره لښکر په ملاتړ جنگېده په قصر احنف کي جگړه وکړه او هغه ئې له منځه یووړ او هم خالد د عبدالله زوی هرات او بادغیس او غور او خراسان ونیول او د سرخس محلي ساتندوی راذویه پناه وغوښته او د هرات او بادغیس او فوشنج د اسلامي حکمدار سره تر جزئې او یو میلیون درهمو منلو وروسته ئې روغه وکړه او هم په (۳۲هـ) کال کي هراتي قارن د څلوېښتو زرو تنو سره د عربو پر خلاف پورته سو، خو دا سړی هم د نیشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جگړو وروسته پر سر وټکول سو.

د (۳۰هـ = ٦٥۰م) کال په شاوخوا کي د خلیفه له خوا ربیع د زیاد زوی سیستان ته راغی او د پهره (فهرج)، زالق (جالق) تر نیولو وروسته تر هلمند پوریووت او د زرنج درې میلۍ ته ئې په (زوشت) کي سخته جگړه وکړه او د سیستان ساتندوی یا دهقان اپرویز (یا ایران د رستم زوی) د روغي له لاري ور وړاندي سو، او زرنج ئې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربیع پر مخ ولاړ او د سنا رود او قرنین پوري ئې د رستم د آس آخورو ونیول او همداسي تر خواش (خاشرود) او بست پوري ورسېد، مگر سیستانیان تر هغه وخته تابع ول چي ربیع هلته وو، دوه کاله وروسته چي له هغه ځایه ووت، د سیستان خلک بیا وښورېدل او د ربیع نایب چي په زرنج کي وو له هغه ځایه دباندي وشاړه، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پیغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه یو تن چي عبدالرحمن رضي الله عنه د سمره زوی نومېد د حسن بصري او ډېرو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو او ده په (۳۳هـ = ٦٥۳م) کال کي هغه ښار بند کی او د هغه ځای ساتندوی اپرویز (ایران) اطاعت ته غاړه کښېښووه او دوه ملیونه درهمه او دوه زره نابالغه مریان ئې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو لاس پوري کی، خو په دې کي وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سیستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلي خوا امیر د احمر زوی په زرنج کي پرېښوو او پخپله د بصرې خوا ته ولاړ، دا وخت د سیستان خلکو بیا د عبدالرحمن له غیابه گټه واخیسته او پر امیر ئې بلوا وکړه او دی ئې له هغه ځایه وشاړه او په دې توگه سیستانیانو بیا وکولای سوه چي د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ څخه خپلي غاړي وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د علي رضي الله عنه د خلافت وخت

(۳۵ – ۴۰هـ)

حضرت علي رضي الله عنه په خپل خلافت کي عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سيستان حاکم وټاکه او په (۳٦هـ = ٦۵٦م) کال ئې سيستان ته واستاوه، چي دا سړی په يوه جګړه کي چي د حسکه بن عتاب سره ئې وکړه ووژل سو او عبدالله د عباس زوی چي د بصرې والي وو څلور زره تنه لښکر د ربعي بن کاس عنبري په مشرتوب د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي بن عتاب ئې وواژه او سيستان ئې ونيو او د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتوب تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پوري پر مخ ولاړه.

شلو زرو قيقانانو سخته جګړه وکړه او تر خونړيو جګړو او کلابندۍ وروسته په داسي حال کي چي په زرو تنه ئې د مسلمانانو په لاس کي بنديان ول نور تيت او پرک سول (۳۸ هـ = ٦۵۸م کال) په ۳٦هـ کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتوب د سيستان او ارغنداو د ناوې له لاري پر مخ ولاړ او کابل ئې ونيو، په دې جګړه کي پخپله کابلشاه ګډون درلود، خو په پای کي ئې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي رضي الله عنه د خلافت په وخت کي د مرو ساتندوی ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه ئې کښېښووه، حضرت علي رضي الله عنه ده ته فرمان ورکی چي: د خراسان دهقانان او ده سالاران دي ده ته جزيه ورکي، خو خراسانيانو بلوا وکړه څو چي جعده د هبيرهٔ مخزومي زوی (چي مور ئې هاني د ابو طالب لور وه) د دوی د سرکوبۍ له پاره راغی، مګر دې سړي هم خراسان فتح نه کړای سو.

اموي دوره

(۴۱ – ۱۳۲هـ)

په (۴۰هـ = ٦٦۰ع) کال چي حضرت معاويه د ابو سفيان زوی د حجاز له بني اميه څخه پر اسلامي هيواد بری وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواوو ته پر دوو جبهو راوخوځاوه، په شمالي جبهه کي د هرات خوا ته قيس بن الهيثم سلمی بادغيس او فوشنج ونيول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې وران کې او د ده تر لاس لاندې حاکم عطا خشک د بلخ پر درو سیندو ئې درې پلونه جوړ کړه، چې د عطا په پلو مشهور ول او تر هغه وروسته تر ۴۵ هـ = ٦٦٥ع کال پورې د بلخ په شاوخوا کې عبدالله د خازم زوی او په هرات او بادغیس او فوشنج او قادس کې نافع د خالد زوی او په تالقان او فاریاب او مروالرود کې قیس د الهیثم زوی او په مرو کې امیر د احمر زوی او د خراسان په نورو برخو کې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران ول او په ۵۱ هـ = ٦٧۱ع) کال چې ربیع د زیاد حارثي زوی د خراسان والي سو، پنځوس زره عرب ئې د آمو پر دې غاړه میشته کړه او تر هغه وروسته سعید د عثمان رضي الله عنه زوی د خراسان والي وټاکه سو، چې د عربو لښکر ئې د لومړي ځل له پاره د آمو پورې غاړې ته وخوځول او تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران سو چې د معاویه تر مړیني پورې همدلته وو.

د معاویه تر مړیني وروسته د یزید له خوا اسلم د زیاد زوی د خراسان په امیرۍ وګومارل سو او ده د یزید تر مړیني وروسته مهلب د خراسان امیر کې، خو چې دی له دې ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړه، ځکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو او تالقان او ګوزګان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري وموندله. خو په دې وخت کې د عربو مشرانو تر منځ شخړه پېښه سوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او پخپله ده په هرات کې بني ربیعه او بني تمیم کلابند کړه او تر یوه کال جګړې وروسته چې اته زره تنه ووژل سوه هرات ئې په زور ونیو او خپل زوی ته ئې وسپاره (تر ٦۴ هـ = ٦٨٣م وروسته). عبدالله د خازم زوی د عبدالملک اموي تر وختو پورې په خراسان کې پاته سو او په (۷۲هـ = ٦٩۱م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وګومارل سو چې عبدالله ووژني، ده د عبدالله سر پرې کې او پر خراسان مسلط سو، مګر په (۷۸ هـ = ٦٩۷م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپاره سو او مهلب تر مروالرود راتېر سو تر بلخه پر مخ ولاړ او له هغه ځایه تر آمو پورې ووت او تر دوو کالو پورې په ماوراءالنهر کې په جګړه بوخت وو او بیا بیرته بلخ ته راوګرزېد.

په ۸۲هـ کال چې مهلب د مروالرود په زاغول کې مړ سو حجاج د ده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانۍ وګوماره او تر هغه وروسته ئې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امیر وو او ده په ۸۵ هـ = ۷۰۳م کال بادغیس ونیو، او په ۸٦ هـ = ۷۰۵ع کال د عربو نامتو بریالی قتیبه د مسلم زوی له سیستانه راوګرځېد او حجاج خلیفه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالملک ته واسطه سو ځو چي قتیبه ئې د خراسان حکمران وټاکه، قتیبه مرو ته راغی او له هغه ځایه ئې بلخ او تالقان او تخارستان فتح کړه او له بلخ څخه ئې ډېر مریان ونیول او تر هغه وروسته ئې په ماوراء النهر کي په خپلو فتوحاتو لاس پوري کی. قتیبه خراسان او تخارستان او بلخ د خپلو لویو لښکري سوقیاتو مرکز وټاکه او هر وخت چي د ماوراء النهر له پرله پسې یرغلو څخه راګرځېد په بلخ او مرو او خراسان کي ئې خپل قوت نوی کاوه (۸٦ تر ۹٦هـ پوري) قتیبه کلک او کروړ سړی وو، چي د خراسان په ولایت کي ئې د تخارستان تر پایه پوري ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکر په واسطه له پښو واچول او پر سر ئې وټکول، د افغانستان د شمالي سیمو له مدافعینو څخه یو هم بادغیسی نېزک دئ چي د تخارستان د ییغو امیر له خوا حکمران وو (۸۴هـ). دی څه وخت د آمویه د دواړو غاړو په فتوحاتو کي د قتیبه ملګری وو خو چي د بلخ نوبهار ته ورسېد د خپلواکۍ بیرغ ئې پورته کی او د بلخ او مروالرود او تالقان او پاریاب (اوسنۍ میمنه) او ګوزګانان (اوسنی سرپل) خلک ئې د قتیبه پر خلاف پر ځان راټول کړه او له کابلشاه څخه ئې هم د مرستي وعده واخیسته.

قتیبه د دابل کال (۹۱هـ) په پسرلي کي له بلخ څخه پر تخارستان یرغل وکی او په تالقان کي ئې د نېزک د لښکر سره جګړه وکړه، نېزک ماته وکړه او قتیبه د ده لښکر پوپنا کی او د نیزک ملګري ئې تر څلورو فرسخو پوري په دار وځړول، او د نیزک دوه زامن ئې ووژل، پخپله نېزک په بغلان کي خپل مرکز ته راغی او قتیبه سمنګان ونیو او تر دوو میاشتو ئې نیزک په (دژکزر) کي کلابند کی، خو وئې نه نیولای سو، ځو چي په پای کي ئې سلیم نامی د روغي له پاره نېزک ته ولېږه او نېزک ئې په بې ځایه وعدو قتیبه ته بوت، خو قتیبه نېزک او د ده دوه ورېرونه سول او عثمان سره له ۱۲ زرو ملګرو ووژل او په دې توګه ئې د افغانستان ټول شمالي ولایات له اغتشاشه پاک کړه (۹۱ هـ = ۷۰۹م). خو قتیبه د اموي سلطنت د مرکز او ولید بن عبدالملک مخالف سو او په خراسان کي ئې په بغاوت لاس پوري کی. اموي دربار تر ډېر زیار وروسته دی د خپل لښکر د یوه مشر وکیع نامي په واسطه وواژه (۹٦ هـ = ۷۱۴م) تر قتیبه وروسته تر ډېري مودې پوري څه مهمه پېښه و نه سوه، خو خلګ تل د بني امیه مخالف ول او غوښتل ئې چي خلافت بېرته آل رسالت ته په لاس ورسي، څنګه چي بني امیه د بني هاشم او د امامت له کورنۍ سره دښمني درلوده، ځکه نو حضرت یحیی د زید زوی (د علي ﷺ له اولادې) له کوفې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځځه د بلخ په نیت راوخوځېد، د بلخ امیر چي د اموي دربار ګومارلی سړی او نوم ئې عقیل د مفضل زوی وو دی ونیو او بندي ئې کی، خو په دې وخت کي (۱۰۵هـ = ۷۲۳ع) اموي هشام مړ سو، او ولید د یزید زوی د خراسان امیر نصر سیار ته لیک واستاوه چي یحیی ایله کي، مګر یحیی تر ایله کېدو وروسته په ګوزګانان کي د اویا تنو سره د اموي ګومارل سوو کسانو په لاس کښېووت او تر یوې سختي جګړې وروسته شهید سو (د ۱۲۵هـ د برات میاشت) او د ده مړی د ابو مسلم تر منځ ته راتلو پوري په دار وو.

د (۱۰۷هـ = ۷۲۵ع) تر شاوخوا پوري له نورو پېښو ځځه په غور او غرجستان کي د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختګ او د غرجستان د محلي حکمدار (نمرون) او د غور د خلکو سره د ده جګړه وه، چي په دې جګړه کي د دې سیمي ښور ښت آرام او نمرون ئې د اسلام په دین کي داخل کی.

خو په جنوبي جبهه کي:

په (۴۳ هـ = ٦٦٣ع) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل له پاره د سیستان د حکمدار په حیث راواستاوه او نوموړی تر ۴۴هـ کال پوري د دې سیمي ټولي ناآرامۍ آرامي کړې او تر هغه وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او داور (هلمند پر غاړه زمینداور) او رخج (اراخوزیا، د ارغنداو د ناوې) خوا ته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمینداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چي سترګي ئې د یاقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړه سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ او دا ښار ئې تر کلابندۍ وروسته د منجنیق د ډبرو په ویشتو ونیو او تر څه مودې هلته پاته سو. په دې جګړو کي په ۴۴هـ کال یو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تمیم د اسید زوی (او په بل روایت ابو قتادة العدوی) په کابل کي شهید سو، چي قبر ئې په کابل کي مشهور دئ.

په همدې کال ابن سمره یو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوی په مشرتوب شرقي ولایاتو ته وګوماره، مهلب له کابله پېښور ته پر مخ ولاړ او کابلشاه ئې چي په لارکي ئې د اوو ژنده پیلو په قوت (چي د هر پیل سره څلور زره سپاره ول) شخصاً دفاع کوله مات کی او بنه او لاهور ئې د سند د سیند راسته غاړې ته د مردان په ناوه کي ونیول، بیا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالارۍ په منصب سرلوړی کی او ده د سند ها

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاړي ته ګام واخیست او تر ملتان تېر سو، قندابیل (ګندهابهیل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کي د قصدار په پنځه فرسخي کي پروت دئ) او قیقان (کلات) ئې ونیول او دا د خیبر ها خوا ته د کابل له لاري د عربو لومړی لښکرکښي وه.

په ۴٦ هـ کال ربیع الحارثي د سیستان والي سو او په ۴٦ هـ کي ئې پر بست او رخج (رخذ) یرغل وکی او د رتبیل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت، او هغه ئې مات کی. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سیستان کي د خراج او محاسبې دېوان جوړ کی او دا هیواد ئې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندي راووست، تر هغه وروسته په ۵۱ هـ = ٦۷۱ ع کي عبدالله د ابي بکرة زوی سیستان ته راغی او د هغه ځای د ګبرګانو (زردشتیانو) سره ونښت او بیا تر بست او رخج او کابل پوري پر مخ ولاړ او د رتبیل سره ئې جګړه وکړه او په دوه ملیونه درهمه ئې ورسره روغه وکړه او رتبیل ورتسلیم سو، دی بیرته سیستان ته ولاړ.

په ۵۹ هـ = ٦۷۹ ع کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان حکمران وټاکل سو، دی هم له هلمنده تېر او تر کندهار او کابله ورسېد او دا عباد د معاویه د وختو تر پایه د سیستان حکمران وو، هغه وخت چي یزید د شاهۍ پر تخت کښېنوست عباد د ۲۰ ملیونه درهمو او نورو مالو سره چي د کابل له غنایمو څخه ئې د سیستان په خزانه کي راټول کړي ول، بصرې ته ولاړ او د ٦۲ هـ = ٦۸۱ ع کال په لومړیو میاشتو کي یزید د زیاد زوی د سیستان په امیرۍ او ابو عبیده د زیاد زوی ئې په سپاه سالارۍ وګومارل سوه او سیستان ته راغله، په دې وخت کي بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي ګومارل سوو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د بیرته اخیستلو له پاره پاڅېدل، یزید او ابو عبیده پر کابل یرغل وکی خو د ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله یزید د ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو او سپه سالار ابو عبیده په کابل کي بندي سو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور ئې عمر د سیستان د تنظیم له پاره راغله او د عربو هر یو سردار د افغانستان د یوې یوې غربي ناحیې واګي په لاس کي واخیستلې او هغه وخت چي مروان الحکم په شام کي د اموي پاچهۍ پر تخت کښېنوست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی ئې چي د پلار او نیکه څخه ئې د سیستان په چارو کي تجربه درلوده د سیستان حکمران کی او ده تر ٦۴ هـ وروسته په سیستان کي د طلحه لښکر راغونډ کی او څنګه چي د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو له اطاعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه غاړه غړولې وه نو د بست او کابل خوا ته ئې مخه کړه او د زابل د پاچا رتبیل سره بیا ونښت او هغه ئې مات کی او د کابل او زابل تر نیولو وروسته د ډېرو ولجو او زیاتو مریانو سره سیستان ته راوګرځېد او دی تر ۷۲ هـ = ۶۹۲ع کال او اموي عبدالملک تر وختو پوري په سیستان کي امیر پاته سو، ځو چي عبدالملک په همدې کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلي خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده په ۷۴هـ کال پر بست یرغل وکی او د زابل د پاچا رتبیل سره ئې جګړه وکړه او دی ئې په یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو مجبور کی او هم ئې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، په ۷۵ هـ = ۶۹۴م کال کي عبدالملک اموي عبدالله د سیستان له امیرۍ څخه معزول کی او د ده پر ځای ئې موسی د طلحه زوی واستاوه، خو څنګه چي د سیستان چاري ګډي وډي سوي، بیا همهغه عبیدالله د ابي بکره زوی (عبیده بن بکره) چي د سیستان په چارو ښه خبر وو د نیمروز چارو ته وګومارل سو. ده په ۷۸هـ کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په سپه سالارۍ سیستان ته راووست او د زرنج ښار ئې ونیو او د بکوا د دښت له لاري ئې پر بست او زابل او کابل یرغل وکی، خو رتبیل دا لښکر له منځه یووی او د جیش الفنا په نامه یاد سو، او عبیدالله ئې د ۷۰۰ زرو درهمو په ورکولو مجبور کی او روغه ئې ورسره وکړه (۷۹هـ). څنګه چي عبیدالله د دې ماتي له ویره په بست کي مړ سو نو د ده زوی بوبر دعه د رتبیل سره ونښت او له هغه څخه ئې ۷۰۰ زره درهمه واخیسته او سیستان ته ولاړ او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواویس) د عبدالرحمن بن اشعث په امیري په ۸۰ هـ = ۷۰۰م کال سیستان ته راولېږل.

عبدالرحمن چي سیستان ته راورسېد، د خوارجو ستر سالار همیان د عدی زوی د غښتلي لښکر سره په سیستان کي له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات سو او عبدالرحمن د خوارجو زیات مشران ووژل او بیا ئې پر بست حمله وکړه او تر هغه وروسته ئې د زابل د رتبیل سره سخت جنګ وکی او د زیاتو اولجو سره سیستان ته ولاړ او څنګه چي عبدالرحمن ته په سیستان او زابل او کابل او سند کي لوی قوت په لاس ورغی نو یاغي سو او د حجاج سره د جنګ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲هـ). خو ماته ئې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغی، په دې وخت کي حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیک واستاوه او هغه مفضل د لوی لښکر سره د عبدالرحمن د سرکوټلو له پاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګوماره، عبدالرحمن له سيستان څخه د بست خوا ته پر شا سو، او د مفضل لښکر وروپسې ولاړ او د بست او رخد تر منځ ئې سخته جګړه وکړه، عبدالرحمن مات سو او د زابلستان رتبيل ته ئې پناه يووړه، خو حجاج، عماره بن تميم رتبيل ته استازی واستاوه او ټول مالي تکليفونه ئې هغه ته وبخښل او د تل له پاره ئې د دوستۍ وعده ورکړه. رتبيل عبدالرحمن او د هغه ملګری ابوالعنبر ئې ونيول او غوښتل ئې چي د حجاج استازي ته ئې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه راواچول او مړه سول. دا پېښې د کندهار د ارغنداو د ناوې په رخج (رخد) کي تر (۸۴ – ۸۵هـ) کال پوري پېښې سوې.

تر دې وروسته په ۸٦ هـ = ۷۰۵ع کال مسمع د مالک زوی سيستان ته وګومارل سو، ده د ابو خلده خارجي سره جګړې وکړې او هغه ئې ونيو، خو څنګه چي مسمع په همدې کال مړ سو د ده پر ځای قتيبه د مسلم زوی راغی او چي قتيبه شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی ئې په سيستان کي پرېښوو، ده په ۸۸ هـ = ۷۰٦ع کال په بست کي د رتبيل سره جګړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (د قتيبه ورور) همدغه کار تکرار کی او په اته سوه زره درهمه ئې روغه وکړه، څو کاله وروسته په ۹۴هـ کي قتيبه د مسلم زوی له خراسانه سيستان ته مخه وکړه او رتبيل له ده څخه وبېرېد او د کاله ئې يو ميليون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر ۱۰۸هـ = ۷۲٦ع کال پوري يو شمېر کسان د سيستان په اميرۍ وټاکل سوه خو تر سيستان پر مخ نه ولاړه، د هشام اموي په وخت کي اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغی، دی په ۱۰۹هـ کال له سيستانه ووت او د زابلي رتبيل سره ئې سختي جګړې وکړې، چي په هغو کي پخپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل سوه او تر هغه وروسته په سيستان کي د عربي قبيلو تر منځ نزاع ولوېده او تر ۱۳۰هـ = ۷۴۷ع پوري ئې دوام وکی او د اموي دولت له مرکزه هم ډېر خلک د دې ځای د اميرانو په صفت راغله او دا دوره په سيستان کي د اموي دولت تر سقوطه په کورنيو جنګو کي تېره سوه، مګر اسلامي لښکرو د درياب له لاري د سند پر مځکه يرغل وکی او د اموي په عصر کي ئې تر ۹٦ هـ = ۷۱۴ع کال پوري د هغه ځای مشهور ښارونه لکه ارمابيل، ديبل، نيرون، سيوستان، اشبهار، برهمن آباد، ارور (روهری) بابيه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونيول او تر هغه وروسته هم د سند مځکه د ملتان تر پايه او د پېښور تر شاوخوا پوري د اسلامي سالارانو تر اميري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندي پاته سوه او په دې توګه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شا ته هم خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړی وو، خو لکه پورته چي مو ولیدل د افغانستان خلکو له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پوري څه دپاسه یو سل کاله د عربو د بریالیو لښکرو په مقابل کي مقاومت وکی او دا غرونه تل د خونړیو جګړو ډګر وو او هغه وخت چي رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کي د عربي بریالیو څخه ماته کوله، د جبهې شا ته یعني ګردیز او پېښور او ویهند ته پناه وړه او د خپل قوت تر نوي کولو وروسته ئې بیرته پر کابل او زابل یرغل کاوه او د عربو ساخلوګان ئې پوپنا کول، څو چي یوه پېړۍ په دې ګیرودار کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مړانه له خپلي خپلواکۍ څخه دفاع وکړه، خو د اسلام دین ئې هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کي د ګندهارا ولایت له کابله تر پېښور او ویهند، کندر، سند او تکسیلا پوري د ګریکو بودیک د مدنیت او صنعت مرکز وو او په دې هیواد کي بودایي او برهمني لوی بودتونونه (معابد) موجود ول.

مآخذ: د البلاذري فتوح البلدان، طبري، چچ نامه، تاریخ سیستان، الاصابه، افغانستان به یک نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائرة المعارف اسلامی فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیر الکامل، د یعقوبي البلدان، د ګردیزي زین الاخبار، مجمل فصیحی، سی – یو – کي د هیون تسنګ، راجه ترنګیني د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان ۱ – ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

د عباسیانو زمانه

(۱۳۲ – ۲۰۵ه)

په افغانستان کي د راشده خلافت او د اموي امارت یو سل او دېرش کاله اسلامي دوره په کشمکش او جګړو تېره سوه او د دې هیواد خلک لومړی د عربي دولت د سیاسي او لښکري واک د خپرېدو سره مخالف ول او دوهم دا چي د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا ول او وروسته تر هغو چي اسلام ئې ومانه او وسله ئې له لاسه کښېښووه تل ئې دا فرصت لټاوه چي خلافت دي بیرته بني هاشم ته ورکړه سي او د دې انقلاب په ترڅ کي ئې زیار ویوست چي خپله خپلواکي او واکمني بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټينگه کړي او د همدې مقصد له پاره د خراسان يو نامتو نوميالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزي (چي په ۱۰۰ھ کي زېږېدلی) د بنداد هرمز د زوی له مرو څخه درې فرسخه ليري د ماخان له خلکو څخه د دې بلني مخکښ (پېشوا) سو او په (۱۲۴ھ = ۷۴۱ع) کال په ۲۳ کلنۍ کي کوفې ته ولاړ او په مکه کي ئې د امام ابراهيم عباسي سره وکتل، او خلک ئې د آل عباس د بلني تايدولو ته راوبلل چي له هغه سفره بيرته وطن ته راغی، په ۱۲۹ ھ = ۷۴۹ع کال ئې د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو څخه نيولې تر تخارستان پوري خلک پر ځان راټول کړه او د آل عباس خلافت ئې اعلان کی او تور بيرغ ئې چي د دې بلني نخښه وه ورپاوه او پخپله لښکري چونې کي ئې د لوی اور لمبې پورته کړې، او خپل ځان ئې د (شهنشاه) په لقب ياد کی. د خراسان د اموي حکمران نصر د سيار د زوی او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پيښه سوه او مروان اموي په (۱۳۱ ھ = ۷۴۸ع) کال د امام ابراهيم سر د آهکو په بنۍ کي وپېچه او هغه ئې وواژه او ورور ئې عبدالله سفاح کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او د خراساني لښکرو سره په کوفه ورننووت او په ۱۳۲ھ کال ئې د کوفې په مسجد جامع کي د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله او د امويانو د دولت له منځه تله ئې اعلان کړه او د دې مهم کار او د آل عباس د خلافت تر بنسټ ايښوولو وروسته بيرته مرو ته راغی. ده تر (۱۳۵ھ = ۷۵۲ع) پوري خراسان منظم کی او ماوراء النهر ئې هم ونيو او په ۱۳٦ھ کال په ډېر شاهانه جبروت او برم مکې ته رهي سو، خو د سفاح ورور خليفه منصور دوانيقي د ابومسلم له ستر شخصيت څخه وبېرېد او دی ئې په (۱۳۷ھ = ۷۵۵م) کال په ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان ئې د عباسيانو په امپراتورۍ کي دننه وساته. خو په همدې کال د ابو مسلم د سکروټو له ډک نغري څخه بيا لمبې پورته سوې او د هرات د لمر لوېدو خوا ته د اهرواته له کلي څخه زردشتي فيروز سنباد د سلو زرو تنو لښکرو سره د ابو مسلم د خون او د خپلي خپلواکۍ د اخيستلو له پاره د عباسيانو پر ضد پورته سو او د تاري د غرب او تبرستان خوا ته پر مخ ولاړ، عباسي خليفه منصور، جهور د مرارعجلي زوی د ده جنگ ته د لوی لښکري قوت سره راواستاوه او سنباد په دې جگړه کي د خپلو شپېتو زرو پيروانو سره ووژل سو، د خراسانيانو بله هڅه په ۱۴۱ھ کال د برازبنده په مشرۍ تر سپين بيرغ لاندي وه، چي خليفه منصور خپل زوی المهدي د هغه دفع ته وگوماره، او د برازبنده قواوي ئې له منځه يووړې او پخپله ئې هغه د جگړې په ډگر کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وواژه او دا ماته د ۱۴۲ھ کال د ربیع الاول په ٦ د دوشنبې په ورځ وه.

په (۱۴۴ ھ = ۷٦۱ع) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمد ازدي د زوی سره ئې سخته جګړه وکړه او بیا په ۱۵۰ ھ = ۷٦۷ع کال د استاد سیس هروي له بادغیسه د حریش سیستاني په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر د خازم بن خزیمه سره د دوی مقابلې ته را واستول، و عمرو او ابي عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امر له تخارستانه پر دوی یرغل وکی او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کي ئې د سیس پیروان ووژل او پخپله دی ئې بندي کی چي په بغداد کي ووژل سو، او د ده لور (مرجیله) هارون وکړه چي د مامون مور وه، په ۱۵۱ھ کال د زرنج ښار هم بلوا وکړه او د سیستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذرویه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرۍ د خلیفه منصور پر ضد وجنګېدل او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی ئې مغلوب کی، تر هغه وروسته په ۱٦۱ھ = ۷۷۷م کال یو بل سړی مشهور په مقنع د هاشم بن حکیم په نامه د مرو له دیه کازه څخه پورته سو او په هرات او بادغیس او مرو کي ئې د سپین کالیو (سپید جامګان) په نامه یوه ډله پر ځان راټوله کړه او تر آمو ها خوا ته پوري وتل او همهلته د خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا پوپنا سول (۱٦۳ھ) او هم د (۱٦۰ ھ = ۷۷٦م) په شاوخوا کي په خراسان کي یوسف البرم پورته سو او په میمنه او مرغاب او پوشنج کي ئې د بلوا بیرغ ورپاوه، خو په یوه جګړه کي د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کي ووژل سو.

د سیستان په جبهه کي د سفاح په وختو کي یوه بستي سړي چي بوعاصم نومېد د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم ئې له منځه یووی او په بست کي ئې هم د رتبیل سره جګړه وکړه او هغه ئې مات کی (۱۳۸ھ = ۷۷۵ع)، خو بیا د سیستان خلک د حضین بن رقاد په مشرۍ په (۱۴۱ھ = ۷۵۸ع) کال کي بلوا وکړه، چي لومړی د عباسي منصور له خوا هنادي السری وو تر هغه وروسته په (۱۴٦ھ = ۷٦۳ع) کي د المهدي ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغی، خو تر څو مودې وروسته بیرته ولاړ او د ده پر ځای په (۱۵۱ھ = ۷٦۸ع) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغی او تر رخج (د ارغنداو تر ناوې) پر مخ ولاړ او په هغه جګړه کي چي د رتبیل سره ئې وکړه د هغه زوم ئې چي (ماوند یا ماوید)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومېد د دېرشو زرو تنو لښکرو سره بندي ونیو او بغداد ته ئې واستاوه، خو په ۱۵۲هـ کال د سیستان خلکو د معن نس ځیري کی، په دې وخت کي په سیستان کي د خوارجو ښورښت ډېر شدت درلود او په ۱۵۹ هـ = ۷۷۵ع کال د حمزه د مالک زوی د مهدي خلیفه له خوا سیستان ته راغی او سیستانی خارجي نوح ئې له پښو واچاوه، د سیستان له نورو مهمو پېښو څخه د تمیم د سعید د زوی امیري وه، چي دمهدي له درباره په (۱٦۹هـ = ۷۸۵ع) کال سیستان ته راغی او د بست او رخج خوا ته ئې لښکر ویوست او د رتبیل سره ئې جګړه وکړه او د هغه ورور ئې بندي کی او عراق ته ئې واستاوه.

خو د هارون الرشید په وختو کي له (۱۷۱هـ = ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او تر هغه وروسته عباس د جعفر زوی په (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان ول او بیا په (۱۷۴هـ) کال خالد الغطریف او په ۱۷٦هـ کال حمزه د مالک زوی د خراسان په امیری وټاکل سوه او په (۱۷۷هـ) کال فضل د یحیی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران سو او په دې ځای کي ئې یو غښتلی لښکر د خراسان د لښکر په نامه جوړ کی، چي شمېر ئې یو نیم میلیون تنو ته رسېده او ډېر نفوذ ئې پیدا کی، او په (۱۷۹هـ = ۷۹۵ع) کال له خراسانه بغداد ته وګرزېد، دی د خراسان د خلکو په قوت د عباسي د دربار له سپین روبو نومیالیو څخه سو او همدا د بلخي برمکیانو نامتو کورنۍ د یحیی بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چي د هارون الرشید په وختو کي ئې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کي وزارت ته ورسېدل، خو په پای کي د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه وېرېده او څنګه چي خراسانیانو تل د خپلي خپلواکۍ د اخیستلو له پاره هڅي کولې، ځکه هارون الرشید دا ستره کورنۍ چي د عباسي دولت ټول واک ئې په لاس کي اخیستی وو د قتل عام په واسطه پوپنا کړه (۱۸۷هـ = ۸۰۳ع). د فضل برمکي تر امارت وروسته علي د عیسی زوی او ماهان نمسي په ۱۸۰هـ کال او بیا هرثمه د اعین زوی په ۱۹۱هـ کال او عباس د جعفر زوی په ۱۹۳هـ کال د خراسان امیران ول، خو په سیستان کي د هارون د جلوس په کال بلوا وسوه، او کثیر د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتېد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سیستان د ځان تابع کی، او د رتبیل سره ئې په رخج کي جګړه وکړه، او د بشر د فرقد د زوی او د سیستاني حصین سره چي د خپلو سپرو سره په بست او سیستان کي یاغي سوي ول سختي جګړې وکړې او تر هغه وروسته په (۱۷٦هـ = ۷۹۲ع) کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

داود د بشر سیستاني زوی د سیستان امیر سو او د خلافت دربار مجبور سو چي د سیستان د ښورښتو د آراملو له پاره پخپله له سیستاني لیاقت څخه کار واخلي، داود لومړی حصین له منځه واخیست، او سیستان ئې آرام کی خو د دې له پاره چي داود په نیمروز کي نفوذ پیدا نه کي ژر ئې موقوفه کی او د ده پر ځای په ۱۷۸ھ کال یزید د جریر زوی د سیستان په حکمراني وګومارل سو، دې سرې پر زابل او کابل یرغل وکی او تر هغه وروسته په ۱۸۲ھ کال د سیستان حکمران عیسی نامي تر کابله پر مخ ولاړ.

د دې عصر له خورا مهمو پېښو څخه یوه هم دا ده چي په ۱۸۲ھ کال په سیستان کي یو نامتو پهلوان چي امیرحمزه د عبدالله سیستاني زوی (د زوطهماسپ له نسله) وو، میدان ته راووت. دې نابغ او اتل شخصیت د خراسان د پخوانیو آزادۍ غوښتونکو او استقلال طلبو نومیالیو په پیروۍ په سیمه کي د آزادۍ ولوله توده کړه او عیسی د علی زوی د هارون الرشید حکمران ئې وشاړه او پر زرنج ئې بری وموند او په عیسی پسي تر هرات او پوشنج پوري پر مخ ولاړ، خو عیسی بیرته دی د سیستان خوا ته پر شا کی، حمزه په نیمروز کي تازه قوت واخیست او بیا ئې پر نشاپور یرغل وکی او سختي جګړې ئې وکړې او په ۱۸۸ھ کال بیرته سیستان ته وګرزېد. څنګه چي د دې نیمروزي پهلوان میدان ته راتله د عباسیانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی وو، او خراسانیانو او نیمروزیانو بیا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکي نارې پورته کړي وې، ځکه په (۱۹۳ھ = ۸۰۸ع) کال خلیفه هارون الرشید پخپله خراسان ته راغی او حمزه د دېرش زره جرار لښکر سره د نشاپور خوا ته وخوځېد، خو څنګه چي د ۱۹۳ھ کال د دوهمي خور په میاشت خلیفه د خراسان په طوس کي مړ سو، حمزه د عباسیانو د ویر ژړلو پاته کسانو سره جګړه و نه کړه او بیرته سیستان ته ولاړ او د بلوچستان او سند خوا ته ئې مارش وکی او په ډېرو فتوحاتو بریالی سو او په (۱۹۹ھ = ۸۱۴ع) کال له دې سفره بیرته راغی او په ۲۱۳ھ کال ووژل سو. خو د ده د مړاني او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړیو پوري د خلکو په خولو کي ول او د ملي پهلوان په حیث پېژاند کېده او د ده په پیروۍ حرب د عمیده زوی له بسته پاڅېد، دی د سیستان د خاش له خلکو څخه وو او تر ۹۹ھ پوري ئې د عباسي حکمرانانو سره جګړې وکړې او د آزادۍ غوښتلو نغری ئې تود وساته او تر هغه وروسته عباسي حاکمان سیستان ته راتله، خو حقیقي واک د آل طاهر په لاس کي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مگر د افغانستان له هغو واکمنو کورنيو څخه چي د آل عباس د خلافت په جوړښت کي ئې د ابو مسلم خراساني سره ملگري وکړه د غور د سوريانو کورنۍ وه، چي د ماهوي د همهغه کهول پايځوړ وو چي دمخه ئې يادونه وسوه، له دې کهاله څخه د امويانو د دورې په پای کي شنسب د خرنک زوی د غور په غرو کي امارت درلود، او زوی ئې امير پولاد د (۱۳۰ هـ = ۷۴۷ع) په شاوخوا کي د خراسان په هڅو کي د ابو مسلم پر خوا وو، چي تفصيل به ئې د غوريانو د حالاتو په شرح کي راوړه سي.

ماخذ: طبري، البلاذري، تاريخ سيستان، طبقات ناصري، پټه خزانه، يعقوبي، تاريخ برامکه، البرامکه، انسيکلوپيډی اسلامی، ابن اثير، مروج الذهب، معجم الانساب، زين الاخبار گرديزی، افغانستان بعد از اسلام – لومړی ټوک، الکامل ابن اثير، مجمل فصيحی، ابن خلدون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اموي او عباسي دوره کي

د افغانستان اجتماعي او مدني احوال

لکه په تېرو فصلو کي چي مو وويل د خلفای راشدينو او امويانو په وختو کي ځو ځو واره د خراسان خلکو له هرات او مرو او سيستان څخه نيولې تر زابل او کابل او تخارستان پوري د عربو د سياسي واک د خپرېدو پر خلاف وښورېدل، برهمني کابلشاهانو او رتبيلانو حتی تر هجرت وروسته د ۱۸۰ کالو په شاوخوا کي هم په کابل او زابل کي مقاومت کاوه او د بودايي او برهمني مدنيت اغېزه په کابل او زابل او تخارستان او بلخ کي پاته وه او د افغانستان د هيواد په لمر لوېديځو سيمو لکه سيستان او هرات او گوزگانان او مرو کي هم د زردشتي ثقافت نخښي ليدلي کېدلې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي ول او که زردشتي ډېر کلک او سخت وو او د دې هيواد خلکو نه غوښته چي د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کي پرېږدي. د امويانو په وخت کي د خراسان مشرانو دې مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه. په دې معنا چي د امويانو د امپراتورۍ برخلاف ئې د آل هاشم په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه او خراسان د آل هاشم د پناه غوښتونکو ټاټوبی سو. خو دا نکته بايد هېره نه سي چي دې مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه مگر په حقيقت کي د دې د خلکو د خپلواکۍ غوښتنو پر پټ حس ولاړ وو او دليل ئې دا دئ چي همدې خلکو د امويانو د امپراتورۍ بنسټ له بېخه ويوست او د عباسيانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کښېښود سو او يو مسلم خراساني ابراهيم امام او سفاح د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو څنگه چي ومو ليدل په خراسان کي پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه آرام نه سوه او خراسانيان لکه چي د امويانو سره جنگېدلي ول د آل عباس سره ئې جگړه وکړه او د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دې هيواد کي ملي پهلوانان پيدا سوي دي او که د امويانو سره د خراسانيانو جگړې يوازي د آل هاشم په طرفدارۍ پوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړلي وای نو په بغداد کي د آل هاشم او عباسیانو تر استقرار وروسته باید په دې هیواد کي د خونړیو جګړو د اور لمبې مړې سوي وای.

خو خراسانیانو او د افغانستان خلکو یو وخت له پخوانیو ادیانو څخه د دفاع په نامه او بل وخت د شعوبیه په نوم او کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او یو زمانه بیا د خوارجو او نورو په نامه یوازي یو مقصد پر مخ بیوه چي هغه د پردۍ سلطې له منځه وړل او د خپلواکۍ ګټل وه، چي وروسته ئې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راووست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنۍ جګړه ګټوره وه، په دې معنا چي د اسلام دین ئې د هغه د نوي ترقۍ خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتیجه کي د محلي حکومتو خاوندان هم سوه او خراساني ثقافت ئې د اسلامي او عربي روایاتو سره ګډ کی او راتلونکي وخت ته د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره قوي او غښتلي عناصر سول. حال دا چي پخواني دینونه ئې زاړه سوي او له خرافاتو او اوهامو ډک ول او په هغه عصر کي ورځني ګټه اخیستل ممکن نه وو.

په لومړیو دوه سوه هجري کلو کي د اسلام دیانت د زردشتي او بودایي او برهمني ادیانو ځای په افغانستان کي ونیو او عربي ژبه هم د خپل رسم الخط سره په ټول افغانستان کي خپره سوه او تر دوه نیم سوه کالو پوري هم د افغانستان په لمر ختیځو سیمو کي د سنسکریت ژبه او رسم الخط د عربي کوفي لیک سره یو ځای موجود ول، لکه چي هغه ډېره پخوانۍ کتیبه چي په توچي (لمر ختیځ افغانستان) کي (۲۴۳ ه = ۸۵۷ع – جمادی الاولی) پر یوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکریت دواړو ژبو ده او اوس د پېښور په موزیم کي خوندي ده.

په خراسان او هرات او سیستان کي هم پهلوي ژبي خپل ځای په همدې وخت کي دري ژبي ته پرېښوو او اسلامي علومو تفسیر، حدیث، رجال او سیر هم په افغانستان کي رواج وموند او په زرنج او بلخ او هرات او مرو او نورو کي لویي اسلامي مدرسې منځ ته راغلې او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابو حنیفه د ثابت زوی او د زوطي نمسی (د کابل د شمال) او ابن المبارک مروزي او محمد د کرام سیستاني زوی (د کرامي مذهب مؤسس)، او ابراهیم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث او ابو اسحق ابراهیم بن یعقوب جوزجاني محدث او ابراهیم ادهم بلخي صوفي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ابو سلیمان موسی جوزجاني حنفي فقیه او ابراهیم بن رستم مروي د بو حنیفه له ملګرو څخه او ابو داود سجستاني د مشهور سنن خاوند او ابو حاتم سهل بن محمد سیستاني محدث او ابو جعفر بلخي منجم او ابو قتیبه مروزي مؤرخ، او بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر او علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هیواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د اداري اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکیان او نورو یووړه او د عربي ژبې کلمات په دري ژبه ګډ او دا اوسنۍ پارسي ځني جوړه سوه او په دې مځکه کي عربي او خراساني ګډ مدنیت منځته راغی او یو زیات شمېر بریالي عربان د دې مځکي په لویو ښارو کي لکه هرات او زرنج او بلخ او مرو او نورو کي مېشته سول او په دې توګه د افغانستان د آریایي نژاد سره د عربي (سامي) نسل ګډون او په دې هیواد کي د عربي آدابو او دود او دستور خپرېدل شروع سوه، د دې ځای پر اوسېدونکو عربانو سربېره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کي په جګړه اخته ول، چي د ابن اثیر په قول د اموي په وختو کي د قتیبه په مشرۍ نه زره د بصرې خلک، لس زره د بکر له ټبره او لس زره د تمیم له قبیلې څخه او څلور زره له عبد قیسه او لس زره له ازد څخه او اووه زره د کوفې له خلکو ول، چي ټول له اووه څلوېښت زره خالص عربي نژاده لښکر او اووه زره هم موالي د حیان بنطي تر مشرۍ لاندي ول، قتیبه له وطني خلکو څخه هم تل لښکر جوړاوه، لکه چي د خراسان له خلکو څخه ئې هم له لسو څخه نیولې تر شلو زرو تنو پوري لښکر راغونډ کړی وو چي د عربي لښکرو سره ئې خدمت کاوه، او له دې څخه ثرګندېږي چي په خراسان کي د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زیات نه ول او همدې شمېر اسلامي فتوحات په ماوراء النهر کي د چین تر حدودو پوري رسولي ول.

په اموي او عباسي عصر کي اسلامي فتوحات د سند او غربي هند زیاترو ښارو ته رسېدلي ول، ځکه نو د هند زیاتره پیداوار لکه دواوي او عقاقیر او اودلي شیان او هندي مصنوعات د ملتان او دیبل او منصوره او ویهند او ارور (رهري) او قندابیل (ګنداوي) او قزدار (اوسنی خضدار) او د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشمیره نیولې د (سند) د مهران د سیند تر مجری پوري د زابل او سیستان او هرات له لاري ایران او عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد او دمشق او نورو ته د تجارت په توګه وړل کېده او د اصطخري او ابن حوقل په وینا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قزدار او مکران او توران (اوسني بلوچستان) د فانیذ (سپیني شکري) تجارت په ټول خراسان او عراق کي کېده او لکه البشاري مقدسي چي وایي په توران کي د دانه داري سپیني شکري د اعلی ډول لویي کارخانې وې، همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لاري کابل او غزنه او خراسان او بخارا او ماوراء النهر ته هم تله او له هغې خوا ئې چیني مالونه هند ته وړه. د خراسان او مرو وریښمین ټوکران د تجارت مشهور مالونه ول چي کاروانونه به ئې چین ته هم تله او د هید په وینا دې تجارت په عباسي عصر کي بشپړه پراختیا موندلې وه، چي هندي لوښي او د خراسان وسپنه او د هند او سند عود او قرنفل او نارکیل او د سپینسو کالي او پیلان د افغانستان له لاري د عربي هیواد لمر لوېدیځو سیمو ته وړل کېده، څنګه چي په خراسان کي د اسلامي حکومت د ټینګښت په سبب امنیت ټینګ وو نو ځکه د سامانیانو په ښارو کي د چین تجارت هم زیات سو او هم له بلي خوا څنګه چي د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هیواد د عربي هیوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسیا د هیوادو او ټول خراسان تجارتي اوضاع هم څرګند پرمختګ وکی.

ابو زید سیرافي وایي چي: له هندوستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځایه هند ته ځي او راځي، د دې لویو کاروانو لار پر زابلستان ده چي له همدې ځایه قزدار او کیزکان (قلات) او مکران ته تله، او د شال (کویته) او بولان د درې او سیبۍ (سیوۍ) له لاري ئې د سند سره تجارت کاوه او د ابن اثیر په قول د هرات اودلو شیانو ډېر شهرت درلود، چي په همدې سبب ئې په عربي ژبه د هراتي کالو سوداګر ته (هراء) وایه او هغه وخت چي مقریزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي یوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکلو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په ردیف کي یادوي او له دې څخه څرګندېږي چي په مصر کي د عربي صنعتګرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسیت د خراساني منسوجاتو تقلید کاوه.

د جوزجاني په قول: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه وو، چي هلته د هند او خراسان سوداګر اوسېدل او د مشکو سوداګري ئې مشهوره وه او همدا راز جلوت او بلوت او لمغان او دینور او ویهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه ول، چي د لومړي یاد سوي ښار تجارتي مالونه ګنی (نیشکر) او غوایي او پسونه او د وروستي یاد سوي ښار تجارتي مالونه مشک او مرغلري او ګران قیمته کالي ول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په قول خراسان يو ودان او د نعمتو ډک ملک وو چي د سرو او سپينو زرو او جواهرو کانونه پکښې ول او د اسانو او جامو او پېروژو او داروګانو او وريښمو او مالوچو د پيدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز ئې نيشاپور وو، خو د خراسان د ښارو نامتو پيداوار دا ول: له هراته کرباس او شيرخشت او دوښا، له مالن څخه طايفي وڅکي (مويز)، له کروخه کشمش، له مرو څخه اعلی مالوچ (پنبه) او قزين جامونه او سرکه، له ګوزګانان څخه ښه آسان او کراستي او د آس تانګونه او زيلو او پلاس، له تالقانه وڅکي او کراسته، له کندرمه کراسته، له بلخه ترنج او نارنج او ګنی (نيشکر) او نيلوفر، له تخارستانه پسونه او غله او راز راز مېوې، له سمنګانه (اوسني ايبکه) وڅکي او مېوه، له بنجهيره (اوسني پنجشېره) سره زر او سپين زر، له غوره پرده او زغره او ډال او ښه وسله، له سيستانه فرشونه او زيلو او خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچي مېوې او خمتا (کرباس) او صابون، له درغشه (زميندا ور) زعفران، له بدخشانه سپين زر او سره زر او بيجاده او لاجورد.

الماني فون کريمر وايي چي: د شبرقان (اوسنی شبورغان) توري د عباسيانو په هيواد کي ډېري مشهوري وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لاري کېده، د تالقان کراستي او نور د اوارېدو وړين شيانو او قالينو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اودلي شيان په تېره بيا چوخه او پټو ډېر مستعمل ول، هغه لوی ښارونه چي په خراسان او سيستان او زابل کي د تجارت مرکزونه ول د دې هيواد د کرهڼي او تجارت او صنعت پر پرمختګ دلالت کوي.

تر کمه ځايه چي د تاريخ له پاڼو څرګندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سيمو څخه دا لاندي عايدات د خراج، جزيې، زکاة، د غنايمو د خمس او د دولتي مځکو د عايداتو او عشور په نامه درلودل:

د جهشياري او ابن خلدون په قول:

له خراسانه: (۲۸۰۰۰۰۰) درهمه، (۲۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴۰۰۰) غاتري، (۱۰۰۰) مريان، (۲۰۰۰۰) کالي، (۳۰۰۰۰) رطله هريړه.

له سيستانه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانيذ (سپينه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰۰۰۰) درهمه، خو د قدامه بن جعفر په قول د روغي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وخت کي د عباسي دولت عايدات په دې توګه ول:

له خراسانه: (۳۷۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له سيستانه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له توران او مکران څخه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه. خو د سيستان د تاريخ مؤلف تر اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغي په اساس داسي ليکي:

د سيستان له کورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمينداور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰هـ په شاوخوا کي: اته دېرش مليونه درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کي وايي چي: د سيستان ټوله ماليه (۵۳۹۷۰۰۰) درهمه دي، چي له هغې جملې څخه (۸۵۰۰۰) درهمه خالص عايدات او جزيه، او پاته (۵۳۱۲۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي.

خو ابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کي له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي چي د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه وو، چي په خراسان کي تر اسلام د مخه رواج درلود.

د طلا پيسې دينار وې، چي ۲۵، ۴ طلا ئې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم وې چي ۹۷، ۲ سپين زر ئې درلوده. په جنسي مالياتو کي کيلی رواج وو، چي کر (د لومړي توري په پېښ) ئې ورته ويل او د شپږ خروارو سره برابر وو.

ابن خرداذبه د خلافت د شرقي مځکو حاصلات داسي ليکي:

سيستان: (۶۷۷۶۰۰۰) درهمه.

رخج او زابلستان او زميندا ور تر تخارستان پوري (۱۴۷۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷۴۰۰) درهمه.

مروشاهجان: (۱۱۴۷۰۰۰) درهمه.

مرو رود: (۴۲۰۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱۱۵۹۰۰۰) درهمه.

پوشنګ: (۵۵۹۳۵۰) درهمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالقان د مروالرود او بلخ ترمنځ: (۲۱۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ:

(۱۰۰۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سيمي د بلخ او جيحون ترمنځ:

زم: (۱۰٦٦۰۰) درهمه.

فارياب: (۵۵۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟): (۴۰۰۰) درهمه.

کوزګانان: (۱۵۴۰۰۰) درهمه.

بونذه: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰٦۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه ئي: (۱۹۳۳۰۰) درهمه.

مندجان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲۳۰۰) درهمه.

روب او سمنګان: (۱۲٦۰۰) درهمه.

باميان: (۵۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲۰۰۰۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره مينځي د شپږ سوه زرو درهمو په قيمت).

ريوشاران: (۱۰۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲۰۰۰) درهمه.

په دې عايداتو کي هغه پيسې چي له جزيې څخه لاس ته ورتلې له هندوانو او بې له اسلامه د نورو آسماني اديانو له خاوندانو څخه اخيستلي کېدې، او د امام ابو يوسف رحمة الله عليه په قول په خراسان کي د هر يوه سړي پر سر درې ديناره ټاکل سوي ول، چي ښوزلي او غريبان پکښې شامل نه ول او دا مبلغ د اموي عبدالملک په وختو کي ټاکل سوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو، خو د خراج په ډول کي د مقريزي په قول په اموي عصر کي له تاکستاني يو جريب څخه لس درهمه او له نخلستان څخه اته درهمه او د گنيو (نيشکر) له کښت څخه شپږ درهمه او له مېوه لرونکي مځکي څخه پنځه درهمه او د غنمو د کښت له مځکو څخه څلور درهمه او د اوربشو له مځکي څخه دوه درهمه اخيستل کېدل.

اوس موږ له پورتنيو تاريخي کتنو څخه يوه نتيجه راباسو، او هغه دا چي د خراسان له مځکو څخه له نيشاپوره نيولې د سند تر سينده او له جيحونه تر بحيرۀ عرب پوري د عربي دولت ټوله مالي عوايد د قدامه او د سيستان د تاريخ د نامعلوم مؤلف په قول د ۴۴ مليونو درهمو په شاوخوا کي او د ابن خرداذبه په قول د ۴۵ مليونو درهمو په شاوخوا کي ول او که د مقريزي د قول په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ٦ څخه تر ۷ مثقالو پوري سپين زر وگڼو او هر مثقال پنځه افغانۍ قيمت ولري نو ټوله به ۲۲۵ مليونو افغانيو په شاوخوا کي وگڼل سي.

د عربي دولتو د مالي درامد په باب کي راز راز معلومات سته، خو د مصارفو څخه ئې خبر نه يو، يوازي د سيستان د تاريخ نامعلومه مؤلف په سيستان کي د دولت د مصارفو يو دقيق فهرست ليکلى دئ چي له هغه څخه په هغه وخت کي د حکومت د مصارفو ډولونه او اندازه معلومېداى سي، او موږ هغه راوړو څو چي د عربي حکومت د ولاياتو په يوه ولايت کي د دولتي عوايدو او مصارفو څه نه څه يوه کوچنۍ موازنه د اوسني عصر د مروجو بودجو پر اساس لاس ته راسي:

نوموړى مؤلف د سيستان د خراج عمل د (۵۳۹۷۰۰۰) درهمو په شاوخوا کي ليکي او مصارف ئې داسي بيانوي:

خاص د سلطان له پاره: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه.

د تيموق؟ جوړول: (۲۰۰۰۰۰) درهمه (بنايي چي د هلمند د رود بند وي).

د باړې جوړول: (۱۲۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دي).

د نورو کلاوو جوړول: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د بنديانو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کي د روژې مصارف: (۳۰۰۰۰) درهمه (هر قاري او د مسجد خادم ته د روژې په مياشت ۲۰ درهمه).

د مؤذنانو له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر کال کي د سلو مريانو آزادول: (۵۰۰ درهمه).

د روغتون له پاره: (۱۰۰۰۰) درهمه.

د بندو تړل: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليې رئيس) او د هغه د منشيانو له پاره: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگو د تړلو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰۰۰۰) درهمه.

د هلمند د پلو، لارو او کښتو د ويالو له پاره (۳۰۰۰۰) درهمه.

پر پورتنيو ټاکل سوو مصارفو سربېره د سيستان د تاريخ مؤلف دا اشاره هم کوي چي نور پاته عايدات ئې د ابناء سبيل او ضعيفانو او غريبانو د کالو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چي د والي په اختيار ول.

سربېره پر هغو سکو چي په اموي او عباسي دولتو کي د خلفاوو په نامه په ټولو اسلامي ولاياتو کي وهلي کېدلې په خراسان کي د سند تر سينده د پخوانيو غير اسلامي دولتو ځيني سکې هم رايجي وې او کله هم د گندهارا او پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو يا بودايي شاهانو پر پخوانيو سکو د خليفه نوم او کلمهٔ طيبه هم وهل کېده.

د خلافت واليان چي خراسان ته راتله دوی حق درلود چي په خپل نامه سکه ووهي. لکه حميد د قحبه زوی (د ۱۵۱ هـ په شاوخوا کي) او عبدالملک د يزيد زوی (د ۱۵۹هـ په شاوخوا کي) او جعفر د محمد زوی (د ۱۷۱هـ په شاوخوا کي)، او علي د عيسی زوی (د ۱۸۰ هـ په شاوخوا کي) او هرثمه د اعين زوی (د ۱۹۱هـ په شاوخوا کي) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲هـ په شاوخوا کي).

د بغداد د عباسيانو د وخت هغه واليان ول چي په نيشاپور کي ئې په خپلو نومو سکې وهلي دي، چي نومونه ئې سته او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۲هـ په حدودو کي) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو کي سکه وهلې ده چي تر اوسه سته.

د اسلامي لښکرو د فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هيوادو کي رواج سوې او لکه مقريزي چي ليکي په اسلامي عصر کي حضرت عمر

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاورق ﷺ د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل او صورت سکې خپرې کړې او پر هغو باندې ئې لااله الا الله وحده و محمد رسول الله وليکه، د دې درهمو وزن هر لس درهمه شپږ مثقاله سپين زر او حضرت عثمان ﷺ پر هغو باندې الله اکبر وليکه، د امير معاويه په وخت کې زياد د ابو سفيان زوی په بصره او کوفه کې داسې درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو ئې اووه مثقاله سپين زر وزن درلود او پر هغه سکه چې په دمشق کې د امير معاويه له خوا وهلې سوې د داسې انسان بڼه ليده کېږي چې توره ئې په غاړه ده، په اموي عصر کې مصعب د زبير زوی هم په عراق کې د اموي درهمو پر اساس سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کې د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو رواج درلود چې د هر درهم وزن شپږ دانگ (دوانيق) وو او پر هغو باندې ئې قل هو الله احد هم ليکلې وه.

تر (۲۰۰ھ) وروسته په خراسان کې د دې ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځ ته راغله، او د خراسان پاچهانو لکه طاهريانو او سامانيانو او صفاريانو او غزنويانو چې د عباسي خليفه گانو معاصران ول، يوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ري او د خپلو هيوادو په نورو ښارو کې دارالضرب درلود او د سپينو او سرو زرو سکې ئې په کوفي رسم الخط رواج کړي وې چې د پاچا او خليفه دواړه نومونه ورباندې وهل کېده، د سلطان محمود ځينې سکې د سنسکريت په رسم الخط وهلې سوې دي او ښايي چې دا سکې د هند په هغو ښارو کې وهلې سوي وي چې سلطان محمود فتح کړي ول.

د اصطخري او ابن حوقل په وينا د افغانستان په لمرختيځو سيمو کې تر سنده پوري يوه سکه د قنهري قنهريات (گندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډۍ تر منځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديه حکمرانانو په ملتان کې وهلې وه، دا سکه د عراقي پنځو درهمو سره برابره وه، او همدا شان د خالصو سرو زرو سکه د هندي درو درهمو سره مساوي وه.

لکه مقدسي چې اشاره کوي په منصوره او ملتان او کندهار او توران کې د (من) تول د مکي منه سره يو وو او بلې پيمانې ته ئې (کيجي) ويل چې په کيج او توران کې ئې تول د څلوېښتو منو سره برابر وو.

خو د اموي هيواد سياسي وېش داسې وو چې: د خراسان او ماوراء النهر ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفتوحه مځکو تر کابل او پنجاب او سنده په عراق عجم پوري اړه درلوده، او د عراق د والي له خوا دوه تنه غلامان را استول کېده چي د يوه مرکز د خراسان له پاره مرو او بل مرکز د کابل او پنجاب او سند له پاره وو، خو دې وېش په عباسي دوره کي چي په افغانستان کي اسلامي فتوحات پراخ سوه تغير وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولايتو ووېشل سو: لومړی د خراسان ولايت چي له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پوري پروت وو (۳۹ – د خراسان نقشه دي وکتله سي).

دوهم د سجستان ولايت چي تر کابله پوري رسېده.

دريم د توران ولايت چي تر مکران او سند پوري رسېده او په دې ولايتو کي مالي نظام او د ماليو د اخيستلو دفترونه د هغه وخت د خاصو اداري اصطلاحاتو سره موجود ول او خوارزمي په دې باب کي يوه ګټوره شرح ليکلې ده او د مځکو خراج ئې هم پر درې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي يا جنسي).

دوهم مقاسمه (پر پيداوار ماليه).

دريم مقاطعه (هغه ماليه چي د حکومت او جاګيردار تر منځ ټاکله کېده) حکومت ته ورکاوه او په ټولو ولاياتو کي د خراج (ماليا تو) او بريد (پوسته) او جيوش (عسکر) او نفقاتو دېوانونه او رسايل (مکاتبات) او صدقات او مصادرات او اوقاف او روانب (تنخواه) شرط (پيولس)، قضا (عدل) او نور موجود ول او د ابن خلدون په قول کاتب مهمه عهده درلوده چي د عربي حکمدارانو خاص باوري سړی او صاحب السر وو او څو تنه ئې په يوه وخت کي دې کار ته ګومارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د کاتبانو له خوا ليکل کېده او استول کېده او هغه کار چي نن ئې وزير او سکرتري کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، تر کاتب وروسته حاجب د وزير دربار وظيفه درلودله، چي زياتي چاري د حاجب په واسطه اجرا کېدلې، او عساکر چي د ديوان الجند يا ديوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولګيو وېشلي سوي او وسله ئې توري، زغره، خول، نېزه، غشی، لېندی، منجنيق، دبابه او ضبور (يو ډول ټانک) ول، د عسکرو کالي کميس او لنډ پرتوګ او څپلۍ (لکه د غرو د پښتنو کالي) ول او د لښکر کتارونه پر پنځه ډوله ول:

لومړی قلب (منځ): چي په هغه کي لوی مشر او قايد وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

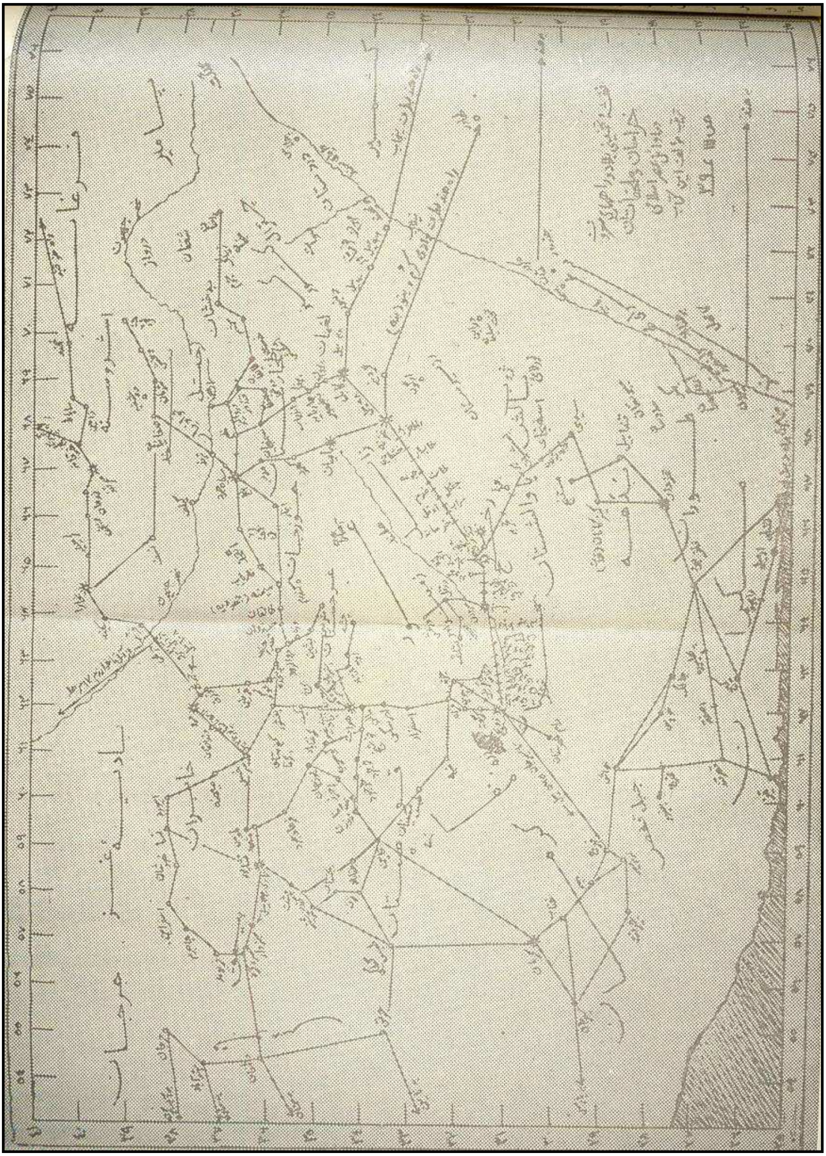

۳۹ -لمبر نقشه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم میمنه (ښی خوا).

دریم میسره (کینه خوا).

څلرم کتیبه یا مقدمه (دمخه خوا) له بریالیو سپرو.

پنځم ساقه تر لښکر وروسته او د لښکرو مشران هم زیاتره عربان ول.

خود قضا نظام:

په اموي عصر کي داسي وو، چي:

د صحابه وو او تابعینو، عالمان او صالحان د خلیفه له حضوره او یا د ولایت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزو کي د قاضیانو په حیث مقررېدل او دې قاضیانو د قرآن او سنت او اجماع او قیاس یعني د څلور گونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړي حلولې او په خپل اجتهاد کي آزاد او د شریعت د احکامو په نافذولو کي د امیرانو د سیاست له اغېزې څخه خپلواک ول او د خلیفه عمر بن عبدالعزیز رحمه الله علیه په قول ئې دا پنځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم [حلم]، په آئیمه پسي اقتدا او د پوهي او رايي د خاوند سره گډون) درلود او پر مدونو سجلو ئې د قضا فیصلې لیکلې او ځینو قاضیانو د حکومت تنخا نه اخیستله او هغه چا چي اخیستله د کاله تر زرو دینارو او د میاشتي تر لسو دیناو پوري رسېدل. همدا راز د امر معروف او نهي منکر او د تول او وزن او د بازار د معاملو د نگرانی او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر ول او په تېره بیا عربي پوهان او د امت صالحان د اسلام د دین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هیوادو او په هغو پوري تړلو سیمو ته راتله، لکه چي د ۴۷هـ په شاوخوا کي ربیع الحارثي عربي حکمران په سیستان او زابلستان کي د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانین نافذ کړي ول.

مأخذونه:

حدودالعالم، د السیایي تاریخ الاسلام – عربي – دري ټوکه، البشاري اصطخري، د البلاذري فتوح، کتاب الوزراء والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافي سفرنامه، د اموي عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل، حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهند والسند، د امیر علي مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موزیم کتیبې، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساسانی د نفیسي، د امام ابو یوسف کتاب الخراج، د خلفاوو په عصر کي د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجي زیدان، تهذیب و تمدن اسلامی – دري ټوکه – اردو، نفوذ الاسلامیه د مقریزي، شرق در تحت ادارهٔ خلافت، تاریخ عرب د حتی، د گوستاولوبون تاریخ تمدن عرب.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه برخه:

اسلامي خپلواکه دوره

طاهریان

(۲۰۵-۲۵۹هـ)

د دې کهول لومړی سړی طاهر د حسین زوی د مصعب نمسی د رزیق کړوسی او د ماهان کوسی دئ چې د پوشنګ (د هرات لمر لوېدو خوا ته ننني زنده جان) له مقتدرو کورنیو څخه وو. مصعب د رزیق زوی د بلاغت او ادب له نامتو پوهانو څخه تېر سوی چې د عباسیانو په وخت کې د پوشنګ حاکم وو او تر هغه وروسته ئې زوی حسین ته د (۱۸۰هـ = ۷۹٦ع) په شاوخوا کې د پوشنج حکومت ورسېد، حسین چې په ۱۵۹هـ کال په پوشنج کې زېږېدلی وو او د آل عباس له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل سوې وه په ۱۹۹هـ کال مړ سو او د ده زوی طاهر د خراسان له آزادي غوښتونکو زړورانو څخه منځته راغی او په اسلامي خراسان کې ئې د لومړي ملي حکومت بنسټ کېښېښو و او د خپلواکۍ د لاري د هغو تېرو فداکارانو ستر مقصد د همدې ننګیالي په مړانه سر ته ورسېد چې دوه سوه کاله ئې د دې ستر مقصد له پاره زیار ویوست، په دې تفصیل:

د هارون الرشید تر مړیني وروسته د ده د دوو زامنو امین او مامون تر منځ اختلاف پیدا سو او امین چې په بغداد کې خلیفه سوی وو علي د ماهان زوی ئې د ٦۰ زرو تنو لښکرو سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ)، مګر مامون چې په خراسان کې وو څلور خراساني لښکر د همدې طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل سو او د امین لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد یرغل وکی او د امین سر ئې پرې کی او مامون ئې د بغداد پر تخت کښېناوه او ستر برم ئې وموند، چې د دې خدمتو په عوض کې لومړی د شام حکومت او د بغداد کوتوالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسپارله سوه او بیا د خراسان حکمراني د ذوالیمنین د لقب سره ورکړه سوه (۱۹۹هـ = ۸۱۴م).

طاهر چي خراسان ته راورسېد لومړی ئې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د اداري په یووالي کي زیار ویوست او په دوو درو کالو کي ئې کرمان، سیستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پوري وتړل او له دې مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵هـ = ۸۲۰ع) پوري فارغه سو او د خپلواکۍ نقشه ئې طرح کړه او خراسانیانو ته ئې د زاړه برم نکلونه وکړه، وروسته تر هغه چي د ولایاتو له مرکز څخه ډاډه سو او د خراسان خلک ئې پر ځان راټول کړه د (۲۰۷هـ = ۸۲۲ع) کال د ځلرمي خور پر ۲۴ د جمعې په ورځ ئې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکی او د جمعې په خطبه کي ئې د مامون نوم یاد نه کی.

دا تاریخي ورځ د خراسان په تاریخ کي لومړی ورځ ده چي د آزادۍ ګټلو په لار کي د دې سیمي د خلکو د دوو پېړیو تر زیار وروسته د دوی آرزو تر سره سوه او په خراسان کي د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوشنجي په لاس کښېښوو سو خو له بده مرغه دا زړور او آزادي غوښتونکی طاهر په همدې شپه وفات سو او د ده زوی طلحه چي یو فاضل سړی او د پلار له خوا د سیستان امارت ورسپارل سوی وو د پلار د خپلواکۍ پر مسند کښېنوست او شپږ کاله ئې په عدالت حکومت وکی او خلک ئې وروزل او د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسمیت وپېژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکو خلکو له هیجان څخه وبېرېد.

طلحه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال په سیستان کي د خارجي حمزه سره ونښت خو په همدې کال دا فاضل، متدین او عادل امیر مړ سو او ورور ئې عبدالله د طاهر زوی (په ۱۸۲هـ کي زېږېدلی) چي څه موده په شام او مصر کي حکمران وو او تر هغه وروسته ئې د بغداد د دربار له خوا په پارس کي د بابک خرمي پر خلاف جنګېده، امیر سو او د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امیر وپېژاند، د عبدالله روابط د بغداد د دربار سره ډېر صمیمانه ول او تل د خلافت د دښمنانو سره جنګېده او د عربي دولت خطرناک عناصر ئې له منځه یووړه. لکه په (۲۱۹هـ = ۸۳۴ع) کال چي ئې په تالقان کي امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کی او خلیفه ته ئې واستاوه او په (۲۲۴هـ = ۸۳۵ع) کي ئې مازیار د قارن زوی د طبرستان حکمران ته د خلافت په طرفدارۍ ماته ورکړه او د ده حکمدارانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیستان کي څو واره د هغه ولایت ښوربښونه آرام کړه. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لمر لویدیځو سیمو حکومت وکی او په ۲۳۰هـ = ۸۴۴ع کال مړ سو. دی هم ادیب او عالم او عمران خوښوونکی پاچا وو او د ده په وختو کي په (۲۲۴هـ = ۸۳۸ع) کال په خراسان کي خورا مدهشه زلزله وسوه او په (۲۲۰هـ = ۸۳۵ع) کال په سیستان کي سخته وچ کالي راغله او د هلمند اوبه وچي سوي وې.

تر عبدالله وروسته ئې زوی دوهم طاهر تر ۱۸ کالو پوري حکومت وکی، د ده په وخت کي د سیستان خلک د صالح د نضر زوی او یعقوب لیث په مشرۍ پورته سول او د آل صفار د امارت بنسټ کښېښوو سو، په دې معنا چي د طاهر له خوا ابراهیم د حضین زوی د سیستان حکمران وو، ابراهیم خپل نا اهله زوی احمد نامی د بست والي وټاکه، احمد د عثمان بن نصر او احمد بستي او بشار بستي سره چي د هغه ولایت نامتو کسان ول ونښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وګرزاوه، او په ۲۳۸هـ کال ئې په بست کي د صالح سره بیعت وکی او په دې بحران او فتور کي یعقوب لیث صفاري قوت وموند او په (۲۴۶هـ = ۸۶۰ع) کال ئې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او پخپله طاهر په (۲۴۸هـ = ۸۶۲ع) کال مړ سو.

د طاهریانو کهول د بغداد د خلافت د مرکز سره دوستانه روابط ساتل او د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کي ئې د زردشتي دین د پایڅوړ پر خلاف زیار ویوست، لکه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال چي عبدالله زردشتي کتابونه وسوځل، دا دي د افغانستان د طاهریانو نومونه:

۱. طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵ – ۲۰۷هـ)*
۲. طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ – ۲۱۳هـ)*
۳. عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ – ۲۳۰هـ)*
۴. دوهم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ – ۲۴۸هـ)*
۵. محمد د دوهم طاهر زوی (۲۴۸ – ۲۵۹هـ)
٦. دریم طاهر محمد (۲۹۵هـ)

نوټ:

الف: د طاهریانو د ټول کهول شجره د دې مخ مخامخ ته ۴۰ لمبر ده.

ب: * دا نخښه د هغو پاچهانو د نومو سره ایښوولې سوې ده چي سکې ئې سته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مأخذونه:

طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضة الصفا، ابن اثير، طبقات ناصري، تاريخ ايران دورهٔ طاهريان، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور، تاريخ ادبيات ايران د دوكتور صفا، تاريخ اجتماعی ايران، تاريخ ادبيات فارسی د سعيد نفيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه | **طاهریان پوشنګي (۲۰۵ - ۲۵۹هـ)** | **۴۰ - لمبر**

حسین (مړ ۱۹۹هـ) بن مصعب بن رزیق بن ماهان پوشنګی (ابن خلکان ۱/ ۲۷۵) زریق اسعد بن بادان بن مای خسرو بن بهرام

- حسن (مړ ۲۳۱هـ - طبرستان) (۲۲۴ - ۲۳۱هـ)
- ۱ - لومړی طاهر (متولد ۱۵۹هـ مړ ۲۰۷) والی شام (۱۹۸هـ سلطنت ۲۰۵هـ)
  - ۳ - عبدالله (۲۱۳ - ۲۳۰) (متولد ۱۸۲/ والي شام ۲۰۶/ والی مصر ۲۱۰هـ) دوهمه برخه وګورئ)
  - ۲ - طلحه (۲۰۷ - ۲۱۳)
    - محمد (ری ۲۵۰هـ)
  - علي (۲۱۳هـ)
- ابراهیم (د پارس والي) (۲۳۲ - ۲۳۶هـ)
  - اسماعیل
    - حسین (۲۵۰هـ)
  - اسحق (د بغداد والي - ۲۱۴هـ) (۲۱۰ - ۲۳۶هـ)
    - محمد (د بغداد والي - ۲۳۵هـ)
  - محمد (د بغداد والي)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

طاهریان پوښتګي (۲۰۵ - ۲۵۹هـ)

۴۰ - لمبر

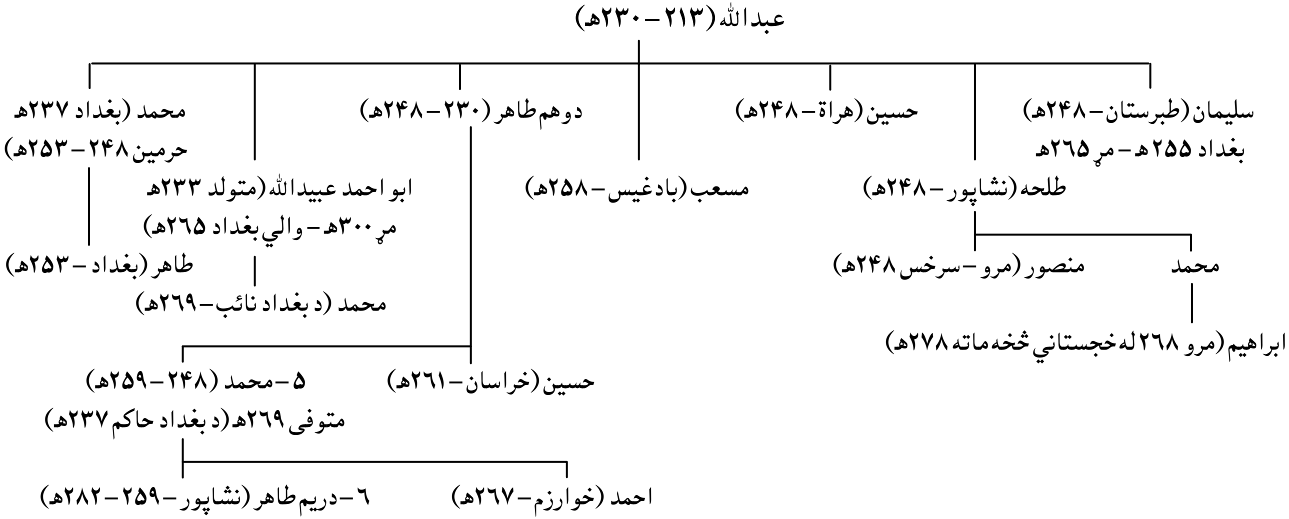

مأخذونه: طبري، ابن اثیر، د اسلام دائرة المعارف، ابن خلکان، طبقات ناصري، دول اسلامیه: ۱۷۲، معجم الانساب، زامباور: ۲/ ۳۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفاریان

(۲۴۷ - ۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کي سیستان تل د سیاسي هیجانو مرکز وو او په تېره بیا د خوارجو فرقې په دې ولایت کي مرکز نیولی وو او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلي چي د ننني سیاسي او اجتماعي پارټیو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کي قوت وموند، له دې ډلي څخه یو سیستاني مېړه چي د لیث زوی یعقوب وو او د سیستان د قرنین په کلي کي زېږېدلی منځته راووت او د خپل ورور عمرو لیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کي داخل سو او د درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په قول درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چي د صالح له خوا د سیستان حکمدار وو، سپه سالار وو، یعقوب زړور او داعیه طلبه سړی وو او غوښته ئې په خراسان او سیستان کي یو غښتلی حکومت جوړ کی، ځکه چي په دې وخت کي طاهریان کمزوري سوي ول او د بغداد د مقتدر خلافت سره ئې د مقاومت توان نه درلود. هغه وو چي یعقوب د (۲۴۷هـ = ۸٦۱ع) کال د محرمي په ۲۵ د دوشنبې په ورځ د خپلو وسله والو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارجو ته ماته ورکړه او د سیستان له خلکو ئې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته وغوښته خو یعقوب رتبیل وواژه او بست ئې ونیو، په دې جګړه کي شپږ زره تنه ووژل سوه او دېرش زره بندیان او خورا ډېر پیلان او زیات غنیمت مالونه د یعقوب لاس ته ورغلل، صالح د نضر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پر شا سو، او زابل ته ئې پناه یووړه، خو په پای کي د یعقوب لاس ته ورغی او په بندیخانه کي ووژل سو. په دې جګړه کي د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توګه سیستان ته بوتلل سوه (۲۵۱هـ = ۸٦۵ع) او په همدې کال کي ئې عمار خارجي د سیستان په نیشک کي قلع کی او په ۲۵۲هـ کي صالح بن حجر د رتبیل د کاکا زوی د رخج په کوهڅ (کوهک) کي یاغي سو، یعقوب هغه تر ۲۵۳هـ پوري وواژه او په همدې کال ئې والشتان او زمینداور او بست هم تصفیه کړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تګین آباد (اوسني کندهار ته نژدې) امیر ئې وواهه او تر هغه وروسته په هرات کې د طاهريانو د حکمران سره ونښت او هرات ئې هم ونيو، او د (۲۵۴هـ) په شاوخوا کې ئې کرمان هم لاس ته راووست او په ۲۵۷هـ کال بیا ئې د رتبیل د زوی سره چې له زندانه تښتېدلی وو په رخج کې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، څو چې په ۲۵۸هـ کال یعقوب رخج او زابل او د (کندهار) پنجوایي ونیول او د ګردېز پر کلا ئې چې د ابو منصور افلح د محمد د زوی او د لويکي خاقان د نمسي په لاس کې وه یرغل وکی، افلح د کاله لس زره درمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان او تخارستان او بلخ ونیو، پر کابلشاه په قهر سو او پیروزوند (د کندهار په شاوخوا کې) او بست ئې ونیول، سیستان ته ولاړ او له هغې سکې څخه چې په (۲۶۰هـ = ۸۷۲ع) کې ئې په پنج هیر (د کابل په شمال کې اوسنی پنجشېر) کې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان ئې نیولی وو.

په ۲۵۹هـ کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د سرکوبۍ له پاره د هرات کروخ ته ولاړ او هغه ولایت ئې تصفیه کی، په همدې کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزي نمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کې د پښتنو یوه طایفه ساګزي نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کې پورته سو، خو یعقوب مات کی او د نیشاپور خوا ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغی، یعقوب ورپسې سو آل طاهر او سګزی ئې له منځه یووړه (۲۵۹هـ تر ۲۶۳هـ پوري) او څنګه چې ابن خلکان وايي: د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رخج ملک، د طبسین ملک، د زابلستان ملک، د سند او مکران ملکان ئې د ځان تابع کړه.

تر هغه وروسته یعقوب په پارس کې جګړې وکړې او د (۲۶۵هـ = ۸۷۸ع) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې په ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ سو.

په اسلامي دوره کې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بخښونکی حکمران وو، چې د افغانستان ټول هیواد ئې د آمو له سینده تر سیستان او مکرانه او له بادغیسه او مرو او هراته تر کابل او ګردېز او زابلستانه ونیو او د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو په ډکولو کې ئې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د جهان له سترو پاچهانو څخه ګڼلی او یو لوی فصل ئې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کې لیکلی دئ او وايي چې: د ده په لښکر کې پنځه زره بختي اوښان او لس زره صفاري غاتري وې او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده تر مړيني وروسته د سيستان په خزانه کي پنځوس مليونه درهمه او اتيا مليونه ديناره ول، ده پخپل عجمي نژاد وياړل او په هغه منظوم ليک کي چي د بغداد خليفه المعتمد ته ئې ولېږه د عباسيانو کهول ته ئې اخطار ورکی چي له دې هيواده ووزي، او که نه وي د توري او قلم په زور به وايستل سي.

لنډه ئې دا چي د يعقوب تر مړيني وروسته عمرو ليث د ده ورور ئې پر ځای کښېنوست او د خلافت دربار هم هغه د خراسان او سيستان او فارس او کرمان او هند او سند او ماوراء النهر په پاچهي ومانه او په اولو وختو کي د ده سياسي مناسبات د عباسيانو سره دوستانه ول، خو تر لږي مودې وروسته المعتمد خليفه د ده عزل اعلان او د ده قلع او لعن ئې د خراسان د يوې ډلي حاجيانو په مخ کي بيان کی.

د (۲۲۶هـ = ۸۷۹ع) کال په شاوخوا کي د طاهري پاچهانو د اميرانو له پايڅوړ ځخه يو سړي په خراسان کي شورش وکی او دا سړی احمد د خجستاني عبدالله زوی وو او د هرات او سيستان تر حدودو پوري پر مخ ولاړ. خو عمرو ليث هغه مات کی (۲۶۷هـ = ۸۸۰ع) او تر دې وروسته رافع د هرثمه زوی چي د ابن خلکان په قول د معتمد خليفه له خوا لمسېده په خراسان کي د عمرو پر خلاف پورته سو او هرات او فراه ئې ونيول او د عمرو له ليري والي ځخه ئې چي په فارس او عراق کي جنګېده استفاده وکړه، خو بيا هم عمرو پر هغه بری وموند او رافع ماوراء النهر ته ولاړ او له ساساني پاچا نصر بن احمد ځخه ئې مرسته وغوښتله او د خراسانيانو زيات ياغيان د ده ملګري سول، خو عمرو دی له خراسانه تر خوارزم پوري پر شا وشاړه او هلته په (۲۸۳هـ = ۸۹۶ع) کال د عمرو ليث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل سو. د خراسان تر تصفيې وروسته محمد بن حمدان د عمرو ليث له خوا د زابلستان والي سو او برد عالي د غزني عامل وو، په دې وخت کي د ګندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (کذا په تاريخ سيستان کي) پر غزني حمله وکړه، حال دا چي عمرو ليث په بلخ کي د (۷۰) زرو نيزه دارو سپرو په مرسته د ساماني اسماعيل بن احمد د لښکر سره په مقابله بوخت وو او په (۲۷۸هـ = ۹۰۰ع) کال په يوه جګړه کي ګرفتار او بغداد ته واستول سو، ځو چي هلته د (۲۸۹هـ = ۹۰۱ع) په شاوخوا کي ووژل سو. عمرو هم عادل او عمران خوښوونکی پاچا وو، چي زر رباطونه او پنځه سوه جامع مسجدونه او يو زيات شمېر پلونه او لاري ئې جوړي کړې او د ابن خلکان په قول د هيواد د چارو په ښه تدبير او ښه سياست کي ئې ساری نه درلود او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ابن اثیر چي ئې څرګندوي د خپل هیواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر وو او هیڅ نه سوای کولای چي د عمرو بې اجازې څه ته سزا ورکي.

تر عمرو لیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری سو او بلخي سامانیانو پر شمالي افغانستان او هرات باندي د سیستان تر حدودو بری وموند او د صفاریانو پاته کسان تر څه مودې پوري په سیستان کي حکمرانان ول، لکه په (۲۸۹هـ = ۹۰۳ع) کال چي د عمرو نمسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان ول او یو څه موده په فارس کي په جنګ اخته ول، او په (۲۹۱هـ = ۹۰۳ع) کال تر بست او رخج پوري پر مخ ولاړه څو چي په (۲۹۶هـ = ۹۰۸ع) کال لیث د علي زوی د لیث نمسی له دې کهوله میدان ته راووت او طاهر او یعقوب ئې د عمرولیث د مریي سبکري په کومک ونیول او بغداد ته ئې واستول، او پخپله د (شیرلباده) په نامه پر سیستان امیر سو، او تر بست او کش او فراه پوري خطبه د ده په نامه وویله سوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال ئې تر بست او رخج (رخد) او کابل پوري مال واخیست او په ۲۹۸هـ کال ئې په بست کي پخپل نامه سکه ووهله.

خو په آخر کي لیث په (۲۹۸هـ = ۹۱۰ع) کال په یوه جګړه کي د سبکري په لاس چي د المقتدر خلیفه له خوا ئې ملاتړ سوی وو ورغی او په بغداد کي بندي سو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه علي یا ابو علي محمد د محمد زوی او د لومړي لیث د نمسي سره په ۲۹۸هـ کال بیعت وکی او تر بست او غزني او کابل پوري ئې هم د ده په نامه خطبه وویله، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کی او بست ته ولاړ څو چي د ساماني احمد د اسمعیل د زوی لښکریانو دی په ۲۹۸هـ کال په رخج کي ونیو او بست ته ئې راووست او دی ئې د نوموړي سبکري سره بغداد ته واستاوه، او د همدې کال په پای کي د سیستان خطبه پر آل سامان وویله سوه او د صفاریانو کورنۍ پای ته ورسېده. خو په ۲۹۹هـ کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق په مقابل کي بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نمسي او عمرو لیث کړوسي د صفاري کورنۍ لس کلن هلک ئې میدان ته راویوست او د مولی سندلي په مشرۍ ئې چي د صفاریانو له موالیو څخه وو ساماني حکمران ونیو او د سیستان د عیارانو په مرسته ئې د نوموړي ابو حفص په نامه خطبه وویله. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او بو منصور جیهاني د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

زميندا او او زابلستان پوري تصفيه کی (۳۰۳هـ = ۹۱۵ع). په دې توګه د ساماني دربار اميرانو تر رخج او ارغنداو تر ناوې سيمي ونيولې او د طرابيل (ښايي چي د رتابيل مصحف وي) د پخواني زمامدارانو پايڅوړ ئې په زابلستان کي له پښو واچاوه، په (۳۱۰هـ = ۹۲۲ع) کال احمد د قدام زوی او عزيز د عبدالله زوی د سيستان اميران ول، چي په ۳۱۱هـ کال بيا د سيستان خلک وپارېدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی او د ليث کړوسی ئې د صفاريانو له کورنۍ څخه راويوست او د سيستان د اميرۍ واګي ئې وروسپارلې او په رخد کي هم خطبه د ده په نامه وويله سوه، د ده له خوا بيا حمک د رخج او محمد د بست حکمرانان وټاکل سوه او هيواد ئې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پوري ونيو او تر (۳۵۲هـ = ۹۶۳ع) کال پوري ئې خپلواک حکومت کاوه او د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سړی وو، د ده د حکومت ورځي تر ځلوېښتو کالو پوري په سيستان کي ډېري ښې تېري سوې څو په پای کي په ۲۵۲هـ کال په سيستان کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امير خلف بانو پر ځای کښېنوست، خو د ده او د امير طاهر بوعلي تر منځ چي د يعقوب ليث د نيکه د ورور له اولادې څخه وو د سيستان پر امارت اختلاف پيدا سو، او چي نوموړی طاهر په (۳۵۹هـ = ۹۶۹ع) کي مړ سو، زوی ئې امير حسين د امير خلف بانو سره جنګېده او په ۳۷۳هـ کال ئې له امير سبکتګين څخه چي غزنه ئې تر بست پوري نيولی وو کومک وغوښت، خو امير سبکتګين خلف ته مرسته ورکړه او په همدې کال ئې په منځ کي روغه وسوه، حسين چي مړ سو د سيستان امارت امير خلف ته پاته سو، ده تر (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) پوري ښه خپلواک حکومت وکی، څنګه چي په همدې وختو کي سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت تهديداوه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت ومانه چي له کاله به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هيواده جلا پرې نه ښو او په (۳۹۳هـ = ۱۰۰۲ع) کال ئې پر هغه مځکه يرغل وکی او خلف ئې د سپهبد په طاق کي کلابند کی، دی سلطان ته ورغی خو سلطان دی د خراسان ګوزګانان ته تبعيد کی او سيستان د آل سبکتګين د پاچهۍ برخه سوه او د همدې خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ = ۱۴۸۰ع) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پوري په سيستان کي محلي اميران د ملوکو په نامه موجود ول چي په سيستان کي ئې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندي حکمداري کوله.

په افغانستان کي صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړني علم دوسته، عمران

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوښوونکي او عادل پاچهان ول، چي په هیواد کي ئې سیاسي او دیني یووالی راووست، د همدې صفاریانو په وختو کي دري ژبه درباري او ادبي ژبه سوه او محمد بن وصیف سگزي لومړی دري قصیده د صفاري پاچا په ستاینه کي وویله او هم په دې زمانه کي د افغانستان لمر ختیځي سیمي لکه کابل او گردېز د کابل شاهانو له لاسه ووتل او له افغانستانه د رتبیلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله سوه.

د صفاریانو او د سیستان د ملوکو بشپړه شجره د دې مخ مخامخ ده – ۴۱ لمبر.

۱. یعقوب د لیث زوی (۲۴۷ – ۲٦۵ هـ)*

۲. عمرو د لیث زوی (۲٦۵ – ۲۸۷ هـ) وژل ئې په بغداد کي ۲۸۹ هـ*

۳. طاهر د محمد زوی د عمرولیث نمسی او وروره ئې یعقوب د (۲۸۹ – ۲۹٦ هـ) *

۴. لیث د علي زوی د لومړي لیث نمسی (مشهور په شیرلباده) (۲۹٦ – ۲۹۸ هـ) *

۵. ابو علي معدل د علي زوی د لومړي لیث نمسی (۲۹۹ هـ)

٦. ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نمسی او د عمرولیث کړوسی (۳۰۰ هـ)

۷. امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسي د لیث کړوسی (۳۱۱ – ۳۵۲ هـ)*

۸. ابو احمد خلف بن احمد (د ۳۴۴ هـ شاوخوا – مړ په ۳۹۹ هـ) ابن بانو *

۹. امیر طاهر بو علي د محمد زوی د طاهر نمسی (د مور له خوا صفاري) (۳۵۲ هـ – ۳۵۹ هـ)

۱۰. امیر حسین د طاهر زوی (۳۵۹ – ۳۷۳ هـ)

۱۱. بهاءالدین طاهر د نصر زوی د احمد نمسی (۴۸۰ هـ)

۱۲. تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد نمسی (د ۴۸۲ هـ په شاوخوا کي مړ په ۵۵۹)*

۱۳. شمس الدین ابوالفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹ هـ)

۱۴. عزالملوک محمد د نصر زوی ؟

۱۵. تاج الدین حرب د محمد زوی (۵٦۲ – ٦۱۲ هـ)*

۱٦. شمس الدین یمین الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (٦۱۲ هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷. تاج الدين نصر د بهرامشاه زوی (٦۱۸هـ)*
۱۸. رکن الدين ابو منصور د بهرامشاه زوی (٦۱۸هـ)*
۱۹. شهاب الدين محمود د عثمان زوی (٦۱۹هـ)
۲۰. علي د عثمان زوی (٦۲۲هـ)
۲۱. شمس الدين علي د مسعود زوی د خلف نمسی د مهربان کړوسی د طاهر کوسی (٦۲٦هـ)
۲۲. نصرالدين د ابو الفتح زوی د مسعود نمسی (٦۵۲هـ)*
۲۳. شاه نصرت د نصرالدين زوی (۷۲۸هـ)
۲۴. قطب الدين محمود رکن الدين د محمود زوی (۷۳۱هـ)*
۲۵. تاج الدين د محمد زوی (۷۴۷هـ)
۲٦. سلطان محمود د شاه علي زوی (۷۴۷هـ)
۲۷. عزالدين د رکن الدين محمود زوی (۷۳۳هـ)*
۲۸. قطب الدين د عزالدين زوی (۷۸۴هـ)
۲۹. شاه شاهان تاج الدين د قطب الدين زوی (۷۸۸هـ)
۳۰. قطب الدين د تاج الدين زوی د قطب الدين نمسی (۷۸۸هـ)*
۳۱. شاه شاهان شمس الدين د قطب زوی (۸۲۲هـ)*
۳۲. نظام الدين يحيی د شمس الدين زوی (۸۴۲هـ)
۳۳. شمس الدين محمد د يحيی زوی (۸۸۵هـ)
۳۴. سلطان محمود ؟
۳۵. امير محمد مبارزالدين (د ۸۴۵هـ شاوخوا)
۳٦. قطب الدين علي (۸۲۲ – ۸۴۲هـ)
۳۷. شاه حسين د ملک غياث الدين محمد زوی د احياء الملوک مؤلف په (۱۰۲۷هـ) کې.

مأخذونه:

گرديزي، تاريخ سيستان، تاريخ ادبيات د براون، طبقات سلاطين اسلام، ابن اثير، طبري، طبقات ناصري، ابن خلکان، تاريخ الاسلام السياسي، مروج الذهب،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاریخ تمدن اسلام جرجي زیدان، احیاء الملوک د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا، تاریخ ادبیات فارسي د سعید نفیسي، په سیستان کي د صفاریانو د ماڼیو د کنډوالو منظر (۴۲ لمبر عکس).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی برخه

صفاریان سیستانی (۲۵۴ - ۸۸۵هـ)

۴۱ - لمبر

لیث صفار (حدود ۲۰۰هـ) بن معدل بن حاتم ماهان بن کیخسرو بن اردشیر بن قباد بن خسرو اپرویز بن هرمز بن خسرو انوشروان (تاریخ سیستان)

۱ - یعقوب × (۲۵۴/ ۲۶۵هـ)

محمد (د پارس والي - ۲۶۸هـ)

عمرو (۲۶۵/ ۲۸۹هـ) ×

معدل؟

علي

محمد = بانو

شاه ملک (هراة - ۳۱۱هـ)

یعقوب

احمد نیا (۳۰۱هـ)

۳ - طاهر × (۲۸۹ - ۲۹۰هـ)

(۱) لیث × (۲۹۶ - ۲۹۹هـ)

ابوالحسن

ابو علي محمد (۲۹۸هـ)

اسماعیل

(۲) معدل (۲۹۹هـ)

(۳) عمرو (۳۰۰ - ۳۲۲؟)

محمد

عایشه

(۴) ابو جعفر احمد × بن محمد بن خلف بن ابو جعفر بن طاهر؟ (۳۰۹ - ۳۵۲هـ)

بانو (د احمد بن محمد ماینه)

طاهر بوعلي (۳۵۲هـ)

(۵) خلف بانو × (۳۴۴/ ۳۹۲هـ) متولد ۳۲۶هـ

نصر

عمرو (مړ ۳۸۲هـ)

ابو حفص

طاهر (۳۹۲هـ)

[۲] بهاء الدین طاهر (۴۸۰/ ۴۸۱هـ)

محمد (حدود ۴۰۰هـ)

حسین؟

مهربان

[۱] طاهر (۴۶۰/ ۴۸۰هـ د نیمروز ملک)

(دوهمه برخه وګورئ)

خلف

(دریمه برخه وګورئ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

صفاريان سيستاني (۲۵۴ - ۸۸۵هـ)

۴۱ - لمبر

[۱] طاهر

[۴] تاج الدين ابو الفضل نصر × (۴۸۲ - ۵۵۹هـ)

[۳] فلان؟ (۴۸۱هـ)

فلان (؟)

[۵] شمس الدين ابو الفتح محمد (احمد)
۵۵۹هـ - د اتلسو ورونو لرونکی

[٦] عزالملوک محمد (حدود ۵٦٠هـ)

عمر نوحي

[۷] محمد تاج حرب × (۵٦۲ - ٦۱۲هـ)

[۱۲] امير علي (٦۲٠هـ)

ابو المظفر حرب (٦۱۹هـ)

ناصر الدين عثمان (مړ - ٦٠۴هـ)

[۸] شمس الدين يمين الدوله
بهرامشاه (٦۱۲ - ٦۱۸هـ)

ملکشاه

[۱۱] شهاب الدين محمود
(٦۱۹ - ٦۲۲هـ)

علاء الدين احمد (مقتول ٦۲٠هـ)

[۹] نصرة الدين يا تاج الدين نصر بهرامشاه × (٦۱۸هـ)

[۱٠] رکن الدين ابو منصور × (٦۱۸هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه برخه **صفاریان سیستاني (۲۵۴-۸۸۵هـ)** ۴۱ - لمبر

خلف

شجاع الدین نصر سپه سالار — مسعود

۱- شمس الدین علي (۶۲۶-۶۹۴؟) — ابو الفتح مبارز الدین (۶۳۶هـ)

۲- نصیر الدین محمد × (۶۵۲-۷۲۶؟)

۳- نصرة الدین (۷۲۸هـ) — رکن الدین محمود (۷۰۰هـ) — شاه علي

۶- سلطان محمود (۷۵۱-۷۵۳هـ)

۴- قطب الدین محمد × (۷۳۱-۷۴۷هـ) — ۷- عزالدین × (۷۵۳-۷۸۴هـ)

۵- تاج الدین (۷۴۷-۷۵۱هـ) — ۸- دوهم قطب الدین (۷۸۴-۷۸۸هـ)

۹- شاه شاهان تاج الدین (۷۸۸-۸۰۵هـ) — ۱۱- شاه شاهان شمس الدین × (۸۲۲-۸۴۲هـ)

۱۰- قطب الدین × (د ۸۱۰ هـ حدود) — ۱۲- نظام الدین یحیی (۸۴۲-۸۸۵هـ)

۱۳- شمس الدین محمود (۸۸۵؟)

د درو سرو برخو ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، د اسلام دائرة المعارف، تاریخ یمینی، میر خوند، تاریخ سلاجقه، خاندانهای اسلامی بارتولد، نولدکی، سخاو، جستی، دول اسلامیه ۱۷۵، معجم الانساب، ۲/۳۰۲، تاریخ سیستان، احیاء الملوک.

(c) ketabton.com: The Digital Library

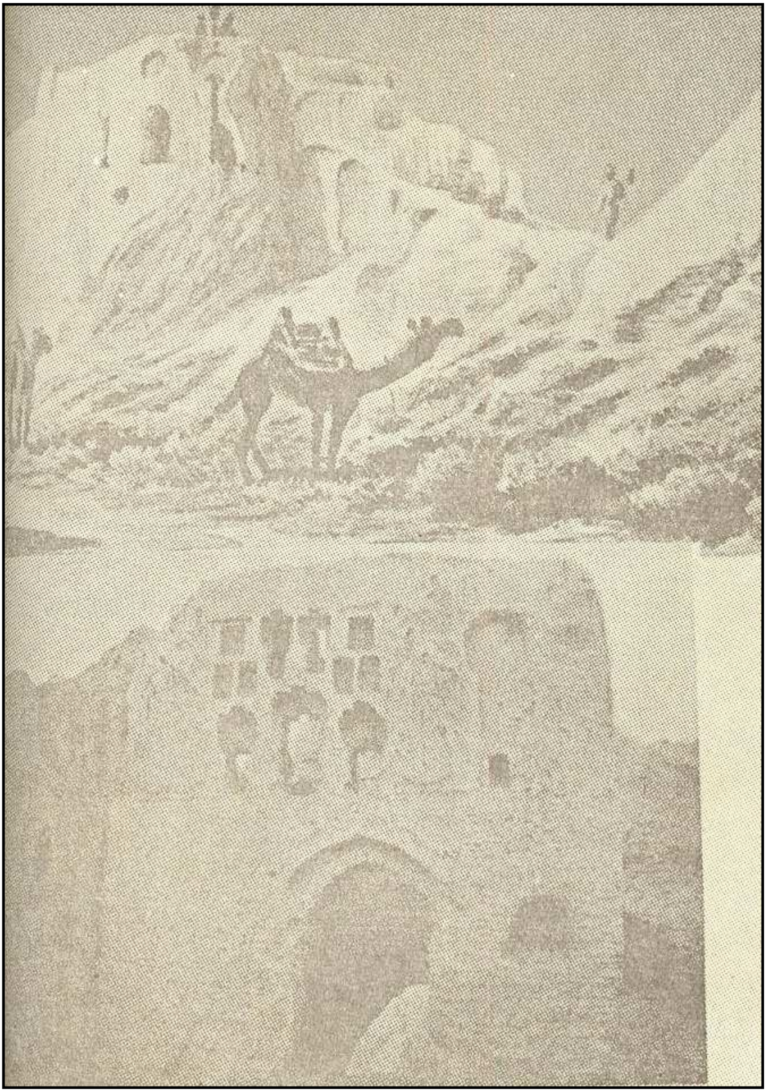

د سیستان د صفاریانو د ودانیو دوې منظرې، ۴۲ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سامانیان

(۲۷۹–۳۸۹هـ)

د سامانيانو کورنۍ د (سامان خداء) له اولادې څخه وه او سامان خداء يو نجيب سړی وو چي د بلخ په کليوالي سيمو کي حکمران او په دين زردشتي وو. دی د گرديزي په وينا د (۱۹۷هـ = ۸۱۲ع) په شاوخوا کي د مامون الرشيد پر لاس مسلمان سو او اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پيدا کړه. دې اسد څلور زامن درلوده: نوح، احمد، يحيی، الياس، چي د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمرقند او سغد نوح ته او فرغانه احمد ته او چاچ او اسروشنه يحيی ته او هرات الياس ته وسپارل سو. د احمد بن سامان زوی چي امير نصر نومېد په (۲۶۱هـ = ۸۷۴ع) کال د معتمد خليفه له خوا د ماوراء النهر په امارت وپېژاند سو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعيل د احمد زوی ته پرېښوو، څو چي په (۲۷۵هـ = ۸۸۸ع) کال په بخارا کي د دوو ورونو تر منځ سخته جگړه پېښه سوه او نصر د اسماعيل د زوی په لاس ورغی او سمرقند ته واستول سو او په (۲۷۹هـ = ۸۹۲ع) کال مړ سو او ټول ماوراء النهر او خراسان د اسمعيل په لاس کښېووت او د معتضد او مکتفی خليفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهي وپېژاند. دی د آل سامان د سلسلې مؤسس دئ چي په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال ئې قوت وموند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سيستان د آل صفار په مقابل کي چي د خپلواکۍ رېغ ئې تر خولې يوست تقويه کی او په همدې کال ئې په بلخ کي صفاري عمروليث بندي کی او شمالي او غربي افغانستان ئې له تخارستانه تر مرو او هرات او د ايران شمال او ماوراء النهر هيوادونه ئې د ساماني هيواد ضميمه کړه او د مجمل فصيحي په قول د هند پر ځينو لمر لوېديځو سيمو هم د اسمعيل لاس بر سوی وو، چي ښايي د فصيحي مقصد گندهارا وي. محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمي نمسی په دري ژبه د تاريخ طبري مترجم د دې پاچا فاضل وزير وو، اسمعيل په (۲۹۵هـ = ۹۰۷ع) کال وفات سو (د اسمعيل ساماني د قبر عکس – ۴۳ لمبر). د اسماعيل تر مړيني

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بخارا کي د اسماعيل ساماني مقبره، ۴۳ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته ئې زوی احمد پر ځای کښېنوست، دی په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزي زوی ئې سیستان ته ولېږه، څو چي صفاري حکمرانان معدل او بوعلي چي تر بست او رخجه پوري ئې لاسونه اوږده سوي ول له منځه یووړه او سیستان ئې منصور د ساماني اسحاق زوی ته ورکی، خو د سیستان خلکو لکه دمخه چي وویل سوه د سندلي په مشرۍ هغه ونیوی (۳۰۰هـ = ۹۱۲ع).

احمد په ۳۰۱هـ کال د خپلو مریانو په لاس ووژل سو او خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، او د هیواد چاري د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې.

په (۳۰۲هـ = ۹۱۴ع) کال په خراسان کي منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي سو او له سیستان او هراته حسین علي مروزي هم ورسره یو ځای سو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، څنګه چي منصور په نیشاپور کي مړ سو، حسین په (۳۰٦هـ = ۹۱۸ع) کال تر سختو جګړو وروسته تسلیم او عفو سو. د نصر په وخت کي لکه چي دمخه ولیکل سوه د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو تر منځ لاس په لاس ګرزېده، د دې عصر نوري پېښې د افغانستان په تاریخ اړه نه لري.

نصر په (۳۳۱هـ = ۹۴۲ع) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ سو، او لومړی نوح د ده زوی پر ساماني تخت کښېنوست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کي د بوعلي چغاني د محتاج د زوی چي د هغو سیمو حکمران وو یاغي کېدل وه او د ختلان د امیر په مرسته ئې په بلخ او ګوزګانان او سمنګان او تخارستان کي لښکر راغونډ کی خو د امیر نوح لښکر ماته ورکړه او په (۳۴۱هـ = ۹۵۲ع) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند سو. نوح په (۳۴۳هـ = ۹۵۴ع) کال مړ سو او زوی ئې لومړی عبدالملک پر تخت کښېنوست. د ده په وخت کي په (۳۴۵هـ = ۹۵٦ع) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل سو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکی او په عوض کي ئې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ = ۹٦۰ع) او تر هغه وروسته هم الپتګین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ وګومارل سو او ابو علي محمد بلعمي د هغه ځای حکمران وو او د ابن مسکویه په قول

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بوعلي محتاج له منځه وړلو له پاره بکر د مالک زوی وټاکل سو، چې هغه له خراسانه ورک کي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، څو چې لومړی عبدالملک په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال مړ سو، او ورور ئې منصور د لومړي نوح زوی د ده پر ځای کښېنوست. د ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدارۍ او د الپتگین د مخنیوي له پاره وګوماره. دا سړی په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال له نیشاپوره پر شا سو، بلخ او خلم او تخارستان او غزنه ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ ئې کښېښوو.

په (۳۵۳هـ = ۹۶۴ع) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کي یاغي سو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چي د خراسان حکمران وو بوجعفر نامی د هغه د مخنیوي له پاره وګوماره سو، چي د تولک تر حصار نیولو وروسته ئې د غور ځیني کلاوي هم ونیولې. د منصور په عصر کي د سیستان حکمران خلف د احمد زوی هم د ساماني دولت له خوا تقویه سو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کي د سامانیانو له اطاعته سر ورغړاوه او منصور د هغه سره اووه کاله جنګ وکی، چي په نتیجه کي ئې روغه ورسره وکړه (۳۷۳هـ). خو همدا پیښي د ابن اثیر په قول د ساماني دولت د کمزورتیا سبب سوې او د شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په باب کي توزنه هیله پیدا سوه.

منصور په (۳۶٦هـ = ۹۷٦ع) کال مړ سو او پر ځای ئې دوهم نوح د منصور زوی کښېنوست، د ده په عصر کي د ده تر مړیني (۳۷۸هـ = ۹۸۸ع) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور اړه درلودله، دا وخت الپتگین له دنیا تللی او د هغه ځای ئې زوی سبکتگین د غزني د چارو واګي په لاس کي نیولي وې او ابو علي سیمجور چي د خپل پلار ابوالحسن تر مړیني وروسته ئې خراسان تر لاس لاندي وو د بلخ د حکمران فایق خاصه سره ئې لاس یو کی او پر خپل سر سو، نو د دوی د سرټکولو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یو سړی چي ابوالعباس تاش نومېد خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه ئې مرسته وغوښتله، سبکتگین د خپل زوی محمود سره د دوهم نوح ملاتړ ته ورغی او په (۳۸۴هـ = ۹۹۴ع) کال ئې د هرات ښار ته نژدې ابوعلي مات کی او هغه د دیملیانو دربار ته پناه یووړه او دوهم امیر نوح سبکتگین ته د (ناصرالدین) لقب ورکی او د خراسان د حکمدار په حیث ئې تر غزنه او کابل او بلخ پوري وپېژاند او د هغه زوی محمود ئې د (سیف الدوله) په لقب د نشاپور حکمدار وټاکه. دوهم امیر نوح او

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبکتگین دواړه په (۳۸۷هـ) کال مړه سول او دوهم منصور د دوهم نوح نابالغه زوی پر ساماني تخت کښېنول سو، خو د آل سامان د کهول د نظام رسۍ وشلېدله او ایلک خان بخارا ونیوله او بکتوزن دوهم منصور ړوند کی (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) او ورور ئې دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی پر تخت کښېناوه. خو سلطان محمود د هغه ړانده پاچا د کسات اخیستلو له پاره مرو ته ولاړ او په پای کي ئې د بکتوز او فایق سره داسي وکړه چي: هرات او بلخ (یعني افغانستان تر کابله) دي د محمود وي او نیشاپور او مرو دي د دوی. محمود په (۳۸۹هـ) کال له دې جنگه راوگرزېد او په همدې کال ایلک خان بخارا ونیوله، او دوهم ساماني عبدالملک ئې په اوزگند کي بندي کی او همهلته ئې وواژه. ابو نصر ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی د سامانیانو وروستني شهزاده په ډېر زړورتوب د محمود د ورور نصر او ایلک سره جنگ کاوه څو په پای کي د محمود په تحریک په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۱ع) کال ووژل سو او د سامانیانو د سلسلې کمبله ټوله سوه.

د دې عصر له علمي او اداري نومیالیو څخه دوه نامتو وزیران یو محمد د احمد جیهاني زوی (د ورکي جغرافیا ټولوونکی) او بل محمد د محمد بلعمي زوی (په دري ژبه د طبري د تاریخ مترجم) او د دري له پخوانیو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي او رودکي او دقیقي بلخي او ابو محمد هاشم (په بست کي د پښتو شاعر چي په ۲۹۷هـ کي مړ دئ) او نور ول.

د سامانیانو په عصر کي د اسلام دین او اسلامي مدنیت د عربي ژبي او ادب سره تر کابله راورسېدلی وو، خو د هیواد په لمر ختیځو سرحدو کي لکه ننگرهار، لغمان، د کونړ درې، د خوست او منگل غرونه پر خپلو پخوانیو ادیانو او ژبو او مدنیت پاته ول او دري ادبیاتو ښه وده وکړه (د آل سامان شجره په ۴۴ لمبر کي).

۱. لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱ – ۲۷۹هـ)
۲. اسمعیل د احمد زوی (۲۷۹ – ۲۹۵هـ)*
۳. احمد د اسمعیل زوی (۲۹۵ – ۳۰۱هـ)*
۴. دوهم نصر د احمد زوی (۳۰۱ – ۳۳۱هـ)*
۵. لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ – ۳۴۳هـ)*
۶. لومړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۳ – ۳۵۰هـ)*
۷. لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ – ۳۶۶هـ)*

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸. دوهم نوح د منصور زوی (۳۸۷ – ۳۸۷هـ)*
۹. دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ – ۳۸۹هـ)*
۱۰. دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹هـ)*
۱۱. ابو ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی (۳۹۰هـ) د ده تر وژلو پوري په (۳۹۵هـ) کي.

مأخذونه:

گرديزي، ابن اثير، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلامی، تاريخ سيستان، تجارب الامم، تاريخ الاسلام السياسي، مختصر تاريخ ايران د پاول هورن، روضة الصفا، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب د زمباور، تاريخ بخارا، لب التواريخ، تاريخ يميني، ترکستان د بارتولد، حبيب السير.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

سامانیان ۲۹۱ - ۳۸۹هـ

۴۴ - لمبر

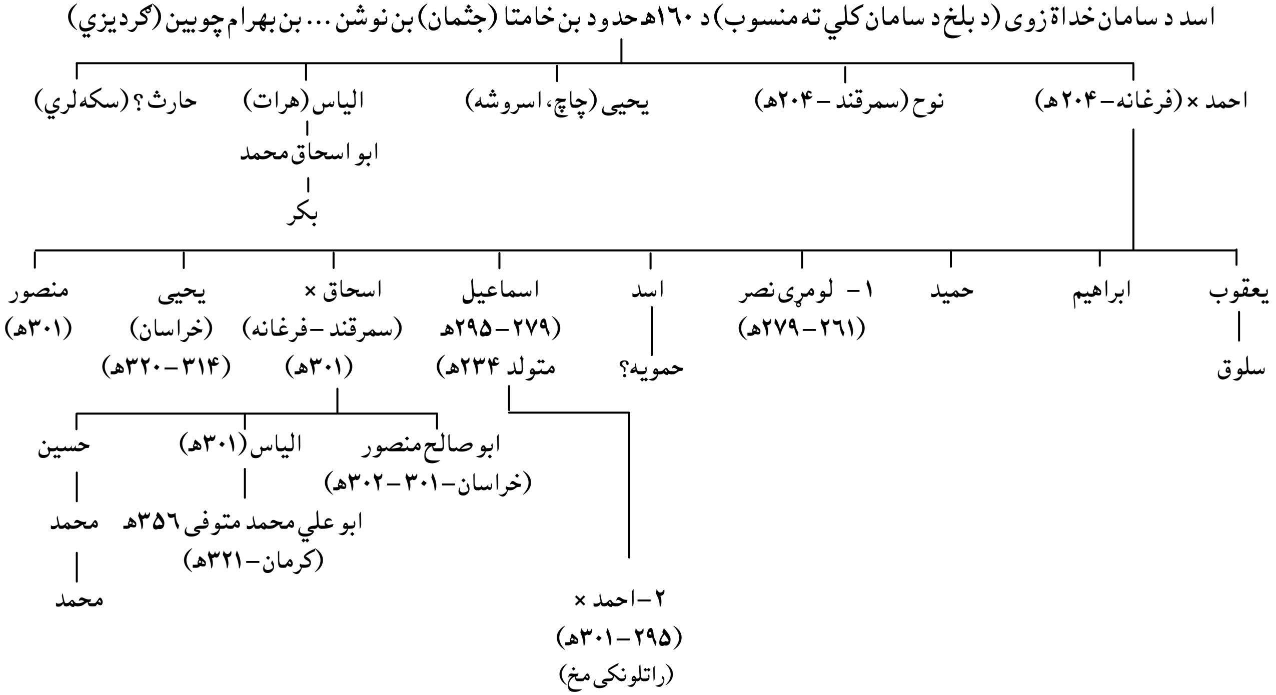

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

سامانیان

۴۴ – لمبر

- ۲ – احمد
  - × یحیی (په خراسان کي ولاړ سو – ۳۱۸)
  - ۴ – دوهم نصر (۳۰۱ – ۳۳۱هـ)
    - ابو جعفر محمد (ړوند کړه سو ۳۲۰هـ)
    - ۵ – لومړی نوح (۳۳۱ – ۳۴۳ هـ)
      - ٦ – لومړی عبدالملک × (۳۴۳ – ۳۵۰هـ)
        - نصر (د یوې ورځي پاچا) (۳۵۰هـ)
      - ۷ – لومړی منصور × (۳۵۰هـ – ۳٦٦هـ)
        - ابو زکریا یحیی (۳۸۹هـ)
        - ۸ – دوهم نوح × (۳٦٦ – ۳۸۷هـ)
          - ابو ابراهیم اسماعیل (۳۸۹هـ)
          - ابو یعقوب (۳۸۹هـ)
          - ۹ – × دوهم منصور (۳۸۱ – ۳۸۹هـ)
          - ۱۰ – عبدالملک ثانی (۳۸۹هـ)
          - ابراهیم المنتصر (مړ – ۳۹۵هـ)
        - ابو سلیمان (۳۸۹هـ)
      - محمد
    - اسماعیل (بخارا)
    - احمد
  - ابراهیم (په ۳۳۷هـ ړوند کړه سو)
  - منصور (۳۱۷هـ)

مأخذ: یمیني، د اسلام دائرة المعارف، طبقات ناصری، میر خوند، ترکستان بارتولد، نامهای ایرانی، زین الاخبار، دول اسلامیه ۱۷۷، معجم زامباور ۲/ ۳۰۸هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه حکمرانان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهول څخه چې د کسي (سليمان) په غره او د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کې ځې په پښتنو کي حکمراني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پټهان) درې زامن مشهور دي چې: غرغښت او بېټنی او سړبن نومېدل. د دې پښتانه کهول په باب کي ډېري محلي افسانې سته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مؤرخ سليمان ماکو د (٦١٢ هـ = ١٢١٥) په شاوخوا کي پخپله تذکره کي ليکلي او تر هغه وروسته نورو مؤرخانو لکه ابوالفضل علامي په آئين اکبري کي (١٠٠٦هـ = ١٥٩٧ع) او اخون درويزه (چې په ١٠٤٨هـ = ١٦٢٨ع کي مړ دئ) په تذکرة الابرار او مخزن اسلام کي او نعمت الله هروي په مخزن افغاني کي (١٠١٨هـ = ١٦٠٩ع) او شيخ امام الدين خليل (چې په ١٠٦٠هـ کي مړ دئ) په تاريخ افغاني کي تائيد کړي دي او تاريخي حقايق دي له هغو څخه ښکارېږي چې دې درو وروڼو د (٢٥٠ تر ٣٠٠هـ پوري) په افغانستان کي د غور له غرو څخه د سليمان تر غره پوري واکمني (فرمانروايي) او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود او د شيخ بېټني ځيني پښتو مناجاتونه په پښتو ادبياتو کي منقول او په لاس کي سته او تر هغه وروسته د سړبن زوی خرښبون د سليمان له غره څخه د غلځو د کلات د غونډان تر غره پوري واک او اقتدار درلود او په (٤١١هـ = ١٠٢٠ع) کال د سليمان د غره په جنوبي لمنه مرغه کي وفات سو، همدارنگه اسمعيل د بېټني زوی د سليمان په غره کي واکمني او روحاني نفوذ درلود او د ده د اقتدار لمنه د سليمان د غره لمر لوېديځ پلو ته له وازي خوا څخه تر غزني پوري رسېدله، او له دې دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار رانقل سوي دي (د ٤٠٠ هـ = ١٠٠٩ع په شاوخوا کي). د خرښبون درې زامن: کند، زمند او کاسي د پښتنو د ټبرو نوميالي نيکه گان دي، چې د دوی د اولاد سلسله په افغاني نسب نامو کي شرح سوې ده.

دا هم بايد پټ پاته نه سي چې خرښبوني پښتانه د افغانستان په لمر لوېديځو سيمو کي خپاره واره ول، لکه عبدالرزاق سمرقندي چې په غزنين او برمل کي د (افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرشواني) په نامه د هغو يادونه کوي او دا د (۸۲۰هـ) په شاوخوا کي وه (مطلع سعدين د دوهم ټوک لومړۍ برخه، ۳۵۹ مخ د لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کي دا درې وروڼه غرغښت، بېټني او سړه بن د پښتنو د ټبرو د سلسلې سرونه ګڼل سوي دي چي په دې ځای کي د دوی د نسب د شجرې مهمې څانګي ليکل کېږي (۴۵ لمبر د نسب شجره دي وکتل سي).

په پښتني نسب نامه کي د کرلاڼ = کرلاڼي يوه بله څانګه هم سته چي دوی له هغو درو نورو څانګو سره خپلوي لري او سوچه پښتانه دي.

د پښتنو روايات خو په دې څانګو کي تر اسلامي دورې دمخه نه دي، مګر تاسي وليدل چي د پښت = پخت = پښتون او افغان ذکر په قديمو کتابو او تاريخو کي له درو څلورو زرو کالو را په دې خوا راغلی دئ، نو ځکه موږ د هغو قديمو اسنادو څخه داسي ويلای سوای چي پښتانه قبايل د دې هيواد پخواني اوسېدونکي دي چي په وروستيو زمانو کي له دوی سره نور آريايي قبايل هم ګډ سوي دي، مګر هغه ټول د دوی په مدنيت او ملي جوړښت کي داسي ويلي سوي دي چي اوس ئې بېلونه نه سې کېدای او يو ملت ځني جوړ سوی دئ.

مأخذونه:

د سليمان ماکو تذکرة الاولياء، پښتانه شعراء لومړی ټوک، ائين اکبري، مخزن افغاني، تذکرة الابرار د دروېزه، پټه خزانه، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، مطلع سعدين ۲ ټوک، حيات افغاني، شوکت افغاني، صولت افغاني، خورشيد جهان، د سراولف کيرو پټانان، د صوبۀ سرحد او بلوچستان ګزټير، افغانستان ګزټير، تاريخ سلطاني.

لومړۍ برخه — ۴۵ – لمبر

کیس (پښتون)

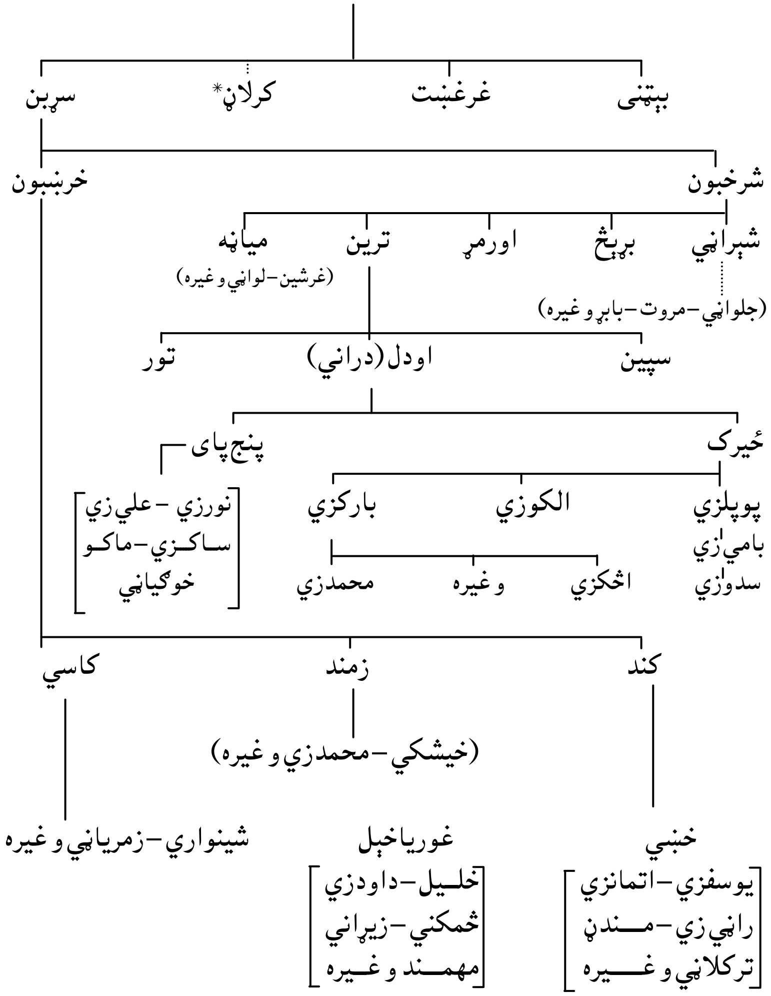

* د بیټني، غرغښت او کرلاني تفصیل په راتلونکي مخ کي وګورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۵ – لمبر

دوهمه برخه

کیس

بېټني

تول غلجي قومونه: سهاک – تره کي – سلیمانخېل – توخي – هوتک – اکاخېل – ناسر – خروټي – بختیار – احمدزي – تري – دوتاڼي – تارن – لودي – نیازي – سور – سرواڼي

غرغښت

- مندو
- بابی
- داني

کاکړ – ناغر – پڼي – داوي

داوي: (دُومړ – هُمړ – خوندي و غیره)

کاکړ، پڼي: ګدون – موسی خېل – صافي – مشواڼي

کرلاڼ

ککي – دلازاک – منګل – توري – هنی – وردګ – اورکزی – اپريدي – خټک – يشتک – بولاق – ځدراڼ – وزیر – مسید – دوَړ – ستریاڼي – ګاړي – بنګښ – بنوڅي.

ماخذ: مخزن افغاني – حیات افغاني – شوکت افغاني
صولت افغاني – آيين اکبري – تذکرهٔ سلیمان ماکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

فريغونيان

(د ۲۵۰ تر ۴۱۰هـ شاوخوا)

دې کهول د سامانيانو او غزنويانو په وختو کي په گوزگانان کي حکمراني درلوده او د دواړو سلطنتي کورنيو سره ئې دوستانه روابط ساتل او علم روزونکي او صلح خوښووني پوهان پاچهان ول. د دوی د حکومت شمالي وېش د آمو سيند او جنوبي وېش ئې غرستان او غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زميندا ور او هلمند تر شاوخوا پوري رسېده، چي په غور کي هم د فريغونيانو تر لاس لاندي يو حکمران ناست وو او غورشاه نومېد، پخپله گوزگانان د سرپل شاوخوا ته ويل کېده، او دا کهول تر اسلام دمخه د (گوزگان خداة) د پاچهانو له نسله وو چي د فريغون په رباط ئې اړه درلودله او دا رباط د مقدسي په وينا د اندخو د (اوسني اندخوی) او کرکي څخه د يوې ورځي د لاري واټن وو او د افريغ کلمه د دې هيواد په لرغونيو نومو کي تر خوارزمه ليده کېږي، خو پخپله د فريغون د دې کهول د سلسلې د مشر په باب کي څه معلومات نه لرو. بې له دې چي د العتبي په قول د دريمي هجري پېړۍ په شاوخوا کي د افريغون رباط ته نژدې اوسېد، مگر د ده زوی احمد بن فريغون د اسلامي دورې په تاريخ کي د دې کهول لومړی سړی دئ چي موږ ئې پېژنو، نرشخي وايي:

په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال چي امير اسمعيل ساماني د عمروليث صفاري سره جنگېده امير احمد فريغوني د عمروليث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژانده سو. قابوسنامه دی د آسانو د ډېرو گلو خاوند گڼي چي د ورځي ئې زر ارزق بهاڼان راوړه او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چي د دې سيمو خلک تر اوسه د آسانو په گلو ساتلو او روزلو مشهور دي.

د دې کهول يو بل حکمدار ابوالحارث محمد د احمد زوی دئ چي موږ هغه د دري ژبي د پخواني جغرافي کتاب حدودالعالم له مخي پېژنو، دی علم دوسته حکمران وو او دا کتاب په (۳۷۲هـ = ۹۸۲ع) کال ده ته وړاندي سوی وو او د دې کورنۍ د ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتدار په وخت کي حکمران وو او اصطخري د (۳۴۰هـ = ۹۵۱ع) په شاوخوا کي هغه یاد کړی دئ او د بارتولد په وینا په (۳۶۵هـ = ۹۷۵ع) کال ئې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه او د العتبي په قول تر (۳۸۰هـ = ۹۹۰ع) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فایق جګړې ته راوغوښت خو ماته ئې وکړه. ابن اثیر وایي چي په (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه ګوزګانان ته راغی او ابوالحارث ورسره یو ځای سو او په ۳۸۵هـ کال چي سبکتګین د فایق سره جنګېده ابوالحارث د سبکتګین د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العتبي په قول ئې په همدې وختو کي خپله بله لور د سبکتګین زوی محمود ته ورکړه او د سبکتګین یوه لور ئې خپل زوی ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه او په (۳۸۶هـ = ۹۹۶ع) کال چي سبکتګین مړ سو همدې ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعیل تر منځ روغه وکړه او د محمود سره غزني ته ولاړ او په (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) کال محمود د اسمعیل نیول هم ابوالحارث ته وسپاره او دا د تاریخ په پاڼو کي د ابوالحارث وروستنۍ یادونه ده.

العتبي په (۳۹۴هـ = ۱۰۰۳ع) کال د فریغون بن محمد په نامه یو تن یادوي چي محمود هغه له بلخ څخه چي وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسي د اندخود او مرورود خوا ته استولی وو خو د ده پوره احوال لاس ته رانغی، مګر د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابوالحارث زوی دئ چي د العتبي او ګردیزي په وینا د ګوزګانان وو، په (۳۹۸هـ = ۱۰۰۷ع) کال په هغه جګړه کي چي د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کي وسوه د محمودي لښکر د منځ (قلب) مشر وو او په (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال مړ سو. بیهقي د (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال په پېښو کي لیکي چي په همدې کال محمود د غور جنګو ته ولاړ، خو د ده شهزاده ګان مسعود او محمد په څورلس کلنۍ کي په زمینداور کي د امیر فریغون ګوزګانان د زوی حسن نامي سره اوسېدل، څنګه چي په همدې کال امیر ابوالحارث مړ وو، ځکه نو د ده زلمي زوی حسن د سبکتګین د لور له نسه د ګوزګانان د تاج و تخت نامزد وو، خو دا په یقین معلومه نه ده چي دا حسن د همهغه فریغون بن محمد زوی وو یا د ابو نصر؟ مګر په دې خبر یو چي سلطان محمود د العتبي او عوفي په قول د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د ګوزګانان ولایت ئې بیرته ابو نصر ته ورکی او ابو محمد حسن د مهران زوی ئې د هغه ځای د چارو په کفالت د ده سره وګوماره، ګواکي د ګوزګان سیمه په (۴۰۸هـ =

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰۱۷ع) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمني لاندي راغلې وه او ناصر خسرو علوي په دې بیت کي ورته اشاره کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبت او
زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توګه نو د فریغونیانو کهول د افغانستان د لمر لوېدیځو شمالي سیمو محلي پاچهان ول، چي په عدالت او نېکنامي او د علومو په روزنه ئې شهرت درلود او د فریغون په دربار کي نامتو پوهان او لیکونکي روزل سوي دي چي له هغې جملې څخه دي: بدیع الزمان همداني، ابوالفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مؤلف.

د دې کهول نومیالي:

۱. امیر فریغون (۲۵۰هـ)
۲. امیر احمد د فریغون زوی (۲۷۹ – د ۳۳۷هـ حدود)
۳. ابو حارث محمد د احمد زوی (۳۳۷ – ۳۸۹هـ)
۴. فریغون د محمد زوی (د ۳۹۴هـ شاوخوا)
۵. ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰ – ۴۱۰هـ)*
۶. حسن د ابو نصر زوی؟ (۴۱۰هـ)

مأخذونه:

العتبي، ګردیزي، اصطخري، نرشخي، مقدسي، بیهقي، قابوسنامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکي د حدودالعالم پر حواشي، د بارتولد جغرافیای تاریخی ایران، معجم الانساب، د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملتان لودیان

(د ۳۷۰–۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳٦٦ هـ = ۹۷٦ع) په شاوخوا کې سبکتګين په غزني کې د واک خاوند سو او ساماني حکمداران بې واکه او کمزوري سوه ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر ګوزګانان او هرات او سيستان او بست او کابل تر ګرديز پوري د غزني په پايتخت پوري وتړل سوه (۳٦۸هـ = ۹۷۸ع).

په دې وخت کې د افغانستان لمر ختيځو سيمو تر ماوراى سند او ملتانه د ملتان د لوديانو په نامتو کهول پوري اړه درلوده او له لاهوره تر خيبره جيه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتګين پر کابل او ننګرهار يرغل وکی جيه پاله مخې ته ورغی او د غزنه په شاوخوا کې ئې ورسره جګړه وکړه او مات سو او د جګړې د تاوان تر ورکولو وروسته بيرته لاهور ته وګرزېد او د قنوج، ډهلي، اجمير او کالنجر راجه ګان ئې د ځان ملګري کړه د يو لک چمتو سپرو سره تر خيبر راتېر سو او د کابل د سيند پر غاړه لغمان ته راورسېد. سبکتګين د هغه سره جنګ وکی او په زړو خلک ئې ځني ووژل او نور ئې پر شا وشړل او د سند تر سينده پسي ولاړ او په پېښور کې ئې خپل يو امير د دوو زرو سپرو سره پرېښووه او پخپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ع). په دې وخت کې ملتان د لودي شيخ حميد په لاس کې وو چې لودي د پښتنو يو نامتو ټبر دئ او دې لوديانو چې د سبکتګين واک ورځ په ورځ پر زياتېدو وليد د هغه سره ئې روغه وکړه او چې جيه پاله ماته وکړه شيخ حميد په ملتان کې پر خپل حال پاته سو او د سبکتګين سره ئې تړون وکی (۳۸۲هـ) او د ده وراره شيخ رضي په اخبار اللودي کې د احمد لودي په قول د پښتو ژبې له شاعرانو څخه وو، چې د حميد لودي په وختو کې ئې د پښتنو په غرو (سليمان غره) کې د اسلام تبليغ کاوه او له دې څخه څرګندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځينو پښتنو لا تر دغه وخته د اسلام دين منلی نه وو، لکه چې په ۳۸۲هـ کال د جغرافياى حدودالعالم ليکونکی د قندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنیهار (بنیر) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځایونه بولي، حال دا چي په همدې وخت کي بست او غور او رخد اسلامي ښارونه ول او کابل یو داسي ښار وو چي نیمی ئې مسلمانان او نیمی ئې هندوان ول.

د شیخ حمید د مړیني خبر په تاریخ کي نسته خو دوني ښکاري چي په ملتان کي د ده واکمني د سند تر غاړو د سلیمان تر غره پوري محصوره وه او لاهور تر تکسیلا او ویهند او تر قندهاره (د سند د سیند پر غاړه) په جیه پاله پوري اړه درلوده، خو په (۳۹۲هـ = ۱۰۰۱ع) کال محمود ویهند ونیو او په (۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ع) کال چي ئې پر ملتان لومړی یرغل وکی د ملتان حکمران ابوالفتح داود د نصر زوی وو، نو څرګنده سوه چي نصر د شیخ حمید زوی د لودیانو دوهم حکمران د (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) په شاوخوا کي حکومت کاوه او دی تر حمید وروسته د هغه پر ځای کښېنوست او د غزنویانو سره د لودیانو د کورنۍ په سیاسي رقابت کي د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعیلي ملاحده و دین ته په ګروهېدلو متهم سوی وو. مګر د پښتو له وطني ماخذو لکه پټه خزانه او د ده له پښتو شعر څخه څرګندېږي چي دا اتهام غلط وو او دی ملحد او بې دینه نه وو.

ابوالفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۴ع) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجي راو) باندي یرغل وکی، داود څه اعتنا ورته و نه کړه، ځکه نو په دا بل کال محمود د تازه دمه لښکر سره د ننګرهار له لاري ورغی، لومړی ئې راجه اننده پاله په پېښور کي مات کی او بیا ملتان ته ورسېد او ترا او ورڅو کلابندۍ وروسته داود لودي د کاله دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه او شل زره درهمه ئې هم د جګړې تاوان ورکی او د محمود سره ئې د روغي تړون وتاړه او تر (۴۰۱هـ = ۱۰۱۰ع) کال پوري ئې پر ملتان او د افغانستان پر لمر ختیځو سیمو حکومت وکی، څو چي په همدې کال محمود پر ملتان حمله وکړه او هغه ئې ونیو او (د کندهار د شمال) د غورک په کلا کي ئې بندي کی او همهلته مړ سو. د داود په مړیني که څه هم د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ، د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کي وه او د فخر مدبر په قول د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړیني وروسته په ملتان کي بلوا وکړه، چي د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطي په سپه سالارۍ د ده د سرکوټلو له پاره وګومارل سو، څنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي لښکر د وايوه کلا ته ورسېد نو موړي شيخ د خپلو ملګرو سره منصوره ته ولاړ او د غزني لښکريانو ملتان ونيو او دا په ملتان کي د لودي کهاله د پايښوړ وروستنی یادونه ده.

دا کهول په هند کي د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دئ او د دې کهاله دوه تنه شيخ رضي او د حميد وراره او نصر د حميد زوی د پښتو ژبي شاعران ول او د دوی شعرونه او د ژوند پېښي د پښتنو شاعرانو تذکرې پټې خزانې د شيخ احمد ابن سعيد اللودي د کتاب اعلام اللوذعي فی اخبار اللودي (٦٨٦هـ = ١٢٨٧ع) په حواله راوړي دي او فرشتې هم د هغو افغانيت ليکلی دئ او موږ وينو چي لوديانو په (۸۵۵هـ) کال بيا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کي د سلطنت دوهمه کورنۍ جوړه کړې ده او يو سل کاله ئې حکومت کړی دئ (۹۳۲هـ). خو د لوديانو لومړی کهول د افغانستان په تاريخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کي پاچهي کړې ده.

د لومړي کهاله نوميالي:

۱. شيخ حميد لودي (د ۳۷۰هـ شاوخوا)
۲. شيخ رضي د حميد وراره (د ۳۸۰هـ شاوخوا)
۳. نصر د حميد زوی (د ۳۹۰هـ شاوخوا)
۴. ابو الفتح داود د نصر زوی (۳۹۵ – ۴۰۱هـ)
۵. شيخ ... د داود زوی (د ۴۳۲هـ شاوخوا)

مأخذونه:

تعلقات هند و عرب، زين الاخبار، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، شوکت افغاني، تاريخ يميني، فرشته، طبقات اکبري، حدودالعالم، تاريخ سند، ابن اثير، حيات افغاني، خورشيد جهان، پټه خزانه، آداب الحرب.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخارستان آل باینجور

(۲۳۲-۳۷۲هـ)

دې سلسلې اميرانو په تخارستان او بلخ او خلم او ترمذ او اندراب او پنجهیر او بامیان او وخش کې حکمراني کوله او هغه باینجور ته منسوب دي چې د عباسي خليفه گانو منصور او مهدي معاصر وو او غالباً به تر اسلام دمخه د تگین شاهانو پایڅوړ وي.

له هغې جملې څخه:

*۱/ داود د الیاس زوی چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کې ئې سکه وهلې ده او په ۲۵۸هـ کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونیو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸هـ پوري د بلخ حکمران وو او په ۲۵۹هـ کال مړ سو.

*۲/ ابو داود محمد د احمد زوی او د باینجور نمسی، چې د ۲۶۰هـ په شاوخوا کې ئې سکه وهلې ده. دی له ۲۶۰ کال څخه تر ۲۶۵هـ پوري د بلخ او تر ۲۷۹هـ پوري د تخار او جوزجان او ختلان او ترمذ حکمران وو.

*۳/ ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد نمسی چې د ۲۷۹هـ له شاوخوا څخه حکمران وو او په ۲۸۸هـ کال ئې په اندراب کې سکه وهلې ده.

*۴/ جعفر د احمد زوی او د محمد نمسی چې تر ۳۱۰هـ وروسته ئې حکومت کاوه او په ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۳ هـ ئې په ختل کې سکه وهلې ده چې اوس هم سته.

۵/ احمد د جعفر زوی او د احمد نمسی چې د ۳۷۲هـ په شاوخوا کې حکمران وو او د گردیزي په قول د چغانیانو د ابي علي احمد د محتاج د زوی له ملگرو څخه وو.

د دې کورنۍ ځیني نور کسان هم حکمرانان وو، لکه داود د باینجور زوی چې په ۳۰۶هـ کال د بصرې عامل وو او هاشم د باینجور زوی چې د وخش او هلاورد حکمران وو او په ۲۴۳هـ کې مړ دئ او بیگ د عباس زوی او د باینجور نمسی د ختل خاوند او حارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳هـ پوري د ختل حکمران وو او سکه ئې هم وهلې ده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داود د ابو داود زوی او د عباس نمسی چي د ۲۷۲ھ په شاوخوا کي ژوندی وو او حاتم د داود زوی او د باینجور نمسی چي د ۲۵۱ھ په شاوخوا کي د جوزکرمان حاکم وو، او الیاس د هاشم زوی چي په ۲۱۱ھ کال د مصر سرلښکر وو.

اوس د دې کورنۍ د نسب شجره وګورئ (۴۶ لمبر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۶ – لمبر

د باينجور كورنۍ

باينجور (۱۴۰هـ حدود)

- داود ۲۰۶هـ (د بصرې حاکم)
  - حاتم (۲۵۱ هـ)
- عباس؟
  - بيگ (ختل)
    - اسد
      - حارث د ختل او انديجارغ حکمران (۲۷۲ – ۲۹۲ هـ)
  - ابو داود
    - داود (حدود ۲۷۲هـ)
- احمد
  - ×۲ – ابو داود محمد (بلخ ۲۶۰ – ۲۶۵هـ تخارتا ترمذ ۲۷۹هـ)
    - ×۳ – ابو جعفر احمد (په اندراب کې سکه وو هله ۲۸۸هـ)
      - ۴ – جعفر (په ختل کې سکه وو هله ۳۱۰ تر ۳۱۳هـ)
        - ۵ – احمد (ختل، حدود ۳۷۲هـ)
- هاشم (مړ ۲۴۳هـ) (د وخش حکمران)
  - الياس د مصر سپه سالار ۲۱۱هـ
    - ×۱ – داود (بلخ ۲۳۲ – ۲۵۸هـ) (مړ ۲۵۹هـ)

(**مأخذ**: معجم الانساب زامباور ۳۰۷)

× د سکې خاوند پاچا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غرستان شاران

(۲۸۹ – ۵۵۰هـ)

لکه مارکوارت چي په ایرانشهر کي څرګنده کړې ده د (شار) کلمه د (شیر) او (شاه) سره شریکه ریښه لري او دا د مرکزي افغانستان د سیمي د یو شمېر حکمرانانو لقب وو چي د دوی د حکمرانۍ سیمي د لمرختو خوا ته د بامیان د شیرانو د هیواد ګاونډی وو او لکه د دې کتاب په لومړیو بحثو کي چي مو وویل دا شاهي کهولونه د دې هیواد د هپتالي کوشاني عناصرو پاېځوړ دي او د حکمرانۍ مرکز ئې په بشین کي وو چي شورمین او بغشور هم د هغه ځای ښارونه ول او د دې هیواد اصل نوم په اوستایي تلفظ (غرستانه) او په طبقات ناصري کي هم (غرستان) (په پښتو غر + ستان) دئ. او فردوسي ئې په شاهنامه کي د (غرچګان) په نامه یادوي او معرب ئې غرجستان یا غرشستان دئ. د دې سیمي شاران حکمرانان په نیاو (عدل) او داد مشهور ول او ناصر خسرو قبادیاني په دې بیت کي د دې کورنیو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسي یادونه کړې ده:

استـــاده بدبه بامـــیان شـیری
بنشسته بعز دربشین شاری[۱۲]

داسي معلومېږي چي د غرستان شاران تر اسلام دمخه هم د دې سیمي حکمرانان ول او د دوی د نیکه ګانو یو تصویر چي لاس ته راغلی دئ کټ مټ د هپتالي (هیاطله = هون) د پاچهانو ښو او څهرو ته ورته دئ.

په اسلامي عصر کي د غرستان د شارانو یادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني د سلطنت تر اداري لاندي د هیواد د اداري تمرکز سره منځته راځي، چي یو له دې غرستاني شارانو څخه (شار رشید) په ۳۸۰هـ کال د سلطان محمود سیاسي مشرتوب او

[۱۲] د ناصر خسرو په دیوان ۴۶۸ مخ کي دا بیت غلط چاپ سوی، دلته سم سو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هیواد اداري توحید ته غاړه ایښې وه. بل شا ابو نصر محمد د اسد زوی دئ چي په ۴۰۵ه کال سلطان محمود بندي کی او په ۴۰٦ کال په هرات کي مړ سو.

۳/ شارشاه ابو محمد د محمد زوی وو چي د پلار په ژوند د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان محمود او ابوعلي سیمجور سره وجنګېد او تر ۴۰٦ه کال پخوا مړ سو.

۴/ شار اردشیر.

۵/ شار ابراهیم د اردشیر زوی.

٦/ شارشاه د ابراهیم زوی چي لورئې حور ملکه د سلطان حسین جهانسور غوري ماندینه وه.

هغو شارانو چي د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر سوي دي د غزنه او غور تر مرکزي سلطې لاندي ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک ول.

مأخذونه:

ابن اثیر، تاریخي یمیني عتبي، دایرة المعارف اسلامي، د غرجستان ماده، نامهای ایرانی یوستی، روضة الصفا، تاریخ گزیده، معجم الانساب زمباور، ابن خرداذبه ۳۹، معجم البلدان ۳/ ۷۸۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اندراب امیران

دا امیران هم د هپتالي کوشانیانو د پخوانیو حکمرانانو له پایښور څخه ښکاري چي په اسلامي عصر کي ئې اسلام منلی او د اندراب په غرو کي پاته سوي دي او څنګه چي د دوی د حکمرانۍ سیمه د دشوار ګذارو غرو په منځ کي وه نو ځکه د جهانګیرانو له تسلطه خوندي پاته ول.

له دې امیرانو څخه یوازي د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارمیتاژ په موزه کي سته:

*۱/ مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ په شاوخوا کي)

*۲/ سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴ هـ پوري)

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور، د مارکوف د ارمیتاژ فهرست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چغانیان امیران - آل محتاج

چغان (معرب ئې صغان) د آمو ها خوا ته یو ځای دئ چي اوس د شوروي تاجکستان د جمهوریت جنوبي برخه ده. په دې ځای کي له پخوانیو زمانو څخه یوه سلطنتي کهول د (چغان خدات) په نامه حکومت کاوه چي له آریایي تاجیکو عناصرو څخه وو او د اسلامي دریمي پېړۍ په سر کي امیر محتاج نامي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب وو، چي تر هغه وروسته ئې کورنۍ په تاریخ کي د (آل محتاج) په نامه مشهوره سوه او له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان امیران منځ ته راووتل او د سامانیانو او غزنویانو په وختو کي ئې د آمو د سیند پر دواړو غاړو او بلخ او تخار باندي د هندوکش تر شمالي لمنو پوري حکومت کړی دئ. د محتاج پلار دا یادونه چي احمد نومېد د یاقوت په معجم الادباء کي راغلې ده او ژوند ئې په ۲۵۰هـ کي اټکل کېدای سي. د دې کورنۍ نور کسان دا دي:

۱/ له محتاجه یو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاته سو چي د ۳۰۰هـ په شاوخوا کي ئې ژوند او حکومت کاوه او زوی ئې ابوبکر محمد بن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امیر او په ۳۲۱هـ کال د خراسان او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار وو او تر هغه د مخه د ۲۹۸هـ په محرمه کي د اسمعیل ساماني د زوی احمد له درباره د سیستان د فتح له پاره استول سوی وو او بیا په گرگان کي حاکم سو، په خراسان کي د ده د حکمرانۍ ورځي له ۳۲۱هـ کاله د ده د مړیني تر کال ۳۲۹هـ پوري وې. دې سړي د خراسان په پېښو کي تل د یوه غښتلي او اغېزه ناک حکمران په حیث لاس درلود او په چغانیان کي ښخ دئ.

۲/ ابو علي د محمد زوی او د مظفر نمسی چي په ۳۲۷هـ کال د پلار د ناروغۍ په وخت کي د خراسان سپه سالار او حکمران وو او په ۳۲۹هـ کال په جرجان او ري کي د ماکان بن کاکي سره وجنگېد او هغه ئې وواژه، خو په ۳۳۳هـ کال چي د امیر نوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه معزول سو نو سر ئې له اطاعته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغړاوه او نوح ئې خلع کی او پخپله ئې د خراسان د چارو واگې په لاس کې ونیولې او د ژوند ترپایه ئې د سامانیانو له دربار سره اخ او ډب درلود، څو چې د ۳۴۴ هـ کال د برات پر ۲۹مه مړ او په چغانیان کې ښخ سو.

۳/ ابو العباس فضل د محمد زوی او د مظفر نمسی په ۳۳۳هـ کال د خپل ورور ابو علي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) په حکومت مامور سو او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار وو، چې د خپل ورور سره ئې هم جنگونه وکړه او په ۳۳۶هـ کال په بخارا کې بندي سو.

۴/ ابوالمظفر عبدالله د احمد زوی د محمد بن مظفر نمسی چې تر ۳۳۷هـ وروسته د ساماني امیر نوح په دربار کې د رهین په توگه اوسېده، او په ۳۴۰هـ کال له آسه ولوېد مړ سو او په چغانیان کې ښخ دئ.

۵/ ابو منصور د احمد زوی د محمد نمسی چې په ۳۴۰هـ کال د چغانیان د حکمرانۍ نایب وو.

٦/ ابوالمظفر طاهر د فضل زوی د محمد نمسی د مظفر کړوسی د چغانیان والي او ادب پالونکی سړی وو. منجیک ترمذي د ده له ستایونکو (مداحانو) څخه وو او په ۳۷۷هـ مړ دئ.

*۷/ فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوی ادب پالونکی والي او د دقیقي او فرخي ممدوح وو، چې د فرخي د داغگاه مشهوره قصیده "تا پرند نیلگون بر روی پوشد مرغزار" د ده په ستاینه کې ده او سکه ئې هم وهلې وه.

د آل محتاج امیرانو عموماً د ساسانیانو او غزنویانو د سلطنتي کورنیو سره خپل ښه روابط ساتل او د هغو د ساتني او حمایې په سیوري کې ئې د هندوکش د شمالي ولایاتو حکمراني له بدخشان او تخاره نیولې تر بلخ او جوزجان پوري کوله او دا کورنۍ د دري ادب له پالونکو څخه گڼله کېږي (د نسب شجره دې وکتل سي – ۴۷ لمبر).

مأخذونه:

تعلیقات چهار مقاله د دوکتور معین، معجم الانساب زمباور، ابن اثیر، تاریخ یمیني، معجم الادباء، رودکي د سعید نفیسي، ابن خلدون، روضة الصفا، دایرة المعارف اسلامي، دیوان فرخي، د عروضي سمرقندي چهارمقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۷-لمبر

د چغانیان د محتاج کورنۍ

چغان خدات

مظفر

ابوبکر محمد (مړ ۳۲۹هـ)

ابو العباس (۳۳۳هـ) — ×ابو علي احمد (مړ ۳۴۴هـ)

ابو منصور (د چغانیان حکمران ۳۴۰هـ) — ابو المظفر (مړ ۳۴۰هـ)

مأخذونه: د زمباور معجم ۳۱۰، د الکامل او د بارتولد د ترکستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمجوریان

د سیمجور کلمه د یوستي په قول په (نامهای ایرانی) کي د زرین گورخر (سیم + خر) په معنا دئ او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دئ چي د ساماني اسمعیل د احمد د زوی په دربار کي ئې د سرمنشي (دولت دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ)، نو ځکه ئې دی (دواتي) باله چي د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱/ ابو عمران سیمجور دواتي په ۲۹۸هـ کال د ساماني اسمعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمراني وگومارل سو، خو یو کال وروسته (۳۰۱هـ) سیستانیانو د نصر بن احمد سره مخالفت وکی او سیمجور له هغه ځایه ووت.

په ۳۱۴هـ کال چي امیر نصر د احمد زوی ري ونیو د هغه ځای حکومت ئې سیمجور ته ورکی او دی د خپل وخت له زړه ورانو او لښکرکشانو څخه وو، چي په ۳۱۶هـ کال د خراسان په څنډو کي د ابوالحسن د ناصر اطروش د زوی سره هم جنگېدلی دئ.

۲/ ابو علي ابراهیم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو او هرات او نیشاپور او قهستان حاکم وو (۳۳۳ – ۳۳۵هـ) او نوح د نصر زوی د ابو علي احمد چغاني تر عزل وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه او څه موده هم د گرگان والي وو او په ۳۳٦هـ کي مړ دئ.

*۳/ ابوالحسن محمد د ابراهیم زوی او د سیمجور نمسی د پلار تر مړیني وروسته د خراسان سپه سالار او لقب ئې ناصرالدوله وو او په ۳۵٦هـ کال د یوه لښکر سره د ري نیولو ته وگومارل سو او د ۳۷۸هـ کال په ذیحجه کي مړ دئ.

*۴/ ابو علي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهیم نمسی د پلار تر مړیني وروسته د هغه پر ځای کنبېنوست او حاجب الباب وو. څه موده هم د پلار په ژوند کي د هرات حاکم وو، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کي د خراسان واکدار او سپه سالار وټاکل سو. سکه ئې هم وهلې ده او د خپلواکۍ دعوه ئې کوله، څو چي د بلخ د حکمران سره ئې لاس

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو کی او د ساماني امير نوح په مقابل کي ياغيان سول، خو امير سبکتگين او زوی ئې محمود د دوی سره وجنگېدل او د ۳۸۴هـ کال د روژې په ۱۵ ورځ ئې په طوس کي دوی مات کړه، ابو علي خوارزم ته وتښتېد او هلته د ۳۸٦هـ کال په روژه کي ونيول سو او په پای کي ئې سبکتگين ته په لاس ورکی او د گردېز په کلا کي بندي وو، څو چي په ۳۸۸هـ کال مړ سو.

۵/ ابوالقاسم د محمد زوی او د ابراهيم نمسی: د هرات والي وو او په ۳۸٦هـ کال نيشاپور ته ولاړ او د سبکتگين د دربار د خلکو سره يو ځای سو او د قهستان حکمراني ئې ومونده او د ټيټوالي او پاسوالي تر ليدو وروسته د ساماني منتصر سره يو ځای سو (۳۹۱هـ) او په سرخس کي ئې د سبکتگين د زوی نصر سره جگړه وکړه او ونيول سو او غزنه ته ئې واستاوه.

٦/ ابوالحسن د ابو علي سيمجوري زوی: په ۳۸۵هـ کال چي ئې پلار مغلوب سو دی ري ته ولاړ، خو په نيشاپور کي د امير محمود لاس ته ورغی او غزني ته واستول سو او په گردېز کي بندي وو.

ابوسهل د ابوالقاسم علي زوی او د محمد نمسی: د ۳۸۸هـ په شاوخوا کي ئې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نوميالیو په خراسان کي د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د ابتدا په پېښو کي لويه برخه درلودله او ډېره موده ئې په بشپړ قوت او خپلواکي حکومت کړی دئ او کله ئې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چي د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه سته چي له ۳۷۲هـ څخه ئې تر ۳۷۷هـ پوري حکومت کړی دئ او يوه لور ئې د نوح بن منصور ساماني پاچا مانديه وه. همدارنگه ابو علي محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ – ۳۸۷هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي ئې درلوده (۴۸ لمبر د نسب پاڼه دي وکتل سي).

مأخذونه:

الکامل، تاريخ يميني، طبقات ناصري، نامنامۀ يوستی، د بارتولد ترکستان، د زمباور معجم: ۳۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۸ – لمبر

سیمجوریان

ابو عمر سیمجور د واتي حکمران سیستان

۱ – ابو علي ابراهیم (۳۳۳ – ۳۳۶هـ)

× ۲ – ابو الحسن محمد ناصر الدوله
۳۷۲ – ۳۷۷ هـ

لور
(د دوهم نوح ساماني ماینه)

۴ – ابو القاسم علي
(په قهستان کي)

× ۳ – ابو علي محمد مظفر
(عماد الدوله (۳۷۷ – ۳۸۷هـ)

۵ – ابو الحسن

مراجع: الکامل، تاریخ یمیني، طبقات ناصري،
نامهاي ایرانی، ترکستان بارتولد، معجم زامباور ۳۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزنويان

(۳۵۱-۵۸۳)

د سامانيانو په يادونه کي مو ولوستل چي په (۳۴۹ هـ = ۹۶۰م) کال د ساماني لومړي عبدالملک له درباره امير حاجب الپتگين د خراسان په سپه سالارۍ گومارل سوی وو، خو د عبدالملک تر مړيني وروسته الپتگين د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر واخيست او غزنه او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰هـ). په دې وخت کي د غزنه د شاوخوا حکمران د لويک له کورنۍ څخه يو سړی وو چي د دې کورنۍ يادونه د کتاب په سر کي تېره سوه او ښايي چي د افغانستان د هپتالي کوشانو د اميرانو پايڅوړ وي، ځکه چي پخپله الپتگين او د هغه پر ځای کښېنستلي کسان چي د نومو په پای کي ئې د (تگين) کلمه راغلې ده هم د تگين شاهي سلطنتي کهول ته منسوب دي چي يو گډ افغاني او ترکي عنصر دئ او د چيني گرزندوی وکونگ Wou-Kong په شهادت د ۷۶۰ع کال په شاوخوا کي ئې د افغانستان پر لمر ختيځو او د هندوکش پر جنوب حکمراني کوله او د تگين آباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تر وخت پوري هم د اوسني کندهار لمر لوېديځ شمال ته ولاړ وو او سکې ئې چي د اسلامي عصر په اوايلو پوري اړه لري د هندوکش په شاوخوا کي پيدا کېږي.

په هر حال الپتگين غزنه له لويک (انوک) څخه لاس ته راووست (۳۵۱هـ) او تر خپلي مړيني پوري ئې يو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکی او په ۳۵۲هـ کال په غزني کي مړ سو او اسحاق زوی ئې پر ځای کښېنوست.

په دې وخت کي بيا امير لويک د غزني د نيولو په غرض راغی اسحاق بخارا ته منډه کړه او د منصور بن نوح څخه ئې مرسته وغوښتله او بيرته ئې غزني ونيو او تر درو کالو حکمرانۍ وروسته په (۳۵۵ هـ = ۹۶۵ع) کال مړ سو. تر الپتگين وروسته د ده يو ملگری چي ښه پرهېزگاره، مبارز او عادل سړی وو او بلکاتگين نومېد (په غالب اټکل به همهغو افغاني تگين شاهانو ته منسوب وي) د ده پر ځای کښېنوست، دی لس کاله په

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني کي امير وو او د ۳۵۹هـ په شاوخوا کي ئې په غزني کي سکه وهلې ده او د ۳۶۵هـ په شاوخوا کي د گردېز په کلابندي کي مړ سو او امير پيري تگين چي يو مفسد سړی او د الپتگين ملگری وو پر غزني مستولي سو، خلک له هغه څخه خوابدي او په عذاب سول، نو د غزني او گردېز پخوانی امير لويک ئې راوباله، لويک د کابلشاه د زوی په مرسته (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر) د څرخ پر شاوخوا يرغل وکی. امير سبکتگين (د الپتگين زوم او ملگری) هغه مات کړه او لس پيلان ئې ځني ونيول او غزني ته راغی، څنگه چي د غزني خلک د پير تگين له ظلمه په عذاب سوي ول نو په اتفاق ئې امير سبکتگين د جوق قرابجکم زوی او د قرارسلان نمسی (غالباً تگين شاهيانو ته منسوب) ئې د غزنه په امارت ومانه (د ۳٦٦ هـ = ۹۷۶ع کال د شعبان ۲۷).

امير سبکتگين نوی مسلمان سوی او زړور سړی وو او د نظام الملک په قول په سياست نامه کي او د حمدالله په وينا په تاريخ گزيده کي ده د زاول د يوه مشر لور غوښتې وه او څنگه چي له دې لاري د پښتنو زوم سوی وو ځکه نو د ده په لښکر کي ټول پښتانه جنگېدل او بست او قصدار (بلوچستان د کلات جنوب ته اوسنی خضدار) او زميندا ور او باميان او تخارستان او غور او زابلستان او کابل ئې چي د قراتگين نامي د گومارل سوو کسانو په لاس کي ول ونيول او د کابل شمالي خوا ته په پروان کي ئې سکه ووهله او لکه چي مو د لوديانو په حالاتو کي وويل په لغمان کي ئې د کابل د سيند پر غاړه د ويهند د جيپاله کابل شاه سره جگړه وکړه او د هغه سل زره لښکر ئې مات کی او لغمان ئې تر پېښوره ونيو او د هغه سيمو خلکو ته ئې د اسلام د دين تبليغ وکاوه (۳۸۱ هـ = ۹۹۱م). په دې جگړو کي سبکتگين ته ډېره ولجه په لاس ورغله او ډېر غښتلی سو او د عتبي او ابن اثير په قول افاغنه او خلج (نني غلجيان) تر هغه وروسته د ده تابع سول.

د سبکتگين له نورو مهمو کارو څخه لکه د دوهم ساماني نوح په حالاتو کي چي مو وويل د هرات په جگړه کي (۳۸۴هـ = ۹۹۴م) د سبکتگين او د هغه د زوی محمود مرسته ده، چي په نتيجه کي د ساماني دربار مخالفان له پښو ولوېدل، دا نوميالی، عادل او زړور او رښتين پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانۍ وروسته په ۵۶ کلنۍ په ۳۸۷هـ کال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموی په کلي کي مړ او په غزني کي ښخ سو. حال دا چي د آمو له سينده تر قصدار (بلوچستان) پوري او د سند له سينده تر نيشاپور او سيستان پوري ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزنه تر مرکزیت لاندي یو هیواد تشکیل کړی وو او د وطني کورنیو محلي حکمرانان لکه په سیستان کي د صفاریانو وروسته پاته کسانو او په گوزگان کي د آل فریغون امیرانو د هیواد په لمرخاته کي د ملتان لودي پاچهانو ئې مشرتوب منلی وو.

د امیر سبکتگین تر مړیني وروسته د ده د شپړو زامنو له جملې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښېنوست. خو څنگه چي ئې کفایت نه درلود شورشیانو سر واخیست او د ده مشر ورور امیر محمود چي په نیشاپور کي د خراسان حکمران وو په همدې کال ۳۸۷هـ له خراسانه لښکر راووست او د غزنین په وره کي ئې د خپل ورور سره جگړه وکړه، څنگه چي د محمود مور زاولۍ وه او فردوسي هم هغه زابلۍ بللې ده (خجسته درگه محمود زابلی دریاست) نو د زابل د خلکو په کومک ئې اسمعیل او د هغه لښکر مات کی او اسمعیل تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته په زندان کي مړ سو.

محمود چي غزنه ونیو د بلخ خوا ته ئې مخه کړه او په همدې کال ئې شمالي افغانستان هم ونیو او په بلخ کي د پاچهۍ پر تخت کښېنوست او د مرو خوا ته پر مخ ولاړ، چي د نوح د زوی عبدالملک سره جگړه وکړي، خو په پای کي ئې روغه ورسره وکړه او له ساماني درباره محمود د خراسان په پاچهي له تخارستانه تر بلخ او هراته وپېژاند سوه (۳۸۸هـ = ۹۹۸ع)، او هغه وخت چي ئې وغوښته له مرو څخه بلخ ته راوگرزي د بغداد د خلیفه القادر بالله له خوا د عهد او لوا خلعت ورته راورسېد او د ده پاچهۍ پر خراسان باندي رسماً د (یمین الدوله او امین المله ولی امیرالمؤمنین) د القابو سره تصدیق سوه (د ۳۸۹هـ = ۹۹۸م دیقعده). امیر محمود په سکو کي د نظام الدین او ملک الممالک او ملوک الملوک په القابو هم یاد سوی او فردوسي دی (شاه) او العتبي ئې احیاناً (سلطان) لیکي او د غزنوي دورې نور مؤرخین لکه بیهقي او گردیزي ورته (امیر) وایي، خو نظام الملک په سیاست نامه او ابن اثیر په الکامل او منهاج سراج په طبقات ناصري کي ویلي دي چي: محمود لومړی وار د (سلطان) په لقب ملقب سو او د مجمل التواریخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په قول دا لقب محمود د امیر خلف صفاري له قوله واخیست او هغه وخت چي خلف وویل محمود سلطان دئ تر هغه وروسته محمود په دې لقب مشهور سو (۴۰۶مخ).

که څه هم دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نسته او لومړی وار د ابراهیم غزنوي پر سکه وهل سوی چي په (۴۵۱هـ = ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېنوست خو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني کي د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غوندي پخواني ليک د ده د مړيني ورځو ته نژدې ليکلي سوي دي: "الامير الاجل السيد نظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتگين" او دا ټينګ سند ډېر پخوانی دئ.

سلطان محمود په ۳۸۹ھ کال د ساماني منصور او عبدالملک خاصه اميران يکتوزون او فايق او وروستنی ساماني شهزاده المنتصر ئې لکه چې د مخه وليکل سوه مغلوب کړه او په نور پاته ژوند کي د (۳۹۲ھ او ۴۱۶ھ) تر منځ ئې اووه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړه او له (۳۹۰ھ څخه تر ۳۹۲ھ) پوري ئې د ويهند په ولايت (د اټک پر غاړه اوسنی هونډ) او لغمان او پېښور کي د جيپاله سره وجنګېد او پېښور ئې ونيو او د (غازي) په لقب مشهور سو.

په ۳۹۳ ھ ۱۰۰۲م کال ئې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کي چي تېر سوه ونيو او سيستان ئې قبجي حاجب او کدخدای بوعلي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چي د خلف د لور نبيره وو او بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه ځو سلطان په ۳۹۴ھ کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا ئې سره کړه.

په ۳۹۶ھ = ۱۰۰۵ م کال د سند تر سيند پوريووت او لکه د لوديانو په بحث کي چي وويل سوه ملتان ئې ونيو او په (۳۹۷ھ = ۱۰۰۶م) کال ئې د ترکستان ايلک خان چي پر بلخ او هرات ئې تر نيشاپوره قبضه کړې وه مات کی او په ۳۹۹ھ = ۱۰۰۸م کال ئې د هند راجګان په ويهند کي د اننده پاله سره مات کړه او د ۴۰۲ – ۴۰۳ھ تر منځ ئې په پنجاب او کشمير کي فتوحات وکړه او په ۴۰۳ھ = ۱۰۱۲م کي ئې غرجستان (د غور شمال ته) هم ونيو او د بيهقي په قول ئې په (۴۰۵ھ = ۱۰۱۴ع) کال د بست له لاري پر غور يرغل وکی او د غور حکمران امير محمد سوري د لسو زرو تنو لښکر سره د آهنګران په کلا کي کلابند او بندي سو او د (۴۰۷ھ = ۱۰۱۶ع) په شاوخوا کي ئې پر پنجاب او کشمير حملې وکړې او يو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزمشاه (د سلطان محمود د خور پر مېړه) بلوا وکړه او هغه ئې وواژه خو محمود خوارزم ونيو او التونتاش ئې هلته ودراوه (۴۰۸ھ). په (۴۰۹ – ۴۱۰ھ) کال ئې په هند کي قنوج او د ګنګ کڅونه د ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيو او د درو مليونو درهمو سره غزني ته راغی او د ابن اثير په قول په لاره کي د افغانانو سره ونښت ځکه چي دوی تل د هند او غزنه په لاره کي د محمود مخه نيوله. په (۴۱۱ھ = ۱۰۲۰م) کال د غور فتح او په ۴۱۲ھ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمير د لوهرکوټ د حصار محاصره او په ۴۱۳ھ کي د ګواليار او کالنجرو او په ۴۱۴ھ د سليمان د غرو او پښتنو فتوحات بشپړ سول او په (۴۱۵ – ۴۱۶ھ) کال ماوراء النهر ته ولاړ او د بلخ او د آمو د غاړي اميران ئې د ځان تابع کړه او د کاشغري قدرخان سره ئې تړون وتاړه او څلور زره سلجوقيان ئې خراسان ته راوستل. په ۴۱۶ھ کي محمود د جنوبي هند د کاتيا وار پر سومنات حمله وکړه او د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) ئې وران کی او ډېره ولجه ئې لاس ته ورغله او ګجرات ئې هم ونيو.

د محمود وروستنی يرغل په (۴۱۸ھ = ۱۰۲۸م) کال د ملتان د جتانو د طايفې د تأديب له پاره وو او په خپل ژوند کي پر دې برياليی سو چي له اصفهانه نيولې تر عراق او همدان او طبرستانه او د لمر ختو خوا ته د ګنګا تر څنډو او شمالاً تر خوارزمه، او جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتياوار پوري ئې يوه لويه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود ئې په اصفهان کي کښېناوه (۴۲۰ھ = ۱۰۲۹م) او دا لوی هيواد ئې له ګنګا څخه د دجلې او فرات تر کڅو (سواحلو) پوري د غزنه د مرکزيت تر اداې لاندي راووست او په آسيا کي ئې خورا لويه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزنه، پروان، نشاپور، هرات، جوزجان، بلخ، ولوالج (تخارستان)، لاهور (د محمود پور په نامه) او د هيواد په نورو ښارو کي سکه ووهله او دربار ئې تل د دري سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لويو پوهانو لکه البيروني او ابن سينا او ثعالبي او خمار او العتبي او نورو د ټولېدو ځای وو. دی ستر، باکفايته، زړور، سخي او د جهانداری په چارو پوه پاچا وو، چي د العتبي په قول ئې د ترکي او افغاني او تاجيکو او غلجو (غلجو چي د اصطخري او ياقوت په وينا په خراسان او سيستان او کابل کي اوسېدل) او هندو عناصرو څخه ګډ لوی لښکر جوړ کړی او د افغانانو طايفې ئې د غور په غرو او د سليمان په غره او سپين غره او نورو کي د ځان تابع او په اسلام ئې مشرفي کړې او د ابن اثير په وينا د معتزله او باطنيه او جهميه او مشبهه او روافضو فرقې ئې ويستلې او کتابونه ئې وروسوځل. د ابن خلکان په قول ده هر کال په هند کي غزا پر ځان فرض کړې وه او په مذهب شافعي وو او ابن خلکان د امام الحرمين عبدالملک جويني (د سلطان معاصر) له کتابه چي مغيث الخلق فی اختيار الاحق نومېږي نقل کوي چي: محمود د امام ابو حنيفه په مذهب وو او د حديثو سره ئې خورا زياته مينه درلودله، او تل به ئې هغه د لويو شيخانو څخه اورېده. خو د قفال مروزي نامتو شافعي په تلقين د امام

(c) ketabton.com: The Digital Library

شافعي مذهب ته راواوښت.

لنډه دا چي سلطان محمود کروړ او زړور پاچا وو او د ابن اثیر په قول ښه مخ او جذابه بڼه ئې درلوده، سترګي ئې کوچنۍ او وربښتان ئې سره ول او د ابن خلکان په وینا د ۳٦۱هـ کال د عاشورا په شپه زېږېدلی وو او د آسیا په زړه کي د یو لوی دولت تر جوړولو وروسته د سل په ناروغۍ اخته سو او په ٦۱ کلنۍ کي تر ۳۳ کالو پاچهۍ وروسته د (۴۲۱هـ – ۱۰۳۰م) کال د دوهمي خور (ربیع الاخر) پر ۲۳مه د پنجشنبې په ورځ مړ او د غزنه په فیروزه ماڼۍ کي ښخ سو. اوس که څه هم په غزني کي د فېروزه ماڼۍ څه اثر نسته خو یوازي د سلطان د مزار شناخته (ډبرینه لوحه) پاته ده او پر هغې ئې په کوفي غوندي لیک داسي لیکلي دي:

"غفراناً من الله الامیر الاجل السید نظام الدین ابی القاسم محمود بن سبکتګین غفرله، توفی رحمة الله علیه و نور حفرته و بیض وجهه عشیة یوم الحمیر لسبع یقین من شهر ربیع الاخر سنه احدی و عشرین و اربعمائة".

هغه کوچنۍ ګنبده چي نن د سلطان پر مزار ودانه ده په ۱۳۲۴هـ ق کال د امیر حبیب الله خان په امر جوړه سوې ده (۴۹ – ۵۰ عکسونه).

تر محمود وروسته ئې زوی محمد له ګوزګانان څخه راغی او په غزني کي د پلار پر ځای کښېنوست او خپل اکا امیر یوسف د سبکتګین زوی ئې خپل سپه سالار او خواجه ابو سهل احمد حمدوي ئې وزیر او علي قریب ئې لوی حاجب وټاکه، خو تر ۵۰ ورځو وروسته ابو النجم امیر ایاز ایماق او علي دایه له غزني څخه د دې له پاره راووتل چي د سلطان مشر زوی امیر مسعود ته چي په ري او اصفهان کي حکمران وو ورسي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار سوند هرای په هغو پسي وګوماره، خو د سرای مریانو سوندهرای وواژه او په نشاپور کي امیر مسعود ته ورغلل، په دې وخت کي د بغداد خلیفه القادربالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح ګردیزي په لاس امیر مسعود ته ولېږل، او ده ته ئې د اسلامي دایرة المعارف په قول د ناصرالدین الله او حافظ عبادالله او ظهیر خلیفة الله لقب ورکی، چي ابن اثیر دا لقب سید الملوک او السلاطین هم لیکلی دئ او په دې صورت ئې مسعود رسماً د خراسان پاچا وپېژاند.

امیر مسعود له هراته بست ته راغی او محمد له غزنه څخه تګین آباد (د هلمند او

(c) ketabton.com: The Digital Library

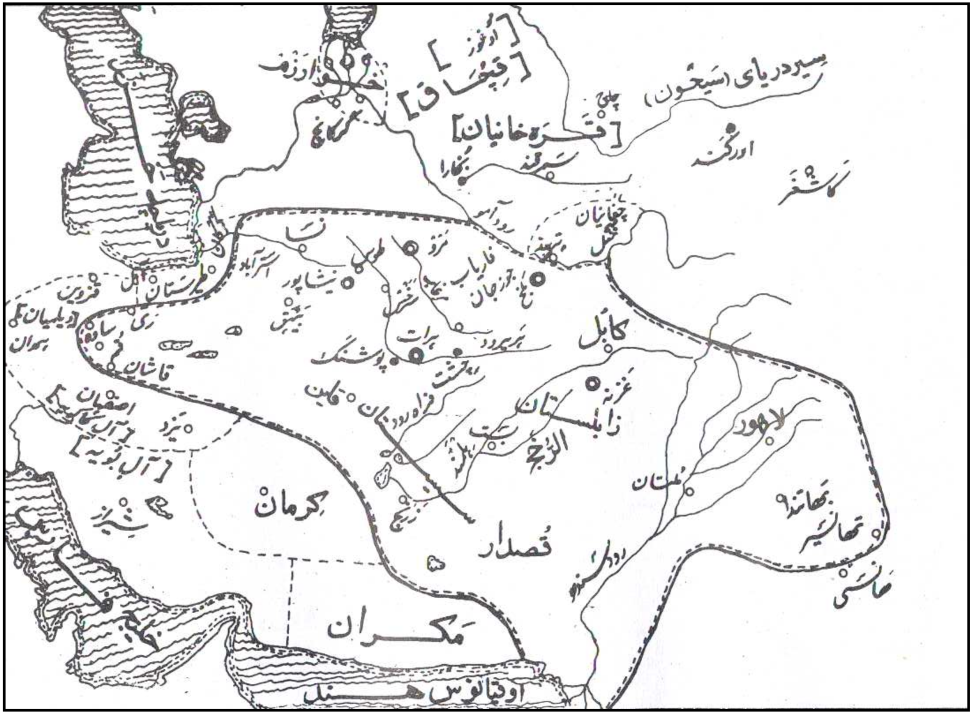

د سلطنت حدود
محروسه مځکې
مشهور ښارونه

د غزنویانو د سلطنت نقشه – ۱۰۳۰ م. د غزنویانو له کتاب څخه – د ۱۹۶۳ د ایدنبرګ چاپ – ۴۹ – لمبر نقشه

(c) ketabton.com: The Digital Library

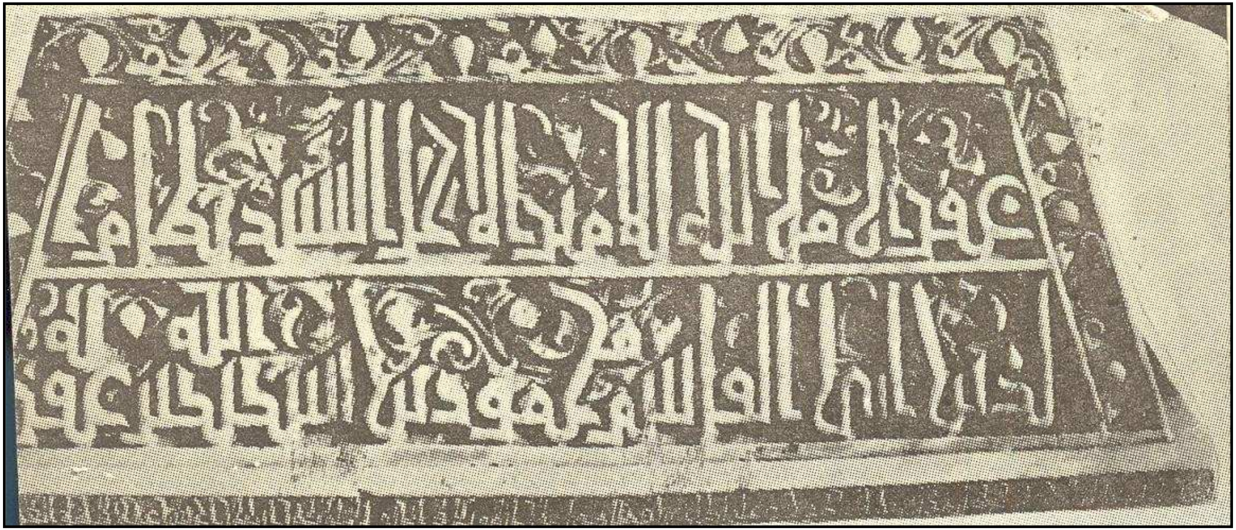

په غزني کي د سلطان محمود قبر او د هغه کتيبه ۵۰ –لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارغنداو تر منځ) لښکر راووست، خو تر اوو میاشتو پاچهۍ وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تګین آباد کې ونیو او ړوند ئې کی او امیر مسعود ئې د هغه پر ځای کښېناوه (د ۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندي زوی (چې په ۴۲۴هـ کې مړ دئ) د هند له زندانه راویوست او هغه ئې خپل وزیر کی او حسن میکالي (وزیر مشهور په امیر حسنک) ئې د قرمطي والي په تور په بلخ کې غرغره کی او د محمود له خزانه داره چې احمدینا لتګین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی ئې هند ته واستاوه او په ۴۲۲هـ کال ئې کرمان او مکران ونیول او په ۴۲۳هـ = ۱۰۳۱م کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس ئې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنیوي له پاره وګوماره او په ۴۲۴هـ کال ئې د کشمیر پر سرستي لښکر ویوست او په ۴۲۵ هـ = ۱۰۳۳م کال ئې پر آمل او ساري او طبرستان بری وموند، او امیر بکتغدی ئې د لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاګو د ترکمانانو د مخنیوي له پاره واستاوه، خو ناکامه راوګرزېد، او په (۴۲۶هـ = ۱۰۳۴م) کال ئې یو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشري د احمدینا لتګین د مقابلې له پاره چې په هند کې یاغي سوی وو ولېږه، احمد مات سو او منصوره ته وتښتېد او د سند په اوبو کې ډوب سو (۴۲۷هـ = ۱۰۵۳م) او په همدې کال ئې پر هانسي او د هند پر نورو کلاوو یرغل وکی، تر فتوحاتو وروسته ئې خپل زوی امیر مجدد په لاهور کې حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸هـ = ۱۰۳۶م) پوري بیرته غزني ته راغی.

ځنګه چې په خراسان کې سلجوقي ترکمانانو تل فتنې جوړولې ځکه نو په همدې کال ئې د بلخ له لاري ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندي داود ترکمان یرغل وکی او چې امیر مسعود بلخ ته ورسېد داود مرو ته پر شا سو او په ۴۲۹هـ کال ئې په ګوزګانانو کې مسعود علي کندزی له پښو واچاوه او ځیني سلجوقیان ئې د ځړ د ځایو په ورکولو راضي کړه او د ځینو سره ئې په ۴۳۰هـ کال په شمالي سیمو کې جګړه وکړه او تر (۴۳۱هـ = ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لاري غزني ته راغی او لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چې په دې جګړو کې ئې نافرماني کړې وه مصادره او په هند کې معزول کړه. په دې وخت کې د سلجوقي میکائیل زامنو طغرل او چغري بیګ خراسان له نشاپوره تر هرات او بلخ او سیستان پوري ونیو او مسعود ئې د مرو او سرخس تر منځ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دندانقان په جګړه کې مات کړ او په ۴۳۱هـ کال مسعود خپله وروستنۍ سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال سلجوقي طغرل په هغه ښار کې سکه وهلې ده.

امیر مسعود چې د هیواد په اوضاع کې ګډوډي ولیدله، خپل زوی مودود ئې په غزنه کې پرېښو او پخپله د محمودي خزانو او لښکر او د خپل ړانده ورور محمد سره ئې هندوستان ته مخه کړه خو په ماریګله (د اوسني حسن ابدال په شرقي برخه) کې د ده لښکریانو پر ده بلوا وکړه او ړوند امیر محمد ئې خپل پاچا وټاکه، او امیر مسعود ئې د ګیري (ګهري) په کلا کې بندي کړ او بیا ئې د طاهر بن محمد په واسطه وواژه (د ۴۳۲هـ = ۱۰۴۰م کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کې امیر مودود په غزنه کې پر تخت کېښېنوست او د خپل لښکر سره ئې هندوستان ته مخه وکړه او د ننګرهار په دنپور (اوسني جلال آباد ته نژدې = د بابر په آدینه پور) کې د خپل اکا محمد د لښکر سره ونښت او د خپل پلار وژونکي ئې که ترک ول که تاجیک ول ووژل او هم ئې محمد د هغه د زوی طاهر سره ونیو او وئې وژل (۴۳۲هـ) او هلته ئې یو ښار د (فتح آباد) په نامه ودان کړ چې تر اوسه په همدې نامه پاته دئ.

سلطان مودود د سلجوقي ترکانو سره چې نفوذ ئې ورځ په ورځ په ماوراء النهر او خراسان کې زیاتېده د دوستانه روابطو په ټینګولو کې زیار یوست، او د جغري بیګ لور ئې وکړه، خو سره له هغه هم د هغه له شره خوندي پاته نه سو او له همدې سببه غزنویانو تر خراسان پر خپلو هندي مستملکاتو باور پیدا کړ او دا کار لومړی د مودود په سکو کې لیده کېږي، چې پر خپله سکه ئې د سیوا Siva د غوایي صورت د سري سمنته دیوه Sri Samanta Diva د لیکني (کتیبې) سره نقش کړی وو چې دا رویه د ویهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخیسته سوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهۍ وروسته په ۳۹ کلنۍ (۴۴۱هـ = ۱۰۴۹م) کال مړ سو، او د غزني پاچهي تر دوو میاشتو پوري د امیر مودود د زوی دوهم مسعود او اکا ئې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، څو چې د سلطان محمود زوی عبدالرشید پر دوی غالب سو او په همهغه کال ۴۴۱هـ کې د غزني پر تخت کېښېنوست.

خو سلجوقي داود چې د خراسان حکمدار وو د سیستان له لاري پر بست او زمینداور یرغل وکړ او زوی ئې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزنه راغی، مګر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالرشید د لښکر سالار چي طغرل نومېد او د سلطان محمود له مریانو څخه وو، الپ ارسلان د خمار په دره کي (ښایي د اوسني میدان په کهنه خمار کي) مات کی، او هم ئې په بست کي داود ته ماته ورکړه او په سیستان کي ئې د داود اکا ییغو هم مات کی او وروسته بیا غزنه ته راغی، عبدالرشید ئې د آل محمود د ځینو شهزادګانو سره وواژه (د ۴۴۳ھ = ۱۰۵۰م شاوخوا). خو د غزنه خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتګین نامي دی وواژه او سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود نمسی ئې د غزنه پر تخت کښېناوه (۴۴۴ھ). ده د زابلستان د خلکو له اوږو څخه د درنو مالیو بار ایسته کی، ځکه نو په خلکو کي محبوب سو، فرخزاد د هیواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله او دې حاجب د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه، او د ابن اثیر په قول په زیاتو جګړو کي بریالی سو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښته ئې دی په حمام کي ووژني، مګر په ۴۵۰ھ کال د خپلو ملګرو په مرسته له دې مهلکې څخه وژغورل سو، او تر اوو کالو پاچهي وروسته د ۴۵۱ھ کال د صفر په میاشت کي مړ سو او ورور ئې ابراهیم د مسعود زوی پاچهي ته ورسېد. ده د سلجوقي داود او الپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان لمر ختیځي برخي تر لاهور پوري د ده په لاس کي پاته سوې او څو واره ئې هند ته لښکر ویوست، او د خیرآباد او ایمن آباد کلاوي او ډېر مسجدونه او مدرسې او ماڼۍ ئې وداني کړې او ۴۲ کاله ئې په آرامي او هوسایي سره حکومت وکی او په ۴۹۲ھ = ۱۰۹۸م کال په شپېته کلنۍ مړ سو او زوی ئې علاء الدین دریم مسعود د ده پر ځای کښېنوست او امیر عضدالدوله ته ئې د هند امارت ورکی او څنګه چي د سلطان سنجر خور مهد عراق ئې ماندینه وه نو ځکه ئې د سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده او په همدې سبب ئې د هند فتوحاتو ته توجه وکړه، څو چي د ده سپه سالار طغاتګین په هندوستان کي د ګنګ تر اوبو پوري ووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹ھ = ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کي وفات سو، او زوی ئې ارسلان شاه په غزنه کي پر تخت کښېنوست، او خپل ورور شیرزاد ئې وواژه او خپله میره ئې چي د لوی سلطان سنجر خور وه توهین کړه، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، سنجر د بهرامشاه سره مرسته وکړه څو چي په غزني کي ئې ارسلانشاه مات کی او هندوستان ته ئې په تېښته مجبور کی او همهلته په ۵۱۱ھ = ۱۱۱۷م کال مړ سو او د ده پر ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېنوست

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپله سکه ئې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست او په (۵۱۲ هـ = ۱۱۱۸م) کال ئې په ملتان کي محمد باهیلم د لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سوالک ئې د ناګور کلا جوړه کړه.

هغه وخت چي غزني ته راغی د سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جګړه اخته سو او په هغه جګړه کي د ده زوی دولتشاه ووژل سو او پخپله بهرامشاه هندوستان ته پرشا سو او غزنه د غوریانو لاس ته ورغی. خو چي غوریان بیرته وګرځېده دی غزنه ته راغی او په (۵۵۲هـ = ۱۱۵۷م) کال مړ سو او تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ – ۵۵۷هـ) او خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ – ۵۸۳هـ) په غزنه او لاهور کي پر تخت کښېناستل، خو خسرو له غزانو څخه ماته وکړه او غزانو غزنه ونیو او دی لاهور ته ولاړ او بیا په ۵۸۳هـ کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کي خسرو ونیو او د غرجستان د بلوران په کلا کي ئې بندي کی او په ۵۸۷هـ کال ئې وواژه او د ده د مړیني سره د غزنویانو د آل سبکتګین د کهول کمبله ټوله سوه.

د غزنویان دولت په افغانستان او ایران او هندوستان او ماوراء النهر کي د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه تر ګنګ پوري دوې پېړۍ دوام وکی او غزنه او بلخ او لاهور او بست ئې پایتختونه ول. په دې عصر کي اسلامي مدنیت او دري ژبي ډېره ترقي وکړه، په هیواد کي د اسلام دین بشپړ خپور سو او هند هم د هغه په تورو روښانه سو او د هیواد له لمرخاته څخه د کابل شاهی د حکومت او دیانت نخښي ورکي سوې او د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرایني، احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور ول او د افغانستان او هندوستان او ماوراء النهر او ایران ښارونه ودان ول او تجارت ئې ښه رونق درلود. نامتو پوهان او لیکونکي ئې البیروني، ابن سینا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، د کلیه او دمنه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنیه عن حقایق الادویه لیکونکی)، عبدالحی ګردیزي، د آداب الحرب والشجاعه لیکونکی فخر مدبر مبارکشاه، د کشف المحجوب لیکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجویري غزنوي دي.

له شاعرانو څخه: فردوسي، فرخي، عنصري، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسد طوسي، سید حسن غزنوي، ابوالفرج

(c) ketabton.com: The Digital Library

روني، مختاري غزنوي د دې عصر نوميالي تېر سوي دي.

په آسيا کي د غزنويانو دربار د شاعرانو او عالمانو او د فن د خاوندانو د پالني ځای وو، او پخپله سلطان محمود عالم او اديب پالونکی پاچا وو، ځيني پوهان په فقه کي يو کتاب ده ته نسبتوي او د ده ځيني اشعار او قطعات رانقلوي د غزنويانو په عصر کي نفيسه صنايع او د عمران فن هم د ستايلو وړ ترقي کړې وه، که څه هم د تاتار يرغل د افغانستان په لويو ښارو کي د صنعت ټول پايڅوړ (بقايا) له منځه وړي دي خو د عمراني او د ډبرو توړلو او خطاطۍ له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د دريم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کي د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاته دي، او د بست د ښار د لښکرگاه د آثارو له بقاياوو څخه چي په ۱۹۵۰م کال په افغانستان کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا کيندلي سوي د هغه ځای پر دېوالو ئې د رنگينه نقاشيو هنري نخښي موندلي دي چي د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ځني ښکارېږي.

په غزنوي دوره کي د هيواد اداره په ولاياتو کي د حکمرانانو په واسطه کېدله چي د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو او د دربار له لويو حاجبانو او يا شهزادگانو او د پاچا له خپلوانو څخه گومارل کېده او د غزني د پاچهۍ په مرکز کي به د بيهقي په قول يو د دېوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په حيث) او يو دېوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندي د حرب د وزارت د چارو له پاره) او يو د رسالت ديوان (د لوی دبير تر امر لاندي د پاچهۍ د ليکنو دفتر د چارو له پاره) او يو د وکالت دېوان (د لوی حاجب تر امر لاندي د دربار د وزارت د چارو له پاره) وو او هم د پاچهۍ په دربار کي ځيني مشران د (نديم، وزير، خازن او کوټوال) په نامه ول او څنگه چي هيواد په خپل مرکز پوري نښتی او امنيت هم ټينگ وو، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالی هم يقيني دئ او څنگه چي مو د عباسي دورې د اوايلو د مؤرخانو په قول د خراسان ماليات په متوسط ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کي واټکلول او س هم کولای سو په همدې مېچ (مقياس) د ټول خراسان او د غزنه او زابل او تخارستان او پېښور او لاهور او ملتان او سند او ماوراء النهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کي تر سل مليونو درهمو زيات واټکلو، البته هغه زياتي ولجې او ډېر جواهر او سره زر چي د هندوستان په جگړو کي لاس ته راتله له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حسابه مستثنی دي.

صاحب برید (د ډاګ چلوونکی) او د جاسوسۍ دېوان، او سالار (د لښکر مشر) او کوتوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کي د حکومت چاري اجراء کولې او عدلي چاري قاضي ته سپارلي سوي وې، لکه چي د محمود په عصر کي قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د رسول په ډول غزنه ته راغی او سلطان چي د ده علمي مقام او د ده پرهېزګاري او ورع ولیده د غزنه قضائې ده ته ورکړه او د هغه اولاده تر ډېرو وختو پوري په هغه پایتخت کي قاضیان ول.

خو د غزنویانو سیاسي روابط د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر د خانانو سره تل دوستانه ول او تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزنه د پاچهانو دربار ته راتله، او د رسولدار (د تشریفاتو د رئیس) له خوا په ډېر احترام ورته هرکلی وایه کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کي د غزنوي تر پاچهۍ لاندي ټول خلک شامل ول، او حتی د غزنه د دربار په لویو لښکري خلکو او نظامي منصبدارانو کي هندوان هم ول او هم د غزنه په لښکر کي ډېر زیات پښتانه ول چي د هند په فتوحاتو کې لویه برخه درلوده.

د غزنه پاچهان:

۱. *امیر الپتګین (۳۵۱ – ۳۵۲هـ)
۲. امیر اسحاق د الپتګین زوی (۳۵۲ – ۳۵۵هـ)
۳. امیر بلکاتګین (۳۵۵ – ۳۶۵هـ)
۴. امیر پیري تګین (۳۶۵ – ۳۶۶هـ)
۵. *امیر سبکتګین (۳۶۶ – ۳۸۷هـ)
۶. *امیر اسماعیل د سبکتګین زوی (۳۸۷هـ)
۷. *سلطان محمود د سبکتګین زوی (۳۸۷ – ۴۲۱هـ)
۸. *امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
۹. *سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱ – ۴۳۲هـ)
۱۰. محمد – دوهم وار (۴۳۲هـ)
۱۱. *سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲ – ۴۴۱هـ)
۱۲. *دوهم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
۱۴. *عبدالرشيد د محمود زوی (۴۴۱ – ۴۴۴هـ)
۱۵. طغرل (د محمود مريی) (۴۴۴هـ)
۱٦. *فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴ – ۴۵۱هـ)
۱۷. *سلطان ابراهيم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ – ۴۹۲هـ)
۱۸. *علاء الدين دريم مسعود (۴۹۲ – ۵۰۹هـ)
۱۹. شيرزاد د دريم مسعود زوی (۵۰۹هـ)
۲۰. *ارسلان شاه د دريم مسعود زوی (۵۰۹ – ۵۱۱هـ)
۲۱. *بهرامشاه د دريم مسعود زوی (۵۱۱ – ۵۵۲هـ)
۲۲. *خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ – ۵۵۷هـ)
۲۳. *خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ – ۵۸۳هـ)، (۵۱ لمبر شجرې او ۵۸ نقشې ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

تاريخ سيستان، بيهقي، طبقات ناصري، ابن اثير، طبقات سلاطين اسلام، گرديزي، العتبي، پاول هورن مختصر تاريخ ايران، آداب الحرب، دائرة المعارف اسلامي، تاريخ ايران رازي، راهنمای افغانستان، سياست نامه، ابن خلكان، ابن خلدون، تجارب الامم، فرشته، روضة الصفا، حبيب السير، تاريخ گزيده، مجمل التواريخ والقصص، تاريخ الاسلام السياسي، تاريخ الاسلام ذهبي، مجلۀ آريانا، لباب الالباب، معجم الانساب، زمباور، د سراولف کيرو پټانز، اخبارالدولة السلجوقيه، راحة الصدور، افغانستان بعد از اسلام – لومړی ټوک، مادر زبان دری، فتوح السلاطين، غزنويان بوسورت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

غزنویان (۳۵۱ - ۵۸۲هـ)

۵۱ - لمبر

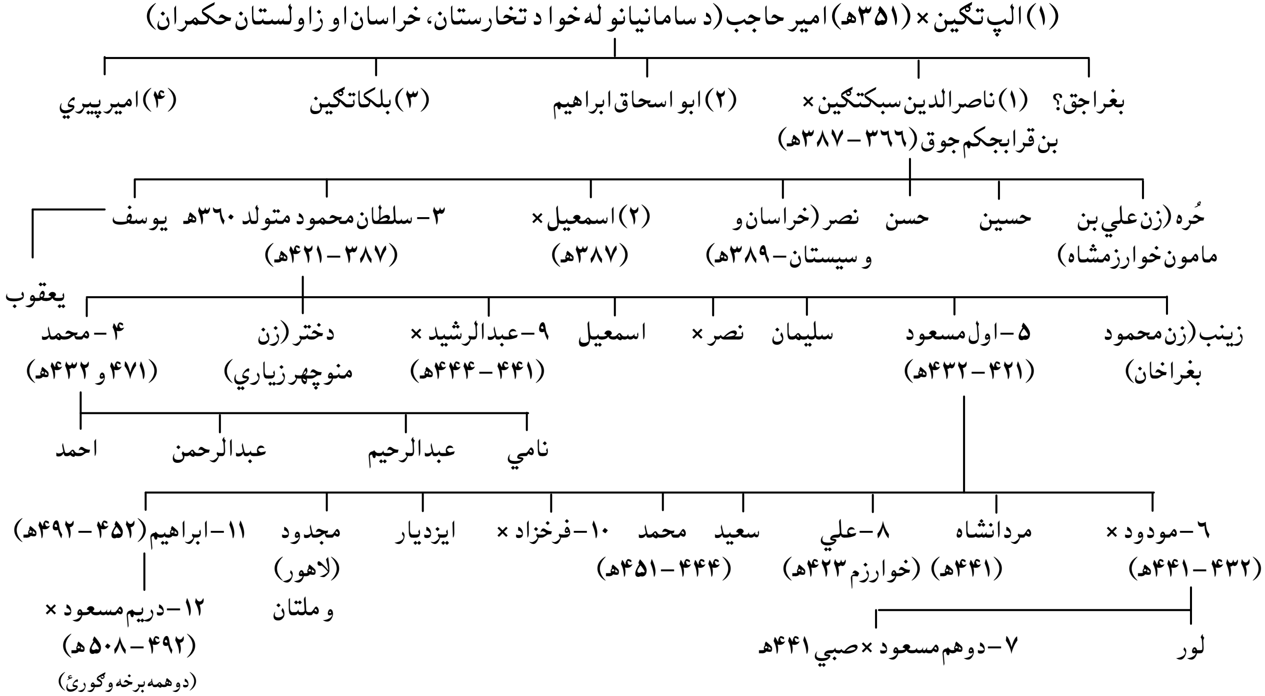

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

غزنويان (۳۵۱ - ۵۸۲هـ)

۵۱ - لمبر

دريم مسعود (د ۳۹ ورونهو لرونکی)

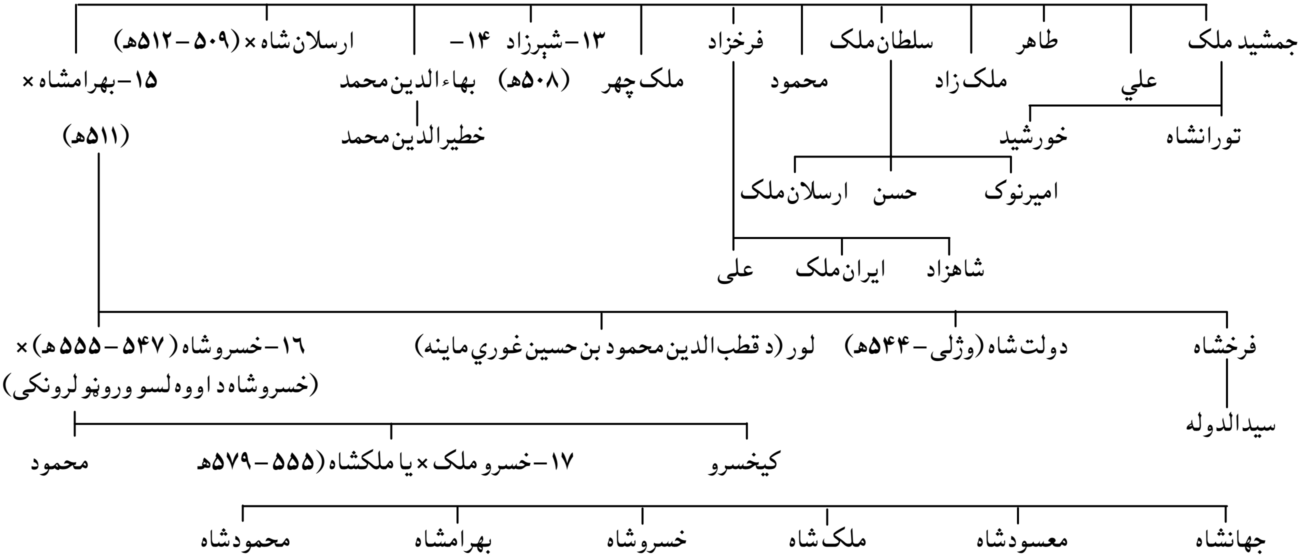

ماخذونه: معجم زامباور ۲/ ۴۱۷، دول اسلاميه: ۴۵۴، طبقات ناصري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو نفوذ

او د سیستان د ملکانو لنډه یادونه

(۴۲۹ – ۶۳۲هـ)

سلجوقیان د سیحون او د ارال د رود د شمال د ترکمنانو یو ټبر وو، چې د سامانیانو په وختو کې د بخارا شمالي نور (اوسني نوراتا) او ماوراء النهر ته راغلي او اسلام ئې منلی وو، د دوی شغل د گلو روزنه وه څکه نو د ځر د ځایو د موندلو له پاره گرزانده ول. په جند کې د دې ټبر مشر سلجوق د توقاق بادیقان تېمور زوی څلور زامن درلوده: يبغور ارسلان مشهور په اسرائیل، او میکائیل او یونس او موسی.

سلطان محمود سهواً د سلجوق د ټبر څلور زره کورنۍ له جیحون څخه راپوري یستل او په خراسان کې ئې تر نیشاپوره د ځر ځایونه ورکړه او د سلجوق زوی اسرائیل ئې چې د منهاج سراج په قول (برق جهند او شیردمنده) ته ورته وو کالنجر کې بندي کی (د ۴۱۶هـ = ۱۰۲۵م شاوخوا) خو د میکائیل زامنو طغرل بېگ او داود او چغري بېگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ کی او خراسان ئې تر غزني او سیستان او بلخ او نشاپور او کرمان پوري ونیو، طغرل (۴۲۹ – ۴۵۵هـ) لکه چې د مسعود غزنوي په حالاتو کې تېر سوه د دندانقان په جگړه کې ئې سلطان محمود مات کی او په (۴۲۹هـ = ۱۰۳۷م) کال ئې په نیشاپور کې د پاچهۍ خول پر سر کښېښود او خپل ورور يبغور ئې د غربي افغانستان او پوشنج او هرات او سیستان په حکمداري وگوماره او په ۴۳۲ کال تر بسته پر مخ ولاړ او ورونو ئې داود او چغري بېگ د افغانستان په شمالي سیمو کې له مرو او سرخس څخه نیولې تر بلخ او شبورقان پوري ونیول او د بلخ په علیاباد کې ئې د سلطان مسعود له لښکر څخه ماته وکړه، مگر تر هغه وروسته د دندانقان په جگړه کې ۴۳۱هـ د سلجوقیانو ټولو قواوو مسعود ته وروستنۍ ماته ورکړه او داود خپل نفوذ تر سیستانه او شمالاً تر بلخ او تخارستانه وغوړاوه. که څه هم سلطان مودود له غزنه څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کي د سلجوقيانو جګړې ته واستاوه (د ۴۴۰هـ = ۱۰۴۸ شاوخوا). خو څه کار ئې پر مخ نه بوت او تخارستان او بلخ او ترمذ او قباديان او وخش او ولوالج د چغري بيګ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ – ۴۶۵هـ = ۱۰۶۳ – ۱۰۷۲م) په لاس کي وو او پخپله ده او د ده زوی ملکشاه (۴۶۵ – ۴۸۵هـ = ۱۰۷۲ – ۱۰۹۲م) د سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه روابط وساتل او زابلستان او کابل ئې تر لاهوره پوري غزنوي دولت ته پرېښوو، په دې وخت کي د ملکشاه ورور تکش په بلخ کي ياغي سو او ملکشاه په ۴۷۷هـ کال هغه په ترمذ کي ونيو او ړوند ئې کی، د ملکشاه زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ – ۵۵۲هـ = ۱۱۱۷ – ۱۱۵۷م) چي د سلجوقيانو د کهول له نامتو پاچهانو څخه وو، لکه چي د غزنويانو په احوال کي تېر سو، د بهرامشاه غزنوي سره ئې د ارسلانشاه په مقابل کي مرسته وکړه او هغه ئې تر خپل سيوري لاندي تر لاهوره د غزني پاچا کی (۵۱۱هـ) او ګواکي د سنجري هيواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد. همدا رنګه سلطان سنجر (لکه چي د غوريانو په احوال کي به ئې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجۍ کي د علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جګړه وکړه او علاء الدين ئې ونيو او بيرته ئې غور ته واستاوه (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا) تر هغه وروسته د قراختائيانو او غزانو نيمي وحشي قبيلې د ايشيا د منځ له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت ئې له منځه يووی (۵۵۲ هـ = ۱۱۵۸م شاوخوا) او د افغانستان پر سيمو ئې له غزني څخه تر زابل او سيستان پوري يرغل وکی او خسروشاه غزنوي ئې د لاهور خوا ته پر شا وشاړه، خو د غز فساد ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يووړه سو او د سلجوقيانو په وختو کي د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او غربي سيمو بر سو، چي شرح به ئې وروسته راسي.

د خوارزميانو په وختو کي چي يوه لويه پېښه پېښه سوه هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهول چي له ډېرو وختو ئې په غور او باميان کي په خپلواکي حکم کاوه سره نښتل وه، او څنګه چي به د غوريانو او خوارزميانو په احوال کي راسي علاء الدين محمد (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م) په شاوخوا کي غور او فيروزکوه او هرات تر غزني پوري ونيول، او غوري کهول ئې په غور کي له پښو واچاوه او تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستني پاچا په افغانستان کي د چنګېز د لښکر سره جګړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړې چې په وروستۍ برخه کې به ئې تفصيل راسي.

په دې وخت کې د افغانستان هيواد پر څلورو برخو وېشل سوی وو، شمالي ولايتونه د تخارستان تر مرو پوري مستقيماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده، د غور او باميان او گوزگانان سيمې د هرات تر شاوخوا پوري د غوريانو د کهول تر لاس لاندې وې، د زابل ولايت له هلمنده تر غزنه او کابل او ننگرهار او پېښور او لاهور پوري د غزني د آل محمود په واکمني کې ول او د سيستان ولايت له بست او زمينداوره تر زرنج او فراه او نيه پوري د سيستان په ملکانو اړه درلوده چې دې ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو او غزنويانو او حتی د چنگيزيانو سره هم ښه روابط ساتل او د صفاريانو او د نيمروز د وطني اميرانو له پايڅوړ (بقاياو) څخه ول چې د دوی د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کې تېر سو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به ئې وروسته راسي د تاتاري يرغلگرانو سره لاس يو کړی او هرات او سيستان ئې تر لاس لاندې کړي ول. د سيستان د ملکانو او صفاريانو له پايڅوړ څخه لکه چې د صفاريانو په برخه کې چې مو وويل يو هم ملک تاج الدين وو (د ۴۸۲هـ شاوخوا)، د دې سړي له نسله په سيستان کې تر زرو کالو پوري اميران پاته ول، چې د ريو په قول په (۱۰۲۸هـ) کال ملک جلال الدين محمود خان د سيستان امير په (۱٦) پښته عمروليث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسين د ملک غياث الدين محمد زوی چې د صفاريانو تاريخ ئې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل عصره پوري د کتاب احياء الملوک په نامه ليکلی دئ صفاريانو ته منسوب دئ.

مأخذونه:

طبقات ناصري، اخبارالدوله السلجوقيه، لب التواريخ، تاريخ سيستان، ابن اثير، د پاول هورن تاريخ مختصر ايران، د خليل ادهم دول اسلاميه، د زمباور معجم الانساب، راحة الصدور (۵۲ لمبر شجرې ته دې رجوع وسي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلجوقیان خراسان

۵۲ - لمبر

- سلجوق (حدود ۴۰۰هـ)
  - میکائیل
    - جغری بگ داود
      - ۲-الپ ارسلان (۴۵۵-۴۶۵هـ)
        - ۳-ملکشاه (۴۶۵-۴۸۵هـ)
          - ۴-محمود (۴۸۵-۴۸۷هـ)
          - ۵-برکیارق (۴۸۷-۴۹۸هـ)
            - ۶-ملکشاه ثانی (۴۹۸هـ)
          - ۷-محمد (۴۹۸-۵۱۱هـ)
            - (د عراق سلجوقیان)
          - ۸-سنجر (۵۱۱-۵۵۲هـ)
        - تتش (د شام سلجوقیان)
      - سلیمان
      - قاروت (د کرمان سلجوقیان)
    - ۱-طغرل بگ (۴۳۲-۴۵۵هـ)
  - اسرائیل
    - ارسلا یبغو
      - قتلمش
        - (د اناطول سلجوقیان)
  - موسی
    - یوسف

مأخذونه: راحة الصدور، دول اسلامیه: ۲۱۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوريان

(۴۰-٦١٢هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر وو چي تر اوسه هم د هرات د لمر لوېديځ شمال د بادغيس د زورآباد (زورابد - ياقوت) په شاوخوا کي د (زوري) په نامه سته. تر اسلام دمخه هم دې کهول د تخارستان او غور او هرات او خراسان په غرو کي حکمراني کوله او د (غرشاه) په لقب يادېدل (په دې لقب کي د [غر] کلمه پښتو ده) او دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت ضحاک ته منسوب دئ (دا نوم فردوسي [ضحاک] بللی او په پښتو منابعو کي د تاريخ سوري په حواله [سهاک] دئ او طبري او البيروني او ابن بلخي ئې [بيوراسپ ازدهاق] يادوي او په مسعودي کي [ده اک] راغلی چي د طبري په قول معرب شکل ئې [ازدهاق] دئ، په اوستا کي [دهاک = اژي دها] ياد سوی چي په دري کي [اژدها] او په پښتو کي [اژدهار] دئ او همدارنگه په خراساني نومو کي دا نوم ډېر مستعمل دئ لکه د زين الاخبار د ليکونکي عبدالحي گرديزي د پلار نوم ضحاک [د ۴۰۰ هـ په شاوخوا کي] او ضحاک شيباني [د ۲۸۷هـ شاوخوا] ظاهري فقيه او باميان ته نژدې [ضحاک] نومی ښار او د [سهاکا] مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چي سکستان د دوی په نامه دئ او مفغن صورت ئې [سهاک] او [سهاکزي] د افغاني قبيلو نومونه دي). دا ټوله دا ښيي چي دا نوم د لرغوني افغانستان په نومو کي پخوانۍ ريښه لري.

د دې کهول په نورو نومو کي يو نوم هم [بسطام] دئ (چي د گستهم = وستهم د پهلوان په معنا معرب صورت دئ) او فردوسي هم هغه يادوي، دې سړي په شغنان او باميان او تخارستان او غور کي حکمراني کړې ده او تر هغه وروسته په غور کي د دې ټبر څخه دوو ورونو لاس درلود چي يو امير سور او بل سپه سالار سام وو او د سوري ټبر اميران دې نامه ته منسوب دي چي فردوسي او نورو مؤرخينو د (ماهوی سوري نژاد) په نامه ياد کړي او بلاذري د (جبل زور) او د هغه ځای د مشهور بت چي هيون تسنگ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۰۳ع) کال د (شونا) په نامه لیدلی یادونه کوي او ابن فندق هم په تاریخ بیهق کي د سلطان مسعود د وختو د خراسان عمید سوري یادوي او په را وروسته وختو کي نامتو شېرشاه سوري هم په هند کي له دې افغاني ټبر څخه راوتلی او پاچا شوی دئ.

د سوري کهول له نومیالیو څخه یو هم شنسب د خرنک زوی دئ چي د فخرالدین مبارکشاه د نسب نامې څخه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي ﷺ معاصر او د هغه په حضور ئې ایمان راوړی وو او عهد او لوا ئې ځني اخیستې وه او له هغه کهول څخه چي به هر څوک پر تخت کښېنوست د حضرت علي ﷺ هغه عهد او لوا به هغه ته ورکول کېدله او دا چي په اسلامي دوره کي د غور لومړی حکمران دئ چي موږ په خبر یو او امیر پولاد غوري د ده له زامنو څخه وو چي د غور د غرو شاوخوا ئې تر تصرف لاندي وه او د خپلو پلرو نوم ئې ژوندی کی او چي صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزي منځ ته راووت نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته وروروست او د آل عباس د تقویې له پاره ئې ډېر کارونه وکړه او د امیر پولاد د حکمرانۍ مرکز د غور مندېش وو او د غور پر ټولو غرو او پر شاوخوا ئې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ = ۷۴۷م شاوخوا). د امیر پولاد یو زوی چي امیر کروړ نومېد د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب تاریخ سوري په حواله ئې د پټې خزانې د کتاب د متن له مخي پېژنو چي په (۱۳۹هـ = ۸۵۶م) کال د غور په مندېش کي امیر وو او د (جهان پهلوان) په نامه ئې چي د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دئ شهرت درلود.

بالشتان (د کندهار د شمال والشتان) او خیسار او تمران او برکوشک (د غور مشهوري کلاوي) د ده په لاس کي وې او دی داسي غښتلی پهلوان وو چي یوازي د لسو تنو سره جنګېده او په همدې سبب ئې کروړ باله (چي په پښتو کي د کلک او سخت په معنا دئ)، د دې کهول واکمني تر زمیندا ور او بست او والشتان پوري رسېدله، له اموي کهول څخه عباسي کهول ته د خلافت د انقلاب په جګړو کي دی هم د ابو مسلم ملګری وو او پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله د ده یوه پښتو حماسه رانقلوي او دی د ښې وینا خاوند بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کي امیر کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات څخه تر جروم (ګرمسیر) او غرج او تخار پوري ګڼي او وایي چي زرنج (سیستان) مي په تېره توره ونیو.

د ده دا حماسي شعر د خراسان او پښتو له لرغونیو حماسي آثارو څخه دئ او د ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غښتلي روح او ملي غرور او جهانګیرۍ او جهانکشایۍ څخه حکایه کوي او د پښتو هغه زاړه لغات او کلمات پکښې دي چې اوس په پښتو ژبه کي مستعمل او ژوندي نه دي.

امیر کروړ په (۱۵۴ھ = ۷۷۰م) کال (د هرات لمر لوېدو خوا ته) د پوشنګ په جګړو کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امیر ناصر پر غور او بست او زمینداور حکومت کاوه (د ۱٦۰ھ = ۷۷٦م شاوخوا).

(د دې تاریخي، لساني او ادبي په زړه پوري موضوع د تفصیل له پاره دې د پټې خزانې کتاب د کابل چاپ او د پښتو د ادبیاتو د تاریخ دوهم ټوک وکتل سي).

منهاج سراج تر امیر پولاد وروسته د هارون الرشید تر وختو (د ۱۷۰ھ = ۷۸٦م) تر شاوخوا پوري د دې کهول د حکمرانانو څخه یادونه نه کوي او له ښه مرغه دا خلا پټې خزانې د محمد بستي د تاریخ سوري په حواله ډکه کړې ده او په لږ تفصیل سره د امیر کروړ او امیر ناصر یادونه کوي او بیا منهاج سراج د دې کهول یو بل امیر بنجی د نهاران شنسبي زوی د غور له لویو امیرانو څخه ګڼي او لیکي چې د خپل یوه معاصر غوري امیر سره چې شیش د بهرام زوی نومېده د هارون الرشید دربار ته ورغلل او امیر بنجی د (قسیم امیرالمؤمنین) د لقب سره د غور امیر او امیر شیش د غور د لښکر پهلوان وټاکل سو (د ۱۷۰ھ = ۷۸٦م شاوخوا).

د غور امیران د همدې بنجي له نسله او د غور سپه سالار د شیش له تکم څخه دي، چې د صفاریانو په وختو کي له آل شنسب څخه د غور امارت په مندېش کي امیر سوري ته رسېدلی وو، لکه د صفاریانو په احوال کي چې مو ولوستل، د (۲۵۳ ھ = ۹٦۷م) په شاوخوا کي یعقوب صفاري د نیمروز او بست او داور ښارونه تر تګین آباد او رخج پوري ونیول، د هغه ځای امیر ئې له پښو وا چاوه، په دې وخت کي امیر سوري د غور د غرو امیر وو او تر هغه وخته لا د غور نیمي خلک مسلمانان نه ول او تر دې وروسته امیر سبکتګین هم پر غور حملې وکړې، چې د سوري کهول خپلواکۍ ته ئې څه صدمه و نه رسولای سوه او لکه چې د غزنویانو په احوال کي چې مو ولوستل سلطان محمود هم پر غور یرغل وکی خو د غور امیر چې په دې وخت کي محمد سوري وو کله به ئې اطاعت کاوه او کله به ئې د تمرد لاره اخیسته څو چې سلطان محمود د بیهقي په قول (په ۴۰۵ھ = ۱۰۱۴م) کال او د ابن اثیر په قول په (۴۰۱ھ) کال د غور د جنوب له خوا د بست او

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوايين له لاري د لوی لښکر سره غور ته ورغی چي د لښکر په مخ کي د هرات حکمران التونتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو او امير محمد ئې په يوه جگړه کي د لسو زرو تنو لښکر په مرسته د آهنگران په کلا کي کلابند کی، محمد تر ډېري مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسليم سو، سلطان دی، د ده د کشر زوی شيش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د گيلان په شاوخوا کي پر لاره هغه زهر وخوړل چي په خپله گوتمۍ کي ئې تعبيه کړي وه، ځان ئې وواژه مگر د اسارت ذلت ئې و نه مانه.

د پښتو ژبي وطني رواياتو چي د لرغوني پښتانه او تاريخ سوري د کتابو په حواله په پټه خزانه کي راغلی پورتنی تاريخي اجمال تائيدوي او د محمد د مرثيې د پښتو قصيده هم راوړي چي شيخ اسعد د محمد سوري زوی (چي په ۴۲۵هـ د زميندا ور په بغني کي مړ دئ) ويلې ده، او همدا شاعر په آهنگران کي د ده په دربار کي وو. دا قصيده چي د ژبي د بلاغت او فصاحت له مخي ډېره پخه ده د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي او د آهنگرانو د جگړې او د محمود له خولې د محمد د بنديگرت شرح بيانوي او دی د سور د کهول وياړ او افتخار بولي، چي د خپل کهول د پت ساتلو په لاره کي ئې ځان قربان کی او د شيخ اسعد دا قصيده د پښتو د لرغوني ادب له خورا مهمو آثارو څخه ده.

د محمد تر مړيني وروسته د سلطان محمود له خوا امير بوعلي د محمد سوري زوی د غور د منديش په غرو کي د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان تابع وو او په غور کي ئې په مدرسو او مسجدو او ماڼيو جوړولو لاس پوري کی او علم دوسته سړی وو، ده د محمودي عهد تر پايه حکمراني وکړه، خو د مسعود په وختو کي د (۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م) په شاوخوا کي (د بوعلي وراره) عباس د شيش زوی پورته سو، او خپل اکا ئې بندي کی او د غور پاچهۍ پر تخت کښېنوست. عباس ظالم او بېباکه سړی وو او د نجوم د علم سره ئې ذوق درلود، د منديش د ولايت په سنگه کلا کي ئې يوه رصد خانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له جوره د سلطان ابراهيم غزنوي دربار ته شکايت وکی، ابراهيم هم غور ته لښکر ويوست او امير عباس ئې غزني ته بندي بوت او د غور امارت ئې د ده زوی امير محمد ته چي د غزنه دربار ته مطيع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی وو وسپاره (د ۴۵۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او تر محمد وروسته ئې زوی قطب الدين حسن د محمد زوی او د عباس نمسی چي ستر پاچا او د غور د پاچهانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیکه وو پر تخت کښېنوست (د ۴۶۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او ده د غور یاغیان په جګړه کې د ځان تابع کړه او په هغه جګړه کې چې (د غزنه لمر لوېدیځ جنوب ته) د وجیرستان او کوشک په پای کې ئې د یاغیانو سره وکړه ووژل سو (د ۴۹۳هـ شاوخوا) او د ده زوی ملک عزالدین حسین د غور پر تخت کښېنوست، ده د سنجري دولت سره دوستانه روابط درلوده او د ښو اخلاقو څښتن پر عهد ولاړ او عالم پالونکی ښه پاچا وو، چې اوو زامنو ئې خراسان او غور او زابل او غزنه او بامیان او تخارستان پخپلې پاچهۍ کې شامل کړه او هر یوه پر یوې برخې حکومت کاوه په دې تفصیل:

۱/ قطب الدین محمد چې خپل لرغونی وطني لقب (غرشاه) ئې رسماً په عربي (ملک الجبال) واړاوه او ځان ته ئې غوره کی او فیروزکوه د ښار کلا ئې ودانه کړه او د ورشاد (ورساد) په ولایت کې ئې چې د ده سیمه وه د خپلو ورونو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، او هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل سو (۵۴۱ هـ = ۱۱۴۶م) او همدا وژل د غوري او غزنوي د کهولو تر منځ د اختلاف سبب سو.

۲/ بهاء الدین سام د غور د مندېش په سنګه کې وو، څنګه چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فیروزکوه ئې هم ده ته پرېښوو او په (۵۲۴هـ = ۱۱۴۹م) کال په فیروزکوه کې پر تخت کښېنوست او د غرجستان د شارانو سره ئې دوستي وکړه او په ګرمسیر کې ئې د کجوران کلا (د کندهار او غور تر منځ اوسنی کجران) او د هرات په غرو کې ئې د شیرسنګ کلا او په غرجستان کې ئې د بندر او کلا او د غرجستان او مادین تر منځ ئې د فیوار کلا جوړه کړه او د ګیلان د ملک بدرالدین لور (د ګیلان ملکه) ئې چې د شسبانیانو له نسبه وه په نکاح کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غیاث الدین محمد سام مور ده. سلطان بهاء الدین د خپل ورور سلطان سوري د خون اخیستلو په غرض په جروم او غرجستان کې لښکرې راغونډې کړې او پر غزني ئې یرغل وکی، خو (د غزني) په ګیلان کې مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کې لښکرې راغونډې کړې او پر غزني ئې یرغل وکی، خو (د غزني) په ګیلان کې مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کې د غور او جبال تخت سلطان علاء الدین حسین خپل ورور ته پرېښی وو.

۳/ ملک شهاب الدین محمد خرنک د حسین زوی چې د مادین سیمې په ده اړه درلوده او دا سیمه د غور یو ولایت وو او د ده زوی ملک ناصر الدین ابوبکر د (۶۱۸هـ =

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۲۱م) په شاوخوا کي د گزيو او تمران د ولايت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران وو او د چنگيز تر يرغل وروسته ډهلي ته په هند کي د التتمش دربار ته ولاړ او هلته د ۶۲۰هـ په شاوخوا کي مړ سو.

۴/ ملک شجاع الدين علي د حسين زوی چي د غور د جرماس د ولايت حکمران وو او تر هغه وروسته ئې زوی علاء الدين ابو علي په غور کي د ده پر ځای کښېنوست او د سلطان غياث الدين په وختو کي د غور او بست او وجير او گرمسير او درمشان او روزگان او غزني سيمي ته ده ته وسپارلي سوې او د خراسان تر نيولو وروسته په نيشاپور کي حکمران وو او سلطان معزالدين دی بوت او د غرجستان او زمينداور حکمران ئې وټاکه او په ۶۰۱هـ کال ئې د قهستان د ملاحده و، د جناياد ماڼۍ ونيوله، خو د سلطان معزالدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشيار په کلا کي بندي سو.

۵/ علاء الدين حسين د حسين زوی د غور په وجيرستان کي حکمران وو او د خپل ورور سلطان بهاء الدين تر مړيني وروسته په فيروزکوه کي د غور پر تخت کښېنوست او د غور او غرجستان لښکري ئې راغونډي کړې او غزنه ته ئې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزنه څخه د غزنه او هندوستان د لښکر سره راووت او د گرمسير او تگين آباد له لاري زميندا ور ته ولاړ. علاء الدين چي دا جگړه د خپلو دوو وروڼو د خون اخيستلو له پاره کوله تگين آباد ته نژدې ئې د بهرامشاه د لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته ئې د غزني په شاوخوا کي دوه واره د غزنويانو مقاومت مات کی او د غزني دولت پايتخت ئې ونيو (۵۴۵هـ - ۵۴۶هـ). ده هغه لوی ښار د خاورو سره برابر کی او اوسېدونکي ئې اته ورځي قتل عام کړه او له هغه ځايه ئې بست او زميندا ور ته مخه وکړه او د بست ښار ئې د محمودي ماڼيو او ښکلو ودانيو سره چي په خپل وخت کي ئې ساری نه وو هم وران کی نو ځکه په جهانسوز مشهور سو.

ده تر دې فتحي وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پوري وتاړه او خپل ورور فخرالدين ته ئې وسپاره، علاء الدين تر دې وروسته د سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هريوالرود د ناب په سيمه کي د ده سره جگړه وکړه او څنگه چي خلک له علاء الدين څخه خواشيني ول د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکريان سنجر ته تسليم سوه او په خپله علاء الدين د سنجر لاس ته ورغی بندي سو. خو څنگه چي سنجر د غزانو له لاسه د پښو لوېدلی وو، علاء الدين ئې ونازاوه، مرسته ئې ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او بیرته ئې غور ته واستاوه او څنګه چې خلکو د ده په غیاب کې ملک ناصرالدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستلی او د فیروزکوه پر تخت ئې کښېنولی وو هغه وخت چې ئې د علاء الدین د راګرزېدو خبر واورېد ناصرالدین ئې وواژه او علاء الدین ته تسلیم سول.

ده بامیان او تخارستان او د جروم (ګرمسیر) او داور او بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان او مرغاب بناروونه هم د غور د پاچهۍ تر اطاعت لاندې راوستل او د ملاحده الموت رسل ته ئې هم د غور په غرو کې لار ورکړه او د (۵۵۱هـ = ۱۱۵٦م) په شاوخوا کې د غور په سنګه کې مړ سو.

څنګه چې تر ده وروسته ئې زوی سیف الدین محمد د فیروزکوه پر تخت کښېنوست او د ملاحده و رسل ئې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره ئې ملا وتړله چې د هرات او قادس شاخوا ته رسېدلې وه خو تر یو کال زیات ژوندی پاته نه سو او د غزانو په جګړه کې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل سو (د ۵۵۸هـ = ۱۱٦۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دئ چې د افغانستان هیواد ئې تر یوې ادارې لاندې راووست او د فیروزکوه په مرکزیوړ ئې وتاړه.

٦/ سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ – ۵۵۴هـ = ۱۱۴۸ – ۱۱۴۹م) د غوریانو لومړی پاچا دئ چې د سلطان لقب ئې واخیست. د ده د پاچهۍ مرکز د غور د استیه حصار وو. هغه وخت چې ئې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کې ووژل سو نو سلطان سوري د بهرامشاه غزنوي سره جګړه وکړه او هغه ئې د کورم ناوې ته وځغلاوه او پخپله دی پر تخت کښېنوست او غور ئې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښوو، خو د ژمي په وخت کې چې ئې ورور علاء الدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) پښتنو د لښکرو سره د لمر ختو له خوا پر غزني یرغل وکی او سلطان سوري ئې د هغه د وزیر سید مجدالدین موسوي سره ونیو او د غزني د طاق د پله پر سر ئې غرغره کی، څو چې ورور ئې جهانسوز د هغه په کسات کې غزني وران کی.

۷/ ملک فخرالدین مسعود تر ټولو ورونو مشر وو او د غور په کاسي کې امیر سو. څنګه چې سلطان علاء الدین جهانسوز د غزنه تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کی، نو خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود ئې د بامیان حکمران وټاکه، ده د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شغنان او تخارستان غرو ته تر دروازو او بلور او وخش او بدخشان پورې ونيول او لکه چې د غياث الدين محمد په احوال کې ئې لولی د راغ زر په جگړه کې د خپلو وروڼو په لاس کې بندي سو او بيرته باميان ته واستول سو او هلته مړ سو (د ۵۵۰هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته ئې مشر زوی شمس الدين محمد په باميان کې امير او د فيروزکوه له دربار او سلطان غياث الدين له حضوره هم په رسميت وپېژانده سو. ده بلخ او چغانيان او وخش او جروم (گرمسير) او بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطانشاه خوارزمشاهي د مخنيوي له پاره ئې د غور د لښکر سره يو ځای د مرو رود بار په جگړه کې گډون کړی وو او د سلطان لقب ئې وموند او د ده تر مړيني وروسته ئې زوی بهاء الدين سام چې لوی او علمدوسته پاچا وو د باميان پر تخت کښېنوست (۵۸۷هـ = ۱۱۸۹م). د ده دربار د پوهانو د غونډې ځای وو، امام فخرالدين رازي او شيخ الاسلام جلال الدين او رساد او افصح العجم مولانا سراج الدين د ده په دربار کې ول. د ده پاچهي له کشميره تر کاشغره او ترمذه او بلخه پورې او جنوباً د غور او غرجستان تر پايه پورې رسېدله او غور او غزنه او باميان د ده تر فرمان لاندې ول. هغه وخت چې سلطان معزالدين شهيد سو (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) نو د هيواد اميرانو دی غزنه ته وروغوښت خو تر ۱۴ کالو پاچهۍ وروسته مړ سو او زوی ئې جلال الدين علي پر ځای کښېنوست (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدين ئې د غزنه پر تخت کښېناوه، څنگه چې د غور او غز او تاج الدين يلدوز لښکرو د کرمان د درې د کورم د شاوخوا څخه پر علاء الدين يرغل وکی نو دی له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غياب کې ئې اکا علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی د باميان تخت ونيو او وزارت ئې صاحب وزير ته ورکی. خو جلال الدين د غزنه تر تصفيې وروسته ژر باميان ته ورغی او خپل اکا ئې د هغه د وزير سره وواژه. بيا چې تاج الدين يلدوز دوهم وار پر غزني يرغل وکی او د علاء الدين لښکر ئې د سنقران (شنغران) په رباط کې مات کی او دی ئې په غزني کې کلابند کی نو جلال الدين له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی خو دواړه وروڼه د يلدوز لاس ته ورغله او بيرته باميان ته واستول سوه او هلته مړه سوه (د ۶۱۲هـ = ۱۲۱۵م). دا وو د هغو غوري وروڼو لنډه يادونه چې د غور شهنشاهي ئې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غياث الدين بن محمد سام بهاء الدين قسيم اميرالمؤمنين چې د غور له لويو پاچهانو څخه دئ پاچا سو، دی د خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورور معزالدین سره د خپل اکا علاء الدین په امر د وجیرستان په کلا کي بندي وو، خو سلطان سیف الدین د علاء الدین زوی دوی ایله کړه او غیاث الدین د غزان په جگړه کي ورسره وو. بیا چي سیف الدین د خپل سپه سالار له لاسه ووژل سو، همدې شیش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او د غیاث الدین سره ئې بیعت وکی او دی ئې د فیروزکوه پر تخت کښېناوه (۵۵۸هـ = ۱۱۶۲م). ده خپل ورور معزالدین د سرجاندار په رتبه د استیه او کجوران حکمران وټاکه او ابوالعباس شیش ئې چي د سلطان سیف الدین تر وژلو وروسته ئې ښه قوت موندلی وو وواژه. په دې وخت کي د غیاث الدین اکا یعني ملک فخرالدین مسعود د بامیان حکمران له ملک علاء الدین قماج سنجري د بلخ له حکمران او له تاج الدین یلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د بامیان او بلخ او د هرات د لښکرو سره ئې پر فیروزکوه یرغل وکی او په راغ زر نومي ځای کي یو د بل سره جگړې ته چمتو سول، خو په لومړي سر کي د غور پهلوانان ملک یلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کي وواژه او هراتیان ئې سره تیت کړه. بیا ئې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر ئې پرې کی او د بامیان ملک فخرالدین ته ئې ورواستاوه او په خپله ئې هغه کلابند کی، او خپل اکا معزالدین او غیاث الدین ئې محترمانه ونیول او بیرته ئې بامیان ته واستول. سلطان غیاث الدین تر هغه وروسته گرمسیر او زمینداور ونیو او قادس او کالیون او قیوار او سیفرود او غرجستان او تالقان او گرزوان ئې هم د غور په سلطنت پوري وتړل او خپل ورور معزالدین ئې له جروم (گرمسیر) او تگین آباد او سیستان څخه د غزنه او زاول او کابل خوا ته واستاوه، دی د غزانو لښکر چي په دغه وخت کي ئې غزنه نیولی وو په (۵۶۹هـ = ۱۱۷۳م) کال له غزنه څخه بیرته وشړل او د غزنویانو پایتخت ئې هم په غور پوري وتاړه او هم ئې د هرات نیولو ته ملا وتړله او بهاء الدین طغرل د سنجر یو مریی چي پر هرات ئې لاس بر سوی وو د سلطان تر لښکر د مخه خوارزم ته ولاړ او په ۵۷۱هـ کال کي هرات او تر هغه وروسته په (۵۷۳هـ = ۱۱۷۷م) کال کي فوشنج هم د غور د مرکز ضمیمه سول.

په دې وخت کي د سیستان ملکانو (چي شرح ئې تېره سوه) هم د اطاعت غاړه کښېښووه او شمالي ښارونه لکه تالقان، اندخود، میمنه، فاریاب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح سول. څنگه چي جلال الدین محمود د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطائیانو په مرسته د هیواد شمالي شاوخوا ته ئې زحمت پېښاوه، ځکه نو غیاث الدین

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۵۸۸هـ = ۱۱۹۲م کال د غزنه لښکر د معزالدین په مشرۍ او د بامیان لښکر د ملک شمس الدین په مشرۍ او د سیستان لښکر د تاج الدین حرب په لاربښوونه د مرو په رود بار کي راغونډ کړه او د مرغاب په کڅو (سواحلو) کي ئې خوارزمشاهیان مات کړه او په (۵۹٦ هـ = ۱۱۹۹م) کال ئې خراسان صفا کی او تر نشاپوره پر مخ ولاړ او هغه ئې ملک ضیاء الدین ابو علي شنسباني ته وسپاره او مروشاه جهان ئې هم ونیوه او ملک نصرالدین محمد خرنک ئې د هغه ځای په حکمراني وګوماره، او د سرخس ایالت ئې تاج الدین زنګي د فخرالدین مسعود بامیاني زوی ته وسپاره. څنګه چي غیاث الدین بیا هیواد ته مرکزیت ورکی او د منځنۍ آسیا ټولي سیمي ئې له هندوستانه تر عراقه او له چینه او جیحونه د هرمز تر سینده پوري د غور د فیروزکوه تر بیرغ لاندي راوستلې او د خراسان ستر او یوازینی شهنشاه ګڼل کېده نو د بغداد خلیفه الناصر الدین الله هم خپل سفیران ابن ربیع او قاضي مجدالدین قدوه او ابن الخطیب د فیروزکوه دربار ته واستول او غوري سلطنت ئې په رسمیت وپېژاند او د غور له درباره هم سراج الدین محمد جوزجاني د سفیر په توګه بغداد ته ولاړ او په دې ډول د فیروزکوه او بغداد د دوو شهنشاهیو تر منځ سیاسي نېک روابط ټینګ سوه.

سلطان غیاث الدین غوري د شرق او غور له خورا سترو پاچهانو څخه دئ چي هم علمدوست او مهربان او هم عادل وو. د ده په دربار کي پوهان او عالمان راغونډ ول. دی په ٦۳ کلنۍ د (۵۹۹هـ = ۱۲۰۲م) کال د دریمي خور (جمادی الاولی) په ۲۷ ورځ د هرات په ښار کي وفات سو او په هغه لوی مسجد جامع کي چي ده پخپله جوړه کړې وه ښخ دئ او دا مسجد جامع تر اوسه په هرات کي ودان دئ. دی په لومړي سر کي د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سیستاني په مذهب وو، خو وروسته ئې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار له نومیالیو پوهانو څخه قاضي وحیدالدین شافعي مرورودي او صدرالدین کرامي نیشاپوري او د ده د هیواد قاضیان قاضي القضات معزالدین هروي او قاضي شهاب الدین هرمابادي او وزیران ئې شمس الملک او عبدالجبار ګیلاني او فخرالملک شرف الدین قزداري او مجدالملک ریوشاري او عین الملک سوریاني او ظهیرالملک سجزي او جلال الدین ریوشاري ول. په دوبي کي ئې دارالملک فیروزکوه او په ژمي کي ئې زمینداور وو، د خپل لاس لیک سره ئې (حسبی الله وحده) لیکل (۵۳ لمبر تصویر دي وکتل سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان غیاث الدین محمد سام تر مړیني وروسته ئې زوی غیاث الدین محمود چي یو عیاش سړی وو د معزالدین اکا له خوا ئې د بست او فراه او اسفزار په حکمرانۍ وگومارل سو، ده لښکر راټول کړ او تر مرو شاهجان پوري پر مخ ولاړ او د معزالدین تر شهادت وروسته په ٦۰۲ هـ کال ئې له بست څخه د زمینداور له لاري پر غور یرغل وکی او فیروزکوه ئې له ملک علاء الدین ابو علي څخه واخیست او غور ئې د غرجستان او تالقان او گرزوان او قادس او گرمسیر سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او اکا د ملک وارث سو.

ده تاج الدین یلدوز ته چي د معزالدین محمد له خادمانو څخه وو د غزني د حکمرانۍ چتر او مثال د سند تر سینده پوري ور واستاوه او په (٦۰۵هـ = ۱۲۰۸م) کال ئې د هندوستان د هیوادو مثال سلطان قطب الدین ایبک ته ورکی او په دې توگه ئې د غور پاچهي د هند تر پایه بالواسطه ټینگه کړه.

په (٦۰۷هـ = ۱۲۱۰ع) کال ملک رکن الدین ایرانشاه محمود د ملک علاء الدین ابو علي زوی د پنځوسو زرو غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فیروزکوه یرغل وکی، خو غیاث الدین محمود د ده سر پرې کی او د میمنې او فاریاب تر منځ په سالوره کي ئې د علاء الدین آتسز حسین شنسبي سره چي د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ او مرو او سرخس او رودبار د لښکرو سره ئې د تالقان له لاري پر غور یرغل کړی وو جگړه وکړه او د خوارزمشاه او آتسز لښکر ئې مات کی، او تر هغه وروسته څنگه چي علیشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد او غیاث الدین محمود دی د برکوشک په ماڼۍ کي بندي کی، د علیشاه نوکرانو دی په (٦۰۷هـ = ۱۲۱۰م) کال وواژه، دی سخي، بخښونکی، عادل او حلیم پاچا وو چي د پلار (۸۰۰) زرعین سندوخه خزانې چي د څلورو سوو اوښانو بار کېده خلکو ته وبخښلې.

د غیاث الدین محمود تر مړیني وروسته د ده څورلس کلن زوی بهاء الدین سام د غور د امیرانو له خوا د فیروز کوه پر تخت کښېنول سو، درې میاشتي وروسته سلطان علاء الدین اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امین حاجب ملک خان په مرسته پر فیروزکوه یرغل وکی او د ٦۰۷هـ کال په دریمه خور (جمادی الاولی) هغه ښار ونیو او بهاء الدین ئې د شاهي کورنۍ د ښځمنو سره خوارزم ته فرار کړ او تر هغه وروسته علاء الدین اتسز د علاء الدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر تخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښېنوست او تر څلورو کالو پورې ئې حکومت وکی او په ګیلان کې د ملک تاج الدین یلدوز او موید الملک محمد د عبدالله سیستاني زوی د غزنه د وزیر سره په جګړه کې مات سو او تر هغه وروسته ملک نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکی او په جرماس کې ئې علاء الدین اتسز وواژه او غور ئې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راووست او د (۶۱۱هـ = ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین درغور بیرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین په ۶۱۲هـ کال د سلطان محمود خوارزمشاه لاس ته ورغی او په خوارزم کې مړ سو، او ټول غور د خوارزمشاهۍ تر لاس لاندې سو.

خو د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معزالدین محمد بن سام قسیم امیر المؤمنین هم د شرق او آل شنسب له سترو پاچهانو څخه وو چې د خپل ورور سره سرجاندار (د شاهي ګارډ قوماندان) وو او تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران سو (۵۵۸هـ = ۱۱۶۲م) او د ګرمسیر ښارونه ئې تر تګین آباد پورې لاس ته وروستل او ده په غزني کې د غزانو دوولس کلنۍ واکمني او سلطه ختمه کړه او د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کښېنوست (۵۶۹هـ = ۱۱۷۷م). په ۵۷۰هـ کال ئې ګردیز فتح کی او ملتان ئې له قرامطه څخه ونیو او په (۵۷۳هـ - ۱۱۷۷ع) کال ئې د سنقران د یاغیانو غورځونه تاو کړل. په ۵۷۴ کال د بهیم دیو نهرواله له جګړې څخه ناکامه راوګرځېد او په ۵۷۵هـ کال ئې فرشور (پېښور) او په (۵۷۷هـ = ۱۱۸۱) کال ئې لاهور ونیو او تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه ئې ټول هندوستان ونیو او د اسلام په نور ئې روښانه کی.

په افغانستان کې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کې د خطا د کفارو او ترکستان د ملوکو سره سلطان معزالدین محمد جګړه وکړه، چې سالار حسین خرمیل د ګرزیوان ملک د ده د لښکر په مخ کې وو، خو څنګه چې د غوریانو لښکر څه کار پر مخه بو تلای نه سو، نو ملک عثمان سمرقندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه وو منځګړی سو او روغه ئې وکړه او سلطان غزنین ته وګرځېد او څنګه چې په پنجاب کې د کوکهران ډله او د جود د غره قبایل یاغیان سوه، ځکه نو سلطان محمد هغو غزا ته ووت او د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه په لار د ملاحده د یوه فدایي له لاسه په دمیک نومي ځای کې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کې دئ) د (۶۰۲هـ =

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۰۵م) کال د برات پر ۳ شهید سو.

سلطان محمد معزالدین غوري هم د خپل ورور په شان د آسیا په زړه کي یو لوی هیواد وساته او د غور د شهنشاهۍ حدود ئې په هندوستان کي د ګنګا تر سواحلو ورسول او هم ئې هند د اسلام په نور روښانه کی. د ده هیواد لمرخاته خوا ته د ګنګا تر کڅو (سواحلو) پوري او لمر لوېدو پلو ته د خراسان او خوارزم او نسا او باورد تر پایه پوري غځېدلی وو او جنوب ته د بحیرۀ عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندي ځایو کي دا کسان ول: په غور کي ملک ضیاء الدین او په بامیان کي ملک تاج الدین زنګي او په ملتان کي ملک حسام الدین علي کرماج او په لاهور کي ملک قطب الدین ایبک او په غزنه او کرمان کي ملک تاج الدین یلدوز او په سند هواچه کي ملک ناصرالدین قباچه، او په بامیان کي سلطان بهاء الدین سام، او په فیروز کوه کي سلطان غیاث الدین محمود او په سیستان کي ملک تاج الدین حرب او په مکران کي ملک تاج الدین او په وخش کي ملکشاه.

د ده نومیالي وزیران ضیاء الملک درمشي او مؤید الملک محمد عبدالله سجزی او شمس الملک عبدالجبار ګیلاني دي. د ده قاضیان صدر شهید نظام الدین ابوبکر او سید شرف الدین ابوبکر او د صدر شهید زوی او د لښکر قاضي ئې شمس الدین بلخي وو. د پاچهۍ بیرغونه ئې پر راسته لاس سور او پر چپه لاس تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کي د ډېر ثروت یادونه کوي چي د خواجه اسماعیل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کي یوازي د الماس له جنسه یو زر او پنځه سوه منه موجود ول.

د پټې خزانې په کتاب کي د پښتو ژبي محلي روایتونه د پخوانیو کتابو په حواله دا څرګندوي چي د محمد غوري په دربار کي د پښتو ژبي شاعران ول، چي یو له هغو څخه ښکارندوی د فیروزکوه د کوټوال احمد زوی دئ چي په هند کي د محمد د فتوحاتو په ستاینه کي ئې یوه ډېره ښه او خوندوره قصیده ویلې او په پټه خزانه کي رانقل سوې ده او د پښتو ژبي له خورا مهمو ادبي، تاریخي آثارو څخه ګڼل کېږي (۵۴ لمبر تصویر دي وکتل سي).

د معزالدین محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هیواد ټوټې ټوټې سو، د افغانستان شرقي برخه له غزني څخه تر سنده پوري د تاج الدین یلدوز لاس ته ورغله چي د غور د دربار له خدمتګارانو څخه وو او د محمد خدمت ئې کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغان شهنشاه سلطان غیاث الدين غوري (۵۵۸هق)

۵۳-لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

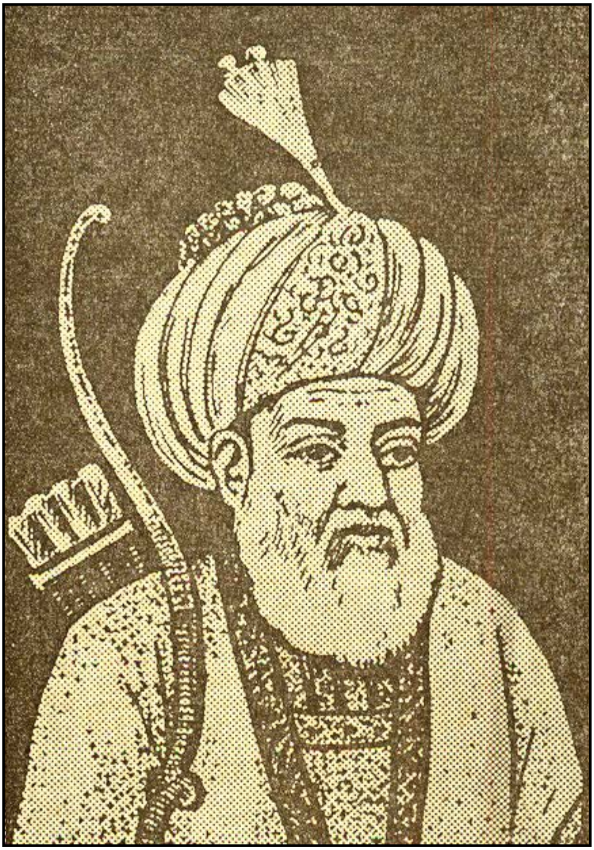

سلطان معزالدین محمد غوري

۵۴ – لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبک (د هند حکمران) ته او بله لور ئې هم ناصرالدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه او غزنه ئې د سند تر سينده ونيوه، خو هغه وخت چې قطب الدين ايبک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکی يلدوز د سند په پنج آب کې ورسره جګړه وکړه او مات سو او د کرمان د (کورم) ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه ئې په غزني کې پر قطب الدين حمله وکړه، او قطب الدين په غزني کې تر ځلوېښتو ورځو پاچهي وروسته بيرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کې پاته سو او لکه چې وويل سوه د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جګړه کې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کې ودرېد او پر سيستان ئې هم لښکر ويوست او د تاج الدين حرب سره چې د سيستان ملک وو روغه وکړه (۶۰۲ه). ده نه کاله د معزالدين محمد په نامه سکه ووهله او پر هغې باندې ئې (عبده) وليکل. څنګه چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له تخارستانه پر غزني راغلل او تر ګردېزه ئې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لاهور ته ولاړ او په هغه جګړه کې چې په تراين کې ئې د سلطان التتمش سره وکړه ونيول سو او په بدوان کې ووژل سو (د ٦١١ه = ۱۲۱۴م شاوخوا). د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کې (٦١٢ه شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايت او غور او هرات ونيول او سيستان تر بست او تګين آباد او زابلستان پورې د سيستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی او د غزني ولايت او کابل او شرقي سيمې تر سنده پورې په تاج الدين يلدوز پورې اړه ومونده او تر ده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملک کربر په غزنه کې او امين ملک په هرات کې او اختيارالدين محمد خرپوست په پېښور کې حکم کاوه (د آل شنسب وروستنۍ پېښې د چنګيز د راوتلو په شرح کې راوړه کېږي).

د غوريانو په وخت کې دغزنويانو د دورې مدنيت د کمال درجې ته ورسېد، د دري ژبې ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره سوه او پښتو ژبه هم د سوريانو په کهاله کې پاللې سوې او د شعر او ادب ژبه سوه. د اسلام دين ئې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه کې خپور کی او صنعت او عمران چې نمونې ئې د هرات جامع مسجد او د غور د جام څلی (منار) (۵۵ – ۵٦ لمبر عکسونه دې وکتل سي) او د ډهلي قطب منار دي ډېره ترقي وکړه او علوم او فنون د غوريانو په لوی هيواد کې د نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل سوه او د (افغان او هند) اسلامي مدنيت چې لوديانو او غزنويانو ئې بنسټ اېښی وو د پخوالي مرتبو ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هرات تاريخي مسجد جامع، ۵۵–لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

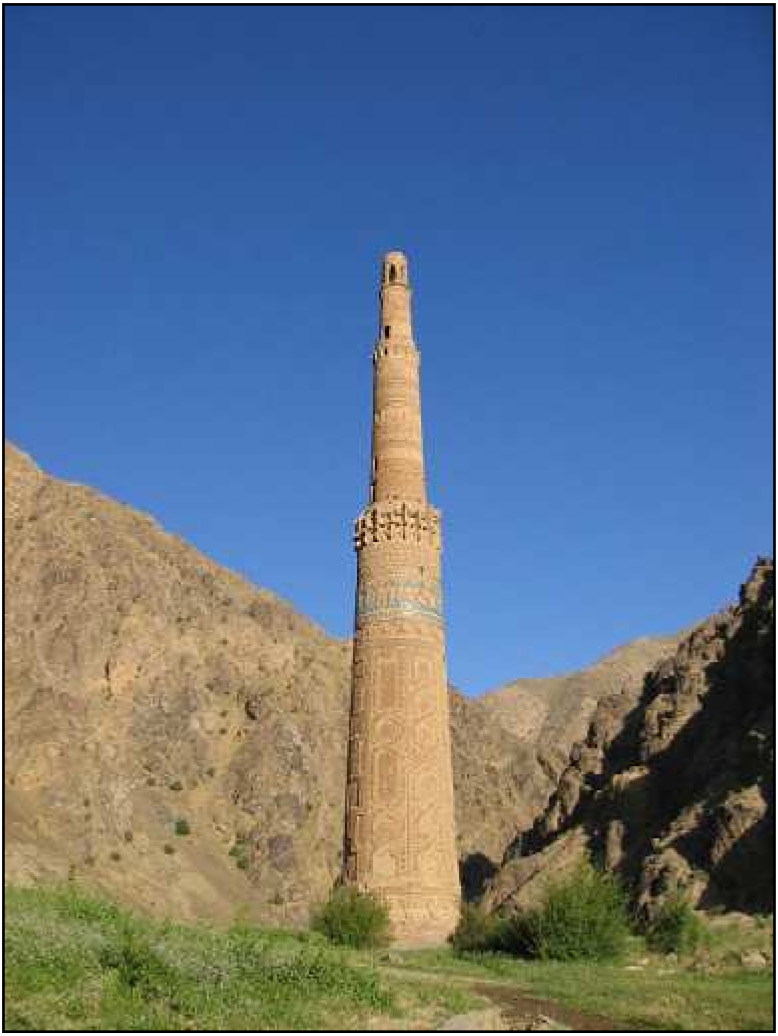

په غور کي د جام منار
د سلطان غیاث الدین غوري یادګار
۵۶ – لمبر عکس

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غوريانو د دورې نوميالي پوهان او شاعران دا ول: امام فخرالدين رازي، نظامي سمرقندي، احمد ميداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند)، علي باخرزی (د دمية القصر خاوند)، قاضي منهاج سراج جوزجاني (د طبقات ناصري خاوند)، قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي، صدرالدين کرامي نيشاپوري، معزالدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (د لباب الالباب خاوند)، اسعد سعوري، شيخ تيمن، تايمني، ملکيار غرشين، قطب الدين بختيار، ښکارندوی (پښتو شاعران) ملک الکلام فخرالدين مبارکشاه (د غوريانو د منظومې نسب نامې خاوند) او نور.

د غوريانو درباري ژبه پښتو او دري وه، څنگه چې غوريان د پښتنو له سوري ټبر څخه ول نو ځکه د دوی په وختو کې پښتانه د غور او سليمان له غرو څخه د ترنک او ارغنداو او هلمند او کابل او هريرود ناوو ته راشوه سول او د هند په فتوحاتو کې ئې د پاچهانو په لښکرو کې هم گډون وکی او د پښتنو د قبيلو زيات خلک او مشران په هند کې د شهنشاهانو او د هغو پر ځای ناستو کسانو سره پاته سول، چې د هغو پايڅوړ تر اوسه هم په ټول هند کې ډېر سته، لکه: لوديان، سوريان، نيازيان، مومندان، شيرانيان، بهريچان (برېڅان) چې زياتره ئې په هند کې د روهيله يا پټان په نومو يادېږي او دا خلک حتی تر اوسه هم د هند په مختلفو سيمو کې خاص حکومتونه او د رياست او نفوذ سيمې لري.

د غور د شاهي کهول نوميالي:

۱. شنسب د خرنک زوی (د ۴۰ – ۸۰ هـ شاوخوا)
۲. امير پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
۳. امير کروړ د پولاد زوی (۱۳۹ – ۱۵۴هـ)
۴. امير ناصر د کروړ زوی (د ۱۶۰ هـ شاوخوا)
۵. امير بنجی د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
۶. امير سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)
۷. امير محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۸. امير بوعلي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)
۹. عباس د شيش زوی او د بوعلي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰. امیر محمد د عباس زوی (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۱۱. قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴۶۰ هـ شاوخوا)
۱۲. ملک الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵۱۰ هـ شاوخوا)
۱۳. قطب الدین محمد د عزالدین زوی (په ۵۴۱ هـ کي وژل سوی)
۱۴. بهاء الدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ – ۵۵۴ هـ)
۱۵. ملک شهاب الدین خرنک د عزالدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۶. ملک شجاع الدین د عزالدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۷. سلطان علاء الدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۵۴ – ۵۵۱ هـ)
۱۸. سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳ – ۵۴۴ هـ)
۱۹. ملک فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)
۲۰. سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)
۲۱. سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸ – ۵۹۹ هـ)
۲۲. سلطان معزالدین محمد سام (۵٦۹ – ٦۰۲ هـ)
۲۳. سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹ – ٦۰۷ هـ)
۲۴. سلطان بهاء الدین سام د محمود زوی (٦۰۷ هـ)
۲۵. علاء الدین اتسز د جهانسوز زوی (٦۰۷ – ٦۱۱ هـ)
۲٦. علاء الدین درغور (۵۹۹ – ٦۱۲ هـ)
۲۷. ملک ناصر الدین گزیو د شهاب الدین خرنک زوی (د ٦۱۸ هـ شاوخوا)
۲۸. سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ٦۵۰ هـ شاوخوا)
۲۹. سلطان بهاء الدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷ – ٦۰۲ هـ)
۳۰. جلال الدین ابو علي د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ – ٦۱۲ هـ)
۳۱. علاء الدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ – ٦۱۲ هـ)
۳۲. علاء الدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (د ٦۱۰ هـ حدود)

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثیر، دول اسلامیه، پټه خزانه، آداب الحرب، دایرة المعارف اسلامي، فرشته، شوکت افغاني، معجم الانساب، گزیده، لب التواریخ، فتوح السلاطین عصامي (۵۷ – ۵۸ لمبر شجرې دي وکتله سي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

غوریان (۴۹۳ - ۶۱۲هـ)

۵۷ - لمبر

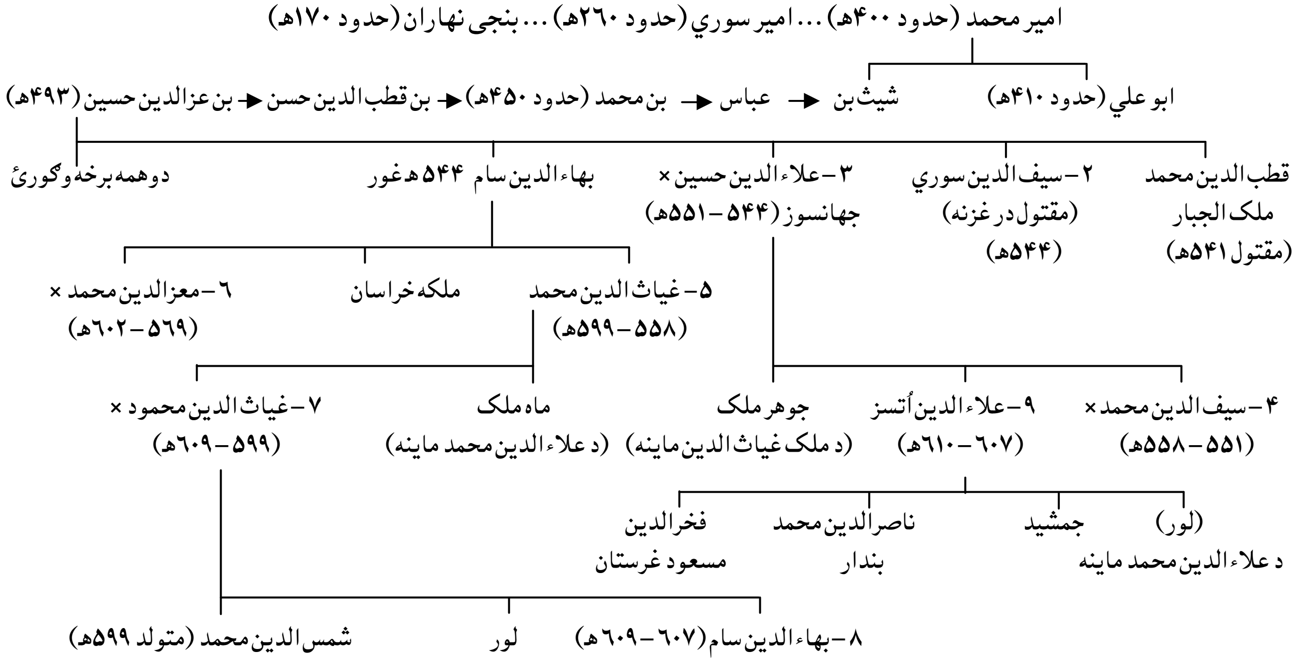

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

غوریان (۴۹۳ - ۶۱۲هـ)

۵۸ - لمبر

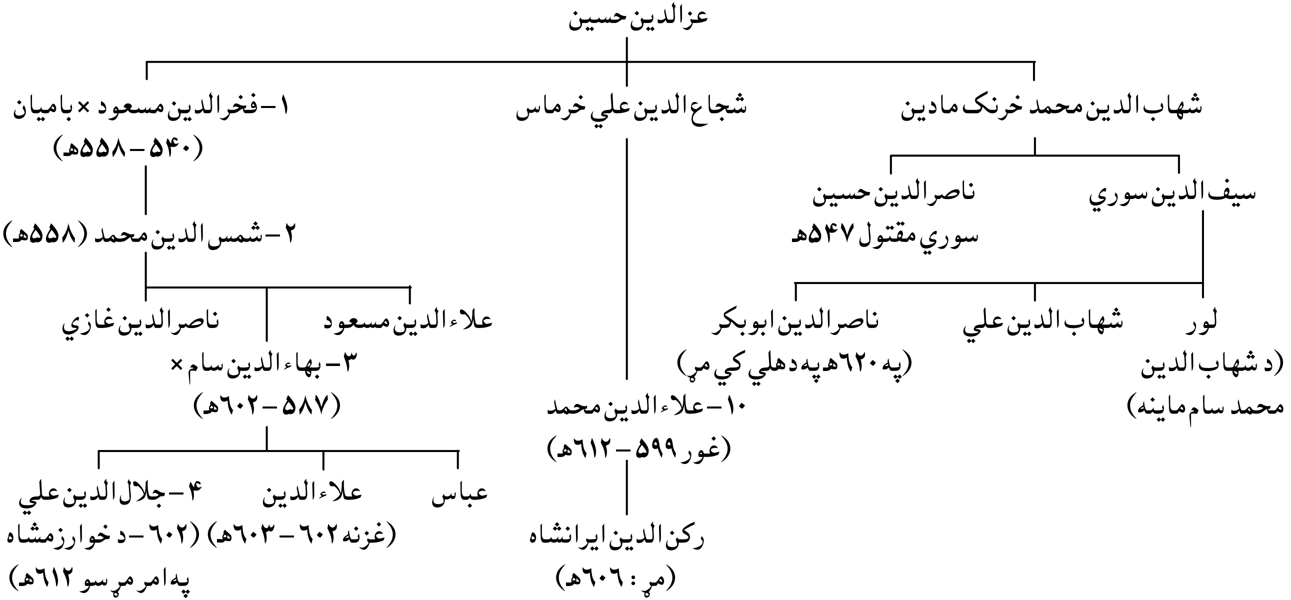

ماخذونه: د دهلي افغان شاهان، د توماس تالیف: لندن ۱۸۷۱م، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلام، ایراني نومونه: ۱۵۵، دول اسلامیه: ۴۵۸. معجم زمباور: ۲/ ۴۶۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوارزمشاهیان

خوارزم یو سرسبز او ودان مشهور ولایت وو چي د امو له سینده اوبېده او د اتیا فرسخو په شاوخوا کي ئې اوږدوالی درلود، ښارونه ئې له بازارو ډک او کلي ئې یو بل ته سره نژدې ول، هم ئې ماڼۍ درلودلې او هم د کرهڼي مځکي، پایتخت ئې گرگانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه ئې د افغانستان د شمالي او مادون النهر د ښارو سره اقتصادي او سیاسي او فرهنگي روابط درلوده او د مارکوارت په قول ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت دمخه د آریائیانو اصلي ټاټوبی) همدا ځای وو او دا نوم په اوستا کي XVARIZEM او په پخواني فرس کي (هوارزمیش) وو او خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته نژدې یوه ژبه وه چي په وروستنیو کیندنو کي ئې آثار راوتلي دي او البیروني هم دا ژبه په آثارالباقیه کي یوه مستقله ژبه گڼلې ده او د هغې د میاشتو نومونه ئې لیکلي دي او وایي چي د خوارزم ملکانو ته (خوارزم شاه) وایي. د ۳۲هـ په شاوخوا کي احنف د قیس زوی عربي فاتح مادون النهر سیمي له تخارستانه تر تالقان او فاریاب او جوزجان پوري ونیولې او د آمو له غاړو خوارزم ته پرېووت خو هغه ئې و نه نیولای سو او د معاویه د زوی یزید په وختو کي هم سلم د زیاد زوی د خوارزم د خلکو سره په څلور سوه زره درهمه روغه وکړه او څنگه چي یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی دی هم د خوارزمیانو سره وجنگېد (د ۸۲هـ په شاوخوا کي) او د (۸٦هـ په شاوخوا کي) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کی.

د البیروني په قول د خوارزمشاهیانو د کهول لومړی مؤسس کیخسرو وو او د اسلام له اوایلو څخه خوارزم د حکومت له حیثه پر دوو برخو ووېشل سو:

شمالي برخه ئې چي پایتخت ئې (گرگانج) وو معمولاً د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چي مرکز ئې (کات) وو د خوارزمشاهیانو سیمه وه او د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونیان ول چي په اسلامي دوره کي ئې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی وو چي د (۳۴۰هـ په شاوخوا کي) ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند کاوه او د ده د ۳٦٦ هـ کال سکې سته او له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه وو چې د هجري سنې د سر په شاوخوا کې اوسېد او نسب ئې د البيروني په قول افريغ ته رسېده او چې قتيبه دوهم وار پر خوارزم برى ومومند، خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوى د سبري نمسى د سخر کړوسى او د نوموړي ارثموخ کوسى ئې په خوارزمشاهي وپېژند د (۸٦هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په دې ترتيب رسېدله: احمد د محمد زوى د عراق نمسى د منصور کړوسى د عبدالله کوسى چې هغه بيا د ترکسباثه زوى او د شاوشفر نمسى او د اسکجموک کړوسى وو.

دوهم: ابو عبدالله محمد د احمد زوى چې د ابن اثير په قول په ۳۸۵هـ کال مړ دئ.

دريم: مامون د محمد زوى چې کورنۍ ئې د ده په نامه (مامونى) يادېږي د سامانيانو له خوا د خوارزم والي وو په گرگانج کي او د ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنگېد او بريالى سو او د خوارزمشاهي لقب ئې په ۳۸۵هـ کي خپلي کورنۍ ته واړاوه، په ۳۸۷هـ وفات سوى او يوه لور ئې د سلطان محمود مانديـنه وه.

څلرم: ابوالحسن علي د مامون زوى په ۳۸۷هـ کي پر تخت کښېنوست او د سبکتگين لور حره ئې وکړه او په خوارزم کي ئې ابن سينا ته بښه راغلى وويل او سکه ئې سته.

پنځم: ابوالعباس مامون د مامون زوى په ۳۹۰هـ کي.

شپږم: ابوالحارث محمد د علي زوى او د مامون نمسى چې په ۴۰۷هـ کال ئې سکه ووهله او په ۴۰۸هـ کال سلطان محمود له منځه يووى او د غزنه له درباره ئې لوى حاجب لتونتاش د خوارزم په حکومت وگوماره او د خوارزمشاه لقب ئې ورکى او د مامونيانو د کورنۍ کمبله ټوله سوه او تر التونتاش وروسته ئې زوى هارون ۴۲۳هـ او اسماعيل خندان د التونتاش زوى (۴۲۵هـ) او شاه ملک (۴۲۹هـ) په خوارزم کي حکومت کاوه چې په (۴۳۴هـ) کال طغرل بېگ سلجوقي له منځه يووړل.

د خوارزمشاهيانو د دوهمي کورنۍ بنسټ د انوشتگين په لاس کښېښود سو چې د بلگاتگين له مريانو څخه وو او د ۴۷۰هـ په شاوخوا کي ئې د سلجوقي دولت په وختو کي شهرت ومومند او د (غرشاه) لقب ئې واخيست، څنگه چې په ۴۹۰هـ کي اکنجي قجقار د برکيا روق گومارل سوى حکمران ووژل سو، نو د خراسان والي امير داد حبشي د برکيا روق په تصويب قطب الدين محمد د انوشگين زوى په خوارزمشاهي وټاکه او تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه وروسته دا لقب د چنګېز تر راتلو پوري په دې کورنۍ کي پاته سو، چي يو وخت ئې د واکمنۍ سيمه تر زميند اوره هم رسېدله او په ٦۱۷هـ کي وروستنی خوارزمشاه جلال الدين منکبرني د افغانستان په خاوره کي د چنګېز د لښکريانو سره زيات مقاومتونه وکړه.

د دې کهول نور کسان چي خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دي:

۳/ اتسز د محمد زوی چي په ۵۲۱هـ کال پاچا سو او سکه ئې ووهله، په ۵۳۳هـ کي ئې له سلطان سنجره ماته وکړه خو په ۵۳۵هـ کي ئې بيا د خوارزم تخت ده ته ورکی.

د ده په وختو کي علي چتري په هرات کي پورته سو، خو اتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول، او دربار ئې د فاضلانو د راغونډېدو ځای سو او رشيد الدين وطواط خپل کتاب حدايق السحر ئې د ده په نامه وليکه، د ۵۵۱هـ کال په دريمه خور (جمادی الاخر) کي مړ دئ.

۴/ ايل ارسلان د اتسز زوی: د پلار تر مړيني وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېنوست او د قراخطا او قفچاق د قبيلو سره ئې روغه وکړه او د سنجري ملکانو پايڅوړ ئې له خراسانه وشاړه او يا ئې روغه ورسره وکړه او په ٦۵۸هـ مړ سو.

۵/ سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ايل ارسلان زوی (۵٦۸ – ۵۸۹هـ) چي د ورور سره د دښمنۍ په سبب ئې د غور د سلطان غياث الدين دربار ته پناه يووړه، خو څنګه چي د غور دربار د سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته ئې ورسره و نه کړه او محمود ماوراء النهر ته ولاړ او د خطا له خانه ئې کومک واخيست او خراسان ئې د غز د اميرانو له جوره او لاسه وژغوره او په مرو کي ئې دارالملک جوړ کی او د هرات ملک بهاء الدين طغرل هم ورسره يو ځای سو او د غور سرحدو ته ئې زحمت پېښاوه، خو سلطان غياث الدين غوري په مرو رود کي د غور او باميان او سيستان لښکري راغونډې کړې او تر شپږو مياشتو ئې جګړه وکړه، څو په پای کي د غور د سلطان لښکري له مرغابه پورېوتلې او بهاء الدين ئې وواژه او محمود د ماتي په حال کي په ۵۸۸هـ کال مرو ته وګرزېد او زهر ئې وخوړل او مړ سو (۵۸۹هـ).

٦/ ابوالمظفر سلطان تکش د ايل ارسلان زوی: د ۵۸۹هـ کال د لومړۍ خور (ربيع الاول) پر ۱۲مه پر تخت کښېنوست. دی لوی عالم او هنرور پاچا وو، چي نيم خراسان ئې په خپل قوت تر لاس لاندي کی او د ده د هيواد ولش د هلمند تر غاړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسېده. لکه چي د ده زیاتي سکې په داور (زمینداور) کي وهلي سوي او له هغه ځایه لاس ته راغلي. تکش د قفچاق او خطا د قبیلو سره روغه کړې وه او مازندران او د عراق یوه برخه ئې ونیوله او د سنجر وراره سلطان طغرل ئې بندي کی او د بغداد د خلافت دربار ئې تهدیداوه او د بغداد وزیر ابن القصاب ئې مات کی، د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الربیع او ابن الخطیب د غور د فیروزکوه دربار ته واستول چي د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري استغاثه وکي، خو سلطان تکش د ۵۹۶ه کال د روژې پر نهمه مړ سو.

۷/ علاء الدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړیني وروسته خوارزمشاهي ته ورسېد او نشاپور ئې خپل ورور علیشاه ته (چي په ۶۰۹ه وژل سوی) ورکی او د غور او غزنه دربارو ته ئې سفیران واستول او روغه ئې وغوښته او د غور تر پاچهانو وروسته ئې خراسان ونیو او ملک عزالدین خرمیل غوري د ده سره یو ځای سو او تر یوولسو میاشتو کلابندۍ وروسته ئې هرات ونیو او بلخ ئې هم فتح کی او د ده د هیواد سرحدونه تر بلاساغون او کاشغر او خطا پوري ورسېدل او تاینکو طراز او گورخان خانان په ترکستان کي د ده اطاعت ته غاړه کښېښوده او تاج الدین یلدوز ئې د هند خوا ته وشاړه او د ده د هیواد وېش د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین منکبرني ئې د افغانستان په حکمرانۍ وگوماره، خو په ۶۱۷ه کال د چنگیز لښکر د لمرخاته له خوا د ده پر هیواد یرغل وکی او دی د مغلوبۍ په حال کي د آبسکون جزیرې ته فراري سو، او په همغه کال مړ سو.

د علاء الدین له ورونو څخه یو یونس خان د تکش زوی د عراق حکمران او بل ملک خان د نشاپور او خراسان حکمدار او دریم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران وو او څه موده هم د علاء الدین محمد له زامنو څخه ارزلوشاه په ۶۱۷ه کال د پلار تر فرار وروسته پر تخت کښېنوست، خو د چنگیز لښکریانو خوارزم ونیو.

همدارنگه رکن الدین غوریشانستي د علاء الدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، څو چي په ۶۱۷ه کال د چنگیز لښکر دی همهلته وواژه او آق سلطان د علاء الدین محمد بل زوی هم څه موده په کرمان کي پاچا وو څو چي د خطائي براق حاجب په لاس ووژل سو.

۸/ د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا جلال الدین

(c) ketabton.com: The Digital Library

منکبرني دئ چي په ٦١٧هـ کال د خپل فراري پلار پر ځای کښېنوست او د چنګېز د لښکريانو سره ئې په مړانه مقاومتونه وکړه.

دی د پلار په ژوند د خراسان او غور او غزنه نايب السلطنه او وزير ئې شهاب الدين الپ سرخسي وو، چي له خپلي خوا ئې غزنه ملک کربر او فيروزکوه ئې مبارزالدين سبزواري ته او کرمان ئې ملک الامراء او برشور (پېښور) او بوبکر پور ئې ملک اختيارالدين محمد علي خرپوست ته وسپارل.

هغه وخت چي ئې پلار په ٦١٧هـ کال د چنګيز له حملې وتښتېد، په نشاپور او د خراسان او کرمان په بيابانو او د نيمروز او بست او داور په ښارو کې مقاومتونه وکړه ځو چي په غزني کي ملک خان امين حاجب د هرات مات سوی حکمران هم د ده سره يو ځای سو، چنګيز خپل زوم قوتو قونوين ئې په دوی پسي وګوماره او د کابل د پروان په شاوخوا کي ئې درې واره جګړه وکړه او قوتوقو ئې مات کی، ځو چي چنګيز د خراسان له تالقانه د ده جګړې ته راغی او جلال الدين د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا سو او چنګېز د سند د سيند تر غاړو پسي ولاړ او په هغه جګړه کي چي د سند د اوبو پر غاړه ئې وکړه مات سو او ځان ئې اوبو ته واچاوه او د اوچه او ملتان او کرمان له لاري پارس ته ولاړ (٦٢١هـ)، ځو چي د ٦٢٨هـ کال د شوال پر ۱۵مه د کردانو د لاسه ووژل سو او د ده د مړيني سره د دې کهول کمبله هم ټوله سوه او د دې پېښو تفصيل به د چنګېز خان د حالاتو په شرح کي راسي (د دې مخ مخامخ ۵۹ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثير، معجم الانساب، د پاول هورن د ايران مختصر تاريخ، تاريخ ګزيده، جهان کشای جويني، سيره جلال الدين منکبرني، نفثة المصدور، د بارتولد ترکستان، د عباس اقبال تاريخ مغول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

خوارزمشاهیان (۳۰۰ - ۶۲۸هـ)

۵۹ - لمبر

لومړۍ کورنۍ

محمد (۳۰۰هـ حدود)

۱- ابو سعید احمد × (۳۴۰هـ حدود)
(سکه لري - ۳۶۶هـ)

۲- ابو عبدالله محمد (مړ ۳۸۵هـ)

۳ - مامون ۳۸۵هـ (پخوا د سامانیانو عامل وو)

۴- ابو الحسن علی × (۳۸۷هـ)
(حره د سبکتگین لورئې ماینه وه)

۵- ابوالعباس
مامون (۳۹۰هـ)

لور
(د سلطان محمود ماینه

۶- ابو الحارث محمد (سلطان محمود دی عزل کی او په ۴۰۸هـ ئې التونتاش وگوماره) ← (معجم الانساب زامباور: ۲/ ۳۱۶)

دوهمه کورنۍ

۱- التونتاش د سلطان محمود لوی حاجب - ۴۰۸هـ

۲- هارون ۴۲۳هـ (د ده استقلال ۴۲۵هـ)

۳- اسمعیل خندان (۴۲۵هـ)

۴- شاه ملک (د سلطان مسعود له خوا د
جند والي ۴۲۹هـ د سلجوقیانو په جنگ
کي ومړ - ۴۳۴هـ)

ماخذ: د ابن اثیر په حواله د زمباور معجم ۲/ ۳۱۶،
طبقات ناصری، جستي، سخاو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه　　**دریمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰ - ۶۲۸ هـ)**　　۵۹ - لمبر

۱ - انوشتګین غرچه یا غرشاه (۴۷۰ - ۴۹۱هـ) په خېوه کي د ملکشاه سلجوقي والي وو

۲ - قطب الدین محمد (۴۹۱ - ۵۲۲هـ)

فلان ؟

لور (د سلیمان بن محمد سلجوقي ۵۴۹هـ ماینه)

۳ - آتسز (۵۲۲ - ۵۵۱هـ)

سلیمان

۴ - ایل ارسلان (۵۵۱ - ۵۶۸هـ)

۵ - سلطان شاه محمود (۵۶۸هـ - مړ ۵۸۹هـ)

۶ - علاء الدین تکش × (۵۶۸ - ۵۹۶هـ)

علي شیر (په اوزګند کې سکه ووهله - ۶۱۰هـ)

یونس خان (ری)

۷ - علاء الدین محمد (۵۹۶ - ۶۱۷هـ) (راتلونکی مخ وګورئ)

تاج الدین علیشاه (کردستان)

ناصرالدین ملکشاه (خراسان) (مړ - ۵۹۳هـ)

ارسلانشاه

هندوخان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰ - ٦۲۸هـ)

علاءالدين محمد (۵۹٦-٦۱۷هـ)

- خان ملک (د عثمان ايلک ماينه)
- اغول ملک (لور)
- ۸-جلال الدين منکبرنی (٦۱۷-٦۲۸هـ)
- آق سلطان
- غياث الدين (شېرشاه) مقتول: ٦۲۷هـ په کرمان کي
- کوجاتګين
- يحيی خورشاه
- رکن الدين (غورشانستی) غورسانجي (مړ: ٦۱۹هـ)
- قطب الدين (ازلاغ-ارزلو؟)

ماخذونه: ابن اثير، طبقات ناصري، دول اسلاميه: ۲۵۹، زمباور: ۲/ ۳۱۸

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library